

Szabályzat, oktatás, gyakorlat: helyesírásról sokszíniően

*A 2015-ös és a 2017-es Nagy J. Béla helyesírási verseny
előadásai, feladatai és egyéb tanulmányok*

Szerkesztette:
Bozsik Gabriella
Ludányi Zsófia

Eger, 2019

SZABÁLYZAT, OKTATÁS, GYAKORLAT:
HELYESÍRÁSRÓL SOKSZÍNŰEN

A 2015-ös és a 2017-es Nagy J. Béla helyesírási verseny
előadásai, feladatai és egyéb tanulmányok

SZABÁLYZAT, OKTATÁS, GYAKORLAT: HELYESÍRÁSRÓL SOKSZÍNŰEN

A 2015-ös és a 2017-es Nagy J. Béla helyesírási verseny
előadásai, feladatai és egyéb tanulmányok

Szerkesztette:
Bozsik Gabriella
Ludányi Zsófia

Eger, 2019

Lektorálta
Tóth Etelka

ISBN 978-963-496-110-9

A program és a kiadvány megvalósulását támogatta
a TÁMOP-4.2.2.B-15/1/KONV-2015-0016 – A tudományos képzés műhelyeinek
továbbfejlesztése az Eszterházy Károly Főiskolán című projekt.

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Egyetem rektora
Megjelent az EKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Nagy Andor
Felelős szerkesztő: Domonkosi Ágnes
Nyomdai előkészítés, borítóterv: Csombó Bence
Megjelent: 2019-ben

Készítette: az Eszterházy Károly Egyetem nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

SZÉCHENYI

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Regionális
Fejlesztési Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
BOZSIK GABRIELLA	
Jubileumi visszatekintés a Nagy J. Béla helyesírási verseny történetére.....	9
2015	19
ZIMÁNYI ÁRPÁD	
A Nagy J. Béla helyesírási verseny 2015-ös feladatai és megoldásai	21
ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA	
A helyesírás és az olvasástanítási módszer összefüggéséről	33
BIRÓ JÁNOS	
Helyesírási kérdések A magyar nyelv nagyszótárának írása közben.....	51
H. TÓTH ISTVÁN	
Ismeretek vázlata és gyakorlatsor az igekötők tanításához.....	65
KESZLER BORBÁLA	
A helyesírási szabályzat 12. kiadásáról.....	83
LACZKÓ MÁRIA	
Vizualitás vagy hallási emlékkép? A vizuális és a hallási észlelés a helyesírásban	103
LUDÁNYI ZSÓFIA	
Online segédesszközök a helyesírás tanításában: helyesiras.mta.hu	115
MISAD KATALIN	
A többségi helyesírás hatása a szlovákiai magyar írásgyakorlatra.....	129
NAGY NATÁLIA	
A kárpátaljai magyar tanulók helyesírása néhány szempontból	139
SÓLYOM RÉKA	
Neologizmusok helyesírása: értelmezés, megértés és összefüggések.....	153
SZÁNTÓ BÍBORKA	
Helyesírás-tanítás a romániai II. osztályos anyanyelvi tanterv és tankönyv tükrében	165
ZIMÁNYI ÁRPÁD	
Alakváltozatok a helyesírásban	183

2017	191
BOZSIK GABRIELLA	
A Nagy J. Béla helyesírási verseny 2017-es feladatai és megoldásai.....	193
H. TÓTH ISTVÁN	
Helyesírási alapelveink és proverbsaink együttműködése.....	205
KESZLER BORBÁLA	
Ne csak helyesen – kifejezőbben is (használjuk az írásjeleket).....	217
LACZKÓ KRISZTINA–MÁRTONFI ATTILA	
Az Osiris Helyesírás és az új helyesírási szabályzat.....	227
LUDÁNYI ZSÓFIA	
A „népi” helyesírási gondolkodásról – a nyelvi tanácsadói gyakorlat alapján.....	239
MINYA KÁROLY	
Internetes támogatás a helyesírásban. 11 év – 20 123 kérdés és válasz	247
MISAD KATALIN	
Ingadozó írásmódú tulajdonnevek a szlovákiai magyar sajtóban	255
PRÓSZÉKY GÁBOR	
Nyelv, nyelvhasználat és A magyar helyesírás szabályainak 12. kiadása	265
SIMON SZABOLCS	
Helyesírási sajátosságok szlovákiai magyar középiskolások és pedagógusjelöltek körében.....	273
TAKÁCS JUDIT	
A finn helyesírásról magyar szemmel.....	283

ELŐSZÓ

Az egri Eszterházy Károly Főiskola, mai nevén az Eszterházy Károly Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének nemes hagyománya, hogy évenként (az utóbbi időben kétévenként) meghívja a pedagógusjelölteket határon innen és határon túli egyetemekről, főiskolákról, tanítóképző intézetekből a Nagy J. Béla helyesírási verseny Kárpát-medencei döntőjére.

Így történt ez 2013-ban is, amikor ősszel lezajlott a 24. egri verseny. Erre az alkalomra is – mint az utóbbi tíz-egynéhány évben – több ismert szakember diákjával együtt érkezett a Felvidékről, Erdélyből, Prágából és délvidéki intézményekből is. Örvendetes, hogy ezáltal szoros szakmai kapcsolatot alakítottak ki intézményünk magyar nyelvészeti tanszékével. Előadásaiából egyértelműen kirajzolódott, hogy milyen helyesírási, pedagógiai és módszertani nehézségekkel kell megküzdeniük nap mint nap – tanárnak és diáknak egyaránt – a jó eredményért. A konferencia két napjának eseményeit, az anyagát (a tollbamondást, a feladatsorokat és az előadásokat) a *Helyesírás-tanításunk helyzete határon innen és túl* (2013) című kötet tartalmazza, amely még abban az évben megjelent kilencedikként a sorozatunkban. A továbbiakban is fontos feladatnak tartjuk a kötetbe rendezést, mert ezzel egyrészt szeretnénk nyomtatásban rögzíteni a történeteket, megkönnyíteni a felkészítő tanárok és a versenyzőjük közös munkáját, másrészt a felsőoktatásban és a gimnáziumokban tanító kollégáknak hozzáférést biztosítunk, hogy tudják hasznosítani munkájukban a versenyfeladatokat, az iskolai, városi könyvtárakban pedig az érdeklődők hozzáférjenek a változatos tartalmú írásokhoz.

A szakmai rendezvény folyamatosságát jelzi, hogy 2015 őszén a 25., 2017 novemberében pedig a 26. döntőt tudtuk lebonyolítani, amelyeknek szakmai támogatója volt az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottságának elnöke és több tagja előadóként, zsűritagként, anyagi segítséget pedig a mindenkori szakminisztérium biztosított.

2015 fontos évszám az akadémiai helyesírás történetében, hisz több mint egy évtizedes, minden részletre kiterjedő, alapos szerkesztői munka eredményeként megjelent *A magyar helyesírás szabályai* 12. kiadása, majd ezt követte két évvel később, 2017-ben a *Magyar helyesírási szótár*. Az utóbbi szóállománya teljes mértékben igazodott a szabálygyűjtemény előírásaihoz.

A jelen kötet, amely 10. kiadványunk, az eddigiekhez viszonyítva nagyobb terjedelmű, hisz két verseny teljes anyagát öleli fel: elsőként a jubileumi 25. döntővel, majd ezt követően a 2017-es konferencia bemutatásával foglalkozik.

Mindkét nagyobb rész élén a versenyfeladatok állnak: a tollbamondás szövege, illetve a két feladatlap a megoldásokkal együtt. Ezeket követi a több mint húsz tanulmány hazai és határon túli szerzőktől, akik rendkívül változatos, az oktatás szempontjából is nagyon időszerű témákat dolgoznak ki. A teljesség igénye nélkül szóljunk röviden néhány írásról.

Nagy érdeklődésre tart számot mindenekelőtt az akadémiai helyesírási szabályzat 12. kiadásának bemutatása, amely jó ideig irányítja majd a mindennapi írásgyakorlatot. Összehasonlítás történik az új kiadású szabálygyűjtemény és a sokak által használt Osiris *Helyesírás* című kézikönyv viszonyáról. Még évekig tartó megoldandó probléma, hogy az akadémiai nagyszótár írása közben felmerülő helyesírási kérdésekről hogyan döntenek a szerkesztők. A legtöbb kolléga – a továbbiakban részletezés nélkül – az itthoni és a külföldi helyesírás-tanítás módszertani eljárásaival, nehézségeivel és eredményeivel foglalkozik. A helyesírási kompetencia fejlesztéséhez jól megszerkesztett gyakorlatsorok jelennek meg több korosztály számára. A magyartanároknak rendkívül fontos kérdés a helyesírás és az olvasástanítási módszer összefüggését megismerni. Szó esik még többek között a neologizmusok írásáról és a helyesírási alakváltozatokról. Újszerű és igazán hasznos az online segédeszközök használatának bemutatása a helyesírási órákon. Végezetül a tematikai sokszínűség fokozza a mai finn helyesírás néhány érdekességének, jellemző vonásának elemzése és összehasonlítása a magyar helyesírással.

Ezúttal szeretnénk köszönetünket kifejezni támogatóinknak, kollégáinknak, valamint kiváló szerzőinknek, hogy önzetlenül és szívesen bocsátották rendelkezésünkre tanulmányainkat e jubileumi kiadvány számára.

Szeretettel ajánljuk kötetünket tanártársainknak, hallgatóinknak, a tudományterület szakembereinek és mindazoknak, akik igényességre törekszenek helyesírásukban.

Őszintén reméljük, hogy ennek a nagy múltú, többek között a tanárképzés szempontjából is igen fontos szakmai rendezvénynek lesz folytatása itt, az egri egyetemen, hisz a modern technikai eszközök és a digitalizáció világában is nagy szükség van a Kárpát-medencei magyarságot összetartó kulturált írásbeli gyakorlatra, a helyesírásunkra.

Bozsik Gabriella

BOZSIK GABRIELLA

Eszterházy Károly Főiskola, Eger

JUBILEUMI VISSZATEKINTÉS A NAGY J. BÉLA HELYESÍRÁSI VERSENY TÖRTÉNETÉRE¹

Az anyanyelvi műveltség fontos eleme volt és lesz a tanulók helyesírástudása, amely egyebek mellett eszközként szolgál mindenféle ismeret megszerzéséhez, a gondolkodásfejlesztésben pedig nélkülözhetetlen terület. Az egri főiskola magyar nyelvészeti tanszéke mindezeket a megállapításokat szem előtt tartotta a magyartanárképzésben, ezért az 1960-as évektől kezdődően rendszeresen megszervezte az intézményi szintű helyesírási versenyt nem csak magyar szakosoknak, hiszen a helyesírással való törődés össz-nevelőtestületi feladat. Mivel népszerű és hasznos volt a háziverseny, felmerült az igény a résztvevők körének a kibővítésére. 1987-ben hívta meg első ízben az akkori nevén Ho Si Minh Tanárképző Főiskola a pedagógusjelölteket, azaz a tanárképzéssel foglalkozó tudományegyetemek, a tanító- és a tanárképző főiskolák legjobb helyesíróit egy országos megmérettetésre. Ettől kezdve minden évben 22–25 intézmény egy hallgatóval, a háziverseny győztesével kapcsolódott be az egynapos országos döntőbe.

Az 1993-as év több szempontból is nevezetes. Ekkor javasolta Fábíán Pál, a rendezvény lelkes szakmai támogatója, hogy a versenynek adjunk nevet. A névadó kapcsán így emlékezett: „Kedves Barátaim és Kollégáim! Kivételes alkalom a mai: az egri főiskola érdeméből immár hagyományossá lett helyesírási versenyünk felveszi Nagy J. Bélának, századunk kiváló magyar nyelvészének nevét, emléket állítva ily módon az ő minden tiszteletet megérdemlő személyének.

Nagy József Béla 1884. március 16-án született a Heves megyei Gyöngyöshalászon a község tanítójának fiaként. Miután a budapesti egyetemen elvégezte a magyar–francia szakot, előbb Kőrmöcbányán, majd Székesfehérváron tanított a reáliskolában. Ez idő tájt még elsősorban a pedagógia vonzotta: számos didaktikai és neveléstörténeti tanulmányt írt. 1919-ben átvette és 1939-ig szerkesztette a *Magyar Paedagogia* című folyóiratot. Néhány év múlva viszont már magyar szakos tanárjelölteknek tartott emlékezetes stílusgyakorlatot és módszertani előadásokat. Ekkor már igényes, világos nyelvezetű, kitűnő tankönyvei is megjelentek. 1932-től az akadémiai nyelvművelő folyóirat, a *Magyarosan* társszerkesztője lett, majd 1945 és 1949 között az ő közreműködésével készültek a lap utolsó évfolyamai. 1936-ban az Akadémia levelező taggá választotta, majd a háború utáni átszervezéskor – sok más kiváló tudóssal együtt – törölték a tagok névsorából. Munkásságából az tűnik ki, hogy a kezdeti módszertani-neveléstörténeti irányultságot egy idő után felváltotta

1 Az írás az Anyanyelv-pedagógia című folyóirat 2017/2-es számában megjelent ismertetés kismértékben módosított, aktualizált utánközlése.

a nyelvművelésben és a helyesírásban történő elmélyülés. Az akadémiai Nyelvtudományi Bizottság egyik háromtagú albizottságának tagjaként aktívan részt vett az 1954-es helyesírási szabályzat előkészítésében. Észrevételeit, kritikáját, hasznos szakmai javaslatait mindig figyelembe vették tudóstársai. Amikor az Akadémia eldöntötte, hogy szükség lenne egy »Tüzetes magyar helyesírási szótár« kiadására, a szerkesztéssel Nagy J. Bélát bízta meg. A szótár elkészült, de 1944 telén a város ostromakor a budapesti Franklin Nyomdában szinte minden elpusztult. Az egyetlen csonkán megmaradt korrektúralevonat, amelyet még meg tudtak menteni, nagy segítséget jelentett a bizottságnak a szabályzat 10. kiadásának összeállításakor. Ezt követően már szinte csak a helyesírást mint tudományterületet választotta, amellyel behatóan foglalkozott” (Fábián 1995: 9–13).

A verseny történetében 1993-hoz köthető továbbá az a változás is, hogy a kezdetben egynaposnak induló országos döntő – a kívánságoknak eleget téve – kibővült egy olyan szakmai programmal, ahol számos kitűnő előadás, bemutatás, szemléltetés foglalkozott helyesírás-elméleti, helyesírás-történeti kérdésekkel. A tematikai gazdagságot a versenyhez kapcsolódó eddig megjelent 9 tanulmánygyűjtemény (kettő megjelenés alatt) ékesen bizonyítja. Mindenképpen említésre méltó, hogy több kolléga a témaválasztásakor nagyon fontosnak tartotta a helyesírás tanításának módszertani problémakörét határainkon innen és túl a magyar anyanyelvűek körében. Amikor egy-egy rendkívül fontos helyesírási kiadvány napvilágot látott, az természetesen a szakmai program középpontjába került. Ilyen volt Fábián Pál, Földi Ervin és Hőnyi Ede munkája, *A földrajzi nevek helyesírása* 1998-ban, majd a *Magyar helyesírási szótár* 1999-ben. 2015 őszén, a 25. jubileumi versenyen és konferencián pedig a szakmai program témája természetesen az új, a 12. kiadású akadémiai helyesírási szabályzat volt. Több olyan neves szakember tartott előadást, aki hosszú évekig tevékenyen részt vett a 300 szabálypont és a szótári rész kidolgozásában, összeállításában.

Az előadásokat követő anketon lehetőséget teremtettek a szervezők arra, hogy főként az elhangzottakhoz kapcsolódóan kérdéseket tegyenek fel a versenyzők, a felkészítő tanáraik, és válaszolhassanak a bírálóbizottság tagjai, a meghívott előadók és más jelen lévő szakemberek. A kérdések tartalma markánsan jelezte, hogy 1987-től 2015-ig az egyes időszakokban mi jelentett nehézséget a diákoknak, tanároknak, mit tartottak például következtelenségnek, nehezen taníthatónak vagy kevésbé észszerűnek, mi hiányzott a szabályzathoz, mi újat adott a 12. kiadású szabálygyűjtemény stb. Ezek a jó hangulatban eltöltött órák, kötetlen szakmai beszélgetések rendkívül hasznosnak bizonyultak valamennyi résztvevő számára.

Még mindig az 1993-as évnél maradván kell említeni azt is, hogy az az évi szakmai programnak és a versenynek az anyagát – tanszéki elhatározásnak köszönhetően – első alkalommal kötetbe rendeztük. A szerkesztők célja ezzel nemcsak az volt, hogy dokumentálják az egyes versenyeken elhangzott előadások anyagát, közlétegyék a győztesek nevét, hanem az előző évek tollbamondásszövegeit és feladatlapjait is bemutassák, megkönnyítve ezzel a hallgatók felkészülését, felkészítését. Kedves szokás lett az is, hogy

valamennyi versenyen ajándékként minden részt vevő tanár és hallgató kapott egy kötetet, amely a korábbi évek előadásain kívül közöl tollbamondásokat, feladatlapokat, változatos gyakorlatsorokat, tesztek, gyakorlásra szánt mondatgyűjteményeket, különféle felmérések eredményeinek a szakmai értékelését, megemlékezéseket és jól használható helyesírási bibliográfiát.

Ezekhez a kötetekhez könyvesbolti forgalomban nem lehet hozzájutni, de főiskolai, egyetemi könyvtárakban fellelhetők. Két kötet jelenleg megjelenés alatt áll.² A pedagógusjelöltek Nagy J. Béla országos helyesírási versenyéhez kapcsolódó megjelent kötetek:

- Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa (szerk.) 1996. *Helyesírásunk elvi és gyakorlati kérdéseiből. Tanulmányok, cikkek, feladatok*. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola. Eger.
- O. Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa – Zimányi Árpád (szerk.) 1996. *Helyesírási kultúránk fejlesztéséért. Tízéves a pedagógusjelöltek Nagy J. Béla országos helyesírási versenyére*. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola. Eger.
- O. Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa – Zimányi Árpád (szerk.) 1998. *Helyesírásunkról, helyesírásunkért. A Nagy J. Béla országos helyesírási versenyek előadásai, egyéb tanulmányok, feladatsorok*. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola. Eger.
- Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa (szerk.) 2000. *Helyesírás és tanárképzés. A Nagy J. Béla országos helyesírási versenyek előadásai, egyéb tanulmányok, feladatsorok*. Eszterházy Károly Főiskola. Eger.
- Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa (szerk.) 2001–2002. *Helyesírásunk időszerű kérdései a 21. század kezdetén*. Eszterházy Károly Főiskola. Eger.
- Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa (szerk.) 2003–2004. *Korjelző változások, megoldandó írásmódok. A Nagy J. Béla országos helyesírási verseny előadásai és egyéb tanulmányok*. Eszterházy Károly Főiskola. Eger.
- Bozsik Gabriella – Eöry Vilma – V. Raisz Rózsa (szerk.) 2007. *Hagyomány és újítás a helyesírásban. Válogatás a Nagy J. Béla országos helyesírási verseny kötetének anyagaiból*. Líceum Kiadó. Eger.
- Bozsik Gabriella (szerk.) 2008. *Két évtized a helyesírásért. 2005–2007. A Nagy J. Béla országos helyesírási versenyek előadásai, feladatai, egyéb tanulmányok*. Líceum Kiadó. Eger.
- Bozsik Gabriella (szerk.) 2013. *Helyesírás-tanításunk helyzete határon innen és túl. A Nagy J. Béla országos helyesírási verseny előadásai, feladatai és egyéb tanulmányok*. Eszterházy Károly Főiskola. Eger.

2002-ben ismét gazdagodott a szakmai rendezvény, amely a tapasztalatok szerint nemcsak ismert, hanem elismert fórumává vált a magyar helyesírásnak. A bírálóbizottság jó része az akkori MTA Magyar Nyelvi Bizottság (ma: MTA Magyar Nyelvi Osztályközi

2 Időközben a kiadás feltételei megváltoztak, a tervezett két kötet (2015 és 2017) anyaga a jelen kötetben jelenik meg (a szerk.).

Állandó Bizottság) tagjai közül került és kerül ki, az elnöki tisztet pedig általában e testület vezetője töltötte be. Időrendi sorrendben elnökölt Bencédy József, Fábíán Pál, Pásztor Emil, Keszler Borbála, Balázs Géza és Prószéky Gábor.

A befektetett munka, az elért eredmények arra készítették a rendezőket, hogy gondoskodjanak azok méltó elismeréséről, akik sokat tettek a helyesírás oktatásáért és magáért a versenyért szervezőként, eredményes felkészítő tanárként, előadóként, zsűritagként. Így született meg a Nagy J. Béla-emlékplakett gondolata, amelynek megtervezésével és elkészítésével Király Róbert egri szobrászművészt bízta meg a főiskola. A díj odaítéléséről a volt és a jelenlegi tanszékvezetők közül álló kuratórium (V. Raisz Rózsa, Fekete Péter, Zimányi Árpád) döntött és dönt ezután is írásban rögzített elvek alapján. Az eddigi kitüntetettek:

Fábíán Pál professor emeritus, 2002
Pásztor Emil főiskolai tanár, 2002
T. Urbán Ilona tudományos munkatárs, 2002
Bozsik Gabriella főiskolai tanár, 2003
Hangay Zoltán főiskolai tanár, 2005
Antalné Szabó Ágnes egyetemi docens, 2006
Fercsik Erzsébet főiskolai tanár, 2007
Laczkó Krisztina egyetemi docens, 2008
Keszler Borbála egyetemi tanár, 2010

A verseny népszerűségét többek között az is bizonyítja, hogy a 2000-es évek derekától kezdve egyre több határon túli, pedagógusképzéssel foglalkozó intézmény fogadja el az egriek meghívását, és küldi el legjobb versenyzőjét az immár kibővült Kárpát-medencei rendezvényre. A felkészítő tanárok többször előadást is vállalnak, sőt tanulmányokkal szerepelnek a konferenciakötetekben. Képviseletet magát a pozsonyi, a komáromi, a prágai, a kolozsvári, a nyitrai, az újvidéki, a kézdivásárhelyi és a beregszászi oktatási intézmény is. Ezért hoztunk létre egy olyan díjat, amelyet a legjobb eredményt elérő határon túli hallgatónak ítélünk oda.

A versenyzőknek a második napon, a versenyen két feladattal kell megbirkózniuk. Elsőként egy tollbamondást kell lejegyezniük, amely sokféle helyesírási nehézséget tartogat. Ezt követi az A és a B feladatlap megoldása, ahol a legkülönbözőbb típusú gyakorlatokban kell döntenie például a magán- és a mássalhangzók időtartamáról, az igealakok írásáról, az összetételek, a különböző tulajdonnévfajták vagy a számok helyes jelöléséről, a sokféle írásjel alkalmazásáról stb. A versenydolgozatok jellegűek, csak a bírálóbizottság eredményhirdetésekor válik ismertté a díjazottak neve. A feladatsor eddigi szerkesztői voltak: Szemere Gyula, T. Urbán Ilona, Kardos Tamás és Zimányi Árpád.

A verseny szabályzata előírja, hogy a bírálóbizottságban tagként jelen legyen a tudományegyetemeknek, a tanítóképző és a tanárképző főiskoláknak, valamint a határon

túli intézményeknek egy-egy képviselője, akik részt vesznek a dolgozatok elbírálásában. A versenyfeladatokat a *Magyartanítás* című szakfolyóirat eddig rendre közölte, de magáról a rendezvényről, a díjazottokról az Édes Anyanyelvünk is beszámolt.

Végezetül egy táblázat bemutatja, hogy 1987-től kezdve a 25 versenyen kik azok a hallgatók, akik dicséretesen szerepeltek (1. táblázat). Az (m) jellel jelölt, illetve többszörös sorszámú hallgatók megosztva kapták a díjat.

1. táblázat

A Nagy J. Béla országos helyesírási verseny díjazottjai

Év	Helyezés	Név	Az oktatási intézmény neve és helye
1987	I.	Sarlós Valéria	Ho Si Minh Tanárképző Főiskola, Eger
1987	II.	Ságiné Nagy Éva	ELTE Tanárképző Kar, Budapest
1987	III.	Csetkovits Csilla	JATE BTK, Szeged
1988	I.	Czuczor Erzsébet	Ho Si Minh Tanárképző Főiskola, Eger
1988	II.	Vecsernyés Ildikó	JATE BTK, Szeged
1988	III.	Nagy Judit	ELTE BTK, Budapest
1989	I.	Márton Ágnes	Ho Si Minh Tanárképző Főiskola, Eger
1989	II.	Nagy Szabolcs	Comenius Tanítóképző Főiskola, Sárospatak
1989	III.	Antal Erzsébet	Zsámbéki Tanítóképző Főiskola, Zsámbék
1990	I.	Denke Virág	KLTE BTK, Debrecen
1990	II.	Papp Erika	Békéscsabai Tanítóképző Főiskola, Békéscsaba
1990	III.	Molnár Barbara	JATE BTK, Szeged
1991	I.	Ocskay Gyula	Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger
1991	II.	Dobsonyi Sándor	Budapesti Tanítóképző Főiskola, Budapest
1991	III.	Rozmán Krisztina	Zsámbéki Tanítóképző Főiskola, Zsámbék
1992	I.	Szabó Zita	Békéscsabai Tanítóképző Főiskola, Békéscsaba

Év	Helyezés	Név	Az oktatási intézmény neve és helye
1992	II.	Kollárik Péter	Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger
1992	III.	Némethné Új Éva	Zsámbéki Tanítóképző Főiskola, Zsámbék
1993	I.	Kissimon Brigitta	ELTE BTK, Budapest
1993	II.	Tóth Ildikó	Kőrösi Csoma Sándor Főiskola, Debrecen
1993	III.	Boncsér Bernadett	KLTE BTK, Debrecen
1994	I.	Őszi Gitta	JATE BTK, Szeged
1994	II.	Szijártó Tímea	Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola, Esztergom
1994	III.	Pethő Zsuzsa	Budapesti Tanítóképző Főiskola, Budapest
1995	I.	Dudás Györgyi	KLTE BTK, Debrecen
1995	II.	Barabás Edit	Budapesti Tanítóképző Főiskola, Budapest
1995	III.	Szijártó Tímea	Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola, Esztergom
1996	I.	Beregszászi Magdolna	ELTE BTK, Budapest
1996	II.	Minier Márta	KLTE BTK, Debrecen
1996	III.	Tarnai Beáta	ELTE Tanárképző Kar, Budapest
1997	I. (m)	Mártonfi Attila	ELTE BTK, Budapest
1997	I. (m)	Szabó Zsuzsanna	Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged
1997	II.	Fehér Brigitta	Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger
1997	III.	–	
1998	I.	Dobány Margit	Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen
1998	II.	Fábián György	Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza

Év	Helyezés	Név	Az oktatási intézmény neve és helye
1998	III.	Cserháti Andrea	Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger
1999	I.	Bárdos Eszter	Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger
1999	II.	Gyarmati Ágnes	ELTE BTK, Budapest
1999	III.	Deli Tünde	Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen
2000	I–II.	Gáti Éva	ELTE Tanító- és Óvóképző Kar, Budapest
2000	I–II.	Kocsis András	Debreceni Egyetem BTK, Debrecen
2000	III–IV.	Vaszkun Anita	Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza
2000	III–IV.	Fejes Edit	Szegedi Tudományegyetem BTK, Szeged
2001	I.	Nagy Ilona	ELTE BTK, Budapest
2001	II.	Zombory Katalin	ELTE Tanító- és Óvóképző Kar, Budapest
2001	III.	Szegedi Éva	Szegedi Tudományegyetem BTK, Szeged
2002	I.	Horváth Bernadett	ELTE BTK, Budapest
2002	II.	Bírta Réka	Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger
2002	III.	Kékesi Csilla	Debreceni Egyetem BTK, Debrecen
2003	I.	Veszelszki Ágnes	ELTE BTK, Budapest
2003	II.	Selyem Zoltán	ELTE TTK, Budapest
2003	III.	Szakál Marianna	Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola BTFK, Eger
2005	I.	Kozma Judit	ELTE BTK, Budapest
2005	II.	Biró János	Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger
2005	III.	Huszár Ágnes	Veszprémi Egyetem TK, Veszprém
2006	I.	Szegi Ádám	ELTE BTK, Budapest
2006	II.	Bitai Tamás	Szegedi Tudományegyetem TTK, Szeged

Év	Helyezés	Név	Az oktatási intézmény neve és helye
2006	III.	Jakus Ágnes	Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger
2007	I.	Ludányi Zsófia	ELTE BTK, Budapest
2007	II.	Juhász Péter	Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola BTK, Eger
2007	III.	Hasap Klára	Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Piliscsaba
2008	I.	Sasvári Tünde Anita	ELTE BTK, Budapest
2008	II.	Kovács Nóra	Szegedi Tudományegyetem BTK, Szeged
2008	III.	Nagy Enikő	Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Piliscsaba
2009	I.	Furuglyás Dóra	ELTE BTK, Budapest
2009	II.	Dargai Bernadett	Eszterházy Károly Főiskola BTK, Eger
2009	III.	Dsupin Éva	Miskolci Egyetem BTK, Miskolc
2010	I.	Báthory Kinga	Eszterházy Károly Főiskola BTK, Eger
2010	II.	Köllő Zsófia	Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
2010	III.	Kovács Györgyi	ELTE BTK, Budapest
2013	I. (m)	Kocsis Teréz	ELTE BTK, Budapest
2013	I. (m)	Tóth Edina Bettina	ELTE TÓK, Budapest
2013	II. (m)	Kalla Viktória	Szegedi Tudományegyetem BTK, Szeged
2013	II. (m)	Lévai Zsuzsanna	Eszterházy Károly Főiskola BTK, Eger
2013	III.	–	
2015	I.	Szeverényi Melinda	Szegedi Tudományegyetem BTK, Szeged
2015	I.	Tuska Borbála	ELTE BTK, Budapest
2015	II.	Nagy Zsófia	Eszterházy Károly Főiskola BTK, Eger
2015	III.	Farkas Linda	a legjobb határon túli versenyző – Comenius Egyetem, Pozsony

Az egri Líceumban harminc év alatt huszonöt verseny zajlott le eredményesen. Ez jogosítja fel a szervezőket, a helyesírást oktató kollégákat, a tudós szakembereket és nem utolsósorban a leendő versenyzőket a bizakodásra, miszerint a felgyorsult, modern technikai eszközökben bővelkedő világunkban is szüksége van mindannyiunknak az írásbeli igényességre és a kulturált helyesíráásra.

Irodalom

Fábián Pál 1995. Nagy J. Béla (1884–1967) emlékének. In: Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa (szerk.): *Helyesírásunk elvi és gyakorlati kérdéseiből*. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola. Eger. 9–13.

2015

ZIMÁNYI ÁRPÁD

Eszterházy Károly Főiskola, Eger

A NAGY J. BÉLA HELYESÍRÁSI VERSENY 2015-ÖS FELADATAI ÉS MEGOLDÁSAI

Eger, 2015. november 21.

Tollbamondás

2015 forró ősze

2015 kétségtelenül legfontosabb eseménye térségünkben a menekültek tömeges megjelenése. Több száz ezres áradatuk Közép-Európa-szerte rendkívüli helyzetet teremtett. A közel-keleti országok és Észak-Afrika háború vagy aszály sújtotta területeiről jönnek a legtöbben. Akik megkockáztatják a veszélyes földközi-tengeri átkelést, Délnyugat-Olaszország partjaihoz érkeznek. Mások, a törökországi ENSZ-menekülttáborok volt lakói szárazföldi útvonalon próbálkoznak, Balkán-félszigeti államokon keresztül.

Az úgynevezett NATO-kerítés megépítése előtt a Keleti pályaudvar előtti téren és aluljáróban mintegy két-három ezer fős tömeg tartózkodott, ez pedig közegészségügyi szempontból aggályos volt – még a civil szervezetek munkatársainak áldozatos közreműködése ellenére is. A hírcsatornák élő adásban közvetítették, amikor – megunva, megelégedve a céltalan ott-tartózkodást, várakozást – megindultak végestelen-végig a Rákóczi úton, átmentek az Erzsébet hídon, majd az M1-es autópályán Ausztria felé vették az irányt. Biztonságuk érdekében a rendőrség időről időre le-leállította a forgalmat, és ez torlódást okozott a péntek délutáni csúcsforgalomban.

A határokon való minél gyorsabb áttűnésükkel egész embercsempész-hálózat foglalkozik. A legsúlyosabb tragédia a magyar–osztrák határtól nem messze történt, és többtucatnyi menekült halálával végződött. Az elfogott embercsempészek ügyét a területileg illetékes megyei bíróság tárgyalja 2016 elején.

Fölvetődött a kérdés, hogy miképpen lehet megoldani ezt a kontinensnyi problémát. A luxemburgi tanácskozáson jó néhány állam- és kormányfő felhívta a figyelmet az európai uniós jogszabályok hiányosságaira. Ugyancsak kérdéses, hogy lehet-e, szabad-e kerítést építeni. „Vajon mit hoz a jövő?” – gondolkodnak el sokan. Mind ez ideig nem született megnyugtató válasz. Egyes szakértők szerint a nemzetbiztonsági kockázat is nőttön-nő. A 21. (vagy: XXI.) század tehát nem várt történelmi fordulatot hozott, és Európa jövője egyelőre megjósolhatatlan.

A feladatlap

1. Rövid vagy hosszú?

Rövid vagy hosszú magánhangzóval, illetőleg mássalhangzóval írjuk a szavakat?

b.....jócska (u – ú)	b.....jkál (u – ú)
í.....é-porrá (z – zz)	í.....ig-vérig (z – zz)
d.....löngél (ü – ű)	cs.....vas (u – ú)
me.....ely (sz – ssz)	ci.....cakk (k – kk)
ro.....ó (l – ll)	sz.....vesen (i – í)
a.....rakció (t – tt)	be.....fe.....tes (n – nn)
ut.....lér (o – ó)	virágf.....zér (ü – ű)
ned..... (ü – ű)	me.....egző (ny – nny)

2. Egybe, külön vagy kötőjellel?

Alkosson szó szerkezeteket vagy összetételeket a megadott szavakból!

szak, dolgozat, védés	<i>szakdolgozatvédés</i>
ki, be, szaladgál
konferencia, szervező, bizottság
idegen, nyelvi, lektorátus
tizenötöd, rangú
szürke, téli, kabátos, fiú
össze, vissza, beszél
vörös, réz, huzal
közgazdász, szakértő
lélegzet, vissza, fojtva
látástól, vakulásig
sok, éves, átlag
közlekedés, meteorológiai, jelentés

3. Tanári képesítések neve

Jogszály határozza meg, hogy a felsőoktatási intézmények milyen tanári képesítéseket adhatnak ki a mesterképzésben. A különírt szavakból alkossa meg és írja le helyesen a tanári képesítések megnevezését!

játék, és, szabad, idő, szervező, tanár	játék- és szabadidő-szervező tanár
hon, és, népismeret, tanár
angol, nyelv, és, kultúra, tanára
vizuális, és, környezetkultúra, tanár
testnevelő, tanár
magyar, mint, idegen, nyelv, tanára
dráma, pedagógia, tanár
műszaki, rajz, tanár

4. Nyelvtani és irodalmi fogalmak

Melyik a szabályos írásmód? Karikázza be a helyes változatot!

magánhangzó harmónia	magánhangzó-harmónia
novelláskötet	novellás kötet
terminus technicus	terminus technikus
múlt idő jel	múltidő-jel
mutató névmás	mutatónévmás
módosítószó	módosító szó
szinonima	szinoníma
barokk-kori költészet	barokk kori költészet
szinkron jelenségek	szinkrón jelenségek

B feladatlap

**1. Kötőjellel, nagykötőjellel vagy kötőjel nélkül
Írja le példáinkat a szükséges kötőjelekkel kiegészítve!**

Osztrák Magyar Monarchia	Osztrák–Magyar Monarchia
Habsburg ház
Geiger Müller számlálócső
Árpád kori leletek
Duna menti település
Forma 1 verseny
Urál hegység
kutya macska barátság
1914 1918 között
magyar angol szakos
júliustól szeptemberig
József Attila díj
Bajcsy Zsilinszky Endre
Nosztzy fiú

**2. Tulajdonnévből melléknévi alakulat
Írja le a tulajdonnévből – *-i, -s* vagy *-beli* képzővel – alkotott melléknévi alakulatot!**

Nemzeti Színház
Kis Rabló étterem
Magyar Idők (napilap)
Helsinki
Kincskereső kisködmön (Móra F.)
Kent grófság
Goethe
Petőfi híd
Kazinczy Ferenc Alapítvány

Coventry
Karlovy Vary

3. Elválasztás

Válassza el minden lehetséges helyen a következő szavakat!

általános	ál-ta-lá-nos
szemüvegesek
Pálffy
karosszéria
Belgrád
infláció
esernyőitek
demonstrátor
legutolsó
absztrakt
Maupassant
gazdasszonnyal
legeslegjobb
Bordeaux

4. Kakukktojás

Mindegyik csoportban egy hibás alak található. Húzza át, majd írja le helyesen a kipontozott részre!

hagyja	Tallinn-nál	metaforikus	Buenos Aires-i
higyje	a Batthyányak	allegro	Mikszáth Kálmán-os
nőjön	Oslóban	diktatórikus	voltaire-izmus
lőtök	Merkel-lel	allegórikus	tel-avivi
ródd meg	Madáchcsal	narkózis	hawai

A feladatlap – Megoldási kulcs

1. Rövid vagy hosszú?

Rövid vagy hosszú magánhangzóval, illetőleg mássalhangzóval írjuk a szavakat?

bújócska	bujkál
ízzé-porrá	ízíg-vérig
dülöngél	csuvas
messzely	cikcakk
roló	szívesen
attrakció	bennfentes
utolér	virágfüzér
nedű	menyegző

2. Egybe, külön vagy kötőjellel?

Alkosson szószerkezeteket vagy összetételeket a megadott szavakból!

szak, dolgozat, védés szakdolgozatvédés

ki, be, szaladgál	<i>ki-be szaladgál</i>
konferencia, szervező, bizottság	<i>konferenciaszervező bizottság</i>
idegen, nyelvi, lektorátus	<i>idegen nyelvi lektorátus</i>
tizenötöd, rangú	<i>tizenötödrangú</i>
szürke, téli, kabátos, fiú	<i>szürke télikabátos fiú</i>
össze, vissza, beszél	<i>összevissza beszél</i>
vörös, réz, huzal	<i>vörösréz huzal</i>
közgazdász, szakértő	<i>közgazdász szakértő</i>
lélegzet, vissza, fojtva	<i>lélegzet-visszafojtva</i>
látástól, vakulásig	<i>látástól vakulásig</i>
sok, éves, átlag	<i>sokéves átlag</i>
közlekedés, meteorológiai, jelentés	<i>közlekedésmeteorológiai jelentés</i>

3. Tanári képesítések neve

Jogszabály határozza meg, hogy a felsőoktatási intézmények milyen tanári képesítéseket adhatnak ki a mesterképzésben. A különírt szavakból alkossa meg és írja le helyesen a tanári képesítések megnevezését!

játék, és, szabad, idő, szervező, tanár	játék- és szabadidő-szervező tanár
hon, és, népismeret, tanár	hon- és népismerettanár
angol, nyelv, és, kultúra, tanára	angol nyelv és kultúra tanára
vizuális, és, környezetkultúra, tanár	vizuális- és környezetkultúra-tanár
testnevelő, tanár	testnevelő tanár
magyar, mint, idegen, nyelv, tanára	magyar mint idegen nyelv tanára
dráma, pedagógia, tanár	drámapedagógia-tanár
műszaki, rajz, tanár	műszakirajz-tanár

4. Nyelvtani és irodalmi fogalmak

Melyik a szabályos írásmód? Karikázza be a helyes változatot!

magánhangzó harmónia	magánhangzó-harmónia
novelláskötet	novellás kötet
terminus technicus	terminus technikus
múlt idő jel	múltidő-jel
mutató névmás	mutatónévmás
módosítószó	módosító szó
szinonima	szinoníma
barokk-kori költészet	barokk kori költészet
szinkron jelenségek	szinkrón jelenségek

B feladatlap – Megoldási kulcs

1. Kötőjellel, nagykötőjellel vagy kötőjel nélkül
Írja le példáinkat a szükséges kötőjelekkel kiegészítve!

Osztrák Magyar Monarchia	Osztrák–Magyar Monarchia
Habsburg ház	<i>Habsburg-ház</i>
Geiger Müller számlálócső	<i>Geiger–Müller-számlálócső</i>
Árpád kori leletek	<i>Árpád-kori leletek</i>
Duna menti település	<i>Duna menti település</i>
Forma 1 verseny	<i>Forma–1 verseny (Forma–1-es verseny)</i>
Urál hegység	<i>Urál hegység</i>
kutya macska barátság	<i>kutya-macska barátság</i>
1914 1918 között	<i>1914–1918 között</i>
magyar angol szakos	<i>magyar–angol szakos</i>
júliustól szeptemberig	<i>júliustól szeptemberig</i>
József Attila díj	<i>József Attila-díj</i>
Bajcsy Zsilinszky Endre	<i>Bajcsy-Zsilinszky Endre</i>
Nosztty fiú	<i>Nosztty fiú</i>

2. Tulajdonnévből melléknévi alakulat

Írja le a tulajdonnévből – **-i, -s vagy -beli** képzővel – alkotott melléknévi alakulatot!

Nemzeti Színház	<i>nemzeti színházi / színházbeli</i>
Kis Rabló étterem	<i>Kis Rabló éttermi /étterembeli</i>
Magyar Idők (napilap)	<i>Magyar Idők-beli</i>
Helsinki	<i>helsinki</i>
Kincskereső kisködmön (Móra F.)	<i>Kincskereső kisködmön-beli</i>
Kent grófság	<i>Kent grófsági / grófságbeli</i>
Goethe	<i>goethei (esetleg: goethés, pl. stílus)</i>
Petőfi híd	<i>Petőfi hídi</i>
Kazinczy Ferenc Alapítvány	<i>Kazinczy Ferenc alapítványi</i>

Coventry	<i>coventryi</i>
Karlovy Vary	<i>Karlovy Vary-i</i>

3. Elválasztás

Válassza el minden lehetséges helyen a következő szavakat!

általános	<i>ál-ta-lá-nos</i>
szemüvegesek	<i>szem-ü-ve-ge-sek</i>
Pálffy	<i>Pál-ffy</i>
karosszéria	<i>ka-rosz-szé-ri-a</i> (vagy: <i>ka-rosz-szé-ria</i>)
Belgrád	<i>Belg-rád</i>
infláció	<i>inf-lá-ci-ó</i> (vagy: <i>inf-lá-ció</i>)
esernyőitek	<i>es-er-nyő-i-tek</i>
demonstrátor	<i>de-monst-rá-tor</i>
legutolsó	<i>leg-u-tol-só</i>
absztrakt	<i>abszt-rakt</i>
Maupassant	<i>Mau-pas-sant</i>
gazdasszonyal	<i>gazd-asz-szony-nyal</i>
legeslegjobb	<i>le-ges-leg-jobb</i>
Bordeaux	<i>Bor-deaux</i>

4. Kakukktojás

Mindegyik csoportban egy hibás alak található. Húzza át, majd írja le helyesen a kipun-
tozott részre!

hagyja	Tallinn-nál	metaforikus	Buenos Aires-i
higyje	a Batthyányak	allegro	Mikszáth Kálmán-os
nőjön	Oslóban	diktatórikus	voltaire-izmus
lőtök	Merkel-lel	allegórikus	tel-avivi
ródd meg	Madáchcsal	narkózis	hawai
higgye	Merkellel	allegorikus	hawaii

TANULMÁNYOK

ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA

Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, Budapest

A HELYESÍRÁS ÉS AZ OLVASÁSTANÍTÁSI MÓDSZER ÖSSZEFÜGGÉSÉRŐL

Az anyanyelv tanításának végső célja mindig a helyes szóbeli és írásbeli kifejezőképesség kialakítása, melyhez az alapot az első tanév munkája adja meg. Nyilvánvaló, hogy a helyesírás minősége függ a kezdeti olvasástanítási módszertől; ezzel régebben mindenki tisztában volt. Kérdés, hogy akkor miért foglalkozunk vele 2016-ban. A válasz egyszerűen az, hogy ezt az összefüggést esetleg nem ismerik az új nemzedékek; ezért szükséges ráirányítani újra és újra a figyelmet.

Két történetet szeretnék felidézni. 23 éven át tanítottam a budai képzőben helyesírást. Az 1978-as tanterv bevezette a szóképes olvasástanítást, sokan tiltakoztak ellene. A budapesti szakfelügyelő fő érve az volt, hogy tönkreteszi a hangoztatást, a másik érvet mi, tanítóképzősök hoztuk fel: tönkreteszi a gyerekek helyesírását. Akkoriban kezdtem az olvasástanítás történetével, pontosabban az olvasástanítási módszerek történetével foglalkozni. A másik emlék harmadik gyermekemmel kapcsolatos. Valamikor az ezerkilencszázhetvenes évek első felében lett első osztályos. A legelső szülői értekezleten a tanító néni azt mondta, hogy nyugodjunk meg, a gyerekek meg fogják tanulni a helyesírást. Azt mondtam magamban: először olvasni tanítsd meg őket, a helyesírás ráér. Később jöttem rá, hogy a tanítónőnek igaza volt: tudta, hogy az olvasástanítási módszertől függ a helyesírási készség megalapozása. Akkoriban ezzel az összefüggéssel a többi tanítónő is tisztában volt, sosem volt baj sem gyermekeim helyesírásával, sem olvasási készségével. Azóta eltelt egy jó emberöltő, ezért érdemes ezeket az ismereteket feleleveníteni.

Tehát: a kezdeti olvasástanítási módszertől függ a helyesírás. Ezt a tételt legbiztosabban az olvasástanítás módszerek ismertetésével, történetével lehet igazolni. Alaposabban foglalkozom az olvasástanítás 19. századi történetével, majd csak áttekintem a 20. századi eseményeket. Érdemes az olvasástanítás történetét ismerni, mert mindig fel-felbukkannak újnak tetsző ötletek, s ily módon kivédhetjük őket (ezt kellett volna tenni 1978-ban is).

1. Az olvasástanítás története a 19. században

Minden tantárgy oktatásában nagy nehézséget jelent a tanár számára az, hogy be kell mutatnia az egészet és annak részeit úgy, hogy a részek elemzése közben ne szenvedjen csorbát az egész. Így van ez a verselemzésben, a nyelvtanításban és bizonyára másutt is. Az olvasástanítás történetét tanulmányozva ugyanezt a küzdelmet konstatálhatjuk,

hiszen mindig ügyelni kell az egészre: az értelmes szövegre, mondatra, szóra, ugyanakkor értelem nélküli részeire kell bontani, majd részeiből kell az egészet újrateremteni.

Módszeres tanításról, a módszerek harcáról a 19. század elejétől beszélhetünk. Akkor is felvetődött az a kérdés, amely ma is foglalkoztat bennünket: vajon a sokféle módszer közül melyik a legcélravezetőbb, melyik fejleszti arányosan az olvasást, az írást/helyesírást és a beszédet, melyik a leggazdaságosabb a végcél tekintve, melyik a leginkább megfelelő a tömegtanításban. Ez volt – és nyilván ma is ez lesz – a természetes kiválasztódás útja. A 19. században az eltérő módszerek harca kombinációhoz vezetett. A kombinációra való törekvés figyelhető meg napjainkban is, ezért a 19. századi törekvések ismerete tanulságos lehet ma is.

Az olvasástanítás története tulajdonképpen a rész-egész körüli viták története, háromféle módszer lehetséges: a szintetikus, az analitikus és az analitikus-szintetikus vagy kombinált. A magyar olvasástanítás történetében fordulópont 1868, a népoktatási törvény bevezetésének éve.

A betű és a szótag. (A szintetikus módszer.) A régiek azt tartották, hogy az ábécé a grammatika kulcsa. Ennek a mondásnak két jelentése is van: a latin grammatika tanulmányozása előtt az ábécét kellett megtanulni, az ábécé tehát valóban kulcs a grammatikához; elvont értelemben az olvasás megtanítása a nyelvtan tanítását alapozza meg. A Donatus-grammatikát használták (*Donati de partibus orationis ars minor*, röviden: *Ars minor*, kiadása H. Keil: *Grammatici Latini IV*. 1864, Lipsiae. Ezt a katekizáló modorban írt kisebb grammatikát használták a kezdő oktatásban, Donatus nagyobb nyelvtana, az *Ars grammatica* vagy *Ars maior* terjedelmes értekezés), eléje helyezték az ábécét és a gyakorlásra szánt szótagoszlopokat. Később a katekizmust olvastatták a kezdőkkel, s eléje helyezték az ábécét és a szótagoszlopokat. Ilyen katekizmusábécé első fennmaradt ábécénk, a kolozsvári ábécé 1533-ból.

Egészen a 19. századig szintetikus, azaz silabizáló vagy ábécémódszerrel tanítottak olvasni mindenütt a világon. Betűztető módszernek is nevezik, mivel először megtanították a betűket nevük szerint az ábécé rendjében, külön a magánhangzókat, külön a mássalhangzókat; tehát a *bé* betűt tanították, nem a *b* betűt. Ezután grammatikai rend szerint felsorakoztatott, egyre nehezedő szerkezetű szótagoszlopokat olvastattak. A legkönnyebb közülük a magánhangzó + mássalhangzó szerkezetű volt: *ab, eb, ib, ob, ub; ac, ec, ic, oc, uc; stb.* Majd megfordították a sorrendet, végül mássalhangzó-torlódásos eseteket vettek. A silabizáló módszer természetesen a szótagok olvasását jelentette (görögül *syllaba* 'szótag'). Ezen kívül egy sajátos olvasásgyakorlási módszert is jelentett, mely szerint először mindig a betű nevével olvasták ki a szótagot: *a-bé*, s csak ezután a hangok szerint, egyben: *ab*. Tehát *a-bé-ab, e-bé-eb, i-bé-ib* és így tovább. Innen az *abéab* elnevezés, ezért írhatta Arany János a *Bolond Istókban*: „Azon vevé magát a jámbor észre, / Hogy ő vasárnak surrogál papot, / S köznep tanítja az a, b: ab-ot.” A szótagoszlopok után következett a szavak, majd a szövegek olvasása. Először a már jól ismert imádságokat

olvasatták. Az írás az olvasás megtanulása után következett, de sokszor el is maradt. Arról, hogy a falusi tanítók még a 19. század vége felé is abéaboztattak, Móricz Zsigmond tudósít bennünket: „És hiába tudtam éppen úgy olvasni papírról, mint a tanító úr, hogy *bicska*, ez tilos volt, így kellett betűzni: bö i, bi, cö, sö, csö, bics, kö a ka, bics-ka ... bicska” (Életem regénye. Budapest. 1959. 377–8).

Az ábécé- vagy silabizáló módszer előnye a részletek aprólékos megfigyelése volt, hátránya pedig az értelmetlen egységeken történő, hosszan tartó munka. A szintetikus módszer helytelen voltát még soha senki nem bizonyította be. A szótag gyakorlásának létjogosultságát a mai pszicholingvisztikai kutatások is igazolják. A szótag invariáns, beszédproduktív és beszédpercepciós egység, bár vita folyik az elemi percepciós egységről, „a magyar nyelvi kísérletek megerősíteni látszanak a szótag egység helyességét” (Gósy 2005: 138).

Számos egyéb, nagyon fontos érv sorakoztatható fel a kezdeti szótagoló olvasás mellett. A gyerek szeme eleinte kisebb egységeket, két-három betűt képes átfogni. Nehézséget jelenthet a magyar nyelv agglutináló típusa – gazdag alaktana –, amelynek következtében hosszúk a szóalakok. Dekódolásuk a kezdő számára nehéz, ezért szótagokra kell bontani. A szótagolás a helyesírás szempontjából is fontos, a szóelemzéses esetek tanításában nélkülözhetetlen eszköz, a szótaghatár ugyanis az esetek többségében egybeesik a morfémahatárral: *lát-ja, tud-ja, hagy-ja* stb. (Nem kell attól tartani, hogy a kisgyerek betűjezéssel fog beszélni – ez volt Zsolnaiék ellenérve –, az első év vége felé már a hangtörvényeknek megfelelően ejti ki a szavakat, helyesírását viszont megalapozzuk.)

A 19. század szerzői megpróbálták a szótagolvasást és az értelmes szavak olvasását összeegyeztetni, mégpedig úgy, hogy olyan szótagokat közöltek, amelyek értelmes szavak is egyben. Ez a megoldás már Bátky Károly ábécéskönyvében is megfigyelhető (Bátky 1841).

A 19. század második felében – mindenféle irányzattól függetlenül – tevékenykedett egy népszerű ábécéskönyvszerző, Erdélyi Indali Péter. 1852-ben jelent meg könyvének első kiadása *Egészen új szerkezetű ABC vagyis Vezérkönyv az olvasni tanításban és tanulásban* címmel. A második, 1853-as kiadásban ezt írja: „Olvasni kezdők körüli azon tapasztalásom, miszerint a közönséges divatú ab eb ib, ba be bi bo-zás alkalmával az elevenebb eszű, az életrevalóbb gyermekek olyannyira, s mondhatnám lelkesedve kaptak az olyan úgynevezett tagokon, mik értelmes szót tesznek s azokat egészen más, kiválólag természetesebb hangon olvasták: már évekkal ez előtt azon meggyőződésre vezetett, miképp hasonlíthatatlanul jobb, célszerűbb volna, ha lehetne, mind csak értelmes szókon, nemcsak, hanem a könnyebbekről bajosabbakra. Rendre, rendre, egymás után fokozatosan emelkedőleg következő szókból legott gondosan alkotott, gyermeki szívhez szóló, kedélyes, gyönyörködtető s tanulságos mondatokon építeni fel valamely olvasókönyvet. Hozzá is fogtam ez eszmém ténylegesítéséhez. Komoly szemlére vettem e végre összes szókincsünket” (i. m. 5). Erdélyi Indali „egy han-gu szók”-on kezdve fokozatosan nehezedő szóstruktúrákat ad „*Egy kis szórendezés*” címen, sőt egy olyan olvasmányt is szerkesztett, mely kizárólag egy szótagos szavakból áll, címe: „*A bús lány*”.

Ezt a szórendezési elvet követte Tomcsányiné Czukrász Róza is, fali olvasótábláin (1903) egyeztetette a szótagolást és az értelmes szavak olvastatását. Az első olvasótáblán a magánhangzókat, majd a mássalhangzókat tanította meg (mindegyikhez kézjelet kapcsolva, ez a fonomimika jellegzetessége; a kézjeleket azután a hangösszevonáskor is alkalmazta). A másik olvasótábla szótagoszlopai a következők: *ma, no, be, hí, se, kö, ló; le, de, ri, te, jó, ha, hú; ni, ti, lé, vő, bú, mi, fa; tő, fű, só, ki, pá, jó, rá*. A harmadik táblán két nyílt szótagos szavak vannak: *tu-ró, ha-mu, ka-pu, fá-lu, bi-ró, me-ző, ru-ha; ri-gó, be-tű, há-ló, vé-ső, ci-ca, ró-ka, fű-ró; me-se, ze-ne, du-da, né-ma, fo-gó, ha-jó, bú-za*. A negyedik tábla egy szótagos szavakat, de zárt szótagokat tartalmaz: *ág, az, ők, ad, íz, ön, ár; ív, ül, ép, ám, éj, óv, őz; ól, úr, ón, ez, ős, eb, uj; un, is, út, ér, ég, űz, üt*. Az ötödik táblán nehezebb szerkezet látható: *méz, sár, dal, pad, gőz, tej, tál; láb, tűz, hab, bor, fal, zár, haj; vas, kés, nép, jég, por, lúd, réz*. Tapasztalata alapján olyan szósorokat állított össze, melyeknek sorrendjét a mai beszédpercepció kísérletek igazolják: a legkönnyebb ugyanis a mássalhangzó + magánhangzó kapcsolat észlelése, majd a két nyílt szótag következik, s csak ezután jön a magánhangzó + mássalhangzó struktúra, utána a mássalhangzó + magánhangzó + mássalhangzó. (Manapság a Meixner-program olvastat szótagokat, de magánhangzó + mássalhangzó sorrenddel kezd, bizony helytelen módon, a hagyományos grammatikai struktúrát követve. Nem a betűkombináció a fontos, hanem a szótagstruktúra, ahogy fentebb is látjuk. Az új OFI-s program Meixner-követését át kellene gondolni.)

A hang, a hangoztatás primátusa. Az olvasástanítás történetének lényeges és marandó újítása volt a hangoztatás „felfedezése”. Ezen munkálkodott Comeniustól kezdve minden jeles tanító: Szőnyi Nagy István, Ignaz Felbiger (Mária Terézia nagy iskolaszervezője), a nyelvtudós Révai Miklós (aki egészen fiatalon írt ábécéskönyvet), a fentebb említett Erdélyi Indali Péter és sokan mások. A hangoztatás elfogadtatása a német Heinrich Stephani (1802) nevéhez fűződik, ő vitte be a köztudatba azt az elvet, hogy először a hangot kell megtanítani, s nem a betű nevét, a betűt tehát a hangja szerint, minden mellékhang nélkül kell kiejteni; a szótagot pedig hangjai szerint kell kimondani, nem a betűk szerint. Vegyük sorjában ezeket a fontos eseményeket.

Comenius az 1658-ban kiadott híres *Orbis Sensualium Pictus* képes-szöveges része elé a hagyományoknak megfelelően egy ábécét csatolt, ám ez az ábécé eltért a szokványostól. Maga a szerző „élő ábécé”-nek, „alphabetum vivum”-nak nevezte. A hangot tanította, utána a neki megfelelő betűt, mégpedig úgy, hogy „az egyes betűk megtanítása előtt az azokkal kapcsolatba hozható állatok jellemző hangját (a korabeli fordításban: „szózatyyát”) utánoztatja a tanulókkal [...] az ábécé egyes betűinek ismertetésekor közli a megfelelő állat képét, az állat nevét, cselekvését, utána leírja az állat hangját, majd pedig az azt jelző betűt, kis és nagy nyomtatott formában. S »megtekintvén az ábécés gyermek az állatnak képét, könnyen eszébe fog néki jutni, miként köllessék mindenik bötűt kimondanyi...« Ezt az *Orbis Pictus* első két lapján helyet foglaló képsort és a hozzákapcsolódó hang- és betűsört Comenius élő ábécének (*alphabetum vivum*) nevezte.” Comenius hanghasonlataiból

számosat ma is használnak a tanítók: a *b* a bárány bégetése, a *f* a szél fújása, a *m* a medve dörögése („a medve dörömböl”), a *r* a kutya morgása („az eb erregtet”), a *h* a száj lehelése.

Szőnyi Nagy István kolozsvári prédikátor 1695-ben megjelent olvasástanítási műve is a hangoztatáson alapul, címe: *Magyar oskola, mellynek mesterségével az okos és serény tanító kiváltképen az idősbeket írás olvasásra XII órák alatt megtaníthattya* (Szőnyi Nagy 1695). Szőnyit minden 19. századi magyar módszertankönyv idézi, különösképpen elhíresült panaszkodását: „Mikor így vagyon írva: *Pa ra di tsom ban*, miért kell így syllabicáltatni: *Pé a, Pa; er a, ra; Para; dé i, di; Paradi; tsé o em, tsom; Paraditsom; bé a en, ban; Paraditsomban?* Óh nagy hijáavalóság s kerengő út-vesztés! Miért kell öt syllabákból álló szót harmintz-egy syllabákkal tekertetni? Hogyha pedig a Vocalisokat s a Consonansokat külön számlálod, s tizenkét betűvel kimondhatod: miért kell hatvan-két betűvel vontatnod s a Tanulót fárasztanod. Ötven betűvel mondat sz vele többet, mint a mennyi az írásban találatik. Nem tsuda, hogy a Tanuló nehezen tanul, és sokáig érkezik az olvasásra.”

A hangoztatás elvét, a hangoztató módszert (*Lautiermethode*) a német Heinrich Stephani (1761–1850) fogadtatta el a pedagógiai közvéleménnyel. Legfontosabb művei: *Fibel* (1802), *Kurzer Unterricht in der gründlichsten und leichsten Methode, Kindern das Lesen zu lehren* (1803). Stephani mondta ki először, hogy a hangot tisztán, minden egyéb segédhang nélkül kell kiejteni, s azután összekapcsolni szótagokká, szavakká. Határozott különbséget tett a hang, a betű és a betű neve között. Ezt az elvet a jó tanítók ma is követik: tisztán hangoztatnak, a kisgyerek ezt mondja: „a *b, s, k* stb. betűt tanultam”, s csak a tanév vége felé tanulják meg a betűk nevét: *bé, es, ká* stb. Mindez az összeolvasás miatt van így (nehogy a *mama möamöa* legyen). Stephani módszere szintetikus volt, előbb a magánhangzókat tanította meg, majd a diftongusokat, végül a mássalhangzókat. A hangokkal egyszerre tanította meg a kis- és a nagybetűket. Ezután két hangból álló szótagokat kellett a gyerekeknek alkotniuk úgy, hogy az első hangot addig hangoztatták, míg hozzá nem kapcsolták a másikat.

Stephani módszerét egyesek jónak tartották, pl. Curtman és Diesterweg, mert egyszerű volt, biztosan és gyorsan célhoz ért vele; támogatta a helyesírást, mert az előre kimondott szót a gyerek le tudta írni a betűknek megfelelően. Hibáztatták később azért – nyilvánvalóan már a kombinált módszerek szemszögéből –, mert előre megadta a hangokat, ahelyett, hogy a gyerek fedezte volna fel őket a szavakban, továbbá azért, mert előbb gyakoroltatta a hangokat és a betűket, s csak azután olvastatott értelmes szavakat. Ezek a kifogások azonban nem magát a hangoztató módszert érintették – az időtállóan bizonyult –, hanem inkább azt a módot, ahogyan Stephani kezelte, vagyis a szintetikus módszert. Idővel javítottak a módszeren: egy-két hang ismerete után már megkezdtek a szótagolvasást, és szétválasztották a kis- és a nagybetűk tanítását. (A tapasztalat akkor is, később is azt mutatta, hogy párhuzamos írástanítás esetén a gyerek egy betűformát képes elsajátítani és begyakorolni.) A hangoztató módszer kimunkálásán több kortárs

német pedagógus is fáradozott, így L. H. F. Olivier (1759–1815) és J. F. A. Krug (1771–1843). A hangoztatás előtérbe kerülése egészen biztosan összefügg a 18. századi pedagógiai mozgalmakkal, a beszédfejlesztéssel, Heinrich Pestalozzi óriási hatásával.

A 20. század elején egy másik lényeges és maradandó újítás történt: a párhuzamos írástanítás kimunkálása. Szorgalmazója Johann Baptist Graser (1766–1841), ő az írva olvasgató módszer (*Schreiblesemethode*) feltalálója és elterjesztője. A régi gyakorlat szerint előbb tanítottak olvasni, utána írni, az új gyakorlat szerint párhuzamossá tették az olvasás és az írás tanítását, de eleinte úgy, hogy előbb írtak, utána olvastattak. Graser ugyanis úgy vélekedett, hogy csak azt lehet olvasni, amit előbb leírtak, a tanításban az írott betűnek meg kell előznie a nyomtatottnak. Indoklása történeti szempontú, logikusnak tűnik: az emberek előbb beszéltek, azután találták ki az írásjegyeket, s a leírtakat olvasták. Graser módszerén az idők folyamán sokat változtattak, az iskolaszervező Diesterweg és a nyelvtanító Würst. Azt mindenképpen belátták, hogy a párhuzamos írástanítást csak előgyakorlatok után lehet bevezetni, felismerték tehát az előgyakorlatok szükségességét. Nálunk a párhuzamos írástanítás első szorgalmazója Simon Antal volt (*Igaz Mester*). Tartósan 1869 után vezették be, Gönczy Pál és követői az írvaolvasgató módszert javasolták, tehát előbb írtak, utána olvastattak; a sorrendet a 20. század elején Tomcsányiné fordította meg, azóta is ebben a sorrendben tanítunk. A párhuzamosság elve állandónak bizonyult, csak a sorrend változott meg.

Feltétlenül szót kell ejtenünk F. A. W. Diesterwegről (1790–1866), aki nemcsak a német, hanem a magyar tanítóságnak is példaképe volt. Barátai a német Pestalozzinak nevezték. 1835-ben írta *Wegweiser für deutsche Lehrer* (Útmutató a német tanítók számára) című kétkötetes művét, melyet az 1868-as Eötvös által összehívott szakbizottság mintául ajánlott. Diesterweg az eredmények kész átadása helyett a megfigyelést, a gondolkodást és a cselekvést hirdette. Sokat tett az írás- és olvasástanítás módszerének fejlesztéséért, a hangoztató módszert javasolta, s azt is megjegyezte, hogy a hangoztató módszer a tanítótól a fonetika pontos ismeretét igényli. Világosan látta, hogy a hangoztató módszer a nyelvtanítás egész jövője szempontjából fontos, mivel a nyelv eleminek, a hangoknak a tanításával lerakjuk a további nyelvtanítás alapjait. Diesterweg szerint nem szabad a hangoztató módszert az első napon elkezdni, előgyakorlatoknak kell megelőznie. Hangsúlyozza, hogy nem szabad sietni, nem szabad túl gyors tempót diktálni, az igazi képzés lassan megy végbe. Ugyanakkor túlságosan hosszú ideig sem szabad az előgyakorlatokkal foglalkozni. Tulajdonképpen az előgyakorlatok fontosságának a hangoztatásával járult hozzá az olvasástanítási módszerek tökéletesítéséhez.

Nálunk a német pedagógia újításai fokozatosan épültek be a közoktatásba. A Felbiger utáni korszakban még jó ideig szótagoszlopokat láthatunk az ábécéskönyvekben, de azt nem tudjuk, hogy a tanítók silabizáltattak, vagy már az új irány szerint hangoztatással olvastattak. Az 1868-as Eötvös József-i népoktatási törvény szellemében kibocsátott, 1869-ben kiadott első népiskolai tanterv rögzíti a hangoztatás primátusát, valamint a párhuzamos

írásitanítást. Ebben a szellemenben készítette el Gönczy Pál korszakalkotó ábécéskönyvét és vezérkönyvét (ám ennek egyéb jellegzetessége is van, úgyhogy bemutatására rövidesen visszatérek). Ekkor alakult ki a tanítási órának a két szakasza: a hangtanítás-betűtanítás sorrend (soha nem fordítva!). A hangtanítást a 20. század eleji jelképes módszerek tökéletesítették, a lelkes tanítók szinte versenyeztek az ötletes hanghasonlatok kitalálásában. Olvasástörténetünk leghatékonyabb módszere a fonomimika volt, Tomcsányiné Czukrász Róza találmánya. A fonomimika – mint neve is mutatja – a hangot és a mozgást kapcsolta össze: a hanghoz egy kézmozdulatot rendelt, a kézmozdulatot mindig jobb kézzel kellett végezni, s az összeolvasáskor is alkalmazták. Az olvasástanításnak tudniillik két kritikus pontja van: a hang-betű kapcsolat kialakítása és rögzítése, valamint az összevonás/kapcsolás vagy összeolvasás. A hanghoz társított kézmozdulat bevitte a cselekedtetést a tanításba (mnemotechnikai szerepe is volt), s az együttmozgással segítette az összeolvasást. Tomcsányiné tisztában volt a 20. század eleji reformpedagógia törekvéseivel, tagja volt a Gyermektanulmányi Társaságnak, ezenkívül igen okos tanítónő volt, elsősorban saját megfigyeléseire és tapasztalatára támaszkodott. Az 1925 és 1950 közötti ábécék fonomimikaiak voltak, a fonomimikát ajánlották a korabeli tantervek is. Rendkívül hatékony módszer volt, tudomásom szerint a tömegoktatásban csak nálunk alkalmazták, magyar találmány (hungarikum lehetne), olvasástanításunk jellegzetessége volt. Nyilvánvalóan azért is, mert több érzékszervet mozgatót meg, ezáltal többféle gyerektípusnak volt megfelelő; módszeressége mellett játékos is volt, s nyilvánvalóan megfelelt a nagyobb mozgásigényű, egy helyben még nehezen ülő kisgyerekeknek.

A szó. (Az analitikus módszer.) A 18. század a pedagógiában új korszakot jelentett, mégpedig a gyermek szempontjának a figyelembevételével. 1766-ban a porosz Eberhard Rochow *Kinderfreund (Gyermekbarát)* címen megírta az első olvasókönyvet. Egy londoni könyvkereskedő, John Newbery pedig 1744-ben kiadta az első gyermekkönyvet, ez a híres *A Little Pretty Pocket-book, Intended for the Instruction and Amusement of Little Master Tommy, and Pretty Miss Polly (Egy kicsiny csinos zsebkönyv a kis Tomi úrfi és a csinos Polly kisasszony oktatására és szórakoztatására)*. John Newberyt a nyugati szakirodalom a gyermekirodalom megteremtőjének tekinti, s az USA-ban 1927 óta a Newbery-díj az év legjobb gyermekkönyvének a jutalma.

Az olvasástanítási módszer szempontjából lényegesek azok a törekvések, melyek az értelem nélküli silabizálás felszámolására irányultak. Megszületik az egészből való kiindulás gondolata, vagyis az a módszer, amelyet mi globálisnak nevezünk. A szavak azonnali olvastatásának ötlete minden bizonnyal Rousseau-tól származik. A globális módszer első propagálója a német Gedike, a módszertani szakirodalom neki tulajdonítja az egészből való kiindulás ötletét. 1791-ben saját tehetséges gyermekeinek írt egy tankönyvet, melyben eltekintett a hangok és a betűk elsődleges megtanításától, mondván: az értelmes gyerek magától rájön a szisztémára. Mégsem Gedike, hanem a francia Jean Joseph Jacotot volt az, aki a köztudatba bevitte az egészből való kiindulás elvét. 1818-ban Löwenben iskolát

nyitott, *Enseignement Universal (Egyetemes oktatás)* címen egy könyvet tett közzé minden tárgy együttes tanítására. Az „Indulj ki az egészből!”, „Legyen oktatásod minél természetesebb és tökéletesebb!” jelszavakat hangoztatta. Fénelon *Télémaque* című eposzát kezdte olvasatni (egyébként minden tárgyhoz ezt a művet használta). Az első mondat olvasását addig gyakoroltatta, míg tanítványai előmondás és ismétlés alapján fel nem ismerték benne a szavakat, először sorban, majd összevissza. Ez a híressé vált első mondat ekképp hangzott: „*Calypso ne pouvait se consoler du départ d’Ulysse*” (*Calypso nem tudott megvigasztalódni Ulysses távozása miatt*). Természetesen a nehéz, irodalmi mondatból való kiindulás nem vált be a gyakorlatban. Német pedagógusok egyszerűsítették Jacotot módszerét. Seltzsam (1846) első mondata már lényegesen egyszerűbb volt: „*Franz, Franz, o komm doch bald zu mir!*” (Ilyen, egyszerű mondatokból kiinduló tankönyvet publikált nálunk Márki József 1870-ben.) A következő lépés a szavakból való kiindulás volt, s megszületett a *Normalwörter Methode*. Hazánkban a *normálszavas módszer* elnevezést kedvelték, de használták az *alapszó* vagy *példányszó* terminust is.

Az ötlet Krämer lipcsei tanítótól származik, de Karl Vogel iskolaigazgató kamatoztatta, így az elnevezés *Jacotot–Vogel-módszer* lett. *Des Kindes erstes Schulbuch* című könyvét 1843-ban publikálta. A szemléleti, éneklési, rajzolás, számolási előgyakorlatok során a gyermek sok tárggyal és sok főnévvel ismerkedik meg. Ezekből válogatott ki Vogel 98 ún. normálszót. Mindegyikhez két-két rajz kapcsolódott, alattuk írott és nyomtatott betűs felirattal. A kép megkönnyítette, sőt lehetővé tette a szó „elolvasását”. A gyermek a szót mint egészet olvasta és írta, azután felbontotta szótagokra és hangokra, majd a hangokból új szavakat alkotott.

Ez a módszer lényege, akár *Jacotot–Vogel-módszernek*, akár *whole word methodnak*, akár *look-and-say methodnak*, akár *sight word methodnak*, akár *kibontó módszernek*, akár *globális módszernek*, akár *szóképes módszernek* nevezik. Jól példázza a normálszavas módszert Farkas Dezső református segédlelkész könyve: *Szemléleti ABC az írva-olvasó tanmód szerint. 36 képpel* (Farkas 1862). A 20. században többen is felmelegítették a globális módszert, 1978-ban is, innen származnak az olvasástanítás mai gondjai. Szélsőséges változataiban összeolvasást nem tanítanak, mondván, hogy az látenszen, a szóképek nézgetésének hatására magától kialakul.

A szó és a hang/betű. (Az analitikus-szintetikus módszer.) Kanyarodjunk vissza a 19. század közepéhez. A normálszavas módszerben nem lehetett biztosítani az írás párhuzamos tanítását – a gyerek ugyanis megtanulhat egyszerre két-három betűt olvasni, de ennyit egyszerre íratni nem lehetséges –, márpedig a párhuzamos írástanítást fontosnak tartották. A normálszavas módszeren kétféleképpen változtattak. Az egyik megoldás a herbartianusok által alkalmazott normálszavas módszer, melynek mintája W. Rein, A. Pickel és E. Scheller *Das erste Schuljahr* (Eisenach 1878) című munkája. Itt úgy oldották meg az egyszerre több betű tanításának a nehézségét, hogy egy féléves előkészítő szakaszt iktattak be, s alaposan gyakoroltatták a betűelemeket. Ez a módszer ma is él különféle változatokban

Németországban. A másik megoldás is német földön született meg, ez is a szóból indul ki, de a szavak sorrendjét gondosan megválogatják, s az új szó mindig csak egyetlenegy új betűt tartalmaz, az újonnan tanítandót. Erre a megoldásra Gönczy Pál is rájött a saját gyakorlata alapján, majd német forrásokat is felhasználva 1862-ben megírta ábécéskönyvét.

Gönczy Pál ábécéje az 1869-es tanterv szellemében átdolgozva lett híres, széles körben használták, a Monarchia minden nyelvére lefordították, s minden későbbi ábécének a mintája lett. Gönczy módszere hangoztató, analitikus-szintetikus, fokozatos és hézagmentes kiegyensúlyozott kombináció. A kiegyensúlyozott kombinált módszer jellemzői a következők.

Az olvasás-írás tulajdonképpeni tanításának megkezdése előtt van egy előkészítő szakasz, előgyakorlatoknak nevezték (ezen kívül alapozták még a nyelvi képzést a beszéd- és értelemgyakorlatok). Anyagát Gyertyánffy István dolgozta ki (Gyertyánffy 1871). Beszélgettek a gyerekekkel, a beszédet mondatokra, szavakra, hangokra bontották. Ez volt az analitikus menet, mely elsősorban az írás tanítását készítette elő. Majd az elemeket összefűzték, a hangokat szavakká, a szavakat mondatokká, a mondatokat szöveggé szervezték. Ez volt a szintetikus menet, mely inkább az olvasást támogatta. Ezen műveletekkel párhuzamosan megtanították az olyan alapvető nyelvtani terminusokat, mint a hang, a betű, a magánhangzó, a mássalhangzó, a szótag, a szó, a mondat. Az írás technikai előkészítése rajzolásból és betűelemek vázolásából állt. Az előgyakorlatok ideje hat hét volt.

Az előkészítő szakasz után következett a tulajdonképpeni olvasástanítás. Előbb a kisbetűket tanították, majd a nagybetűket; egyenként, minden betűre külön órát szántak. Gönczy az írott formát tanította előbb, leírták a betűt, kapcsolták a már tanult betűhöz, elolvasták az írott szót, s csak utána vették a nyomtatott formát. Innen a módszer írva olvastató elnevezése. Mivel az *i*-t tartották a legkönnyebben írható betűnek, ezt tanították először, s az *i* alakjából vezették le a többi betűformát. A betűtanítás sorrendjét az alakítás könnyebbsége határozta meg. Több oka is volt az írás előre vételének: a történeti okot ismerjük: az emberek előbb írtak, s azután olvastak; a 19. század elején újdonság volt az írás párhuzamos tanítása, s nyilvánvalóan az újdonságot akarták hangsúlyozni; igen fontos érv az a tény, hogy az írás segíti az összeolvasást. Van azonban egy tapasztalati tény, amely később győzött: a gyerek könnyebben olvas, az írás nehezebb számára. A sorrendet a 20. század elején megfordította Tomcsányiné Czukrász Róza, s a sorrend azóta is az olvasás, utána az írás, a módszer tehát *olvastatva író*.

Minden foglalkozás két részre oszlott: hangtanításra és betűtanításra, a hangtanításnak mindenképpen meg kell előznie a betűtanítást, ezt a sorrendet nem szabad felcserélni, s a hangtanítást nem szabad elhagyni. (Helytelen és káros az a mai megoldás, amely először a nyomtatott betűt mutatja meg a gyerekeknek, s azt az utasítást adja, hogy a gyerek a betűt hangoztathatja.)

A hang- és betűtanítás menete a következő volt. Beszélgetéssel, mesével kezdték; a gyerekek figyelmét fokozatosan egy kiszemelt szóra terelték, mely az új hangot tartalmazza.

Kiemelték a szóból az új hangot – a többi ismert volt –, hangoztatták, összevonták a már tanult hangokkal. Ezután bemutatták az írott betűt, kapcsolták, a leírt szót olvasták, majd bemutatták a hang nyomtatott képét, a betűt, kapcsolták a már tanult betűkkel, olvastattak. Az új és a már tanult betűkből értelmes szavakat, később történetkéket formáltak. Tehát az értelmes egészből indultak ki, s visszatértek az értelmes egészhez, ezt jelentette az analitikus-szintetikus menet. Ily módon biztosították az értelmes olvasást, s párhuzamosan begyakorolták az értelem nélküli egységeket. Az ábécék anyagát a szóstruktúra szempontjából gondosan megtervezték. Előbb egy szótagos szavakat adtak, majd fokozatosan növelték a szótagszámot. A szótagolásra mindig ügyeltek: az ábécéskönyveknek első, a kisbetűket tanító részében mindig szótagokra bontva közölték a szavakat, a nagybetűs részben már egybeírták a szavakat, olykor a hosszabbakat szótagolták. Gönczy tudatosan nem tett képeket ábécéjébe, mondván, hogy ne terelje el a kép a gyerek figyelmét a lényegről, ne segítsen a tartalom kitalálásában. Ezen a ponton a későbbi szerzők engedményt tettek: a 19. század végétől lassan visszatértek a képek, egyelőre csak a kiinduló szóképet illusztráló *tárgyképet* nyomtatták bele a könyvbe, pl. a *h* betűnél egy halat, az *o* betűnél egy ollót. 1910-ben Nagy László és Ujhelyi Alajos egy fontos újítást vezetett be: képekkel ábrázolták a bevezető beszélgetést, megalkották az *eseményképet*. Így tulajdonképpen 1910-re alakult ki az ábécéskönyvnek ma is elfogadott, eseményképpel, tárgyképpel illusztrált formája.

Az analitikus-szintetikus módszernek van két nehéz pontja: az egyik a hang-betű megfeleltetés alapos begyakorlása (itt fontos a gyorsaság), a másik az összeolvasás tanítása, vagyis a kapcsolás. Mindkettő ki volt munkálva Gönczynek és követőinek ábécéiben, de csak a logikára támaszkodva, szárazon, s a tanítás valóban nem volt eléggé eredményes. Ezen a gondon a jelképes módszerek segítettek, különösképpen a fonomimika. A jelképes módszerek egyik sajátossága az volt, hogy a hangot hangutánzás segítségével igyekeztek felfogatni a gyerekekkel, s ennek érdekében ötletes hanghasonlatokat találtak ki. Másik sajátosságuk az volt, hogy a betűk alakját tárgyakhoz hasonlították, s e tekintetben is kifogyhatatlanok voltak az ötletekben. A fonomimika pedig a cselekvést vitte be a hangtanításba és az összekapcsolásba azzal, hogy a hangokhoz kézjeleket kapcsolt.

Az összeolvasást az nehezíti meg, hogy a tanító elszigetelve tanítja a hangokat, egy-egy képzési mozzanatot lekerekítve. A beszédben vagy olvasáskor nincsenek lekerekített képzési mozzanatok, egy hang képzésének utolsó fázisa egybeolvad a következő hang képzésének első fázisával. Nem volna szabad leállni. A problémát magunk idézzük elő az elszigetelt (de szükséges) hangtanítással. A kézmozdulat alkalmazásának lendítő szerepe van: a gyerek ugyanis – a kézmozdulatot látva és végezve – beszédszerveit már a következő hangra készíti fel, összeolvas. Tomcsányiné Czukrász Róza fonomimikai előgyakorlatai egy tisztán szintetikus szakaszt képeznek az egyébként analitikus-szintetikus menetű ábécé előtt, de a kézjeleket nemcsak az előkészítő szakaszban, hanem később is alkalmazta az összeolvasás segítésére.

1950 fordulat volt az oktatásban. Ekkor szüntették meg a sokféle tankönyvet, mindent egységesítettek. A fonomimikát megszüntették, azt mondván, hogy a gyermek ösztöneire építő módszer. Ezzel együtt kidobták egy fél évszázad sok-sok gyermekközpontú módszertani ötletét, a játékosságot, kedvességet. Megszüntették az Újváry-féle kibontó módszerű (globális) kísérletet is, mivel a „burzsoá pedagógia” játékosságot kedvelő szelleme érződött rajta, márpedig „a szocialista társadalomban ez a módszer nem felelhet meg, nálunk nem válhat mulattató játékká, szórakozássá a tanulás” – írja az 1951-es név nélkül megjelent *Módszertani kézikönyv* (10). Az Újváry-féle kibontó módszerű kísérlet kifejezetten káros és eredménytelen volt, mégis méltatlannak tartom, hogy kritika nélkül, egyetlen elemző értékelés nélkül, úgymond egyetlen tollvonással szüntették meg. Tulajdonképpen megszűnt ekkor a kritikai irodalom is, a külföldi szakirodalom követése is, a tantárgytörténet is. (Elgondolkodtató ez a helyzet a 2013-ban elrendelt és véghezvitt tankönyvvegyesítés szempontjából is: csak a Rákosi-korszakban volt egykönyvű, erősen centralizált világ.)

Az 1950 után bevezetett hangoztató-elemző-összetevő módszer az ikertestvére Gönczy Pálnak 1862-ben, majd 1869-ben kidolgozott, hangoztató, analitikus-szintetikus módszerének. A módszer neve ekkor lett *hangoztató-elemző-összetevő*. A hangoztatás primátusát megtartották, viszont 1963-ban megszüntették a beszéd- és értelemgyakorlatokat, az első nagy kárt okozva az olvasástanítás beszédfejlesztéssel való megalapozásának. A második nagy kárt 1978-ban okozták, amikor is bevezették a globális módszert, „modern” külföldi, elsősorban angolszász mintákra hivatkozva. A globális módszert ugyan később korrigálták, de káros következményei nem szűntek meg. Ide vezethetők vissza az olvasástanítás permanens problémái, melyekkel az oktatásirányítók nem hajlandók vagy nem képesek szembenézni.

1996-ban a hangoztató, analitikus-szintetikus módszer hagyományai alapján kidolgoztunk egy olvasástanítási programot (Adamikné-Gósy-Lénárd 1996). Adamikné kutatásai biztosították a tantárgytörténeti hátteret, Gósy Mária pszicholingvisztikai kutatásai az elméleti megalapozást, Lénárd András vezetőtanítói gyakorlatát és tapasztalatát adta a munkához. Csépe Valéria kísérletei pedig eredményességét bizonyították, ez volt az egyetlen módszer, amely a leszakadók felzárkóztatta (Csépe 2006: 180). A 2013. évi egységesítéskor ez a program is áldozatul esett. Kérdezem: mi kell még, hogy egy program eredményességét bizonyítsuk? Valószínűleg az, hogy az oktatási döntéshozók olvassanak egy kicsit.¹

A továbbiakban igen röviden tekintem át a 20. századi törekvéseket. A vitairódlalom óriási, ismertetésére itt nincsen mód (felesleges is), megtettem *Az olvasás múltja és jelene* című könyvemben (Adamikné 2006a).

1 *A magyar olvasástanítás története* című könyv (Adamikné Jászó [szerk.] 2001) áttekintést nyújt a hazai ábécéskönyvek és olvasástanítási módszerek alakulásáról. Négy szerző munkája: Mészáros István (1777-ig), Fleckensteinné Cservenka Júlia (1777–1868), Könyves-Tóth Lilla (1925–1950) és Adamikné Jászó Anna (1868–1925, 1950-től napjainkig) írta. Az olvasással foglalkozó tanulmányokhoz l. Adamikné Jászó 2003; az olvasás problematikáját áttekintő műre l. Adamikné Jászó 2006a, az olvasástanítás módszertanához l. Adamikné Jászó 2006b.

2. Olvasástanítás a 20. században

Európában Ovid Decroly (1871–1932) belga orvos szorgalmazta a globális olvasástanítást a 20. század elején. 1901-ben intézetet alapított fogyatékos gyermekek számára. 1905-ben létrehozta a belga gyermektanulmányi társaságot. 1907-ben reformiskolát nyitott szabályosan fejlett gyermekeknek, itt működött haláláig. A híres pszichológus, Nagy László javaslatára a Magyar Gyermektanulmányi Társaság 1910. évi közgyűlésén tiszteletbeli tagjává választotta. Innen is magyarázható magyarországi hatása a 20. század első felében: a globális módszerrel kísérletezők – Domokos Lászlóné és Nemesné Müller Márta – Decrolyra hivatkozik. Később rá hivatkoztak az 1978-as tanterv globálisai is. (A hazai gyermektanulmányi társaság tisztelte Decrolyt, de módszerét nem vette át: azzal érveltek, hogy nekünk van egy sikeres gyermekközpontú módszerünk, a fonomimika.)

A *globalisatio* terminus Decrolytól származik: lényege az, hogy a körülöttünk lévő világot a maga egészében fogjuk fel, a részletek homályosak maradnak. Az olvasást ezen elv alapján javasolta tanítani. A módszert Amelie Hamaïde dolgozta ki (*La methode Decroly*, Neuchâtel, 1927). Az 1930-as években Belgium egész területén alkalmazták Decroly módszerét a népiskolákban. Lényege: nagyszámú mondat és szóképek elsajátítása után a gyermek spontán összehasonlítással felismeri a közös elemeket, s eljut a betűk felismeréséig.

Lényegesnek tartom – a hazai olvasástanítás későbbi, 1978 utáni gondjaira való tekintettel különösképpen – a Decroly-módszer következő jellemzőit, amelyek minden globális módszerben megtalálhatók. A módszer kizárólag a gyermek látásérzetére épít, teljesen kikapcsolja a fonetikus elemet vagyis a hangoztatást. A néma olvasás előtérbe helyezéséről van szó. A globális módszert természetes módszernek is nevezték, teljesen spontán változtatást Argentínában alkalmazták. (John Downing *Comparative reading: Cross-national studies of behavior and processes in reading and writing* – 1973, New York, MacMillan – című könyvében olvashatunk ezekről az olvasástanítási irányzatokról.)

Érdekes, amit Thomas Mann ír a globális olvasástanításról: „Ó, igen, az erőszak szilárd talajt teremt lábaink alá, az erőszak absztrakcióellenes, és nekem sem ártott [...] magam elé vetítenem, hogy a régi-új miképpen fogja módszeresen megváltoztatni az életnek egyik-másik területét. A pedagógus például tudja, hogy az elemi oktatás már a jelenben is arra tart, hogy eltérjen a betűk primer megtanulásától, külön-külön hangoztatásától, és a szóolvasás, szótanulás módszeréhez folyamodjék, az írást pedig a tárgyak konkrét szemléletéhez kösse. Ez, ha jól megnézzük, máris azt jelenti, hogy eltérünk az absztrakt, univerzális, nyelviileg kötetlen betűírástól, s bizonyos tekintetben visszatérünk az ősi szóíráshoz” (*Doktor Faustus*. Bp., 1987, 461). Azért érdekes ez a megállapítás, mert Decrolyék a természetességet, az anya módszerét hangsúlyozták, a nagy író pedig mind-ebben erőszakot lát. Egyelőre hagyjuk nyitva ezt a kérdést.

Az tény, hogy a globális módszer 1978-as szorgalmazói Decrolyra hivatkoztak, de lehetett tudomásuk az angolszász országokban dívó olvasástanításról is, hiszen mai világunkban vigyázó szemünket – gyakran kritikátlanul – Amerikára vetjük.

Az amerikai helyzetről Paul Hanna és szerzőtársai a következő áttekintést adják (Hanna, Paul – Hodges, Richard E. – Hanna, Jean S. *Spelling: Structure and Strategies*, 1971, Boston, Houghton Mifflin). A 19. században – az iskolázás általánossá válása idején – az emberek fontosnak tartották, hogy az olvasás elsajátításával párhuzamosan elsajátítsák a helyesírást is. A helyesírás tudása nélkülözhetetlen volt, egyenrangú a társasági jó modorral. Az olvasástanítás és a helyesírás vagy betűzés tanítása egyforma súllyal szerepelt a tantervekben. (A *spelling* terminus mindkettőt jelenti.) Az ábécék szótagolva közölt szósorokat adtak, a szavakat helyesírási és kiejtési típusok szerint csoportosították. A szósorok mellett kiejtési, hangoztatási utasítások voltak. A kiejtés tanítását különféle nyomdatechnikai eszközökkel is segítették.

A 20. században az egyensúly megbomlott – írják az amerikai szerzők –, a tantervekben kisebb hangsúlyt kapott a spelling. A szerzők szó szerint ezt írják: „a betűzés a húszas években nemkívánatos tárgy lett, szükséges rossz, az olvasás szegény rokona.”

Ekkoriban terjedt el a globális módszer alkalmazása, egészen pontosan 1896-ban vezette be egy chicagói iskolában John Dewey és Francis Parker, rohamos elterjedése Dewey óriási tekintélyének is köszönhető. A gyerekeknek szósorokat adtak, amelyeket be kellett vágniuk, bármilyen módon, ahogy tudták: vizuálisan, azaz megnézve a szó formáját, motorikusan, azaz leírva a szavakat vagy pedig hangosan ismételve őket. Ez mindenképpen gépies megoldás volt. Hetente ötven szó megtanulását követelték meg, a tanító pénteken, az ún. tesztnapon tartott számonkérést. Aki nem tudta a szóanyagot, benn maradt pótmagoláson. Ez volt a look-and-say, nézd-és-mondd módszer. A tiszta globális olvasástanítás bajba sodorta a helyesírást: a gyerekek az egész szót „olvasták”, anélkül, hogy hangokat-betűket tanultak volna. Ettől az olvasástól elszakadt a spelling, így aztán gondok jelentkeztek a helyesírás tanításában, az 1920-as években igen sok panasz volt az egyetemisták és a középiskolások helyesírására.

A bajokon úgy próbáltak meg segíteni, hogy a gyermek szókincsén alapuló három-ezer szavas listát készítettek, majd érdekes olvasmányokat próbáltak adni, sok-sok képet, feladatlapot. Az első tankönyv neve *primer* (ábécéről szó sincs). A módszer neve: sentence method, word method, whole word method, vagyis *egész szó módszer* (a *globális* terminust nem használják). Szélsőséges változata a már említett look-and-say method, vagyis *nézd-és-mondd* módszer, ebben egyáltalán nincs hang-betű tanítás. Az *egész szó módszer* későbbi változataiban előbb-utóbb bevezették a betű-hang kapcsolat felfedeztetését. Az 1980-as években „visszaesés” történt: erősen propagálták a *whole-language-method*ot, vagyis az *egész nyelvi módszert*. Ez a kezdet kezdetén kis történetkéek elolvasását kívánta, még szélsőségesebb volt, mivel a szónál nagyobb egységeken kívánta meg az olvasástanítás elkezdését.

A kritikákat a híres nyelvész, Leonard Bloomfield kezdte el 1942-ben, kevés eredménnyel. A bomba 1955-ben robbant, ekkor publikálta Rudolf Flesch *Why Johnny can't read* című híres könyvét, majd később 1981-ben a *Why Johnny still can't read* címűt. Sok kísérlet, könyv született a hang-betű tanítás érdekében, a szóképes lobbi azonban igen erősnek bizonyult. (Jegyezzük meg, hogy üzleti szempont is meghúzódik a háttérben: a szóképes olvasás sok, szintekre lebontott könyvecskét, munkafüzetet, tesztlapot kíván, amelyeket minden évben el lehet dobni, s újra kiadni. Gondoljuk meg: 1978 előtt nálunk elegendő volt egy ábécéskönyv és egy írásfüzet.) A szintekre lebontott könyvecskék a *basal readers*, ebből a módszer másik neve: *basal reader approach*. Az 1960-as évek óta tartó vitairódalom lényege az, hogy egyre többen hangoztatják a hang-betű tanítás szükségességét. Álláspontjukat a pszicholingvisztikai kísérletek, kutatások is igazolják.

Foglaljuk össze, miért kifogásolhatók a globális módszerek. 1. Nem illeszkednek írásrendszerünk hangjelölő, betűíró szisztémájához. Nem írunk kínai módon szóképeket, s nem olvasunk kínai módon szóképeket. Itt egy tévhitet kell eloszlatni. Némelyek azt tartják, hogy a globális módszerek a bonyolult helyesírású nyelvekhez illenek, például az angolhoz vagy a franciához. Az utóbbi ötven évben ez a tévhit megdőlt. 2. A hazai beszédpercepció kísérletek azt bizonyítják, hogy a kétéves gyermek észlelése globális, mert még gyakorlatlan; a felnőtt észlelése lesz ismét globális, mert gyakorlott. A hatéves gyerekek az észlelésben minden részletre szüksége van, s hasonlóképpen minden részletre – pontos dekódolásra – van szüksége a kezdeti olvasástanulás során. 3. A hangok és a betűk előzetes tanítása nélküli szóképolvasás lélektani szempontból is kifogásolható: bizonytalanságban hagyja, találgatásra kényszeríti a gyereket. A bizonytalanság érzése pedig sok egyéb, súlyos probléma okozója lehet. 4. A szóképes módszer együtt jár a néma olvasással, valamint a néma olvasás feladatmegoldásos ellenőrzésével. Ily módon az olvasási problémák rejtve maradnak, mivel a tanító nem hallja őket. 5. A nyelvi tudatosság fejlesztésének hiánya, az analízis-szintézis elhanyagolása nemcsak olvasásnak, hanem a helyesírás és a nyelvtan elsajátításának is árt, sőt arról is meg vagyok győződve, hogy figyelem- és memóriaproblémákat is okoz. Pontosan a nyelvi tudatosság kialakulása a cáfolata Decroly azon nézetének, hogy a gyerek szemlélete globális. A nyelvi tudatosság bontakozása pontosan azt jelenti, hogy elindul egy olyan gondolkodási folyamat a gyermekben, mely a formára irányul, melyet segíteni kell, s nem gátolni.

A nyelvi tudatosság – language awareness – jelenségét kell tehát ismernünk. A nyelvi tudatosság intuitív analizálóképesség, amely a gyermek megismerő tevékenységének és nyelvének fejlődésével párhuzamosan alakul ki. (Hangsúlyozom: nem a nyelvtan ismerete.)

A kisgyerek figyelme hároméves kora táján a nyelvre irányul: felismeri a mondatokat, a mondaton belüli nagyobb egységeket: az alanyi és az állítmányi részt, a szavakat, ösztönösen szótagol, végül öt-hat éves kora táján felismeri a szavakban lévő hangoikat: először a szó elején és végén, végül sorban, egymásutániségükben (ez a szerialitás készsége, amely nélkülözhetetlen az íráshoz is). Ezt a folyamatot számos nemzetközi kísérlet, publikáció igazolta.

A nyelvi tudatosság megléte előfeltétel az olvasás-írás tanításához, ezért fejlesztésével már az óvoda vége felé foglalkozni kell. A gyerekek különböző fejlettségi szinten vannak, fel kell hozni a lemaradókat. Ezért dolgozta ki óvodai programját Vekerdy Iréne szegedi óvodapedagógus. Ezért iktattak be a régi bölcs szakemberek beszéd- és értelemgyakorlatokat a tantervbe, valamint előkészítő szakaszt az olvasás-írás tanításának megkezdése elé. Természetesen a nyelvi tudatosság nem tökéletes az iskolába lépéskor, az olvasás-írás tanulása közben tökéletesedik, míg tökéletessége már következménye az olvasás és az írás megtanulásának.

A nyelvi tudatosság előfeltétel mivoltát a svéd pszichológus, Ingvar Lundberg által az 1980-as években vezetett kísérletek tökéletesen bizonyítják, az idevágó szakirodalmat is ismertettem könyvemben. Nagyon érdekes a kísérlet végső következtetése: az előkészítésben részesített gyerekek jobban olvastak, írtak, számoltak, mégpedig a második iskolaév végén! (Ekkor szokták a „bölcs” tanítók kideríteni, hogy a gyerek „diszlexiás”. Tudniillik amíg kicsi a szóanyag, a gyerek memorizálja az ismeretlen szavakat. A szóanyag azonban a második évben egyre nagyobb lesz, s már nem lehet memorizálni, valóban olvasni kellene, csak hogy a gyerek nem tanult meg készségi szinten olvasni.)

Az egyik kollégám érdekes jelenséget tapasztalt. Iskolába lépő kislány teljesen megzavarodott, amikor a tanító szóképek felismerését kérte tőle. A gyerek ugyanis már ösztönösen analizált, tudta, hogy a szavakban hangok vannak, s nem tudott mit kezdeni az erőszakolt műveletekkel. Talán erre gondolhatott Thomas Mann, amikor az erőszakról írt. Az ember ösztönös fejlődésén tesznek erőszakot azzal, hogy visszavetik egy régebbi állapotba, a hatéves gyereket a kétéves szellemi színvonalára. (Nem szoktak arról beszélni, hogy Decroly a módszert eredetileg analizálásra képtelen, szellemileg elmaradott gyerekeknek szánta. A hazai 1978-as szóképes-macis ábécét is először kiegészítő osztályokban alkalmazták. Ezt is tudtuk annak idején, de nem illett róla beszélni. Egyébként a problematikus gyerekeknek sem szóképeket kell adni, hanem még apróbb lépésekre kell lebontani az ismereteket, még apróbb lépésekre van szükségük, nem maszatolásra. A módszeresség szempontjából valóban mindig sokat tanultunk a gyógyító pedagógiától.)

Szót kell ejtenünk az írástanítás párhuzamosságának kérdéséről. A globális módszerekben késleltetik az írás tanítását, hiszen nem tanítanak kezdetben hang-betű megfeleléseket. Az is elő szokott fordulni, hogy a klasszikus analitikus-szintetikus módszerben is alkalmaznak késleltetést, ilyen volt az 1910-es Nagy–Urhegyi-féle ábécé.

Az előkészítő szakaszban betűelemek tanítása is folyik, a gyerek kézügyessége fejlődik, mire a hang-betű tanításhoz érnek, már lehet párhuzamosan tanítani a nyomtatott és az írott betűformát, a betűkapcsolást. Az írás segíti az összeolvasást, hiszen a kisgyerek halkán mondja is, amit ír. Azt mindenki beláthatja, hogy kezdetben a szerialitás betartása nagyon fontos, s ha jó volt az előkészítés, akkor a gyerekek leírják egymás után, kihagyás nélkül a betűket a szavakban és a szótagokban.

Kérdéses még a tanítandó betűforma. Célszerű először a kisbetűket tanítani, s utánuk a nagybetűket, ezt a gyakorlatot a tapasztalat igazolta (az ábécékben piros betűt alkalmaztak a nagybetűk helyett, ez a gyakorlat bevált, senkit nem zavart). A kisgyerek egyszerre egy betűformát képes leírni, ezért kell szétválasztani a kisbetűk és a nagybetűk tanítását, ez a megoldás bevált a múltban. Egyébként is a nagybetűt sokkal nehezebb a legtöbb esetben alakítani.

Célszerű azonnal az írott betűformát tanítani. Vannak ugyanis olyanok, akik először nyomtatott betűformákat íratnak azzal az indoklással, hogy a kisgyerek nyomtatott betűket kezd rajzolgatni. Ez a gyakorlat például az angolszász országokban, de nálunk is van egy ilyen program. A tapasztalat azt mutatja, hogy a gyerekek nem tudnak teljesen áttérni az írott betűkre, s írásukban később is fel-feltűnnek nyomtatott formák, mivel az első forma erősen rögzül, s képtelenek elfelejteni. Felesleges a nyomtatott betűk rajzolását bevonni az írástanításba.

Az utóbbi években az amerikaiak újabb ötletekkel borzolják a kedélyeket: feleslegesnek tartják az írástanítást, mivel a gyerekek számítógépet használnak, elegendő a gépelést megtanítani nekik. Az olvasástanításban élenjáró Finnországban is felvetették ezt az ötletet. Az olvasástörténet és a pszicholingvisztika ismeretében sok ellenérvet lehet felhozni, a legfontosabbnak a nyelvi tudatosság és a memória fejlesztését tartom, amit a gépelés nem biztosít. Kézírásra egyébként is mindig szükség van.

Összegezőként csak azt ismételhetjük meg, hogy szoros összefüggés van a kezdeti olvasástanítási módszer és a helyesírás között, sőt a nyelvhez való egész viszonyulást meghatározza az első iskolaév. Nem véletlenül kap az alsó tagozatos anyanyelvi módszertanban külön didaktikai egységet. Nagyon fontos az elsős tanítónő személyisége és tudása, a legfontosabb pedig az, hogy mindent hallania kell, munkáját semmilyen munkafüzet nem pótolhatja.

Irodalom

Adamikné Jászó Anna (szerk.) 2001. *A magyar olvasástanítás története*. Osiris Kiadó. Budapest.

Adamikné Jászó Anna 2003. *Csak az ember olvas. Az olvasás tanítása és lélektana: tanulmányok*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Adamikné Jászó Anna 2006a. *Az olvasás múltja és jelene*. Trezor Kiadó. Budapest.

Adamikné Jászó Anna 2006b. *Anyanyelvi nevelés az ábécétől az érettségiig*. Trezor Kiadó. Budapest.

Adamikné Jászó Anna – Gósy Mária – Lénárd András 1996. *A mesék csodái*. Dinasztia Kiadó. Budapest.

Bátky Károly 1841. *Elemi olvasókönyv*. Kecskemét.

Csépe Valéria 2006. *Az olvasó agy*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Farkas Dezső 1862. *Szemléleti ABC az írva-olvasó tanmód szerint. 36 képpel*. Pest. =

In: Toldy Ferenc 1866. *A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig*. Eggenberger Ferdinánd. Pest. 585–604.

Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Osiris Kiadó. Budapest.

Gyertyánffy István 1871. *Előgyakorlatok a magyar írva-olvasás tanításához*. Pest.

BIRÓ JÁNOS

MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest

HELYESÍRÁSI KÉRDÉSEK A MAGYAR NYELV NAGYSZÓTÁRÁNAK ÍRÁSA KÖZBEN

1. Bevezetés

A magyar nyelv nagyszótára (a továbbiakban Nszt.) a magyar nyelvtudomány eddigi legnagyobb szótári vállalkozása. Történeti jellegű értelmező szótár, amely a szinkrón nyelvállapot bemutatása mellett alkalmas arra, hogy az elmúlt bő 200 évről, tehát a felvilágosodás korától, 1772-től napjainkig terjedő időszak nyelvi változásairól, a lexémák történeti fejlődéséről a szótárírás eszközeivel hű képet adjon. Minden eddiginél bővebb címszókészletével nem csupán az irodalmi és a köznyelv szókészletét mutatja be (bár korábbi címe ezt sugallta: *A magyar irodalmi és köznyelv nagyszótára*), hanem bőségesen válogat más nyelvi regiszterek, pl. a csoport- és rétegnyelvek, a nyelvjárások, a szleng stb. szókészletéből is. További jellemzője a szótárnak a korpuszalapúság, ami az jelenti, hogy a szavak egyes jelentéseit, nyelvtani viselkedését, használatbeli szabályait stb. minden esetben nyelvi adatokból vonja el. Ebben segítségére van a kb. 30 millió szövegszót tartalmazó *Magyar történeti szövegtár*, a mintegy 6 millió cédulából álló archivális gyűjtemény, amelyet a 19. század végétől a 20. század közepéig hoztak létre, valamint a kb. 335 millió szót tartalmazó cédés adatbázis (Ittész 2002: 13).

A szókészlet számbavételének egyik elengedhetetlen feltétele, hogy meghatározzuk, mit is tekintünk szótári szónak, illetve lexémának, valamint hogyan különítjük el a szókapcsolatokat és a szóösszetételeket. A Nszt. ebben a szavak, szerkezetek jelentés-tani vizsgálata, a tagok közötti esetleges jelentésváltozás megállapítása mellett a helyesírás grammatikai megalapozottságú, hagyományos leírását veszi alapul. A helyesírásban azonban időről időre ellentmondásos alakokra, következetlenségekre bukkanhatunk, amelyek megnehezítik a szótári munkát. Mindezek a következőkből adódhatnak:

1. A mérvadó helyesírási szótárak – mint a *Magyar helyesírási szótár* (a továbbiakban MHSz.), illetve az Osiris *Helyesírás* (a továbbiakban OH.) szótári része – néhány esetben ugyanazt a jelenséget, szót más módon ítélik meg. (Az eltérő írásmódú szavak listáját l. Szegi 2008.)
2. Hasonló problémákkal szembesülünk akkor is, amikor azt tapasztaljuk, hogy a szabályozás és a szótárban található alakulatok írásmódja ellentmond egymásnak.
3. Más esetben az vet fel kérdést, hogy a helyesírási szótárban megtalálható szavak írásmódja eltér a (nyelvi adatokkal is alátámasztható) mindennapi írásgyakorlattól.

A nem egyértelműen megítélhető, esetleg ellentmondásos példákat a szócikkírónak azonban valamilyen módon kezelnie kell. A szócikkek kidolgozása során a helyesírási szabályoktól nem, a helyesírási szótárakban található írásformáktól pedig csak indokolt esetben – a vonatkozó szabály betartása miatt – térünk el.

A jelen dolgozatomban bemutatok néhány, a nagyszótári szócikkek írása közben felmerülő, tipikusnak mondható helyesírási kérdést és az azokra adott szótári választ.

A témának időszerűsége ad az is, hogy nemrégiben jelent meg *A magyar helyesírási szabályainak* 12. kiadása (a továbbiakban AkH.¹²), amely jó néhány szó írásmódját megváltoztatta, vagy a korábbi helyes írásmód mellett más írásváltozatot is kodifikált. Azt gondolom, érdemes tehát összevetni a Nszt. címszavakra vonatkozó helyesírási megfontolásait az új szabályzat döntéseivel. A tipikusnak mondható, a szótári munkánk során gyakran felmerülő helyesírási kérdések bemutatását – amennyiben az lehetséges – *A magyar helyesírási szabályainak* a témakörei szerint csoportosítva teszem meg. Mivel a Nszt. a lexémánál nagyobb nyelvi egységekkel nem foglalkozik, ezért írásomban az elválasztással, az írásjelek használatával, a tulajdonnevekkel (egy-két kivételtől eltekintve, lásd a későbbiekben) nem foglalkozom.

2. Címszó, alakváltozat, helyesírás

A szótár szerkezeti alapegysége a szócikk, amelynek meghatározó eleme a címszó. A Nszt. a félkövérrel szedett, a magyar helyesírásnak megfelelő címszó mellett sorolja fel azokat az alakváltozatokat, amelyek vagy a régiségben, vagy valamely nyelvjárásban, vagy egyéb nyelvi regiszterben használatosak (voltak). „Az alakváltozatok egy részénél nem könnyű eldönteni, hogy melyik legyen a címszava a szótárnak, illetve hogy egy szócikkbe kerülhetnek-e az adott változatok vagy külön címszóvá váljanak” (Ittész 2002: 18). A felmerülő kérdésekben a szótárak – pl. a történeti-etimológiai, a tájszótárak stb. – mellett az adatbázisainkban fellelhető nyelvi adatok szolgálnak segítségül. A források áttekintése, alaposabb vizsgálata után tudunk csak pontos információt mondani a címszóról, illetve annak alakváltozatairól.

A szócikkfejben megjelenhet hangalakváltozat (pl. *csepp - csöpp, lyuk - luk - lik; lány - jány* stb.) és grammatikai változat (pl. *gyón - gyónik*). „Írásváltozatokat a hangalakváltozatoktól eltérően csak kivételesen emeljük a szócikkfejbe [...] (pl. *joker* l. **dzsóker**, *jam* l. **dzsem**)” (Ittész 2002: 24–25).

Helyesírási kérdések a címszó megadásával kapcsolatban tulajdonképpen a következő esetekben merül(het)nek fel:

1. Számos olyan példát ismerünk, amikor egy-egy szónak több alakváltozata is általánosan bevett a köznyelvben, és amelyeket a helyesírás igyekszik normatívvá tenni, vagylagos írásmóddal jelezni. Pl.: *aztán - azután, benn - bent, csepp - csöpp, csorog*

- *csurog, csüng - csügg, dől - dül, szög - szeg*. Ilyen esetekben a Nszt. a címszó megadásában szinte mindig a korábbi (ÉrtSz., ÉKsz.) szótárak gyakorlatát, az ún. szótári hagyományt követi. Pl. a *cseng - csöng* szópár **cseng**, a *csepp - csöpp* **csepp**, a *csorog - csurog* **csorog**, az *advent - ádvént* pedig **advent** címszót kapott. Ez utóbbi szó az új kiadású helyesírási szabályzat szótári részében mindkét változatában szerepel: *advent* v. *ádvént*. A változtatás mellett szólhatott az, hogy – az *advent*, illetve *ádvént* közel azonos korpuszbeli találatzáma mellett – az *ádvént* tőváltozat különösen a protestáns hívek nyelvhasználatára jellemző. A Nszt.-ban az *ádvént* alakváltozatként való felvételét a gyakorisági szempont mellett az eltérő stílusérték is indokolta: (kül. prot).

2. A kiejtés és a helyesírás normája eltér egymástól, vagy ahogy Fábíán Pál írja: „a kiejtés szerinti írás körébe tartozó esetekben [...] a nyelvi norma és a helyesírás elindult a különfejlődés útján.” (1993: 506). Itt elég csak arra a két (az új helyesírási szabályzat által változtatott) szóra utalnom, amelyek kiejtése és írásmódja eltér egymástól, és amelyek – a forrásaink tanúsága szerint – a mindennapi írásgyakorlatban is egyre gyakrabban a kiejtés szerint íródnak: (az AkH.¹² szerint) *árbóc, búra*. A szócikkek kidolgozása során felvetődött: a címszó írásmódjánál a(z akkor érvényben lévő) helyesírási szabályzatot, etimológiai szempontokat vagy az írásgyakorlatot, az úzust vegyük-e figyelembe? Végül nem változtattunk, és az *árboc, bura* írásmódok mellett döntöttünk.

Az adatokat vizsgálva ingadozást tapasztaltunk néhány, már jövevényszónak minősülő szó esetében is. Például: *bedekker, biennále, dietetika, disztinkció*. Az írásgyakorlatban ugyanis egyre nyilvánvalóbb módon jelen vannak a *bédekker, biennalé, dietetika, disztinkció* írásmódok is. A Nszt. a megjelenés előtt álló VI. kötetében csupán a *dietetika* címszavasításával tér el a korábbi gyakorlattól. A *dietetika* írásmód mellett nemcsak az szólt, hogy sokkal gyakoribb, mint a szabályzat által javasolt *dietetika*, hanem az is, hogy maga a *dietetika* tudományág¹ is ebben a formában használja ezt a szót – az adatok alapján legalábbis ez látszik. Az új szabályzatban már mindkét írásmód szerepel: *dietetika* v. *dietétika*, a származékok között viszont már csak a *dietetikai*, illetőleg a (helyesírási szabályzat 206. pontja értelmében) *dietetikus* alakokat találjuk.

3. Az idegen eredetű szavak írása

Az alakváltozatok, pontosabban az írásváltozatok kérdésköréhez tartozik az idegen szavak írásmódjának kérdése is. Érdemes röviden erre is kitérni.

A magyarban már általánosan használt idegen szavak az írásgyakorlatban egyre gyakrabban fordulnak elő magyaros, a kiejtés szerinti írásmóddal. Az idegen szói, illetve jövevényszói (egyáltalán nem egzakt) kategóriákat is több-kevesebb sikerrel ennek alapján állapítjuk meg. Erről a 12. kiadású helyesírási szabályzatban a következőket olvashatjuk: „Az idegen

1 Példaként hadd említsem meg dr. Rigó János 2007-ben megjelentetett *Dietetika* című tankönyvét.

eredetű közsavak idő múltával jövevényszavakká válhatnak, azaz olyannyira meghonosodhatnak, hogy más nyelvből való származásuk feledésbe merül. A jövevényszavakat ezért mindig magyarosan írjuk. Az olyan szavakat, amelyeknek más nyelvi eredete még többé-kevésbé nyilvánvaló, idegen szavakként tartjuk számon. Ha egy latin betűs írású nyelvből átvett, általános fogalmat jelölő idegen szó közkeletűvé válik, eredeti írásmódját a magyar kiejtést tükröző formával váltjuk fel. Az idegen szavakat tehát attól függően írjuk már magyaros vagy még idegen írásmód szerint, hogy mennyire haladtak előre a jövevényszóvá válás útján” [AkH.¹² 202. a) pont]. Annak eldöntése tehát, hogy milyen esetben, esetekben alkalmazhatjuk a magyaros, fonetikus írást, igencsak problematikus, hiszen a közkeletűség nehezen megfogható fogalom. Ilyen esetekben a szótáríró az általános helyesírási szótárak (ideértve a szaknyelvi szótárakat is) mellett leginkább a – nyelvhasználatot reprezentáló – korpuszok (*Magyar történeti szövegtár, Magyar nemzeti szövegtár*, néhány, az elmúlt 10–20 évet bemutató cédés forrás, pl. *Magyar Hírlap* stb.) alapos vizsgálatával foglalhat állást. Figyelembe vesszük továbbá az OH. ide vonatkozó iránymutatását, miszerint ha az idegen eredetű szó magyaros írásmódja az adatok összességét tekintve eléri a 40%-ot, akkor talán érdemes az idegenes írásmód helyett a fonetikus követni, hiszen ez azt mutatja, hogy a szó – a magyar helyesírást is követve – egyre inkább jövevényszónak tekinthető (Mártonfi 2005–2007: 101). Néhány példa a már megjelent címszavak közül.

a) Szavak, amelyek esetében – a szabályzattal összhangban – a magyaros írásmód mellett döntöttünk:

biznisz: A *biznisz* esetében követtük az OH. ajánlását, amely a korpuszok adataival is összhangban volt. Az AkH.¹²-ban is ez az alak található meg. A *business* alakot írásváltozatként feltüntettük a szócikkben.

bungaló: Az 1988-ban megjelent *Helyesírási kézikönyvtárban* (a továbbiakban HKsz.) jelent meg először a *bungaló* magyaros írásmód. A forrásaink adatai is ezt az írásmódot igazolták.

dzsem: A címszóban a *dzsem* írásváltozatot emeltük ki, írásváltozatként azonban ott van a *jam* is.

dzsessz: Mind a *dzsessz*, mind a *jazz* írásmód jellemző. Annak ellenére, hogy a *dzsessz* írásmódját már az 1954-es, 10. kiadású szabályzat is támogatta, az idegenes *jazz* alak továbbra is általános maradt. Az új szabályzat – a HKsz.-ban található *jazz* írásmódot is megerősítve – immár elfogadhatónak tartja az idegenes írásmódot is. A Nszt.-ban a *dzsessz* szócikkben írásváltozatként ott találjuk a *jazzt* is.

dzsörzé: Bár a *dzsörzé* írásmód az 1988-as HKsz. megjelenése óta kiejtés szerinti, az írásgyakorlatban (a forrásainkban) még mindig tartja magát a *jersey* írásmód, amit a Nagyszótár *dzsörzé* szócikkében található adatok is mutatnak.

dzsúsz: A *dzsörzé*hez hasonlóan a *dzsúsz* esetében is általánosnak mondható az idegenes (*juice*) írásmód. Mivel azonban a helyesírás mindkét esetben a kiejtés szerinti írásmódot kodifikálta, a címszó megadásában a magyaros írásmód mellett döntöttünk.

b) Szavak, amelyek esetében – a szabályzattal összhangban – az idegenes írásmód mellett döntöttünk:

byte: A *Műszaki helyesírási szótár bájt (byte)* javaslatával szemben minden további helyesírási szótár (MHSz. 1999, AkH. 2000., OH.) az idegenes *byte* írásmódot tartalmazza. Az idegenes írásmód általánosabb használatát – igazolva Kalcsó (2003–2004) ide vonatkozó kutatását – az általunk használt források is alátámasztották.

cool: A szlengben használatos *cool* szó írásmódjában – bár voltak *kül* adatok is – maradtunk az idegenes írásmód mellett. Csak egy példa a *kül* írásmódra: „A nickemet [= választott internetes felhasználói nevemet] meg ne buzeráld [...] mert tök *kül*” (Magyar Hírlap, 2000. szept. 9. CD09, 12).

cowboy: A helyesírási szótárak mindegyike az idegenes írásmódot ajánlja, a *kovboj* írásmódra csak elvétve találtunk példát a forrásainkban. Ilyen volt például a következő: „halálra izgultuk magunkat azon, vajon utolérik-e a galád keletnémet *kovbojok* a jugoszláv Gojko Mitićet Szovjet-Közép-Ázsia legnagyobb homoksivatagában” (Magyar Hírlap, 1994. nov. 5. CD09, 5).

c) Szavak, amelyek esetében – a szabályzattal szembemenve – a magyaros írásmód mellett döntöttünk:

dizájn: A Nszt. 2013-ban megjelent V. kötetének munkálatai közben döntenünk kellett arról, hogy a mérvadónak tekintett *Magyar helyesírási szótárban* található *design* vagy az OH. és az AkH.¹² által javasolt – és az adataink alapján is általánosabban elterjedt – *dizájn* írásmódot emeljük-e ki a szócikkfejbe. Végül a magyaros *dizájn* írásmód mellett döntöttünk. (A *design* írásmódú utaló szócikk természetesen megtalálható az V. kötetben.)

dzsoint: Ugyanilyen megfontolásból – az adatok alapos számbavételét követően – döntöttünk a *dzsoint* írásmód mellett. (Későbbi kötetben jelenik meg, de hasonló kérdéseket vet fel például az *e-mail* v. *ímél* írásmód is. A 12. kiadású szabályzat mindkét írásformát helyesnek tartja.)

Az olyan idegen, főként a latinból, a franciából, az olaszból eredő szavak esetében, amikor az eredeti írásképp és a magyaros írásmód megoszlása pusztán egy-két szó eleji graféma rendszerszerű eltérésén alapul, a Nszt. az írásváltozatokra egy összefoglaló megjegyzéssel utal. Ilyen megjegyzések például: a *c* kezdetű címszavak *k* alatt is (ide tartoznak: *categoria* – *kategória*, *clerikus* – *klerikus*, *club* – *klub*, *coda* – *kóda*, *computer* – *komputer*, *conto* – *kontó*, *cultura* – *kultúra*, *credo* – *krédó*, *critica* – *kritika*); illetve *ch* kezdetű címszavak *cs*, *k*, *s* alatt is (pl. *chanson* – *sanzon*, *champing* – *kemping*, *chatel* – *csetel*, *cherub* – *kerub*, *chemia* – *kémia*, *chips* – *csipsz*; *charta* – *karta*; *champagne* – *sámpány*, *champagner* – *sámpányer*).

4. Még néhány szó a címszavakról

1. A Nszt. szerkesztési szabályzata értelmében címszók lehetnek még „a köznévi **betűszók** közül azok, amelyeknél kiírjuk a betűk nevét (*tébécé, téesz*)” (Ittész 2002: 17). Így kerülhetett bele a szótárba a *cédé* és a következő kötetbe a *dévéde* szó is. A szótárban minden esetben a betűjeztést követő írásmód van félkövérrel szedve, az egyéb írásváltozat a címszó mellett található. Pl.: *cédé, CD; dévéde, DVD*. A szerkesztési szabályzat iránymutatásait betartva változtattunk az *ABC-áruház* (MHSz., OH.) írásmódján is. Ezzel persze valójában nem helyezkedtünk szembe a szabállyal, hiszen az *ábécé* írásmód 'a betűk meghatározott állománya és felsorolási rendje' jelentésben már jó ideje elfogadott a helyesírásban. Szótárunkban a címszó *ábécéáruházként* szerepel, és további példaként kidolgoztuk az *ábécébolt* szót is.

2. A Nszt. írása közben a **tulajdonnevekkel** kapcsolatos helyesírási kérdések viszonylag ritkán fordulnak elő. Ennek oka az, hogy tulajdonnevek csak abban az esetben lehetnek címszók, pontosabban szerepelhetnek valamely szerkezet elemeként címszóban, ha a szerkezet közszoói értékben használatos, például: *Luther-kabát, Kossuth-szakáll* stb. (Ittész 2002: 18). Speciális eset továbbá, amikor a tulajdonnév ún. értelmezett szókapcsolat vezérszava. (Az értelmezett szókapcsolatról részletesebben *A különírás és az egybeírás* cím alatt.) A 2011-ben megjelent B kötetben több ilyen jellegű, főnévi értékben használatos szerkezettel is találkozhatunk. Például: *Boldogasszony csipkéje, Boldogasszony haja, Boldogasszony mentája, Boldogasszony palástja, Boldogasszony papucs, Boldogasszony tenyere, Boldogasszony tövise*.

Ugyanakkor van jó néhány olyan köznévi szó (pl. díjak, földrajzi köznevek stb.), amely tulajdonnévi értékben is használatos. Ilyen esetben a szótár az adott szócikk megfelelő jelentésében különböző grammatikai megjegyzéssel, megjegyzésekkel jelzi a tulajdonnévi használatot. Ilyen megjegyzéseket találhatunk: **tulajdonnévként is, tulajdonnév részeként is, tulajdonnévi előtaggal**. A legtípikusabbnak mondható *akadémia/Akadémia* mellett ilyenek még: *alföld, aranytoll, autókлуб, belügy, belügyminisztérium, citadella, délvidék* stb.

5. A különírás és az egybeírás

Általános tapasztalat, hogy írásgyakorlatunk legneuralgikusabb pontja a különírás és az egybeírás. Az erre vonatkozó szabályok helyes alkalmazásához ugyanis alapos grammatikai ismeretekre van szükség. A grammatika és a helyesírás közötti szoros viszony sehol máshol nem annyira szembeszökő, mint ezen a területen. Az OH. a következőképpen taglalja mindent: „Ahhoz, hogy a különírás és az egybeírás szabályait megfelelően tudjuk alkalmazni, arra van szükség, hogy képesek legyünk különbséget tenni a szószervezetek és

a szóösszetételek között, hiszen ezek a szabályok elsősorban a szavak összekapcsolásának, illetőleg az összetett szavak alkotásának törvényszerűségein alapulnak” (Laczkó–Mártonfi 2004: 90).

A Nszt. a szókapcsolatok és a szóösszetételek mellett önálló szótári egységként dolgozza ki az ún. értelmezett szókapcsolatokat, amelyeket a szerkesztési szabályzat a következőképpen definiál: „**Értelmezett szókapcsolatnak** az olyan lexémaszerűen összeforrt szintagmát tekintjük, amelynek elemei – de legalábbis egyik elemük – még őrzik eredeti konkrét jelentésüket. Az értelmezett szókapcsolat lehet jelzős, illetve igéből és névszóból álló szószerkezet, ritkábban két névszó határozós v. határozói szerepű szerkezete (pl. fok- v. mértékhatározós szerkezet, kettős határozók)” (Ittész 2002: 61). A szótári munka során tehát fontos tisztázni, hogy egy-egy nyelvi szerkezetet szókapcsolatnak, szóösszetételnek vagy esetleg értelmezett szókapcsolatnak tekintsünk-e. A Nszt. ebben – ahogy már a bevezetőben is írtam – a helyesírás grammatikai-szemantikai megalapozottságú, hagyományos leírását veszi alapul. A helyesírási útmutatások – bár az esetek nagy részében követhetők – olykor-olykor bizonytalanságban hagynak minket, ellentmondásosan ítélnek meg hasonló szerkezeteket. A továbbiakban néhány kérdéses szerkezetet és az azokra adott szótári válaszokat mutatom be.

5.1. Az anyagnévi jelzős alakulatok írásmódja

Az anyagnévi jelzős szószerkezetek és szóösszetételek elkülönítése pusztán formai, hiszen a szabályzat 116. pontja azt mondja: „Az anyagnévi jelzöt, ha egyszerű szó, egybeírjuk a nem összetett fővevekkel, például: *aranygyűrű, alumíniumedény, faburkolat, gyapjúsál, kőfal, platinatégely*. Ha azonban az anyagnévi jelzős kapcsolatnak valamelyik vagy mindkét tagja összetett szó, az anyagnevet különírjuk jelzett szavától, például: *acél mérőszalag, bőr pénztárca; hernyóselyem ing, vasbeton gerenda; műanyag padlóburkolat*” (AkH.¹² 116). A szabályzat értelmében tehát az egybeírt, két tagból álló szerkezetek szóösszetételnek, a három vagy annál több szóból álló alakulatok pedig szószerkezetnek minősülnek. Ezt a nyilvánvaló ellenmondást valahogyan a szótárnak be kell mutatnia. Ezt alapvetően két módon tehetjük.

Az első, általánosabb eljárás az, amikor az anyagnév egyszerű szó, és annak melléknévi jelentésében a nyilvánvaló szószerkezetek mellett két tagból álló összetételeket is feltüntetünk, és az adott jelentéshez grammatikai megjegyzésként kiírjuk: **összetételek előtagjaként is**. Ezt a megoldást az is indokolta, hogy az anyagnevek között vannak kevésbé használatosak is. Ilyen esetben a kéttagú szerkezetek mellett háromtagú (valóban szószerkezetnek minősülő) adatokat nehéz találni.

A másik megoldás pedig az lehet, ha ún. bokrosított szócikkekbe sűrítve dolgozzuk ki az azonos anyagnévi jelzővel ellátott szóösszetételeket. Ilyen módon jártunk el például a *damaszt-* anyagnévi bokorcímszó esetében is. Pl.: *damasztabrosz, damasztfüggöny, damaszttruha, damasztzalvéta, damasztzoknya, damasztterítő*.

Az anyagnevek nagyszótári kidolgozásában szempontként figyelembe vettük az Osiris *Helyesírás* című munkában anyagnévi mozgószabályként leírt jelenséget (Laczkó–Mártonfi 2004: 134). A *damaszkuszi acél fegyver* szerkezet anyagnévi jelzője (*damaszkuszi acél*) ugyanis melléknévképzővel ellátott földrajzi név. Ilyen esetben a javasolt írásmód: a teljes különírás. A nagyszótár – követve az OH. ajánlását – a *damaszkuszi acél* szerkezetet önálló szótári egységként, ún. értelmezett szókapcsolatként dolgozta ki, megkülönböztetve a szerkezet főnévi, illetve melléknévi használatát.

5.2. A mennyiségjelzős szerkezetek helyesírása

A mennyiségjelzős kapcsolatok tagjait általában külön kell írni. Ez alól azon szerkezetek kivételek, amelyek esetében jelentésváltozás következett be. Pl.: *ezeremester* ('sok mindenhez értő'), *hatökör* ('buta'), *öttusa* ('sportág').

A mennyiségjelzős kapcsolatokon írásmódjában is érvényesül az ún. rendszert alkotó íráshagyomány. Az AkH.¹² 117. pontjában ugyanis a következőket olvashatjuk: „Ha két szó kapcsolatában az előtag egyszerű tőszámnév (illetve a *sok, több, fél* szó), az utótag pedig egy *i, -ú, -ű, -jú, -jű, -s, -nyi* képzős egyszerű szó, akkor a tagokat egybeírjuk, például: *harmincnapi, kétéves, kilenchnapi, háromlábú, ötágú, hétfejű, kétfőző, kétfőző, sokmillió, többoldalú, húszfőző*. Ha azonban akár az előtag, akár az utótag, akár mind a kettő összetett szó, a kapcsolat elő- és utótagját különírjuk, például: *hat vegyértékű, egy szótagos, negyven négyszögletes, száz hektoliternyi; huszonnégy tagú, negyvennyolc órás, tizenkét emeletes, száztizenhat napi; hetvenöt centiméteres, ötvenhét másodpercnyi.*”

A Nszt. a (következő kötetben megjelenő) *egy* szó kidolgozása során figyelembe vette a helyesírás által kodifikált íráshagyományt. A két egyszerű szóból álló összetételeket az *egy-* előtagi borkorban dolgozta fel a következő grammatikai megjegyzéssel: *-i, -nyi, -s v. -ül-ű képzős utótaggal, mn-i értékben*. Az alcímszavak közé olyan többnyire egyjelentésű összetételek kerültek, amelyek felvételét vagy az adatok nagy száma vagy szótári előzményük (címszók az ÉKsz.-ban vagy az ÉrtSz.-ban) indokolta. Néhány alcímszó a szócikkstruktúrából: *egyágyas, egyemeletes, egyfordulós, egyforintos, egyhasábos, egyhavi, egyheti, egykamarás, egylovas, egy napi*.

A hagyományosan különírt, 1 + 2 szerkezetek közül egy jellemző példát (az *egy szótágút*) az *egy* szócikk megfelelő jelentésében tüntettünk fel.

5.3. Az *-ó, -ő* képzős származékokkal alakult szó szerkezetek és szóösszetételek

Az anyagnévi és a mennyiségjelzős szerkezetekhez hasonló formai kritériumokat találunk a folyamatos melléknévi igenévi jelzős szerkezetek helyesírásában is. Abban az esetben ugyanis, ha „az igenév nem folyamatra, hanem valamilyen képességre v. rendeltetésre vonatkozik, illetőleg a jelzett szó az igenévben kifejezett cselekvésnek valamilyen határozója” (Laczkó–Mártonfi 2004: 113), az egybeírást alkalmazzuk. A formai kritérium persze itt is érvényesül: csak két egyszerű szó kapcsolata tekinthető összetételnek, egybeírásnak.

A három vagy annál több szóból álló szerkezetek szókapcsolatnak minősülnek, és ezáltal az adott igenévi eredetű szó melléknévi jelentésébe kerül(het)nek. (Az *-ó, -ő* képzős szerkezetek írásmódjáról részletesebben l. Dobsonyi 2001–2002.) Jól példázzák mindezt a *csomagoló* és a *dohányzó* szócikkek.

A *csomagoló gépsor* jelzős szerkezet a *csomagoló* szócikk melléknévi jelentésébe azért kerülhetett be, mert megfelel az 1 + 2 formai kritériumnak, vagyis szókapcsolatnak minősül. Ezzel szemben a *csomagológép* összetétel, és mint ilyen a *csomagoló* szócikk végén az ún. utalóblokkban, a jellemző (de önálló szócikkben nem kidolgozott) összetételek között található (ÖE.: *-gép*).

Ugyanezt látjuk a *dohányzó* szócikk melléknévi jelentésében is. A *dohányzó váróterem, étterem* szerkezetek a szócikk melléknévi jelentésében, a *dohányzószakasz* ezzel szemben önálló szócikként, összetett szóként van kidolgozva.

5.4. A főnévi jelzős kapcsolatok helyesírása

A minőségjelzős szerkezetek között a melléknévi és a melléknévi igenévi jelzők mellett érdemes kitérni a főnévi jelzős kapcsolatok helyesírására is. Az AkH.¹² 125. szabálypontja értelmében „a foglalkozást, kort, minőséget, csoportot jelölő, úgynevezett főnévi minőségjelzőt különírjuk a jelzett szavától, például: *ajándék könyv, belgyógyász barátunk, gyermek király, huszár főhadnagy, közgazdász szakértő, mérnök bátyám, mérnök kolléga, professzor asszony, rendőr százados, tanár úr, tanító néni, tűzér tizedes, vendég néni; körte alakú.*” A Nszt. az ilyen esetekben az adott szócikk megfelelő jelentésében (jelzőként is) grammatikai megjegyzést, illetve legalább egy, a grammatikai megjegyzést illusztráló nyelvi adatot tüntet fel.

Néhány esetben azonban ellentmondásba kerül a szabály és a hagyományos(nak mondott) írásgyakorlat. Néhány példa a szócikkírói munkából.

1. A földtörténeti korok megnevezései gyakran fordulnak elő főnévi jelzőként. A fenti szabálypontnak megfelelően ezeket rendre külön kell írni: *jura időszak* (OH.), *kréta időszak* (OH.), *pleisztocén kor* (MHSz., OH.). A helyesírási szótárakat lapozgatva azonban kivételes írásmódú alakokra is bukkanunk. Például: *devonkor* (MHSz., OH.), *karbonkorszak* (MHSz., OH.), *jurakor* (MHSz.), *krétakor* (MHSz.). A *devon* szócikk írása közben felmerült a kérdés: a *devonkort* főnévi jelzős szerkezetként vagy kivételes írásmódú alakulatként (a *jurakorhoz, krétakorhoz, karbonkorszakhoz* hasonlóan, amely önálló tételként ki volt dolgozva az értelmező kéziszótárban) önálló szócikkben dolgozzuk-e ki? Végül a *devon* szócikkben mint főnévi jelzős adatot tüntettük fel.

2. A kutyák, kutyafajták nevének helyesírásában is hasonlókat tapasztaltunk. A szabály értelmében a *bulldog kutya, csaucau kutya* és a *dobermann kutya* főnévi jelzős szerkezeteket külön kell írni. Ehhez képest *agárkutya, pulikutya* egybeírt alakokat is találunk a szótárakban. Az *A* betűs kötetben megtalálható *agárkutya* kidolgozásával akkor a szótári és helyesírási hagyományt követtük.

3. A zene, zenei irányzatok elnevezéseinek helyesírása, illetve szótári kidolgozása is vet fel kérdéseket. A *beat*, *blues*, *country*, *dzsessz* szavak önmagukban jelentik az adott zenét, illetve zenei irányzatot, stílust (ellentétben például a *cigányzene* összetétellel), így a következő alakulatokban a *beat*, *blues* stb. szavak főnévi jelzőknek tekintendők: *beatzene*, *blueszene*, *countryzene*, *dzsesszene*. A hagyományos szótári és helyesírási gyakorlat azonban ezzel szembe megy. Mivel azonban nem alkalmi, hanem tendenciózus kivételekről (Laczkó 2005–2007: 92) van szó, a fenti példák kidolgozásában a helyesírási szótárakat követtük.

5.4.1. *Csodaszép* vagy *csoda szép*?

A főnévi jelzős szerkezetek írásmódját taglaló 125. passzus folytatása sem tekinthető általános érvényű szabálynak: „Ugyanígy különírjuk a nyomatékosító szavakat attól a szótól, amelyre vonatkoznak, például: *csoda érdekes*, *jó nagy*, *jó néhányszor*, *kutya hideg*, *nagy néha*, *szép piros*” (AkH.¹²). A nyomatékosítás egyik igen gyakori eszköze az ún. fokozó partikula. (Itt kell megjegyeznünk, hogy a Nszt. a lexikográfiai leírásban, elemzésben először veszi fel a partikulát a szófajai közé.) Íme, néhány példa a már megjelent nagyszótári kötetekből: *baromi hideg*, *bazi nagy*, *bitang erős*, *bomba jó*, *borzasztó hangos*, *bödületes nagy*, *bűn rossz* stb. A fenti példák esetében nem is tapasztaltunk eltérést a szabály és a helyesnek ítélt írásmód között. A *csoda* – *csuda*, illetőleg a *dög* szavak írásakor azonban annál inkább.

A *csoda* szócikkben az egyik legtipikusabb szerkezet, a *csodaszép* (a 12. kiadású szabályzat szerint *csoda szép*) nem található meg a példák között. Ennek oka abban keresendő, hogy a *csodaszép* – a szócikk írásakor érvényes szótárak szerint – egybeírandó. Az értelmező szótárak mindegyike (szóösszetételként értelmezve) külön szótári egységként dolgozta ki. Ez alól mi sem voltunk kivételek. Az új szabályzat változtatott a korábbi írásmódon, és a *csoda szép* írásformát kodifikálta.

A *dög* szócikk kidolgozása során a szabályos írásmód (*dög erős* [OH.]) mellett találtunk kivételes írásmódú alakokat is. Például: *dögfáradt* (MHSz.), *dögunalmas* (OH.). Ezeket azonban – az AkH.¹² szótári részével is szembeemelve – immár nem külön szócikkekben, hanem a *dög* partikula szófaji blokkjában mint nyelvi adatokat tüntettük fel.

5.5. Még egy érdekesség: *deviszont*

A Nszt. V. kötetének megjelenésekor az egyik legnagyobb visszhangot az keltette, hogy bekerült a szótárba a *deviszont*. Sem korábban, sem az új helyesírási szabályzatban, szótárban nem kapott helyet ez az összetett kötőszó. Bár az írásgyakorlatban a *deviszontra* a különírás a jellemző, az alábbi okok miatt önálló lexémaként, szótári tételként – és immár az összetett kötőszóknak megfelelően – egybeírva dolgoztuk ki. A *deviszontot* tehát – és csupán ennyiben tekinthető helyesírási vonatkozásának a kérdés – mintegy kodifikálta a Nszt.

A *deviszont*tal kapcsolatban az általános (nyelvművelői) vélekedés az, hogy (idézve a Nyelvművelő kéziszótárt): „Többnyire [...] pusztán szófecsérlés a *de viszont* kötőszóhalmozás. Pl. ebben a mondatban: az edzéseken nem valami szorgalmas, *de viszont* fontos gólokat lő, v. csak a *de*, vagy csak a *viszont* kötőszóra lett volna szükség: nem valami szorgalmas, de fontos gólokat lő, illetve ..., viszont fontos gólokat lő” (Grétsy–Kemény 2005: 106). A *de viszont* tehát a fönti érvelés szerint „logikátlan”, amely ellene van a magyar nyelv szabályainak. Az összetett kötőszó alaposabb vizsgálata másról tanúskodik.

1. Először is: a *de viszont* a Magyar történeti korpusz és más korai forrásaink alapján már a 18. század végétől adathozható. Rövidebb-hosszabb időszakokat kivéve végig jelen volt nyelvünkben. A II. világháborút követő időszakban (1948–1997) használata a nyelvművelői tevékenység hatására ugyan visszaszorulóban volt az írásbeliségben (Szabó 2011), ez azonban nem eredményezte azt, hogy teljesen eltűnt volna nyelvünkéből. Szemléltetésként álljon itt Szabó Tamás Péter a történeti korpuszon végzett vizsgálatának eredményeit bemutató grafikonja.

1. ábra: A *deviszont* előfordulása (1772–1997) (Szabó 2013)

2. A kötőszóhalmozás, vagyis az, amikor rendszerint két azonos vagy hasonló funkciójú kötőszó a nyomatékosítás végett egymás mellé kerül, teljesen általánosnak mondható a magyar nyelvben. Számos összetett kötőszó alakult ki a szavak gyakori együttállása nyomán. Például: *ámbar, ámde* stb. A *de viszont* tehát – a nyelvtörténet tanúsága szerint – egy viszonylagosan produktív szóalkotási mód egyik példája.

3. Az összetett szavakra jellemző módon a *deviszont* egy hangsúlyos. A hangsúly a szerkezet első szótagjára és nem a szókapcsolatot alkotó tagokra külön-külön esik.

4. A *deviszont* alaposabb szemantikai vizsgálata után nyilvánvalóvá vált: a *deviszont* jelentései nem feleltethetők meg egyértelműen a *de*, illetve a *viszont* ellentétes kötőszavak jelentéseivel. Az összetett kötőszó jelentése az évszázadok során megváltozott, és egy-két ponton el is tért az alkotóelemek jelentéseitől. Az összetett kötőszó testesebbé válásával a nyomatékosító funkció került előtérbe.

6. Összegezés

Dolgozatom fő céljának azt tartottam, hogy a Nszt. írása közben felmerülő helyesírási kérdéseket (a teljesség igénye nélkül) röviden ismertessem. A fentebb bemutatott példák-ból látható, hogy az akadémiai helyesírás egyértelmű követése – bármennyire irányelve is a Nszt.-nak – nem minden esetben valósítható meg. A nyelvi adatok elemzése, jelentés-tani vizsgálata, korpuszbeli előfordulásainak számbavétele után dönthetünk úgy, hogy – a szótári leírás adta lehetőségeken belül maradva – valamilyen átmeneti megoldást találva oldjuk fel az írásmódok közötti ellentmondást. Ritkább esetben eltérünk a helyesírási szótárakban található írásformáktól. Egy biztos: a nyelvi elemzésnek köszönhetően rámu-tathatunk bizonyos helyesírási anomáliákra, ellentmondásokra, és ez vélhetően nemcsak a szótárírók további munkáját segíti majd, hanem hasznos információkkal szolgálhat a helyesírási szakembereknek is.

Irodalom

- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Dobsonyi Sándor 2001–2002. Helyesírási szabályzatunk 11. kiadásának mérlege In: Bozsik Gabriella – Raisz Rózsa (szerk.): *Helyesírásunk időszerű kérdései a 21. század kezdetén*. Eger. 34–65.
- Fábián Pál 1993. Gondolatok a nyelvi normáról és a helyesírásról. *Magyar Nyelvőr* 504–506.
- Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) 2005. *Nyelvművelő kézisztár*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Ittész Nóra 2002. Az Akadémiai nagyszótár szerkesztési szabályzata. In: Csengery Kinga – Ittész Nóra (szerk.): *Mutatványok az Akadémiai nagyszótárból*. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest. 11–98.
- Kalcsó Gyula 2003–2004. Számítástechnikai szakkifejezések írásmódja a Magyar Nemzeti Szövegtár korpuszában. In: Bozsik Gabriella (szerk.): *Korjelző változások – megoldandó írásmódok*. Az EKF Magyar Nyelvészeti Tanszékének kiadványa. Eger. 69–80.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Laczkó Krisztina 2005–2007. Gondolatok a magyar helyesírásról egy új kézikönyv kapcsán I. In: Bozsik Gabriella (szerk.): *Két évtized a helyesírásért*. EKF Líceum Kiadó. Eger. 90–96.
- Mártonfi Attila 2005–2007. Gondolatok a magyar helyesírásról egy új kézikönyv kapcsán II. In: Bozsik Gabriella (szerk.): *Két évtized a helyesírásért*. EKF Líceum Kiadó. Eger. 97–103.

- Szabó Tamás Péter 2013. Vagy de, vagy viszont! Vagy de viszont... *Nyelv és Tudomány*:
<http://www.nyest.hu/hirek/vagy-de-vagy-viszont-vagy-de-viszont> (2019. 01. 23.)
- Szegi Ádám 2008. Tessék választani! *Édes Anyanyelvünk* 3: 6.

Az idézett példák forrásainak jegyzéke

- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- HKsz. = László – Fábán Pál (szerk.) *Helyesírási kézikönyvtár*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1988.
- OH. = Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó. Budapest.
- MHSz. 1999. = Deme László – Fábán Pál – Tóth Etelka (szerk.) 1999. *Magyar helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Nszt. = Ittész Nóra (szerk.) 2006., 2011., 2013. *A magyar nyelv nagyszótára* II., III., IV., V. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest.

H. TÓTH ISTVÁN

Károly Egyetem Filozófiai Fakultás, Prága

ISMERETEK VÁZLATA ÉS GYAKORLATSOR AZ IGEKÖTŐK TANÍTÁSÁHOZ¹

Bevezetés

Előjáróban fontosnak tartom megjegyezni, hogy a magyar nyelv anyanyelvként és idegen nyelvként történő tanítása mind a szemlélet, mind a módszertani kultúra vonatkozásában nemcsak hasonlóságokat, hanem jelentős fokú eltéréseket is mutat. Amikor a moszkvai Lomonoszov Egyetem docense voltam, akkor tapasztaltam meg azt, hogy az ottani filológiai fakultás minden hallgatója legalább négy féléven keresztül, míg az orosz nyelv és irodalom szakosok kilenc féléven át tanulták az orosz mint idegen nyelv tanításának problematikáját, és egyúttal jelentős óraszámban gyakorolták is az orosz mint idegen nyelv tanítását. Rendkívül fontosnak tartom és javaslom, hogy a magyarországi tanító- és magyartanárjelöltek tantervébe is kerüljön be a magyar mint idegen nyelv tanításának kérdésköre – legalább a tájékoztatás és tájékozódás céljával –, mivel ezzel még tudatosabbá tehetnénk anyanyelvünk tanítását mind az alsó, mind a felső tagozaton, valamint a középiskola évfolyamain.

Azzal, hogy sokoldalú a magyar igekötő, minden magyarul beszélő egyetért. Ugyanígy gondolkodnak erről a szakmai kérdésről – elméleti és gyakorlati vonatkozásban egyaránt – a nyelvünket idegen nyelvként tanuló külföldiek is.

Azzal, hogy az igekötő jellemzőinek és helyesírásának a tanítása, kiváltképpen megtanítása sok türelmet, számos kreatív feladatot, valamint alapos nyelvészeti háttértudást igényel tanítóinktól és magyartanárainktól a nyelvpedagógiai tapasztalatokon túl, ugyancsak egyetértünk.

Akkor miért kerül a jelen kötet hasábjain terítékre ez a könyvtárnyi szakirodalmat felölelő probléma? Azért, mert többarcú szófaj, mert a sokoldalú igekötő természetéről, helyesírási kérdéseiről, az ezekkel összefüggő nyelvpedagógiai problémákról az igekötők tanítását segítő nem lehet elégszer szólnunk.

¹ Köszönettel tartozom Garay Melindának, Csonka Csillának és dr. Gasparics Gyulának értékes tanácsaikért és észrevételeikért.

Mi az igekötő?

A magyar nyelv értelmező szótára így adja meg az igekötő fogalmát: „Az igéhez járuló, határozószókból lett, néha képző értékű elem, amely az igével kifejezett cselekvés, történés irányát vagy állapotát jelöli meg, s az ige eredeti jelentését kisebb-nagyobb mértékben módosítja (pl. *be-*; *ki-*; *meg-*); általában az ige előtt, meghatározott mondattani helyzetben pedig az ige után áll” (ÉrtSz. 447).

„Az igekötő (praefixum verbale) igéhez, igenévhez vagy más, igéből képzett névszóhoz kapcsolódó, annak jelentését a határozószókra emlékeztetően módosító szó” – írja *A magyar nyelv könyve*, amelyik a magyar igekötők gazdag gyűjteményét közli: *abba-*, *agyon-*, *alá-*, *által-*, *alul-*, *át-*, *be-*, *bele-*, *benn-*, *egybe-*, *együtt-*, *el-*, *elé-*, *ellen-*, *elő-*, *előre-*, *fel-*, *félbe-*, *félre-*, *felül-*, *fenn-*, *hátra-*, *haza-*, *helyre-*, *hozzá-*, *ide-*, *itt-*, *keresztül-*, *ketté-*, *ki-*, *kinn-*, *körül-*, *közbe-*, *közé-*, *közre-*, *közzé-*, *külön-*, *le-*, *meg-*, *mellé-*, *neki-*, *oda-*, *ott-*, *össze-*, *rá-*, *széjjel-*, *szembe-*, *szerte-*, *szét-*, *tele-*, *tova-*, *tovább-*, *tönkre-*, *túl-*, *újjá-*, *újra-*, *utána-*, *végbe-*, *végig-*, *végre-*, *vissza-* (Bokor 2004: 245–247). Megállapítható: rendkívül népes számú az igekötő-állományunk, amelyikben a kopás éppúgy jelen van, mint a gyarapodás.

A *Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelés* című program *Magyar nyelv* könyvében ez olvasható: „Az igekötő az ige, illetőleg az igéből képzett névszó, valamint az igenév jelentését módosító szó. A magyar nyelv gyakoribb igekötői: *abba-*, *alá-*, *át-*, *be-*, *el-*, *elő-*, *fel-*, *hátra-*, *ide-*, *ki-*, *közbe-*, *le-*, *meg-*, *neki-*, *oda-*, *össze-*, *rá-*, *szét-*, *túl-*, *utol-*, *végig-*, *vissza-* stb. Az igekötővel ellátott szavakat sajátosan viselkedő összetett szavaknak tekintjük” (H. Tóth 1997: 35).

A *Magyar grammatika* szerint az igekötő olyan – határozószókkal rokon – *viszony*-szó, amely tipikusan igéhez (esetleg igei természetű szóhoz, igenévhez, deverbális főnévhez) kapcsolódik, és elsősorban lexikai-szemantikai szerepű nyelvelem, az igék jelentésének módosítására, megváltoztatására szolgál. Ezt igazolják az *ír – megír – átír* formák is. Emellett megváltoztatja az ige szintaktikai környezetét is, tehát jelentés-változtató szerepe szintaktikai következményekkel is járhat, például *dönt valamiről – eldönt valamit* (Balogh 2000: 264–267).

Az igekötők szerepéről

Az igének, illetőleg az igével alkotott állítmányi szerkezetnek döntő szerepe van a nyelvi kapcsolatteremtés kialakításában. Ehhez sokféleképpen járulnak hozzá maguk az igekötők is, mivel kifejezhetik:

1. a mozgás irányát
 - *megy – kimegy, lemegy, átmegy;*
 - *ugrik – leugrik, felugrik, beugrik stb.;*
2. a cselekvés/történés
 - befejezettségét

- *szánt* – *felszánt, megszánt, kiszánt*;
- *érik* – *megérik, beérik, elérik (a vonatot)* stb.;
- kezdését
 - *gyújt* – *felgyújt, begyújt, rágyújt*;
 - *hallgat* – *elhallgat, belehallgat, visszahallgatja a felvételt* stb.;
- tartósságát
 - *álmodozik* – *elálmodozik*;
 - *beszélget* – *elbeszélget* (H. Tóth 2004: 18–25).

Nemcsak a magyarban, hanem más nyelvekben is gazdag az igekötő-állomány, de a magyar nyelvben igen fontos grammatikailag, szemantikailag és pragmatikailag is a sorrendiség, mivel van:

1. **elől álló igekötő** (egyenes szórendű vagy összefoglaló szórendű): *bemegy, felír* stb.;
2. **hátral álló**, vagyis elváló igekötő (fordított szórendű/kirekesztő szórendű): *nem megy be, írd fel, Hogyan utazik el?* stb.;
3. **közbeékeléses** (megszakításos, megszakított szórendű, ha az igekötő és az ige, illetőleg az igéből képzett igenév közé más szó kerül/ékelődik) **igekötős forma**: *át is ad, be fog menni, el van rongyolódva, ki akar rohanni* stb.

A fordított szórendű igekötős szerkezetek úgynevezett nyomatékos mondatokban találhatók. A magyar nyelvet anyanyelvként tanítók tudjuk, mert nyelvészeti tanulmányaink is megerősítettek bennünket ebben az ismeretünkben, de (vagy éppen ezért is) szakmai kötelezettségünk magyar anyanyelvű tanítványainkban is tudatosítanunk, hogy melyek azok a helyzetek, amikor fordított szórendű (másképpen: hátravetett, illetőleg elváló) lesz az igekötő:

1. **kérdő mondatokban**: *Hány szilvát eszünk meg? Mikor jönnek ki a moziból? Hová érkezik meg a vonatod? Péter jön ki a moziból? – Péter kijön a moziból?* (E két utóbbi példa esetében meghatározó a középpontba helyezett közleménydarab. Az első esetben Péter a nyomatékosított, a második esetben a *kijön* információ az elsődleges, amelyik éppen az állítást fejezi ki, nem pedig a tagadást. Ennek a nyelvi ténynek megfelelően viselkedik az igekötő.)
2. **tagadó mondatokban**: *Nem én mondtam el. Nem adta oda. Nem írtam le.*
3. **felszólító mondatokban**: *Írd meg a leckét! Adjunk át egy szál virágot is az ünnepeltnek!*

Az igekötők – a képzőkhöz hasonlóan – új jelentésárnyalatot is kölcsönözhetnek az igéknek, vagy akár meg is változtathatják azok jelentését: *kimos, elmos, lemos, megmos, felmos* stb. Ezt, vagyis az igekötők jelentésmódosító szerepét vizsgálva láttam szükségesnek az itt következő rendszerezést elvégezni. Nyilvánvalóan nem törekedhettem teljességre, minden árnyalat érintésére, ugyanakkor a probléma fontosságára mindenképpen rá kívántam irányítani a magyar nyelvet anyanyelvként tanítók figyelmét. Az alábbi rendszerezésnek az elkészítésekor a közgazdász szakirány keretében nyelvünket tanuló külföldieknek készített magyar nyelvkönyvet vettem alapul.

A jelentésmódosítás fajtája		Példák	
		a vonatkozó gyakori igeikötők közül	a jelentés módosulására rendszermondatokban
1.	A cselekvés <i>befejezettsége</i>	<i>meg-, el-, le-, ki-, bele-</i> stb.	<i>Megírom a leckét. Marci elolvassa a regényt. Andris, leírtad az új betűket?</i>
2.	A cselekvés <i>megkezdése, megkezdődése</i>	<i>meg-, rá-, el-, fel-</i> stb.	<i>Gergő megszerette a tejet. Az ünnepezt elfújta a gyertyát. Rájöttetek az igazságra?</i>
3.	A cselekvés <i>tartóssága</i>	<i>el-, át-</i> stb.	<i>A fiúk elfocizták az egész délutánt. Átaludtuk a matekórát?</i>
4.	A cselekvés <i>elhibázottsága</i>	<i>el-, félre-, le-</i> stb.	<i>István elnézte a példát, így nem kapott ötöst. A lázas betegek gyakran félrebeszélnek.</i>
5.	A cselekvés <i>részleges módosítása</i>	<i>újjá-, jóvá-</i> stb.	<i>Vajon újjáépítették már a Margit hidat? Azt hittem, hogy jóvátehetem a hibámat.</i>
6.	A cselekvés <i>teljes módosítása</i>	<i>elő-, létre-</i> stb.	<i>Előfordulhat, hogy nem találkozzunk. Nemrég egy edzőtermet hoztak létre az iskolánkban.</i>

Az igeikötő módosíthatja az ige aspektusát, hiszen az olvas – *elolvas*, terem – *megterem* és hasonló párok esetében a be nem fejezettség/imperfektség – *befejezettség/perfektség* közötti különbség hordozója éppen az igeikötő (Pátrovics 2002: 481–489).

Mindenképpen megjegyzendő, hogy az igeikötős és az igeikötő nélküli ige között legtöbbször funkcionális különbség van, ezért egymással nem cserélhetők fel, hiszen mást-mást jelentenek: *megy – elmegy, írok – felírok; pusztulnak az oroszlanok – elpusztulnak az oroszlanok*.

Hol állhatnak az igeikötők?

Ha az egyes igeikötő az ige vagy az igenév élén/elején áll, akkor összetett igealakról beszélünk, ebben az esetben újabb jelentéssel, illetőleg jelentésárnyalattal bővül az eredeti igealak: *ad – bead, ráad, megad, lead* és így tovább.

A kettős igekötők a magyar nyelv régi korszakaiban voltak használatosak: Isten, akit akar, székiből *el-le veti*. Archaizálásul is alkalmazták költőink, íróink: *Az Isten a szívemben vagyon, / Csak néha-néha el-ki sétál [...]* (Ady Endre: Követelő írás sorsunkért).

Az irányjelentésű igekötőink páros igekötőkként egymás ellentétéül állnak: *ki-be mászkált az épületben; fel-le sétál az utcán; ide-oda futkározik örömeiben*.

A cselekvés megismétlődését fejezik ki a *megismételt igekötők*, ezek *ikerigekötők*: *ki-kinéz, rá-rátekint, meg-megáll* stb. (Varga 1996: 34–42.)

Az ősi, egy szótagú igekötőinket önállóan is használjuk bizonyos esetekben. Ezek akkor határozószói értékűek: *A fehér hóra le / Piros vérünk csepeg*. (Petőfi Sándor: A farkasok dala). Az eldöntendő kérdésre adott feleletben önálló szómondatként viselkednek: *Bejössz? Be*.

Ha nincs funkcionális különbség az igekötős ige és az igekötő nélküli ige között, akkor hiányozhat az igekötő: *vizet ittam – megittam a vizet; földhöz vágta, karját törte, azonnal indul a vonat, három unokám született*. Ezekhez – *mint a vizet ittam – megittam a vizet* példához – ugyancsak beírhatók az igekötős alakok.

Tagadó és tiltó szerkezetekből is hiányozhat, illetőleg elmaradhat az igekötő: *Nem fekszem le. – Nem fekszem. Feküdj le! – Feküdj! Állj meg! – Állj!*

Nem a teljességre törekedve, inkább emlékeztetőül, illetőleg a probléma után való járásra, mintegy biztatásul adok meg olyan nyelvtani és nyelvhasználati helyzeteket, amelyek igazolják a tényt, hogy vannak nyelvünkben szavak, amelyek meghatározzák az igekötő helyét.

1. Az **igekötő** mindig az **ige előtt áll**, ha a mondatban:
 - a *mind* és a vele létrehozott szóbokor valamelyik tagja van jelen, például: *mind, mindenki, mindketten, minden, mindent, mindezt, mindet, mindig, mindenhol, mindenhol, mindenhová* stb. *Mind eljöttek, akiket meghívtunk. Akik látni akarták az ünnepségünket, mindenhol megérkeztek. Te is elutazol mindenhol, ahová teheted?* Stb.;
 - a *nagyon, alaposan, majdnem, teljesen, az egész, az összes* szavak, kifejezések fordulnak elő: *Nagyon felbosszantottál! Teljesen beborult az ég, mindjárt elered az eső. Az összes palacsintát felfáltuk ma is, mint mindig.*
2. Az **igekötő** mindig az **ige után áll**, ha a mondatban:
 - a *kevés, összesen, ritkán, alig, nehezen, hiába* stb. szavak találhatóak meg: *Kevés pénzt gyűjtöttem össze a kirándulásra. Alig aludtam el, máris szólt a kakas.* Stb.
 - a *nem* és a *sellem* szóbokor valamelyik tagja van jelen, például: *sehonnan se(m), sehol se(m), sehová se(m), semerre se(m), senki se(m), semmi se(m), soha se(m), sehogy se(m)* stb.: *Nem főzünk be meggyelkvárt idén. Azóta se mentem fel a padlásra, amióta eldől a létra.* Stb.
3. Az **igekötő többségében az ige után áll**, ha a mondatban a *sok, sokan, sokszor, jobban, örökre, még jobban* szavak, kifejezések állnak. *Sokan mentek el a vásárba. Jobban készítettem volna el ezt a süteményt, ha figyelmesebb lettem volna!* Stb.

Az igekötők helyesírásáról

A magyar igekötőkkel foglalkozva megkerülhetetlenül szembetalálkozunk *helyesírásuk* kérdéseivel is, ezért jelentékeny figyelmet érdemel az igekötős igék helyesírása.

1. Az **elől álló igekötő** helyesírásáról azt kell tudnunk, hogyha az igekötő közvetlenül a saját igéje vagy igeneve, avagy az igéből képzett névszó előtt áll, akkor egybeírjuk vele: *átad, kiállítani, megadó, szembenézve, eltartás* stb.
2. Az **elválo igekötő** helyesírása nem okozhat gondot, hiszen ha az igekötő saját igéje vagy igeneve után áll, különírjuk tőle: *nem adta oda, írd meg a levelet, nem nézve le* (= nem vetve meg) *a véleményét* stb.
3. Az úgynevezett **közbeékeléses forma** helyesírásának az a lényege, ha az igekötő és a hozzá tartozó ige vagy igenév, avagy igéből képzett névszó között más szó/szavak áll(nak), akkor az igekötő megmarad külön szónak: *el is menne, le ne jöjj, közre kell adni, föl sem véve, a meg nem értés okozta* stb. (Kérdés, hogy az ige tartozik-e az igekötőhöz, avagy az igekötő tartozik az igéhez.²)
4. Az igekötőnek az **igével vagy igenévvél való egybeírása**, illetőleg különírása jelentésbeli különbségre utal: *megvan öt kiló is – meg van töltve a fegyvere, beleszeretett a szomszédjába – bele szeretett volna szólni* stb. Az igekötő ezekben az esetekben nem ugyanazokhoz az igékhez kapcsolódik!
5. A **megismételt igekötők** közé kötőjelet kell tennünk, és így írjuk egybe az igével vagy az igenévvél: *ki-kinéz, fel-felbukkanó, meg-megállva, vissza-visszatérés* stb.
6. Az **ellentétes jelentésű** igekötőket kötőjellel kapcsoljuk össze, és különírjuk őket az igétől vagy az igenévtől, avagy az igéből képzett névszótól: *ki-be járkal a házban, ki-be járkalás, a nyugtalanságtól le-föl sétál a folyosón, előre-hátra pillantva indult az útjára, le-föl járkalás* stb.
7. Az **igekötőül használt határozószókat** külön kell írunk, ha a határozószói szerepüket hangsúlyozzuk: *abba tette, amiben korábban volt – abbahagyta; fenn/fönn maradt éjjelig – fenn/fönnmarad a híre; ide jött, nem amoda – idejött hozzám* stb. Arról van szó, hogy a határozószók többféle szófajjá változhatnak. Ezért az *abba tette, fenn maradt éjjelig, ide jött* szerkezetekben az *abba*, a *fenn* és az *ide* határozószó, míg az *abbahagyta, fennmarad, idejött* szóösszetételekben már igekötő.
8. A **személyes névmási szerepű, az igekötővel azonos határozószókat** is különírjuk mind az igétől, mind az igenévtől: *mindig csak rá* (= *őrá*) *gondolok – jólesik rágondolnom; hozzá* (= *őhozzá*) *ment vendégségbe, nem hozzám – hozzájárulok, hogy megtudják a titkomat; mindig rád* (= *terád*) *emlékezem – ráemlékezés* stb. Itt is a határozószó szó-fajváltásával kapcsolatban leírtakat vehetjük alapul.

Az eddigiekben közöltek tanítását-tanulását segítő, a gyakorlást könnyítendő írtam-szerkesztettem azt a többnyelvű feladatgyűjteményemet, amelyikkel a magyar

2 Dr. Gasparics Gyula szíves szóbeli közlése.

mint idegen nyelv tanítását kívántam több aspektusból segíteni (H. Tóth 2005). Ebből szemezgettem, amikor a *Módszertani Közlemények*ben egy pragmatikusnak nevezhető összefoglalót tettem a gyakorló magyartanárok elé (H. Tóth 2008: 218–228).

Követendő tanácsnak tartom az igekötők tanításával összefüggésben is a következőket: akkor járunk el különösen jótékonyan és hatékonyan, vagyis eredményesen a nyelvi-helyesírási kompetenciákat fejlesztendő, ha következetesen törekszünk a szöveg különböző szintjeinek (mondat, bekezdés stb.) megszerkesztésére, stilisztikai többletjelentésük felfedeztetésére is.

Növelhetjük tanítványaink anyanyelv- és idegennyelv-használati önállóságát az igekötőkkel összefüggésben akképpen is, ha egy- és/vagy többnyelvű szótárral munkáltatjuk őket, amikor erősítjük jártasságukat mind az anyanyelvükben, mind a tanulandó idegen nyelvben. Nekünk, tanítóknak és magyartanároknak is erősítheti, pontosíthatja, továbbá átgondolásra készítheti az igekötőkről való tudásunkat, ha alkalmanként kontrasztív szemléletű szakmunkát is tanulmányozunk (Szűcs 1999).

Növendékeink tudásának elmélyítését szolgáljuk a célnyelvi közegből való reáliák, például űrlapok, prospektusok, jegyfajták stb. (Poór 2001) alkalmaztatásával, amikor a magyar igekötős igék felhasználását várjuk el tőlük játékosnak tűnő, ám mindenképpen hasznos teendők elvégzetésekor.

Ne halogassuk kézbe venni a magyar mint anyanyelv tanításakor a magyar mint idegen nyelv tanítása taneszközeinek gazdag kínálatából az igekötő és az igekötős igék mibenlétével foglalkozó dolgozatot (Szili 1985), vagy az igekötős igék képzését tárgyaló elméleti fejtegetéseket és gyakorlati vizsgálatokat (Szili 1995), avagy az igekötős igék világot bemutató gyakorlókönyvet (Máté 2001). Ugyanígy hasznunkra lehet az igekötőkkel foglalkozó tematikus feladatgyűjtemény is (Hoffmann 2002). Diákjaink nyelvhasználatát ápoló, de semmiképpen sem tolaikodó tevékenységünket erősen befolyásolhatja, ha gondosan tanulmányozzuk igekötős igéink jelentésének a szemünk láttára és fülünk hallatára történő változását (Sólyom 2016).

A sokirányúsága miatt nyújthat komoly problémaközpontú összefoglalót – elsősorban háttértudásunk pallérozása vonatkozásában – a magyar nyelvet idegen nyelvként közgazdasági szakirányra készülő tanulóknak írt-szerkesztett tankönyv, amelyik segítségével igekötős igéink vonzatos szerkezetekben előforduló alakjait hasonlíthatjuk össze más-más jelentésű vonzatos szerkezetekkel (Chikán–Csonka–Garay 2003).

Az Akadémiai Kiadó *Szó, ami szó* című magyar és angol nyelvű tematikus magyar szólástára az igekötőinkkel való árnyalt és változatos munkáltatásra ugyanúgy bőséges alkalmat nyújt, amiként a szókincsfejlesztés kiváló terepe, a magyar mint anyanyelv, valamint a magyar mint idegen nyelv, továbbá az angol nyelv tanításakor is (Maruszki 2012).

A Balassi-füzetek *Miénk a vár!* című kötete nemcsak az igekötők szempontjából tekinthető játékos szókincsfejlesztő feladatgyűjteménynek, modulszerűen variálható füzetnek, hanem feladatépítésre, a hazai viszonyok közötti adaptálásra is készítő, ezért érdemes

utánajárunk, megismerkednünk ezzel a kiadvánnyal annak ellenére, vagy talán éppen ezért, mert a Magyarország határain kívül élő magyar származású gyerekek számára írták-szerkesztették őket. (Gordos–Varga 2012).

Gyakorlatsor az igekötők tanításához

1. Kapcsoljátok össze az *ad*, *ír*, *vesz* igékkel a gyakori igekötők közül azt, amelyiket lehet! Hogyan módosította az igekötő az ige jelentését? Alkossatok mondatokat, hogy lássátok az ige jelentésének a változását!

Gyakori igekötők
<i>abba-, agyon-, alá-, által-, alul-, át-, be-, bele-, benn-, egybe-, együtt-, el-, elé-, ellen-, elő-, előre-, fel-, félbe-, félre-, felül-, fenn-, hátra-, haza-, hozzá-, ide-, itt-, keresztül-, ketté-, ki-, kinn-, körül-, közbe-, közé-, közre-, közzé-, külön-, le-, meg-, mellé-, neki-, oda-, ott-, össze-, rá-, széjjel-, szembe-, szerte-, szét-, tele-, tova-, tovább-, tönkre-, túl-, újra-, utána-, végbe-, végig-, végre-, vissza-</i>

2. Alkossatok minél több igekötős igét vagy igeszarmazékot az alábbiak felhasználásával, majd írjatok velük mondatokat!
 - a) igekötők: *el-, fel-, ki-, le-, meg-, össze-*;
 - b) igék, igeszarmazékok: *épült, indulnak, kutatni, találni, váló, nehezítik, könnyíti, vizsgálják, szerelt, tesz, függesztik*
3. Mit fejeznek ki a *mos* igének az *át-, el-, fel-, ki-, le-, meg-* igekötőkkel ellátott alakjai? Foglaljátok változatos szerkezetű mondatokba a válaszaitokat, majd írjátok le a legötletesebb megoldásokat!
4. Kapcsoljátok egy-egy igekötőt az *ejt, fejt, fojt, folyik, gyújt, ijeszt, sújt, süllyed* igékhez, majd szerkesszettek velük összetett mondatokat!
5. Párosítsátok az igekötős igéket a megfelelő jelentéssel, majd írjatok velük egy-egy mondatot!

A) Igekötős igék	B) Az igekötős igék jelentése
belefogott felfogta kifog (rajta) melléfogott ráfogják	alaptalanul vádolják, gyanúsítják; megértette; tévedett, hibát követett el; hozzákezdett; nem győzi erővel

6. Fejtsétek ki helyesírási szempontból azt, hogy mi történik akkor, ha az igekötő és az ige között más szó áll! Szerkesszettek mondatokat az alábbiak felhasználásával!
- el-, fel-, ki-, meg-*;
 - is, nem, se, sem*;
 - ad, bujdosik, rezzen, vesz*
7. Alkossatok igekötős igekötőt, azután fejezzétek be a meghatározásokat!
- be-, el-, fel-, ki-, meg-, rá-, vissza-*;
 - számol*

Megszüntet valamit	
Tájékoztat az elmúlt negyedévi munkáról	
Eldönti, ki lesz a hunyó	
Megnézi, mennyi aprópénze van	
Indítja az űrhajót	
A bíró a bokszolóra	
A bűnöző az ellenfelével	

8. Alakítsátok át állítóvá a következő tagadó mondatokat! Írjátok le az átalakított mondatokat!
- Nem kell kihirdetni a döntést.
 - Sándort nem tudták rászedni a tréfára.
 - A műhelyben nem akarják összeforrasztani a két vasdarabot.
 - Ezt a tuskót baltával nem lehet széthasítani.
9. Szerkesszétek át ezeket a mondatokat úgy, hogy alkalmazzátok az *akarjuk, szoktam, tudta* igealakokat!
- Mindennap megtanulom a leckémet.
 - Kihívjuk az évfolyam csoportjait tanulmányi versenyre.
 - A róka átugrotta az árkot.
10. Magyarázzátok meg az alábbi igekötős igék jelentését, majd írjátok velük egy-egy mondatot! Szerepeljenek változatosan – a külön- és az egybeírás szempontjából – az igekötős igék a mondataitokban!
- átugrik, beugrik, elugrik, felugrik, ideugrik, kiugrik, leugrik, megugrik, odaugrik, ráugrik, visszaugrik*

11. Csoportosítsátok írásban ezeket a példákat a táblázat szempontjai szerint!

meg + szokott + látogatni, meg + szokott, meg + nem + érti, el + el + szunnyad, képzeld + el, ne + is + szóljatok + bele, be + be + kukkant, meg + vitatjuk, be + akar + jutni, jegyezzétek + meg, ki + virágozik, fel + fog + szólalni, meg + kérdezték, vissza + vissza + néz, meg + tudja + érteni, fel + szeretnélek + keresni, meg + van, meg + van + hűlve, meg + lesz + elégedve, le + le + pihen, széjjel + hint, ki + van + nyitva, el + utazott, be + van + festve, el + van + törve, meg + is + vették

Igekötő + ige	Ige + igekötő	Igekötő + más szó + ige(név)

12. Hogyan írjátok helyesen az igekötős szó szerkezeteket?

a)	b)	c)
át + fogja + a + derekát	el + leszel + feledve + sokáig	ide + oda + tántorgó
át + néz	előre + hátra + mozgatva	kérd + ki
bele + bele + kap	fel + sem + jegyezhető	keresztül + szelő
el + leszel + keseredve	föl + föl + hangzó	ki + ki + lép
át + fogja + nézni	hagyja + félbe	ki + szabad + állni
le + föl + szaladgál	meg + szeretné + mondani	meg + szerette + nagyon
meg + van + öt + kiló	mellé + fektetve + találták	mellé + volt + fektetve
ne + adja + vissza	neki + futás	nem + gondolni + rá
szerte + széjjel + futottak	tova + libben	olvasd + el
vissza + tekint	túl + tudsz + jutni + rajta	végbe + megy

13. Alkossatok mondatokat az adott szavakból, és írjátok le a legsikeresebbeket!

meg, neki, tetszett, a könyv	
a vízbe, ugrani, bele, fog	
a mozdulatot, meg, ezt, figyelni, tetszett	
a munkába, bele, fog	
még, meg, tegnap, volt, a labdám	
össze, az utcán, fognak, találkozni	
volt, a pohár, már, repedve, meg	
valamennyien, fognak, össze, a munkában	

14. Alakítsátok át az alábbi mondatokat úgy, hogy használjátok fel a kiemelt szavakat!

<i>akar, fog, kell, lehet, tud, szeret</i>
Köntörfalazás nélkül elmondta a véleményét.
Az állatorvos alaposan megvizsgálta a beteg cicát.
Mivel fényes nappal volt, könnyű volt megtalálni a helyes utat a hegyoldalba.
Az orvosok a beteg érdekében megpróbálták a lehetetlent is.
A Liverpool kikérte klubjától a milánói sztárjátékost.

15. Melyik igekötővel lesz helyes a mondat?

Az idegenvezető (*be-, fel-, meg-*) ___mutatta az Operaházat. A turisták (*át-, le-, meg-, oda-*) ___néznek a Gellérthegyről a Parlamentre. Hazaindulás előtt (*be-, el-, ki-, meg-, rá-*) ___búcsúztam a barátomtól. Délután (*át-, el-, ki-, szét-, vissza-*) ___mentem a piacra. Mivel sok időm van ma este, ezért (*át-, be-, el-, fel-, ki-*) ___olvasom az újságokat. Az utas hiába futott lélekszakadva, ugyanis már (*be-, el-, fel-, meg-, vissza-*) ___indult a vonat.

16. Fűzzétek a megfelelő igekötőt a mondatok igéihez! Alakítsátok át a példamondatokat úgy, hogy a következő igealakok szerepeljenek bennük!

a) *el-, meg-, át-*;

b) *akarjuk, szoktam, tudta*

Nemcsak a róka, hanem a farkas is ___ugrotta az árkot. Mindennap ___olvasok néhány magyar nyelvű újságcikket. ___hívjuk a tanárainkat is egy csoporttalálkozóra.

17. Egészítsétek ki a *jár* ige megfelelő igekötős alakjával a következő mondatokat!

Kata biciklivel _____ már szinte egész Kecskemétet. A szomszédból gyakran _____ hozzánk beszélgetni. Az óra szerkezete _____, ha nem húzzák fel időben. Ferenc önhibáján kívül került bajba; jól _____, szegény! Istvánt egymás után érik a kellemetlenségek; úgy látszik, hogy _____ a rúd. A boltban a pénztárnál mindig meg kell számolni azt a pénzt, ami _____. Ha valaki ravaszabb, agyafúrtabb egy másik embernél, arra azt mondják, hogy _____ az eszén.

18. Mit fejezünk ki az igekötők ismétlésével a *be-benéz; meg-megáll; ki-kiszól; fel-felpil-lant; vissza-visszatekint* szavakban? Alkossatok egy-egy mondatot, és a legötletesebbet írjátok is le!

19. Egészítsétek ki az alábbi mondatokat a megfelelő igekötőkkel és névszóragokkal!

- A tanulók közül többen ___mennek a terem___.
István ___vett egy csokoládészeletet a doboz___.
A vendégek későn jönnek _____ a város___.
A megállóban ___szállunk a villamos___.
Évek múlva utaztam ___ a szülővárosom___.
Az iskolánál ___szállunk az autóbusz___.
A diákok gyakran járnak ___ a könyvtár___.
Amikor Kata ___ült az autó___, gyorsan ___ is indította.
Andris is ___jött az emelet___.
A kíváncsiság ___vitt a kirakat___.
A nézők lassan ___sétálnak a büfé___ a színházterem___.
Zsóka akkor lépett ___ a mozi___, amikor ___érkeztünk.
Melyik villamosról mondtad, hogy ___megy a Szabadság híd___?
Tanulás után fáradtan dőltem ___ az ágyam___.
Marci hibátlanul írta ___ a szavakat a táblá___.
Amikor a lámpa zöldre vált, akkor szabad ___menni az út___.
A tanár is ___lépett a terem___.
Ebéd után a konyhá___ ___megyünk a nappali___ teázni.
Miért jöttetek ___ a hegytető___?
Az eltévedt turista ___ment egy rendőr___ tanácsért.
___mentem az ötödik emelet___ a postaládám___ a levelemért.
A szótárakat akkor adom ___, amikor ___jössz a szobám___.
Te is a piac___ szereted ___venni a friss zöldséget?
Gergő egyedül még nem léphet ___ a járdá___.
Szívesen nézelődünk ___ a torony___, ahonnan kellemes a ___látás a táj___.
Menjünk ___ a Corvin mozi___ egy Tarr Béla-film___!

20. Egészítsétek ki ezeknek a szókapcsolatoknak az igéit igekötőkkel! Foglaljátok mondatba a kiegészített szó szerkezeteket!

___törte a zárat; ___törte a tányért; ___törte az ablakot; ___törte a lovat; ___mossa a kezét; ___mossa a ruhát; ___mossa a padlót; ___ülteti a krumplit; ___veti a földet; ___veti a kabátját; ___veti a hálót; ___számol a pénzzel; ___számol az ellenséggel

21. Egészítsd ki az alábbi igekötőkkel az itt olvasható magyar közmondásokat és szólásokat: *át-, bele-, el-, le-, meg-*!

Nem esik ___ az aranygyűrű az ujjáról.
Az aranyból is cseppen ___.

Az arany a tűzben tisztul, a polyva ___ég.
Mindenkinek ___van a maga baja.
Nem lehet oly bánat, mit a szép szó ___ ne lágyítana.
___törött a mécses.
Beteg se volt, mégis ___holt. (= kivégezték, felakasztották)
Olyan köd van, hogy a bicsak is ___áll benne. (bicsak = bicska)
Másutt is ___ szokták a csontról enni a húst. (= mindenütt megbecsülik az értékeset)
___hegedülték rajta Szent Dávid nótáját. (= alaposan elverték)
Úgy jár, majdnem a dereka törik ____. (= gógósen jár)
Üres dió, üres pohár, ha ___törik, sem nagy kár.
___esik rajta, mint dorozsmai ember a talicskán.
Nincs olyan vad gyümölcs, ami ___ nem érik.
___jön a hajnal, ha a kakas nem kukorékol is.
Addig jár a korsó a kútra, míg ___ nem törik.
A gond idő előtt ___vénti az embert.
A halál mindent ___kaszál.
A hólyagot sem fújják ___ egyetlen lélegzettel.
A jég hátán is ___él.
Bajban ismered ___ a barátot.
___szakadt a jégbe, de a keze felül maradt.
Drágán fizette ___ az árát.
Egy rókáról nem lehet két bőrt ___húzni.
Ha ___szedted a fölét, edd ___ az alját is!
Hallgatás ___egyezés.

22. Szerkesszétek meg az igekötős igéket és igeneveket, és egészítsétek ki velük a szöveget!
*meg + szereti, el + olvastam, ki + akar + találni, be + mutatja, meg + értettem, be + be
+ néz, meg + szeretne + fogni, vissza + utasítja, el + sem + tudtam + képzelni, meg +
láthattam, vetődik + ki, meg + szerettem*

Amikor ennek a csodaszép balettnak, a *Diótörő*nek a címét hallottam, _____
_____, mit jelenthet. Aztán _____ az Operák könyvében a mű
meséjét, és akkor _____ a címét is.

Tegnap _____ Csajkovszkij gyönyörű balettjét. Legjobban az első
felvonás tetszett.

Sűrű pelyhekben hull a hó az ódon német városkára, és a házak ablakán barátságos fény
_____ a fehér éjszakába. Nagyon _____ az öreg műsze-
részt, aki _____ a gyerekekhez, és mindig _____ valami
új szórakozást. _____ a futkározó gyermekeket, de ez nem sikerül neki.

_____ a kis társaságnak a furcsa játék babát, a *Diótörőt*. Mindenki _____ a csúnya babát, az egyik kislány azonban _____.

23. Akkor ismerhetitek meg ezt a gyermekkori történetet, ha jól szerkesztitek bele az adott igekötőkből, igékből és más szavakból álló kifejezéseket.

a) *agyon-, át-, be-, el-, fél-, félre-, hozzá-, keresztül-, ki-, meg-, meg-meg, neki-neki;*

b) *ásott, dobta, érezte, fogott, futott, kiáltott, rezzentette, riadt, rontott, segítette, serkent, szabadításához, szeretett volna szabadulni, szúrt, tűnt, ültette, ütötte volna*

Marci, Andris és Gergő fákkal _____ kertünk végét.

_____, mikor az egyik _____ gödör fölé hajoltak. Abban bizony egy _____ sündisznó szaladgált! _____ a gödör falának, de minduntalan hanyatt esett. _____ börtönéből. Marci, Andris és Gergő a viláért sem _____, hanem _____ az ásót, és _____ a sün _____. Marci _____ ujjai-ból _____ a vér, mégis szívesen _____ az akadályon a kis állatot. Milyen boldogan _____ a sün a veszélyes helyről! Marci, Andris és Gergő százszorosan _____ a parányi állat örömét.

Boldogan néztek utána, amint _____ a bokrokat, és végül _____ a sűrű bozótban.

Marci, Andris és Gergő fákkal *ültették be* kertünk végét.

Felkiáltottak, mikor az egyik *kiásott* gödör fölé hajoltak. Abban bizony egy *megriadt* sündisznó szaladgált! *Neki-nekirontott* a gödör falának, de minduntalan hanyatt esett. *Ki szeretett volna szabadulni* börtönéből. Marci, Andris és Gergő a viláért sem *ütötték volna agyon*, hanem *félredobták* az ásót, és *hozzáfogtak* a sün *kiszabadításához*. Marci *megszúrt* ujjaiából *kiserkent* a vér, mégis szívesen *segítette keresztül* az akadályon a kis állatot. Milyen boldogan *futott el* a sün a veszélyes helyről! Marci, Andris és Gergő százszorosan *átérezték* a parányi állat örömét.

Boldogan néztek utána, amint *meg-megrezzentette* a bokrokat, és végül *eltűnt* a sűrű bozótban.

24. Pótoljátok ki ennek a szövegnek az igéit a helyénvaló igekötőkkel!

át-, bele-, el-, elő-, fél-, fél-fél, keresztül-, le-, meg-, meg-meg, neki-, össze-, rá-, szét-, végig-

Aki ___ismerte a Bükköt, nem minősíti költői túlzásnak azt az állítást, hogy ___bűvöl a szépségével.

Nézzük csak ___ a vadregényes völgyeket! Itt egy fenyves bukkan ____, ott az erdőn

kanyarog ___ az árnyékból ___villanó patak. Partja ___meg ___ van szöve harangvirágokkal. Messziről ___zúg a vízesés moraja. Egy mohos szikla oldalából kristálytiszta ___csillanó forrás tör ____. Több méter magasságból szökken ____. A völgy alján ___gyűlik, ___terül a víz. ___folyik a patak is, így tó lesz belőle. ___csillannak benne a cikázó pisztrángok.

A völgy ___torkollik egy keskeny ösvénybe, ez meg ___vezet az ősember barlangjának. Meredek kapaszkodó vezet oda ____. A látvány ___éri a fáradságot. A hűvös barlang faláról ___sötétlik az ősember tüzének nyoma. A törmelékből ___ lehet kotorni az idő által ___temetett csontokat. Ha ___nézzük őket, ___akadunk a medve csigolyacsontjaira is.

Aki megismerte a Bükköt, nem minősíti költői túlzásnak azt az állítást, hogy *elbűvöl* a szépségével.

Nézzük csak *meg* a vadregényes völgyeket! Itt egy fenyves bukkan *fel*, ott az erdőn kanyarog *keresztül* az árnyékból *fel-fel*villanó patak. Partja *át* meg *át* van szöve harangvirágokkal. Messziről *fel*zúg a vízesés moraja. Egy mohos szikla oldalából kristálytiszta *meg*csillanó forrás tör *elő*. Több méter magasságból szökken *le*. A völgy alján *össze*gyűlik, *szer*terül a víz. *Bele*folyik a patak is, így tó lesz belőle. *Meg-meg*csillannak benne a cikázó pisztrángok.

A völgy *bele*torkollik egy keskeny ösvénybe, ez meg *nek*ivezet az ősember barlangjának. Meredek kapaszkodó vezet oda *fel*. A látvány *meg*éri a fáradságot. A hűvös barlang faláról *fel*sötétlik az ősember tüzének nyoma. A törmelékből *elő* lehet kotorni az idő által *bet*emetett csontokat. Ha *vég*ignézzük őket, *rá*akadunk a medve csigolyacsontjaira is.

25. Képzeljétek el, hogy van egy leromlott állapotú hétvégi házatok! Mindenképpen fel akarjátok újítani, mert szép helyen, tó mellett, erdőben található ez a kis házikó. Írjátok egy történetet ezeknek az igekötős igéknek és egyéb kifejezéseknek a felhasználásával!

A szükséges foglalkozások	A legfontosabb elvégzendő munkák
kőműves (falat, lépcsőt stb. épít, javít) tetőfedő (háztetőt újít fel vagy készít) asztalos (bútort készít, javít) üveges (ablaküveget helyez be) parkettás (padlót, parkettát javít, rak, fektet le) szobafestő (helyiségeket fest be, vagy tapétát ragaszt fel) vízvezeték-szerelő villanyszerelő	megjavíttat kicseréltet kifestet betetet lerakat be-/felszereltet elvitet kítakaríttat rendbe hozat

Összefoglalás

Az igekötők tanításával összefüggő fenti gondolatmenetemben az elengedhetetlen tanítói és magyartanári háttértudást vázoltam fel. Szóltam az igekötők jelentéséről és szerepéről, valamint idéztem az igekötő meghatározásával foglalkozó referencia- és iskolai nyelvtanokból. Rámutattam arra is, hogyan fordulnak/fordulhatnak elő igekötőink a különböző struktúrákban. Áttekintettem az igekötőink helyesírására vonatkozó alapvető tudnivalókat.

Azt is rögzítettem, hogy elengedhetetlennek tartom tanítóink és magyartanáraink, kiváltképp főiskolai és egyetemi hallgatóink tájékoztatását a magyar mint idegen nyelv diszciplína alapvető elméleti és gyakorlati kérdéseiről a tanító- és magyartanárképzés rendszerébe építve, foglalva.

Irodalom

- Balogh Judit 2000. Az igekötő. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 264–267.
- Bokor József 2004. Az igekötő. In: A. Jászó Anna (főszerk.): *A magyar nyelv könyve*. (Hetedik, átdolgozott és bővített kiadás.) Trezor Kiadó. Budapest. 245–247.
- Chikán Ildikó – Csonka Csilla – Garay Melinda 2003. *Magyar nyelvkönyv – közgazdász szakirány I–II*. Balassi Intézet. Budapest.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza – Ország László (főszerk.) 1986. *A magyar nyelv értelmező szótára H–Kb*. (III.) Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Gordos Katalin – Varga Virág 2012. *Miénk a vár!* (Balassi-füzetek 1.) Balassi Intézet. Budapest.
- Hoffmann Zsuzsa 2002. *Igéző-szótár (Igekötős igék angol megfelelőikkel)*. Debreceni Nyári Egyetem. Debrecen.
- H. Tóth István 2004. Néhány adat a magyar igekötő természetének láttatására (a magyar nyelvet idegen nyelvként tanulóknak). In: Guszkova, Antonyina – H. Tóth István: *Közös célunk: a tudomány művelése (Tanulmánykötet Szij Enikő köszöntésére a Lomonoszov Egyetem Filológiai Fakultásáról)*. TTS. Moszkva. 18–25.
- H. Tóth István 2008. A magyar igekötők az anyanyelv-pedagógiai folyamatokban (Hozzájárulás a tanítás és a tanulás szervezéséhez). *Módszertani Közlemények* 5: 218–228.
- H. Tóth István 2013. Háttérismereti vázlat az igekötők tanításához (Háttérismeretek és anyanyelv-pedagógiai javaslatok az igekötők tanításához I.) *Csengőszó* 2: 22–28.
- H. Tóth István 2013. Az igekötők alakja, jelentése és szerepe a szókincsben (Háttérismeretek és anyanyelv-pedagógiai javaslatok az igekötők tanításához II.) *Csengőszó* 3: 38–42.

- H. Tóth István 2014. Az igekötős igék a mondatokban és a szövegekben (Háttérismeretek és anyanyelv-pedagógiai javaslatok az igekötők tanításához III.) *Csengőszó* 1: 14–22.
- Máté József 2001. *Igéző. Igekötős igék gyakorlókönyve*. Debreceni Nyári Egyetem. Debrecen.
- Pátrovics Péter 2002. Néhány gondolat a magyar igekötők eredetéről, valamint aspektus- és akciominőség-jelölő funkciójuk (ki)alakulásáról. *Magyar Nyelvőr* 4: 481–489.
- Sólyom Réka 2016. Napjaink néhány *be* igekötős neologizmusának szemantikája. *Tanulmányok (Novi Sad)* 1: 35–48.
- Szili Katalin 1985. *Az igekötő és az igekötős ige mibenlétéről*. Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből 7. ELTE BTK Központi Magyar Nyelvi Lektorátus. Budapest.
- Szili Katalin 1995. *Az igekötős igék képzéséről: elméleti fejtegetések és gyakorlati vizsgálatok*. ELTE BTK Központi Magyar Nyelvi Lektorátus. Budapest.
- Szücs Tibor 1999. *Magyar–német kontrasztív nyelvészet a hungarológiában (a magyar mint idegen nyelv és kultúra közvetítésében)*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Varga Éva 1996. Az igekötőkről. *Intézeti Szemle* 1. Kodolányi János Intézet. Budapest. 34–42.

KESZLER BORBÁLA

Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, Budapest

A HELYESÍRÁSI SZABÁLYZAT 12. KIADÁSÁRÓL

1. A magyar helyesírás szabályai 12. kiadásának szükségessége

Mikor megalakult a Magyar Tudományos Akadémia (Magyar Tudós Társaság néven), az Akadémiának a célja az anyanyelv művelése és olyan magas szintre emelése volt, hogy azon a tudományokat magyar nyelven lehessen művelni. A magyar nyelv műveléséhez természetesen hozzátartozott a helyesírás egységének a megteremtése is. Ezért a Magyar Tudós Társaság 1832-ben közzétette első helyesírási szabályzatát a *Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai* címmel, de „...nem mindenkorra elhatározottan, sőt a' további vizsgálódásból származható javítások hozzáadhatósága mellett elhatározottan” (AkÉvk. I. 77–78).

Az MTA azóta is gondját viseli a magyar helyesírásnak, s a munkálatok szervezését eleinte (1855-től) a Nyelvtudományi Bizottmányra, majd 1911-ben egy külön bizottságra, a Helyesírási Bizottságra bízta (Szemere 1974: 15, 23). Később az átszervezések során ennek a munkáját a Magyar Nyelvi Bizottság vette át. A bizottság mai hivatalos neve: az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottsága.

Ebben a bizottságban 1949 óta hagyományosan részt vesznek más osztályok képviselői is, sőt volt egy idő, amikor az illetékes minisztériumnak, az írószövetségnek, az újságíró-szövetségnek, a nyomdáknek, a kiadóknak, a térképészeti intézetnek is voltak küldöttei. (Tagjai közé tartozott korábban például Keresztury Dezső, Ligeti Lajos és Veres Péter is.)

Az 1832-es magyar helyesírás szabályainak több neve és sok kiadása volt, ezek közül a 10. kiadás az, amelyik megteremtette a helyesírás egységét, 1954-ben. Ezt követte 10 éves előkészítő munka után, 30 év elteltével a 11. kiadás, 1984-ben.

A 10. kiadásban komolyabb szabálymódosításra csak két esetben került sor. Az AkH.¹⁰ előírta, hogy a kétjegyű mássalhangzókat egyszerűsítve kell kettőzni a tulajdonnevek végén is, így az addig szabályos *Arannyal, Keménynyel* formát az *Arannyal, Keménnyel* váltotta fel. Megváltozott továbbá a *dz* és *dzs* kettőzésének a módja: a szabályzat kiterjesztette a kétjegyű mássalhangzó kettőzésének az általános szabályát e két betűre is, tehát a *fogóddzam, edzzük* helyébe a *fogóddzam, eddzzük* lépett. Mindezek ismeretében azt mondhatjuk, hogy bár az 1954-es szabályzat tartalmazott újdonságokat, nem hozott forradalmi változásokat a helyesírásban, s nem jelentett helyesírási reformot, tehát a változások nem érintették helyesírási rendszerünk alapjait. – Az 1984-es szabályzat csupán egyetlen reformot hozott: kimondta, hogy a *dz* és a *dzs* elválasztáskor ugyanúgy

kezelendő, mint az összes kétjegyű betű: a betűjegyeik nem választhatók szét (vagyis *mad-zag*, *hod-zsa* helyett *ma-dzag*, *ho-dzsa*). Ezzel a *dz* és *dzs* – mint önálló fonémát jelölő betűk – teljes jogú tagjai lettek az ábécének. A módosult írású szavak listája (*mamut*, *aligátor*, *hívő* stb.) is igen rövid volt. Joggal kerülhetett be tehát az AkH.¹¹ előszavába ez a mondatrészlet: „a szokásosan elsőnek emlegetett helyesírási alapelvről, a kiejtés tükröztetéséről [...] a hagyományörzés felé tolódott el a hangsúly” (1964: 3–4).

Fontos fejlemény helyesírásunk 1984 utáni történetében, hogy a köznyelvi helyesírásra alapozva és azzal összhangban elkészült számos szaknyelvi helyesírási szabályzat, illetve szójegyzék. E ténynek helyesírásunk további egységesülése szempontjából van nagy jelentősége.

Fábián Pál, a 11. kiadás szerkesztője is azt vallotta, hogy minden helyesírási szabályzat menthetetlenül elavul egyszer, mert egy bizonyos idő (századunkban 20-30 év) múltán már más igényeket támaszt a társadalom a szabályzattal szemben, mint korábban tette; s mert megváltozik a kibocsátásakor még híven tükrözött nyelv is. – De azt is vallotta, hogy ha eljön az ideje a 12. kiadás kidolgozásának, csak csiszolásra lát lehetőséget, reformra nem.

Tudomásul kell vennünk tehát, hogy a szabályzat nem lehet örök, nem maradhat változatlan, hiszen folyton változik maga a nyelv és részben a nyelvről való felfogásunk is. Ezért időről időre szükség van a mindenkori szabályzat módosítására, a nyelv változásaihoz való hozzáigazítására. Természetesen nem minden áron, de amikor és ahol valóban célszerű, sőt szükséges, akkor és ott igen. Fontos ugyanis, hogy egy nemzetnek, egy nyelv- és népközösségnek legyen szilárd alapokon nyugvó, a hagyományt, de a nyelvben végbemenő, illetve az utóbbi két-három évtizedben végbement változásokat, valamint a jelen írásgyakorlatot egyaránt figyelembe vevő szabályzata. Úgy tűnik, hogy húsz-harminc évenként – lényegében azt mondhatjuk: emberöltőnként – szükség van erre. Negyedszázad egy nyelv életében nem nagy idő, de ahhoz már több mint elegendő, hogy bizonyos helyesírási változtatásokat indokoltá, szükségessé tegyen.

2. A 12. kiadás munkálatai

A Magyar Nyelvi Bizottság 2003-ban úgy látta, hogy elérkezett az idő, amikor már nem elég csupán a szóanyagot módosítani, bizonyos szavakat elhagyva, másokat bevéve, ismét másokat – de ezek közül minél kevesebbet – eddigi írásának megváltoztatásával módosítani, hanem szükséges a szabályzatot tüzetesen átvizsgálni, a szabályzati pontokat bizonyos mértékben átalakítani, s a szabályzatot néhány új ponttal bővíteni. (A szóanyag módosítására egyébként a 11. kiadás megjelenése óta már többször sor került, így például 1996-ban és 2000-ben is.)

A Magyar Nyelvi Bizottság a munkáját avval kezdte, hogy megvitatott két tanulmányt a helyesírás mai állapotával és jövőjével kapcsolatban, majd minden helyesírási fejezettel

kapcsolatban két-két tanulmányt (ezeknek szerzői Dobsonyi Sándor és Laczkó Krisztina voltak). Ez a munka körülbelül két évig tartott.

A (hangfelvételen rögzített) viták alapján elkészült minden szabályzatfejezetnek az átírt változata, oly módon, hogy az eredeti szabályzati szövegben minden esetben látható volt a kihagyott szövegrész is (szürkével jelölve) és az új betoldások is (sárgával jelölve). A munkaanyagokat, előterjesztéseket a bizottsági tagok az ülések előtt mindig időben megkapták, és azokat az üléseken megbeszélték. A javított fejezetek vitája újabb két és fél évet vett igénybe.

Mikor a viták a bizottságban nagyjából befejeződtek, következett a szélesebb körű tudományos vita. A bizottság (korábbi szándékának megfelelően és az MTA I. Osztályának ez irányú javaslatával is egyetértve) kívánatosnak tartotta a minél szélesebb körű szakmai konszenzus megteremtését az esetleges változtatásokkal, módosításokkal kapcsolatban. Ennek érdekében a bizottság 2008 tavaszán az addig összeállt munkaanyagot (abban megjelölve a módosításokat, változtatási javaslatokat) véleménykérési céllal eljuttatta különféle szakmai fórumokhoz: az MTA Nyelvtudományi Intézetébe, 30 gyakorlóiskolába és egyéb gimnáziumba, 9 magyar munkaközösségbe; a magyar egyetemi és főiskolai nyelvészeti tanszékekre, valamint 22 magyar nyelvészettel foglalkozó európai tanszékre és egyéb nyelvi kérdésekkel (is) foglalkozó intézménybe.

A javaslatok, vélemények beérkezése és feldolgozása után 2008. június 4-én a bizottság nyilvános ülést tartott az ELTE BTK Tanácstermében. Az ülés célja az AkH. 11. kiadásának javított és bővített szövegével kapcsolatban beérkezett vélemények ismertetése volt. A vitaanyagra a nyilvános ülés előtt és után összesen mintegy 1000 hozzászólás érkezett. A bizottság ezeket a javaslatokat köszönettel fogadta, egyenként mérlegelte, és számos esetben beépítette a szabályzattervezetbe. Ez a munka újabb egy évet vett igénybe.

A bizottság köszönettel fogadta természetesen a szabályzat elvi kérdéseivel, hátterével, grammatikai szemléletével kapcsolatos észrevételeket is, ezeket azonban nem minden esetben állt módjában érdemben figyelembe venni. Már azért sem, mert az Akadémia I. Osztálya sem látta az időt (sem társadalmi, sem gazdasági szempontból) alkalmasnak nagyobb arányú, alapjaiban történő változtatásokra.

Ezért nem lehetséges például az *ly* feladása és *j*-vel való (hangtanilag egyébként indokolt) helyettesítése. Ugyancsak nem kívánatos, hogy a nyelvhasználók állandó bizonytalanságban legyenek azzal kapcsolatban, hogy az iskolában megtanult és eddig rutinszerűen használt megoldások még mindig szabályosnak számítanak-e, tehát a mindennapi írásgyakorlatot is megnehezítené, az átlagosnál tudatosabb nyelvhasználók életét megkeserítené egy ilyen nagyszabású átdolgozás.

Ugyancsak felmerült nyelvész kollégák részéről, hogy itt lenne az alkalom annak az elhibázott 1984-es változtatásnak a visszavonására, amely szerint – mivel a *dz* önálló betű – a *madzag* típusú szavakat *ma-dzag* (nem pedig *mad-zag*) formában kell elválasztani, és például *eddze* (nem pedig *edzze*) formában kell kettőzni. Bár meg vagyunk

győződve róla, hogy téves volt a *ma-dzag* típusú elválasztás előírása, ezt elvszerűen ma már csak úgy lehetne visszavonni, ha visszamennénk odáig, hogy pontosan milyen betűkből is áll a magyar ábécé – és akkor súlyosan szembekerülnénk azzal az elvvel, hogy a helyesírás legfőbb értéke a (viszonylagos) állandósága. Változtatni csak nagyon megfontolva szabad, különben éppen azt a célt nem éri el, amiért létezik: hogy az írók és olvasók könnyebben, gyorsabban, akadálymentesebben meg tudják érteni egymást. Nem beszélve arról, hogy a *dz* betűnek az ábécéből való eltávolítása számos szótár, enciklopédia stb. javított újrakiadását tenné szükségessé, s felmerülhetne az a kérdés is, hogy hány betűből áll az ábécé (pl. külön betű-e a *ch*). Nem tartjuk azonban mellékesnek és elkerülhetőnek a kérdés(ek) további vizsgálatát.

A bizottság a szabályzat új változatának szövegét a 2009. június 16-i ülésén elfogadta, avval a fenntartással, hogy a bizottság 11 tagjából alakuljon egy szűkebb bizottság, melynek az a feladata, hogy átfésülje újból a szabályzat szövegét, s a szükséges javításokat elvégezze.

Ez a szűkebb bizottság 2010 novemberében befejezte a szabályzat szövegének tüzetes átnézését. A Magyar Nyelvi Bizottság teljes ülése 2010. november 30-án a javított változatot megvitatta és jóváhagyta.

A szabályzat készítésekor a legtöbb gondot az **egybeírás és a különírás kérdése** okozta. Sajnos, az összetételek és a szókapcsolatok írásával kapcsolatban nem lehet tökéletes szabályokat alkotni, s a szabálytól való eltérést gyakran csak a megszokás, a hagyomány indokolja.

Sok kérdés esetében hosszú listákat állítottunk össze (ebben nagy segítségünkre volt az Akadémiai Kiadó a tergo listája, valamint Mártonfi Attila gyűjtései is), s a listák alapján próbáltuk pontosabbá tenni a szabálypontokat. A háttéranyagok alapján szeretnék néhány kiegészítést fűzni az egybeírás és a különírás kérdéséhez.

Mindig nagy gondot okozott az **-ó, -ő képzős igenévi előtagú kapcsolatok írása**. Itt többféle szabály is érvényesül:

- ha az *-ó, -ő* képzős igenév csak alkalmi minőségjelző, akkor különírjuk a jelzett szótól: *éneklő gyerekek, közvetítő javaslat* stb.;
- ha az igenévi jelzős kapcsolat tagjai jelentés tekintetében összeforrottak (*desztilláló torony, védőnő*; persze, ha ilyenkor az igenév bővítményt kap, akkor az igeneves kapcsolatokat már különírjuk: *a vizet desztilláló torony, a gyerekeket védő nő* stb.), vagy ha az igenév nem folyamatot fejez ki, hanem a cselekvés tárgyára, helyére, idejére, eszközére utal, akkor a szerkezetet egybeírjuk: *ivóvíz, költőpénz, csónakázótó, fürdőszoba, fogadóóra, pihenőnap, evezőlapát, mosószappan*;
- különírjuk az igeneves kapcsolatokat akkor is, ha valamelyik vagy mind a két tag összetett szó: *növénynyvédő szer, rakétaindító állvány, partvédő homokgát, utaló címszó* stb.

Sajnos, sok a kivétel. Ezek egy részét a hagyomány szentesítette: *tördelőszerkesztő; mérőműszer, vendéglátóipar*. A kivételek oka részben a jelentésváltozás, részben a hagyomány, részben az alkotó tagok szerkezete. Ez utóbbira hívja fel a 12. kiadás a figyelmet

(vö. 136): „A kialakult szokást megtartva néhány olyan (rendszerint jelentésváltozást is mutató) -ó, -ő képzős előtagú kapcsolatot is egybeírunk, amelynek valamelyik tagja maga is összetett szó (különösen akkor, ha az összetett utótag mindössze két szótagos), például: *bevásárlóközpont, forgószínpad, javítóműhely, mérőműszer, mozgókórház, vendéglátóipar.*”

Érdeemes az utóbbi esetet (ha a szerkezet utótagja ugyan összetett szó, de ha az utótag mindkét tagja egy szótagú, és ezek jelentéstani egységet alkotnak [esetleg szakszavak], akkor gyakori az egybeírás) alaposabban is megvizsgálni. A szabály világosabbá tétele érdekében felsorolom a legjellemzőbb ilyen utótagokat: *eszköz, felszín, hangszer, hónap, központ, módszer, műhely, otthon, rendszer.* (Az *eszköz* azonban még történetileg sem biztos, hogy összetétel, a mai nyelvérzék pedig különösen nem érzi annak; sőt a *-szer* utótagúakban sem biztos, hogy mindenki összetételt lát.) Ilyen alapon egybeírt szavak: *úszócsapágó, gördülőcsapágó, támasztócsapágó; függőceppkő; állóeszköz, fogyóeszköz, forgóeszköz, kifejezőeszköz, kínzóeszköz, mérőeszköz, takarítóeszköz, védőeszköz; légző-felszín; gyűjtőfogház; szellőzőgépház; pengetőhangszer, ütőhangszer; szökőhónap; vontatójármű; mentőkórház, mozgókórház; mozgókönyvtár; bevásárlóközpont, elosztóközpont, fejlesztőközpont, fűtőközpont, gyorsítóközpont, hőközpont, hűtőközpont, irányítóközpont, kapcsolóközpont, kilégzőközpont, kutatóközpont, látóközpont, légzőközpont, oktatóközpont, szabályozóközpont, számítóközpont, szórakoztatóközpont, telefonközpont; mérőmódszer, alkotómódszer, közelítőmódszer; alkotóműhely, aranyozóműhely, cserzőműhely, festőműhely, fonóműhely, javítóműhely, nyomtatóműhely, öntőműhely, szabóműhely, szerelőműhely; mérőműszer; állónaptár; érintőnégyyszög; nevelőotthon, szülőotthon; adagolórendszer, beléptetőrendszer, ellátórendszer, emésztőrendszer, falazórendszer, gerjesztőrendszer, hűtőrendszer, jelzőrendszer, kipufogórendszer, látórendszer, légzőrendszer, levelezőrendszer, mérőrendszer, öntözőrendszer, szabályozórendszer, szállítórendszer, számlázórendszer, tárolórendszer, tervezőrendszer, védekezőrendszer, védőrendszer, vezérlőrendszer; érintősokszög; osztószámnevű; forgácsolószerszám, fűrőszerszám, kinszószerszám; forgószínpad; függővasút.*

Vannak kivételek is, például: *elosztó rendszer, eltérítő rendszer* stb.

Mindig nagy gondot okozott a **melléknévi és a főnévi előtagú -ú, -ű, -jú, -jű képzős utótagú szerkezetek írása** is. Összegyűjtve és megvizsgálva a szótárban az összes -ú, -ű, -jú, -jű képzős szerkezetet, fő szabálynak az tűnik, hogy ha az előtag főnév, akkor általában egybeírjuk a két szót. Például: *fatüzelésű, füstszínű, létfontosságú, mézszínű, papírhéjú, vasidegzetű.* A főnévi előtagúak esetében vannak kivételek is. Ezek általában főnévi jelzős szerkezetek. Az utótag ilyenkor: *alakú, alaprajzú, alapú* (csak a formát megnevezők esetében), *formájú* (erre az AkH.¹²-ben nincsen példa), *jellegű, keresztmetszetű, nagyságú*, például: *csepp alakú, golyó alakú, kocka alakú, körte alakú, piramis alakú, tölcser alakú; négyzet alapú; kör alaprajzú, négyzet alaprajzú; ember formájú, kereszt formájú, téglalap formájú; adó jellegű, anyag jellegű, bér jellegű, gyapjú jellegű, kritérium jellegű, műemlék jellegű* (de: *idényjellegű, tájjellegű, magánjellegű*); *kör keresztmetszetű, téglalap keresztmetszetű; ököl nagyságú, bagoly nagyságú, dió nagyságú, mogyoró nagyságú, borsó nagyságú,*

tenyér nagyságú (de: életnagyságú). Ha az előtag is összetett szó, a különírás a szabályos: *babszem nagyságú, malomkerék nagyságú, tyúktojás nagyságú* stb.

Ha az előtag melléknév, akkor általában különírjuk a két szót, például: *döntő fontosságú, göndör hajú, hirtelen haragú, mosolygós arcú, lapos sarkú, sárga virágú* stb. Kivételek a szakszavak és azok az esetek, amikor jelentésváltozás történt, például: *erősáramú, keskenyvágányú* (vasút), *nagyfeszültségű, nehézsúlyú, párosujjú, puhatestűek; enyveskező* (tolvaj), *hidegvérű* (= nyugodt), *keménykező* (= szigorú), *könnyűvérű* (= erkölcstelen), *szűkmarkú* (= fősvény), *tisztakező* (= ártatlan, becsületes) stb.

Az egybeírás forrásaiként a szabályzat három okot nevez meg: a jelentésváltozást, az alaki jelöletlenséget és az íráshagyományt, a kialakult szokást.

A 117. pont említi (mellékesen) a **szófajváltást** (mint okot) is a bankjegyek írásával kapcsolatban: „Ha két szó kapcsolatában az előtag egyszerű tőszámnév (illetve a *sok, több, fél* szó), az utótag pedig egy *-i, -ú, -ű, -jú, -jű, -s, -nyi* képzős egyszerű szó, akkor a tagokat egybeírjuk, például: *harmincnapi, kétéves, kilenchnavi, háromlábú, ötágú, hétfejű, kétfőző, kétpetéjű, sokmillió, többoldalas, húszfőző*. Ha azonban akár az előtag, akár az utótag, akár mindkettő összetett szó, a kapcsolat elő- és utótagját különírjuk, például: *hat vegyértékű, egy szótagos, negyven négyszögletes, száz hektoliternyi; huszonnégy tagú, negyvennyolc órás* [stb.], **de (a szófaj megváltozása miatt): ötszázforintos, tízezerforintos (mint bankjegyek).**”

Úgy tűnik azonban, hogy ezt az elvet más esetekben is követi a szótár, például a **főnévi igenév + folyamatos melléknévi igeneves kapcsolatok** esetében. Van, amikor logikus az egybeírás, például: *csapnivaló* (mn.), *elintéznivaló* (fn.), *ennivaló* (fn.), *harapnivaló* (fn.), *láttnivaló* (fn.), *mondanivaló* (fn.), (sok) a *sütnivalója, tennivaló* (fn.), *útravaló*, bár itt is elképzelhető néha különírás is, például: *vett sütni való húst, az útra való ruhákat külön tette*. Más esetekben szabályosan mindig kétféle írásmód lehetséges, s ilyenkor csak a főnevesülés indokolja az egybeírást. Például: *a félteni való képeket külön ládába tette*, de *sok volt a féltenivalója; a javítani való nadrág*, de *sok a javítanivalóm; a főzni való zöldséget külön tette*, de *sok a főznivalója; a kidobni való dolgokat összegyűjtötte*, de *sok volt a kidobnivalója; a közölni való tapasztalatokat gyorsan átadta*, de *sok volt a közölnivalója; a pótolni való anyagot gyorsan átvette*, de *sok volt a pótolnivalója; a szégyellni való emlékeit próbálta elfelejteni*, de *sok volt a szégyellnivalója*; stb. Ez utóbbi csoportban az egybeírt alakok néha erőltetettnek tűnnek, a kialakult szokáson azonban nem akart változtatni a 12. szabályzat szerkesztőbizottsága.

Mint a fenti példák is mutatják: **helyesírásunk értelemtükröző**, tehát soha nem szabad megfélemlíteni arról, hogy néha kétféle írásmód is lehetséges. Mást jelen a *három szög* (= három darab szög) és a *háromszög* (= síkidom); a *száraz föld* (= nem nedves föld), de *szárazföld*; *gyors írás* (= sebes írás), de *gyorsírás* (írásfajta); *földön futó bogár*, de *földönfutó*, veszélyt jelző *lámpa*, de *jelzőlámpa*; *arany* (mn.), Arany (családnév), *Gellérthegy* (városrésznév), de *Gellért-hegy* (hegynév) stb. **Mindig végig kell gondolnunk tehát, hogy mit szeretnénk írni.**

* * *

A bizottság elnöke és tagjai (Keszler Borbála, Antalné Szabó Ágnes, Heltainé Nagy Erzsébet, Laczkó Krisztina, Mártonfi Attila, Prószéky Gábor, Tóth Etelka, Zimányi Árpád) ez idő alatt (s a későbbiekben is) több alkalommal is tartottak előadásokat a várható változásokról országos helyesírási versenyeken, konferenciákon, valamint szakmai továbbképzéseken.

A bizottság ezután tisztázta a szótárral kapcsolatos elvi kérdéseket, majd egy kb. 300-as lista alapján, mely lista tartalmazta azokat a szavakat, amelyek a különböző szótárakban más-más helyesírással szerepeltek, eldöntötte, hogy a vitatott szavaknak mi a helyes írásmódja. Ezeket a javaslatokat a bizottság teljes ülése 2011. június 14-én elfogadta.

2011. július 16-án a bizottság elnöke, Keszler Borbála, a társelnökkel, Grétsy Lászlóval együtt az Akadémia elnökének jóváhagyását kérte a szabályzathoz, hogy így elkezdődhessen a szótári rész kidolgozása. Az engedélyt egy hónap múlva írásban megkaptuk, ekkor nekiláttunk a szótári rész kidolgozásához.

Ezután Tóth Etelka, a bizottság titkára, a 11. kiadás szóanyaga, az eddig megjelent szótárak, az egyetemi és főiskolai hallgatók által gyűjtött szavak és a határon túli magyarság által küldött tulajdonnévi és köznévi szóanyag alapján összeállított egy szólistát. A bizottsági tagok megkapták ezt az előszerkesztett szótári anyagot, s egyenként döntöttek minden szó sorsáról (maradjon vagy sem), írásmódjáról s a szócikk felépítéséről is. Mivel a bizottságban minden osztálynak van képviselője, sok hasznos segítséget és javaslatot kaptunk az osztályképviselőktől is. – A szótári rész kidolgozása három évet vett igénybe.

A szótár elkészülése után következett a többféle ellenőrzés: a tergo lista alapján, az egyes szabálypontokhoz rendelt szavak alapján (a szótárban ugyanis sok szó mellett szerepel annak a szabálypontnak a száma, amely szerint kell a szót írni). – Az utolsó fázisban készült el az *Előszó*, a *Tudnivalók*, a *Tárgymutató* és a *Változások* fejezet is.

Arany János az 1874-i főtőkári jelentésében így nyilatkozott: a helyesírás, „mely részint az élő szokással haladni akar, részint a történeti múltból is köteles annyit megtartani, a mennyi a hagyomány megőrzésére szükséges,... nem siet eldöntéseivel”.

Ezt valljuk mi is, és ezt vallja az Akadémia I. Osztálya is. A több mint egy évtizedes tárgyalások során nyilvánvalóvá vált, hogy azok az elvek, amelyek régóta irányítják az akadémiai helyesírást, szilárd alapjai írásrendszerünknek, s így nem megváltoztatásukra van szükség, hanem következetes alkalmazásukra a nyelvfejlődés újabb jelenségeinek leírásában. Ami megváltozott az AkH. 12. kiadásában a korábbi szabályzatokhoz képest, az éppen az elvek változatlanságának következménye. Ami pedig új a szabályzatban, az egyrészt a korábbi kiadványokban figyelmen kívül maradt kérdések, másrészt az újabb nyelvfejlődés fölvetette írásproblémák rendezése.

A bizottság célja az volt, hogy a használó nagyobb változtatások nélkül, könnyebben használható, bizonyos mértékig rugalmasabb szabályzatot kapjon a kezébe.

3. A helyesírási szabályzat 12. kiadásának változásai

Változások a szabálypontokban

A helyesírás szabályainak 12. kiadásában **alapvető, lényegi változás alig van, csak különféle kisebb változtatások.** A magyar helyesírás szabályainak 12. kiadását jellemző változások, illetve változtatások a következőképpen csoportosíthatók: 1. a fogalmazás pontosítása, javítása; 2. a *sok, kevés* megjelölés helyett listák adása; 3. egyes részek didaktikai szempontú átszerkesztése; 4. szabálypont vagy szabálypontrész kihagyása; 5. bizonyos szabályok enyhítése, azaz a korábban szabályozott kérdések alternatívva tétele; 6. a szabálypontok bővítése, kiegészítése, új szabálypontok beiktatása; 7. a helyesírás hagyományos rendszerét érintő változások.

1. Példák a szöveg pontosítására, javítására: Az AkH.¹¹ 20. pontja így kezdődik: „Szavaink többségében az *i, u, ü* az egész magyar nyelvterületen rövid.” Mivel ezt az állítást eddig még konkrét vizsgálatokkal senki sem igazolta, a bizottság a következőképpen változtatta meg a szabálypont szövegét: „A szavak egy részében az *i, í, u, ú, ü, ő* ejtése ingadozhat. Írásban azonban a kialakult szabályokat kell követni.”

A szabályzat több pontjában szerepel az, hogy egy szót nagybetűvel írunk. Helyesen: nagy kezdőbetűvel.

2. A *sok, kevés* megjelölés helyett listák adása, például: Az AkH.¹¹ 23. pontjában a hosszú *ú, ő* végű főnevekre 18 példa volt. Most 57 van.

Az AkH.¹¹ 27. a) pontja tárgyalja az *í – i, ú – u, ő – ü* váltakozást mutató szavakat, de csupán két példát említ. Most fel van sorolva az összes ilyen váltakozást mutató szó.

3. Egyes részek didaktikai szempontú átszerkesztése. Például: Az AkH.¹¹-ben az első két fejezet: az *Általános tudnivalók* és *A betűk*. Ezeket követte eddig *A kiejtés szerinti írásmód*, anélkül, hogy szó esett volna a helyesírás alapelveiről. Most a harmadik fejezet címe: *A hangjelölés*. – A jelenlegi fejezetek: *Általános tudnivalók, A betűk, A hangjelölés*. Az utóbbi fejezetnek az első pontja a következő: „17. A magyar helyesírás egyik jellemzője, hogy a betűk legtöbbször a kiejtett beszédhangoknak felelnek meg. A szavak és a szóalakok leírását a következő elvek határozzák meg: a kiejtés szerinti írásmód, a szóelemző írásmód, a hagyomány szerinti írásmód és az egyszerűsítő írásmód.”

Változott *A különírás és az egybeírás* fejezet is, mivel a legnagyobb problémát mindig az összetételek tanítása és tanulása jelentette. Az összetételek gondját teljesen megoldani nem tudtuk, de átszerkesztettük *A különírás és az egybeírás* fejezetet. A 11. kiadásban a mellé- és az alárendelő szóösszetétel-típusok alkották a rendező elvet, s az egyes típusokon belül magyarázta a szabályzat az egybeírás szükségességét. Most a fejezet elején felsorolja a szabályzat az összetétel keletkezésének forrásait, s a továbbiakban e szerint a rendező elv szerint tárgyalja az egyes típusokat.

4. Korábban szabályozott kérdések kivétele a szabályozás alól (szabálypont vagy szabálypontrészek kihagyása). Kimaradt például a 11. kiadás 36. pontja, mivel

a képzőváltozatok kérdése nem helyesírási probléma. Ezután a korábbi szabálypontban szereplő szavak csak a szótárban szerepelnek.

Általában kimaradtak a szavak ejtésére vonatkozó részek is, főként azért, mivel pontos adatokkal nem rendelkezünk az egyes szavak ejtésével kapcsolatban. Így van ez a 37. pontnál is („A tárgy ragját, a *-t-t* mindig röviden ejtjük.”).

Kimaradt az asszonynevek írásáról szóló rész is (AkH.¹¹ 159.), mivel az asszonynevek típusairól nem a helyesírási szabályzatok rendelkeznek.

Ugyancsak kimaradt a géptípusok stb. betű- vagy szó- és számjelzésének kapcsolásáról szóló rész [AkH.¹¹ 263. d)], mivel ezeket a gyártók szokták meghatározni.

Kimaradt a postai címzésre vonatkozó szabálypont is (AkH.¹¹ 298.), mivel a címzést postai szabvány írja elő.

5. Bizonyos szabályok enyhítése, fakultatívvá tétele: Ezután az ingadozó kiejtésű *h* végű szavak ragos alakjait kétféleképpen is lehet írni: AkH.¹² „82. e) Azoknak a *h* végű főneveknek, amelyeknek a kiejtése ingadozik (*düh*: [dü] v. [düh]; *méh* [mé] v. [méh] stb. [vö. 74.]), a *-val*, *-vel* és a *-vá*, *-vé* ragos alakjait írni is kétféleképpen lehet: *dühvel* [düvel] – *dühhel*, *méhv* [mév] – *méhh* stb.” Az AkH.¹² 74. pontja pedig így hangzik: „A *h* végű szavak közül jellemzően a *céh*, *düh*, *juh*, *méh*, *rüh* ejtése alapalakban és a mássalhangzós kezdetű toldalékos alakokban ingadozhat: *düh*: [dü] v. [düh]; *dühnek*: [dünek] v. [dühnek]; *méh* [mé] v. [méh]; *méhtől*: [métől] v. [méhtől]; stb. Írásban azonban a szavak minden alakjában jelen van a *h*.”

Ezután bizonyos közsavak nagybetűvel kezdhetők hivatalos iratokban. A 148. pont szövege az új változatban a következő: „A köznevek nagybetűs kezdése nem szokásos a magyar írásgyakorlatban, kivéve a hivatalos iratokban, például: *Alperes*, *Felperes*, *Eladó*, *Vevő*, *Szerző*.”

Megengedőbb a szabályzat az intézménynevek írásában, például: AkH.¹² „188. d) Az intézmény típusát jelölő szavakat (*minisztérium*, *egyetem*, *hivatal*, *intézet*, *iskola*, *vállalat*, *üzem*, *rendőrkapitányság* stb.) ajánlatos [!] kis kezdőbetűvel írni, amikor valamely szövegben egy bizonyos intézményre utalnak, bár belső használatra [!] az alkalmi tulajdonnevesülésből fakadó nagy kezdőbetűs írás is elfogadható [!], például: *Földrajztudományi Kutatóintézet*, de: *a kutatóintézet kidolgozta* v. *a Kutatóintézet kidolgozta*; *Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság*, de: *a bizottság véleménye szerint* v. *a Bizottság véleménye szerint*.”

Nem írja elő a szabályzat az eddig kötelező kisbetűs írást a következő esetekben: az intézmények kisebb egységei megnevezésének írásában [AkH.¹² 189. c): „Az intézmények kisebb egységeinek típusukra utaló megnevezését helyesebb [!] kis kezdőbetűvel írni”]; a nem állandó jelleggel működő bizottságok megnevezésének írásában [AkH.¹² 189. c): „A nem állandó jelleggel működő bizottságokra stb. utaló szavakat, szókapcsolatokat szintén ajánlatos [!] kis kezdőbetűvel írni.”]; a rendezvénynevek írásában [AkH.¹² 191.: „A rendezvények, rendezvénysorozatok, társadalmi és politikai mozgalmak, programok stb. nevét ajánlatos [!] kis kezdőbetűvel írni”].

A 291. a) pontot kiegészítettük a következőképpen: [Ha a tő- és sorszámneveket betűvel írjuk] „Kétezeren felül (**kivéve az évszámokat**), ha az ezres után a szám még folytatódik, az összetett számnevet a hátulról számolt szokásos hármasszámcsoporthoz tartozó csoportok közé kötőjelet teszünk.”

Kibővítettük a 291. b) pont második bekezdését a következőképpen:

„Ha öt vagy több számjegyű számokkal együtt négyjegyűeket is írunk egyazon oszlopba, ezeket is közzel (**esetleg ponttal**) tagoljuk, például:

21 126
4 210
112 305
9 258”

Elfogadható ezután az *elseje, elsején, elsejéig* stb. szóalakok többféle számjegyes írása is: AkH.¹² 298.: „*1. vagy 1-je, 1-én vagy 1-jén, 1-ig vagy 1-jéig* stb. Az *elseji* vagy *elsejei* szóalak számjeggyel írva: *1-i* vagy *1-ji* vagy *1-jei*.”

AkH.¹² 300.: A számjegyekkel írt óra és perc közé kettőspontot is lehet tenni a korábban megengedett ponton kívül (pl. *10.35 - 10:35*).

6. Szabálypontok bővítése, kiegészítése, új szabálypontok. A betűrendbe sorolás 14. a) szabálypontja a következőkkel bővült: „A betűrendbe sorolás szempontjából nem teszünk különbséget a kis- és a nagybetűk között. Ha azonban két besorolandó egység között csupán ebben a vonatkozásban van különbség, akkor a kis kezdőbetűs szó megelőzi a nagy kezdőbetűst, például: *jácint, Jácint, opera, Opera, szűcs, Szűcs, viola, Viola*”.

Az AkH.¹² 139. pontja bővült: „A kettőnél több szóból alakult (úgynevezett többszörös) összetételeket hat szótagig kötőjel nélkül egybeírjuk. [...] A szótagszámlálás szempontjai a következők: Szótagszámon az összetett szó jel és rag nélküli alakjának szótagszámát értjük. [...] A képző – az *-i* kivételével – beleszámít a szótagszámba.” (A következő típusok miatt változtattunk: *gépjárművezető*, de [eddig]: *gépjármű-vezetői* → *gépjárművezetői* az AkH.¹² szerint; *magánnyugdíjpénztár*, de [eddig]: *magán-nyugdíjpénztári* → *magánnyugdíjpénztári* az AkH.¹² szerint stb.)

A 139. pont utolsó előtti bekezdése kiegészült az alábbi módon: „Az idegen előtagokat akkor tekintjük külön összetételi tagnak, ha önállóan is használatosak, például: *miniszoknya, miniszoknya-viselet, vagy ha önállóan is használatos utótag járul hozzájuk: antialkoholista, antialkoholista-klub, biotechnológia, biotechnológia-ipar*; stb.”

Az AkH.¹² 141. c) pontjába utolsó bekezdésként betoldottuk: „A szaknyelvben bizonyos esetekben nem kifogásolható (az értelem pontos tükröztetése érdekében) a nagyköötőjel használata sem.”

Az AkH.¹² 181. pontjába utolsó bekezdésként betoldottuk: „Ha egy eredetileg kötőjellel kapcsolt földrajzi köznévi utótagot tartalmazó földrajzi név közterület nevébe kerül, a kötőjeles írásmódot – a helységrésznevek gyakori párhuzamossága miatt – egybeírás

váltja fel, például: *Csörsz-árok – Csörszárók utca, Ferenc-hegy – Ferenchegyí út.*” [Ez a szabály a szaknyelvi szabályozásba, illetve a szabályzati példaanyagba már korábban bekerült.]

Az AkH.¹¹ 190. pontját a következőkkel egészítettük ki: „A pályaudvarok, megállóhelyek, repülőterek, mozik, **szállodák**, vendéglők, eszpresszók, üzletek, fürdők, temetők, **lakóparkok és a nem önálló intézményt alkotó termek** stb. megnevezésében a tulajdonnévi értékű tagot (tagokat) nagy kezdőbetűvel írjuk, az értelmezésre szolgáló köznévi tagot (tagokat) pedig kisbetűvel kezdve különírjuk, például: *Keleti pályaudvar, Katonatelepi vasúti megállóhely, Corvin mozi, Vadszőlő szálloda, Kis Rabló étterem, Apacuka internetkávészó, Vén Diák eszpresszó, Kaiser’s supermarket, Korona cipőbolt, Lukács fürdő, Kerepesi temető, Sasadliget lakópark, Kossuth rádió, Gombocz Zoltán terem (tanterem neve), Nádor terem (a Vakok Állami Intézetének hangversenyterme).* – Az intézménynévszerű megjelölések értelmezésére szolgáló köznévi tag(ok) elhagyható(k), például: *a Keletiből indul, a Lukácsba jár úszni, a Kis Rablóban vacsoráztak, a Kossuthon hallottam.* [...] A mozik, vendéglők, eszpresszók, üzletek, fürdők, temetők, lakóparkok, szállodák, panziók, termek stb. neve lehet intézménynév is, például: *Corvin Budapest Filmpalota, Vadszőlő Szálloda, Sport- és Rendezvényközpont, Rózsakert Bevásárlóközpont, Szt. Lukács Gyógyfürdő és Uszoda, Fiumei Úti Nemzeti Sírkert, Erzsébet Szálloda, Platán Panzió, Klasszik Rádió, Csontváry Terem, Derkovits Terem.* [Vö. 187.]”

A 214. pontnak új a 3. bekezdése: „Az idegen nevek névkiegészítőjét (*bin, d’, de, ten, van, von* stb.) nagy kezdőbetűvel írjuk, ha a családnév címszóként szerepel, illetve kiemelten, szöveg élén áll (címben, aláírásban), például: *De Gaulle, Van Dyck* (flamand festő), *Von Dyck* (német matematikus). A teljes névben azonban általában a kis kezdőbetűs írás a helyes, például: *Charles de Gaulle, Sir Anthonis van Dyck, Walther von Dyck.*”

Új a 217. pont d) része: „Ha az idegen írásmód szerint írt közszó végén hangérték nélküli (ún. néma) betű van, vagy ha az utolsó kiejtett hangot betűknek bonyolult, írásrendszerünkben szokatlan együttese jelöli, akkor az összetételei utótagot mindig kötőjellel kapcsoljuk az előtaghoz, például: *couchette-rendelés, lime-likőr, ragtime-koncert.* Tulajdonnévi előtagú összetételek esetén mindig a tulajdonneves összetételek általános szabálya szerint járunk el: *Baudelaire-vers, Loire-part, Shakespeare-dráma.*”

Új szabálypontok. „140. Két kötőjelet használunk azokban a többszörös összetételekben, amelyeknek előtagja is kötőjellel kapcsolt összetétel (tulajdonnévi vagy betűszós előtag, illetőleg három mássalhangzó találkozása miatt), például: *Kossuth-nóta-éneklés, Nobel-díj-átadás, C-vitamin-adagolás, tb-járulék-csökkenés, sakk-készlet-gyűjtemény, tarokk-kártya-játékos.*”

„A **tárgynevek**. 171. A tárgynevek közé tartoznak a nemzeti ereklyék, a járművek, a fegyverek, a hangszerek, a híres drágakövek stb. nevei. Jellemzőjük a nagy kezdőbetűs írás. Nemzeti ereklyék neve: *Szent Jobb, Szent Korona* stb. Hajónevek: *Kisfaludy Sándor, Titanic, Santa Maria* stb. Régi mozdonynevek: *Nádor, Deáki* stb. Űrjárművek

neve: *Apollo, Luna, Szaljut* stb. Fegyvernevek: *Durandal* (Roland kardja), *Excalibur* (Artúr kardja), *Baba, Kövér Berta* (ágyú) stb. Hangszernevek: *Lady Blunt* (egy Stradivari-hegedű), *Ignác* (a székesfehérvári bazilika harangja) stb. Gyémántnevek: *Kohinoor, Rózsaszín Párduc* stb.”

„185. Ha egy csillagászati név utolsó tagja köznév (*felhő, köd, üstökös* stb.), kötőjellel kapcsoljuk az előtaghoz, például: *Magellán-felhő, Androméda-köd, Jászol-köd, Orion-köd, Rák-köd, Hale–Bopp-üstökös, Kopernikusz-kráter*. A melléknévképzős származékokban megőrződik a nagy kezdőbetű, például: *Androméda-ködbeli*.”

Új az írásjelek rendszerével és formai sajátosságaival foglalkozó pont is (240.).

7. A helyesírás hagyományos rendszerét érintő változások. Ilyen a 93. [az AkH.¹¹-ben 94.] szabály, amelynek az első része így hangzik: „A toldalékolás következtében egymás mellé kerülő három azonos mássalhangzót jelölő betűt kettőzöttre egyszerűsítjük, például: *orra* (= *orr + ra*) [...]”. A szabály második része azonban változott, az új rész így hangzik: „A szabály nem érvényesíthető a tulajdonnevekre [a 11. kiadásban magyar családnevek szerepeltek csak!] (**még akkor sem, ha kisbetűs elemükről van szó**) [...]: *Hermann-nál, Széll-lel, Tarr-ról, Wittmann-né; Bernadett-től, Mariann-nal; Bonnal, Bükk-vel, Tallinn-nak; Elzett-tel, Knorr-ral; Blikk-vel, Szerelmes szonett-tel* [...]”. [A tulajdonnevek toldalékolásakor tehát egységesen nem érvényesül az egyszerűsítés a korábban az egyszerűsítés alá tartozó magyar utónevek körében (pl. *Bernadettől* → *Bernadett-től*), illetve a korábban nem szabályozott esetekben sem (pl. *Blikk-vel, Szerelmes szonett-tel*)].

Ezután a *-fajta, -féle, -nemű, -rét, -rétű, -szerű* szavakat nem képzőszerű utótagnak, hanem utótagnak, azaz összetételei tagnak tekintjük. A 132. szabálypont kimondja, hogy „A *-fajta, -féle, -nemű, -rét, -rétű, -szerű* stb. utótagot a közszókkal egybeírjuk, például: *másfajta, tízféle* (de: *10-féle*), *többféle, egynemű, negyedré, sokrétű, gipszszerű, nagyszerű*.” – Ebből az következik, hogy ha a *-szerű* utótag *sz* végű szóhoz járul, nem egyszerűsítjük a kétjegyű betűket.

A szótár változásai

A szabályzathoz csatlakozó szótár jelentősen megújult, a 11. kiadás legutóbbi, tizenkettedik lenyomatához képest mintegy 8000 szóval gyarapodott. Új szavak, kifejezések kerültek a szótárba, s régi, elavult alakok elhagyása is szükségessé vált (például: *agárkutya, átíró könyvelés, bilgeri, csillagláb*). A szótári rész kiegészült a határon túli magyar földrajzi nevek, intézmények, valamint a jellegzetes határon túli magyar szavak felvételével, ami szintén régi adóssága volt a szabályzatnak, hiszen a szabályzat szándéka szerint nem Magyarországnak, hanem valamennyi magyar nyelvhasználónak szól.

A szerkesztők ügyeltek arra, hogy a helyesírás egységét szem előtt tartva, figyelembe vegyék a szakmai helyesírások írásmódját is (ezt megkönnyítette, hogy a szakmai helyesírások megalkotásában a Magyar Nyelvi Bizottság is közreműködött). A szabályzat gondozói

egyeztették a nyelvészet és más szaktudományok szempontjait, tiszteletben tartották az akadémiai szinten kidolgozott és jóváhagyott szakmai szabályzatokat és szójegyzékeket.

Bizonyos esetekben különféle okokból sor került egyes szavak írásának megváltoztatására. Néhány jellemző ok:

- a szó ejtésének megváltozása (például: *árboc* > *árbóc*, *bedekker* > *bédekker*, *biennale* > *biennálé*, *bura* > *búra*, *immúnis* > *immunis*, *reverzibilis* > *reverzibilis*, *rühvel* > *rühvel* v. *rühhel*, *samanizmus* > *sámánizmus*, *sarlatanizmus* > *sarlatánizmus*, *satанизmus* > *sátánizmus*);
- az egybeírást a jelentésváltozás indokolja [például: *nagyra törő* > *nagyratörő* (= nagyra-vágó), *tenyérbe mászó* > *tenyérbemászó* (= pimasz, ellenszenves)];
- a szaknyelvben másként írják a szót, például: *első fokú ítélet* > *elsőfokú ítélet*, *fekete doboz* > *feketedoboz* (pl. repülőgépen), *házinyúl* > *házi nyúl*, *paraolimpia* > *paralimpia*, *szabad vers* > *szabadvers*, *vegyes úzás* > *vegyesúzás* (sportág);
- a szó írása nem felel meg a (korábban már rögzített) szabályoknak (például: *élethalálharc* > *élet-halál harc*, *napéjegyenlőség* > *nap-éj egyenlőség*, *örökkön-örökké* > *örökkön örökké*, *sete-suta* > *setesuta*, *szaltó mortále* > *salto mortale*);
- szabály megváltozása, például: *ésszerű* > *észszerű*, *penésszerű* > *penészszerű*, *viasszerű* > *viaszszerű*; *Bernadettel* > *Bernadett-tel*, *Ivettel* > *Ivett-tel*, *Mariannal* > *Mariann-nal*; *május 1-jén* > *május 1-jén* v. *1-én*; *3:0-s győzelem* > *3:0-s* v. *3-0-s győzelem*);
- idegenből átvett szavak esetében olykor a magyaros vagy az idegen és a magyaros írásmód is elfogadható: *metropolis* > *metropolisz*, *e-mail* > *e-mail* v. *ímél*, *pacemaker* > *pacemaker* v. *pészméker*, *spray* > *spray* v. *spré* v. *szpré*.

A megváltozott helyesírású szavak jegyzéke

AkH. ¹¹	AkH. ¹²
advent	advent v. ádvent
alkotó munka	alkotómunka; <i>de</i> : újat alkotó munka
alsó fokú	alsófokú
árboc	árbóc
bedekker	bédekker
Bernadett, Bernadettel, Bernadettől	Bernadett, Bernadett-tel, Bernadett-től
biennále	biennálé
B. ú. é. k. = Boldog új évet kíván	BÚÉK = boldog új évet kíván v. kívánok v. kívánunk
bura; lámpabura	búra; lámpabúra

céh, céhvel	céh, céhvel <i>v.</i> céhhel
célratörés	célra törés
cigány gyerek; <i>de</i> : ... még ha cigány-gyerekek potyognak is az égből (<i>átvitt értelemben</i>)	cigány gyerek; még ha cigány gyerekek potyognak is az égből
Cirill, Cirillel	Cirill, Cirill-lel
Constanța, constanțai	Constanța <i>l.</i> Konstanca
copfstílus	copf stílus
cserbenhagy	cserben hagy
csodaszép	csoda szép
disztinkció	disztinkció <i>v.</i> distinkció
düh, dühvel	düh, dühvel <i>v.</i> dühhel
dzsessz	dzsessz <i>v.</i> jazz
elektroencefalogram	elektroencefalogram
élethalálharc	élet-halál harc
előre gyártott elemek	előregyártott elemek
első fokú ítélet	elsőfokú ítélet
e-mail	e-mail <i>v.</i> ímél
e-mail cím	e-mail-cím <i>v.</i> ímélcím
e-mail kapcsolat	e-mail-kapcsolat <i>v.</i> ímélkapcsolat
esszencia (= <i>sűrített ízestő</i>); <i>de</i> : esszencia (= <i>a lényege valaminek</i>)	esszencia (= <i>sűrítőanyag; lényeg</i>)
észre térítés	észretérítés
ésszerű	észszerű
ésszerűsít	észszerűsít
éti csiga	éticsiga
fantáziál	fantáziál
fejbelövés	fejbe lövés
fejbantartás	fejben tartás
fejbeütés	fejbe ütés
fekete doboz (<i>repülőgépen</i>)	feketedoboz (<i>pl. repülőgépen</i>)

fekvő beteg	fekvőbeteg (= <i>kórházban kezelt beteg</i>)
Forma–1	Forma–1 v. Formula–1
frizsider	frizsider
Golf-áram, golf-árambeli	Golf-áram, Golf-árambeli
görög katolikus	görögkatolikus
gúzsbakötés	gúzsba kötés
gyengén látó	gyengénlátó (<i>fn.</i>)
hájas tészta	hájastészta
harcbavetés	harcba vetés
házinyúl	házi nyúl
himnusszerű	himnusszerű
hozsanna	hozsanna v. hozsánna
immúnis	immunis
intellektuel	intellektuel v. entellektüel
Internet (<i>intézmény</i>); de: internet (<i>távközlési rendszer</i>)	internet
irreverzibilis	irreverzibilis
Ivett, Ivettel, Ivettől	Ivett, Ivett-tel, Ivett-től
járó beteg	járóbeteg (= <i>ambulánsan kezelt beteg</i>)
javító érettségi	javítóérettségi
juh, juhval	juh, juhval v. juhhal
Kamill, Kamillal	Kamill, Kamill-lal
Kaszás-csillag	Kaszáscsillag
kemény tojás	keménytojás (= <i>főtt</i>)
keréketörés	kerékbe törés
keresztes pók	keresztespók
kezelésbevétel	kezelésbe vétel
kisalakú	kis alakú
kisméretű	kis méretű
köszönő viszony	köszönőviszony
lágý tojás	lágýtojás

légitársaság	légi forgalmi társaság
magasrendű	magas rendű
május; május elseje <i>v.</i> 1-je; május elseji <i>v.</i> elsejei <i>v.</i> 1-ji <i>v.</i> 1-jei, május elsején <i>v.</i> 1-jén	május; május elseje <i>v.</i> 1. <i>v.</i> 1-je; május elseji <i>v.</i> elsejei <i>v.</i> 1-i <i>v.</i> 1-ji <i>v.</i> 1-jei, május elsején <i>v.</i> 1-én <i>v.</i> 1-jén
Mariann, Mariannak, Mariannal, Mariannál	Mariann, Mariann-nak, Mariann-nal, Mariann-nál
másodiki <i>v.</i> 2-i	másodiki <i>v.</i> 2-i <i>v.</i> másodikai <i>v.</i> 2-ai
méh, méhvel	méh, méhvé <i>v.</i> méhhé, méhvel <i>v.</i> méhhel
mésszerű	mésszerű
metropolis	metropolisz
nagyfokú	nagy fokú
Nagymedve (<i>csillagkép</i>)	Nagy Medve (<i>csillagkép</i>)
nagyméretű	nagy méretű
nagyra törő	nagyratörő (= <i>nagyravágyó</i>)
napéjegyenlőség	nap-éj egyenlőség
nemzetiszínű	nemzeti színű
nullás; három nullás <i>v.</i> 3:0-s győzelem	nullás; három nullás <i>v.</i> 3:0-s <i>v.</i> 3-0-s győzelem
nüánsz, nüánusza, nüánsszal	nüansz, nüansza, nüansszal
nyakoncsapás	nyakon csapás
nyakoncsípés	nyakon csípés
nyakonvágás	nyakon vágás
nyitva tartás	nyitvatartás (= <i>üzemidő</i>)
okarína	okarina
on-line	online
osztályozó értekezlet	osztályozóértekezlet
Otília	Otília és Ottilia
örökkön-örökké	örökkön örökké
pacemaker	pacemaker <i>v.</i> pészmekeer
paralel <i>v.</i> parallel	paralel
paraolimpia	paralimpia

partraszállás	partra szállás; <i>de</i> : a normandiai partraszállás (<i>hadművelet</i>)
penésszerű	penészszerű
PIN kód	PIN-kód
piranha	piranha <i>v.</i> pirája
pornó film	pornófilm
programozó matematikus	programozómatematikus
rali; Párizs–Dakar-rali	rali; Párizs–Dakar rali
recés gyomor	recésgyomor
reváns	revans
reverzibilis	reverzibilis
rubeóla	rubeola
rüh, rühvel	rüh, rühvel <i>v.</i> rühhel
samanizmus	sámánizmus
sarlatanizmus	sarlatánizmus
satanizmus	sátánizmus
savanyútojás-leves	savanyú tojásleves
sete-suta	setesuta
síkraszáll	síkra száll
sorbaállás	sorba állás
sóskifli	sós kifli
sósperec	sós perec
spartakiád	spartakiád <i>v.</i> szpartakiád
spray, spray-je <i>v.</i> spraye, spray-vel <i>v.</i> sprayjel	spray <i>v.</i> spré <i>v.</i> szpré, spray-je <i>v.</i> spréje <i>v.</i> szpréje, spray-vel <i>v.</i> sprével <i>v.</i> szprével
standard	standard <i>v.</i> sztenderd
státus	státus <i>v.</i> státusz; <i>de</i> : status quo
státusszimbólum	státusszimbólum <i>v.</i> státuszsimbólum
svábbál	sváb bál
szabad kereskedelem	szabadkereskedelem
szabad piac	szabadpiac

szabad piaci	szabadpiaci
szabad strand	szabadstrand (= <i>nem fizetős, fürdésre kijelölt hely</i>)
szabad vers	szabadvers
szabad vezető	szabadvezeték (<i>vezeték típus</i>)
szakkör; kémia szakkör	szakkör; kémiaszakkör
szaltó mortále	szaltó, szaltója; <i>de</i> : salto mortale
számon kér	számonkér
számon tart	számontart
száraz borsó	szárazborsó
szárazbab-főzelék	szárazbabfőzelék
Szent (<i>állandó jelzőként</i>): aquinói <i>v.</i> Aquinói Szent Tamás, assisi <i>v.</i> Assisi Szent Ferenc, páduai <i>v.</i> Páduai Szent Antal, szalézi <i>v.</i> Szalézi Szent Ferenc	Szent (<i>állandó jelzőként</i>); Aquinói Szent Tamás, Assisi Szent Ferenc, Páduai Szent Antal, Szalézi Szent Ferenc
szó végi	szó végi
szt. = szent	Szt. = Szent
sztyep <i>v.</i> sztyepp	sztyepp <i>v.</i> sztyeppe
taj-szám	tajszám
talián	talján
teljes körűen	teljeskörűen (<i>hsz.</i>)
tenyérbe mászó	tenyérbemászó (= <i>pimasz, ellenszenves</i>)
tervbevétel	tervbe vétel
tovább tanul; <i>de</i> : továbbtanulás	továbbtanul; továbbtanul érettségi után; <i>de</i> : tovább tanul este, mint ahogy tervezte
útbaigazít	útba igazít
vállalkozó szellem	vállalkozószellem
valószínűség-számítás	valószínűségszámítás
véghezvisz	véghez visz
vegyes úszás	vegyesúszás (<i>sportág</i>)
vendéglátó-ipari	vendéglátóipari
viasszerű	viaszzerű

Vietnam	Vietnám
vízbefúlás	vízbe fúlás
zártkörű	zárt körű
Zsanett, Zsanettel <i>v.</i> Zsanettel	Zsanett, Zsanett-tal <i>v.</i> Zsanett-tel
zsoldoshadsereg (= <i>zsoldosokból álló hadsereg</i>); <i>de</i> : zsoldos hadsereg (= <i>fizetett hadsereg</i>)	zsoldoshadsereg

* * *

Tökéletes szabályzat természetesen nincsen. Vannak olyan kérdések, amelyekkel a jövőben foglalkozni kell, s a bizottságban is voltak olykor nagy viták egyes szavak írásával kapcsolatban, annak ellenére, hogy állandóan néztük a gyakorisági mutatókat, s döntéseinket teszteltük a hallgatókkal is.

Ha a szabályzat használója a gondos munka ellenére talál hibát a szabályzatban, vagy úgy érzi, hogy szükség lenne más szavak felvételére is, várjuk az észrevételeket, melyek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a következő lenyomatok még jobbak lehessenek.

Irodalom

AkÉvk. = *A' Magyar Tudós Társaság' Évkönyvei*. I–VII. k.: 1831–1846; VIII–XVII. k.: *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*. 1850–1891.

AkH.¹¹ = Magyar Tudományos Akadémia 1984. *A magyar helyesírás szabályai*. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.

AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. 12. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Szemere Gyula 1974. *Az akadémiai helyesírás története (1832–1954)*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

LACZKÓ MÁRIA

Kaposvári Egyetem Pedagógia Kar Gyógypedagógiai Intézet, Kaposvár

VIZUALITÁS VAGY HALLÁSI EMLÉKKÉP? A VIZUÁLIS ÉS A HALLÁSI ÉSZLELÉS A HELYESÍRÁSBAN

Bevezetés

A helyesírás „valamely nyelv írásának közmegállapodáson alapuló közérdekből szabályozott eljárás módja, illetőleg az ezt tükröző, rögzítő és irányító szabályrendszer” (*A magyar helyesírás szabályai* 2015). Vagyis a helyesírás azokat a szabályokat és elveket jelenti, amelyek segítségével gondolatainkat írásban rögzítjük. Mindebből következően alapvető pragmatikus kívánalom az, hogy az iskolából kikerülő tanulók írni is helyesen tudjanak. Ezért az anyanyelvi nevelés egyik fontos eleme a helyesírási készség kialakítása, folyamatos fejlesztése.

A helyesírás elsajátítása összefügg az írás megtanulásával, hisz az utóbbi elsajátításához a hangsornak megfelelő betűsort és a betűsor rögzítéséhez szükséges írásmozgásokat is fel kell idézni. Az írástechnika, azaz a betűk alakítása, kapcsolása az írásképesség első állomása. Erre épül a másolás képessége, majd a diktálás utáni írás, amely már megköveteli a helyesírás szabályainak ismeretét és alkalmazását is. Az írásképesség következő fokozata a helyesírás képessége.

A biztos helyesírás olyan komplex készség, amely számtalan tényező függvénye. Egyrészt ismeretek elsajátításán (helyesírási szabályok, nyelvtani kategóriák, a szavak jelentésének pontos tudása) alapul, másrészt pszichikai tényezők meglétét (az analógiaérzék, a figyelem működése, az emlékezetünkben elraktározódott emlékképek) feltételezi, harmadrészt szokásbeli tényezői (írásfegyelem, az önellenőrzés kialakítása) is vannak (Adamikné 2001). A hosszú távú memóriánkban különféle emlékképeket tárolunk, amelyek az analógia alapján működnek a helyesírásban. Így halljuk a szó fogalmi-tartalmi hangulatát (hallási emlékkép), kimondjuk a szót (beszédmotoros emlékkép), az olvasás folyamán felismerjük azt (látási emlékkép), és az írás/helyesírás során leírjuk (írás emlékkép). A helyesírás komplex folyamatában tehát meghatározó a szerepe a beszédészlelésnek, a hangsorok azonosításának, a szavak felismerésének. A helyesírás ugyanazokat a metakognitív készségeket feltételezi, mint az olvasás, tehát az tud jól írni helyesen, aki a szóalakot fel tudja bontani összetevő hangjaira, van fogalma a hangok egymásutániságáról, és össze is tudja „rakni” a hangokat szavakká. A jó szintű helyesírás kialakítása továbbá kellő szintű nyelvi tudatosságot (Adamikné 2001) feltételez, amely a nyelvtani ismeretek (szabályok, kategóriák) elsajátítását, a szójelentés tudatosítását, valamint analógiaérzéklet lehetővé teszi.

A mai magyar nyelvtan tanítási gyakorlatában sokszor vetődik fel a kérdés, hol a helye a grammatikának vagy a helyesírásnak. Egyes vélekedések szerint a nyelvtan tanítása túlzottan leíró grammatikai szemléletű, mások elgondolása szerint a szabályközpontú helyesírás tanítása kap kiemelt szerepet, s minthogy a helyesírási szabályok nem a racionalitáson alapulnak, megértésük bonyolult, és komoly nehézségeket okoz. Az is gyakran hangoztatott nézet, hogy a helyesírásra a középiskolában is túl nagy hangsúlyt fektetnek, holott kiemelt oktatására az alapfokú intézményekben, főleg az alsó tagozatban lenne szükség. Egy kérdőíves vizsgálat viszont éppen azt igazolta, hogy a középiskolában sem kap kellő figyelmet a helyesírás idő hiányában (Laczkó 2015), noha szükséges lenne.

Ugyanakkor tény, hogy a diákok egyre kevésbé tudnak helyesen írni, és ez nemcsak az általános iskolásokra igaz, de a középiskolások, sőt a felsőoktatási intézmények hallgatóira is egyre jellemzőbb (Czafit 2000; Kutas 2000; Zimányi 1998). A megfigyelt különféle típusú helyesírási nehézségeket többféle empirikus adattal igazolták. Egy vizsgálatban a diákok szótagolási készsége messze elmaradt a kívántnál (Laczkó 1997), mások súlyos elválasztási nehézségeket találtak (Novotny 1995; Zimányi 1998). Egy hibaelemzésen alapuló munkában a 8. osztályosok és a középiskolások magánhangzó- és mássalhangzóhibái emelkedtek ki, s a gyakorisági sorrendben a külön- és az egybeírás hibái a második helyet foglalták el. Azt is igazolták, hogy e hibák hátterében a beszédészlelési részfolyamatok közül a fonetikai elemzések elégtelen működése a felelős, amely a szavak szintjén a hangok időtartamának észlelési nehézségeiben követhető, míg a szerkezetek és a mondatok szintjén az egybeírás és a különírás nehézségeiben (Laczkó 2008). Az időtartamhibák és a beszédészlelési nehézségek összefüggését hangsúlyozta Bóna (2008) is, vizsgálatában az írási és helyesírási problémával küzdő gyermekek beszédészlelési elmaradását főleg a fonológiai észlelés és a szeriális észlelés területén mutatta ki. Egy, a hangzóhibákat elemző kutatás eredményei szerint a téves hangpercepció a mássalhangzóknál a leggyakoribb, és szinte kizárólag a hangok cseréjében jelenik meg (Laczkó 2011). Egy vizsgálatban a beszédhang differenciálászavara és a helyesírási hibák összefüggését általános iskolás beszédhibás tanulók körében emelték ki (Palotás 1996), míg egy másikban a beszédhallás zavarát mutató gyermekeknél szintén a beszédhangok, különösen a mássalhangzók időtartamának megkülönböztetési nehézségeit tapasztalták (Horváth–Gyarmathy 2014). A beszédhanghallás fejletlenségét tanulásban akadályozott gyermekek beszédhibáinak hátterében szintén kimutatták (Józsa – Fazekasné Fenyvesi 2012).

A sok és sokféle felmérés adatai egyértelműen láttatják, hogy a helyesírási zavarok hátterében a hallási differenciálási problémák meglehetősen gyakoriak lehetnek. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a hallottak bizonytalan feldolgozásának következményes tünetei a helyesírás különböző súlyosságú eltéréseiben manifesztálódnak. Az is bizonyítottá vált, hogy a helyesírási alapelvek közül a kiejtés alapelve az, amely alapján a legtöbb szót leírjuk (Laczkó 2008; Szmecsa 2009). Így a helyesírásban az észlelésen alapuló kiejtés elve képviseli a legnagyobb százalékos arányt, szemben a szóelemzés, a hagyomány

vagy az egyszerűsítés elvével. Tehát a kiejtés alapján leírt szavak jelentős aránya mellett a fonológiai elemzéseket és a szabályok együttes ismeretét feltételező szavak (pl. hasonlóságokat tartalmazók), illetve a csak a szabályok bevétele és felidézése alapján leírandók aránya jóval kisebb.

Az iskolában a tanulók sokszor találkoznak olyan feladatokkal, amelyek a szabály alkalmazását kívánják meg. Máskor a vizuális észlelés alapján kell egy feladatban a szavak helyes alakját kiválasztaniuk, vagyis az emlékezetben helyesen elraktározódott írásképfelidézésére van szükség. A fejlett beszédhanghallás szükséges feltétele a jó helyesírásnak, ám egyes vélekedések szerint pontos vizuális észleléssel a hallási bizonytalanság kompenzálható (Szmetana 2009). Ha ez így van, kérdés, hogy milyen mértékű lehet a kompenzáció. Ha tehát a helyes és a helytelen alakok írásképe is megjelenik a tanulók előtt, ez vajon miképpen befolyásolja döntésüket. Milyen mértékben jelenthet segítséget a helyes forma írásképe számukra, azaz miképpen mutatkozik/mutatkozhat meg a vizuális észlelés hatása.

Minthogy a helyesírás minden területen megjelenik a diákok életében, ahol írásképpel találkoznak, ezért napjaink digitális világában is szükséges az, hogy a számítógépen olvasható szövegek vagy az e technikai eszköz segítségével zajló kommunikációs formához megalkotott szövegek helyesírása megfelelő legyen. Ezért a helyesírás folyamatos fejlesztése és a helyesírási készséget ellenőrző feladatok egyaránt lényegesek. Mindehhez azt is fontos látni, hogy mik okozzák a problémákat, éppen a leghatékonyabb terápia kialakítása miatt.

A jelen kutatás így azt elemzi, hogy a tanulók helyesírási problémáinak hátterében hogyan jelenik meg a hallási vagy a vizuális észlelés elégtelensége. Hipotézisünk szerint – a korábbi kutatások eredményeire építve – a hallási észlelés bizonytalansága nagyobb mértékben állhat okként a háttérben, mint a vizuális észlelés problémája, s ez a gyakoriság szorosan összefügg azzal, hogy az adott szó/szerkezet helyesírása milyen mértékben épül a fonetikai, fonológiai észlelésekre és a szabályok bevételeére, valamint felidézésére.

Anyag, módszer, kísérleti személyek

A hipotézis ellenőrzéséhez és a felvetett kérdés megválaszolásához kísérletet végeztünk. A vizsgálatban 160 általános iskolai (76 lány és 84 fiú) tanulónak (átlagéletkoruk: 15 év 1 hónap) a 2017 januárjában írt középiskolai felvételi feladatai közül a helyesírás ellenőrzését célzókat elemeztük. Ebben a feladatban a diákoknak hat mondatpárból kellett kiválasztani a helyeset. Mindegyik mondatban egy-egy szó volt helytelen, a mondatok részben a mássalhangzók időtartamának helyesírását, részben a külön- és az egybeírást tesztelték, egy mondatban a *ly-j*, egy mondatban pedig a százalék jelének rövidítéséhez illesztett toldalékos változat helyes formáját kellett megtalálni. A vizsgálat nyelvi anyagát a következő mondatok adták: *Had/hadd menjünk ki focizni! Küldd el/küld el a többieknek a fotókat! Mindannyian megtudtuk oldani/meg tudtuk oldani a feladatokat. Nagyi jól el*

van/elvan a macskákkal. Megérkeztek a segélyszállítványok a földrengés súlytotta/sújtotta térségbe. Tavalyhoz képest 5%-al/5%-kal többen jelentkeztek iskolánkba. Ezúttal tehát a vizuális emlékkép megfelelő szintű működésére volt szükség, így a vizuális észlelés szerepét ellenőriztük.

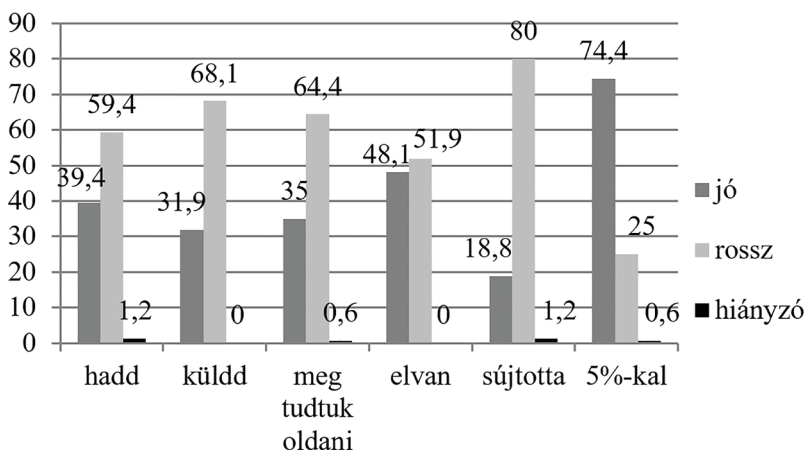
A hallási emlékképeken alapuló működés ellenőrzését ugyanezen mondatokkal végeztük, ám ezúttal a mondatokat középiskolás diákoknak egymás után diktáltuk, akiknek rögzíteniük kellett az elhangzottakat. Ez a kísérlet 40 középiskolai tanuló részvételével zajlott, a tanulókat három évfolyamból választottuk ki (9. osztály, 11. osztály és 13. osztály), átlagéletkoruk 17 év 4 hónap.

A kutatásban elemeztük valamennyi tanuló helyes választát, de figyelembe vettük a hiányzó és a rossz válaszok arányát is. A hallási észlelés működését ellenőrző mondatokban csak a kérdéses szavak helyes észlelésén alapuló helyesírást vettük figyelembe, ezúttal a többi szó helyesírási hibáit nem értékeltük.

Eredmények

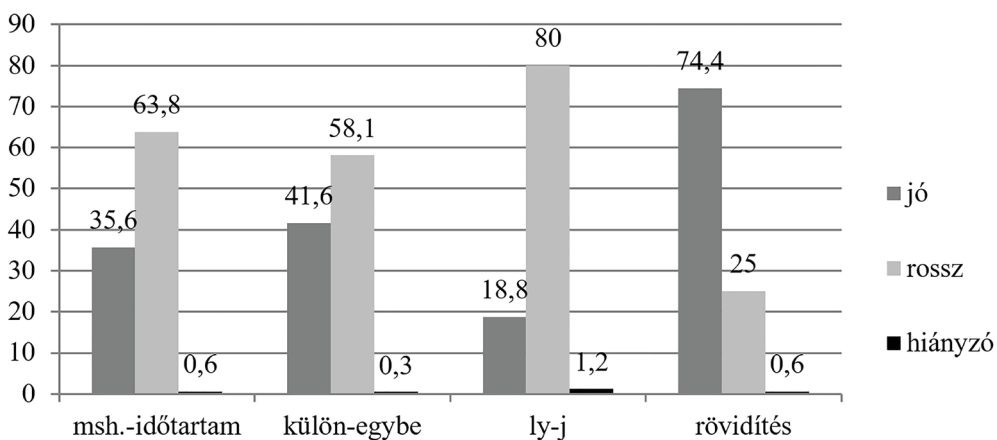
Elsőként a diákok vizuális észlelés alapján történő eredményeit elemeztük, a kapott eredményeket az 1. ábrán összegeztük. Az összesített adatok szerint a helyes megoldások aránya a vizsgált szavakban rendkívül alacsony. Szinte mindegyik esetben a rossz megoldások aránya dominál, több mint 50%-os értékekkel. A kivételt az 5%-kal szóalak mutatta, ekkor a legtöbb a helyes választás aránya (74,4%). A leggyengébb megoldás a *sújtotta* szóalak kiválasztásakor fordult elő, a tanulók mindössze 18,8%-ban tudták a helyes formát megtalálni. A második legjobb megoldás (48,%) az *elvan* igekötős ige kiválasztása volt, a másik három esetben 32–39% közöttiek voltak a teljesítmények. A különbségeket a statisztikai próba is igazolta [egymintás T-próba $t(5) = 5,358$, $p = 0,003$]. A helytelenül kiválasztott szóalakok, vagyis a rossz válaszok közül a legnagyobb százalékos értéket a *sújtotta* szó kiválasztásakor láttuk, a rossz válaszok aránya ekkor 80% volt. A rossz válaszok sorrendjében a második helyet a *küldd* felszólító módú ige helytelen választásának 68,1%-os aránya adta. A *meg tudtuk oldani* és a *hadd* szóalakra adott rossz válaszok aránya kissé alacsonyabb, de az 50%-ot jóval meghaladják (64,4%, illetve 59,4%). A jó és a rossz válaszok közti különbséget a párosított T-próba adatai is igazolták [$t(3) = -3,184$, $p = 0,05$]. Hiányzó válaszok csak a *hadd* és a *sújtotta* szavakban fordultak elő, arányuk azonban elhanyagolható. Összességében ez azt jelenti, hogy a helyesírási feladat típusától függetlenül a tanulók több mint fele a helytelen írásképet jelölte meg helyesnek, tehát a vizsgálatban részt vevő 8. osztályosok több mint felének vélhetően gyenge a helyesírási készsége. Az is sejthető továbbá, hogy a helyes és a helytelen helyesírási formát együttesen feltüntető választási feladatban a helyes szóalak írásképe nem jelent egyértelműen segítséget a döntésben, tehát a látási észlelésen alapuló helyes vizuális emlékkép kevésbé idézhető fel számukra. A vizualitás pozitív

hatását csupán a *százalék* rövidítéséhez kapcsolt toldalék helyes leírásakor valószínűsíthetjük. A *sújtotta* múlt idejű igére adott kiugróan magas rossz válaszok hátterében vélhetően szintén a vizualitás mutatkozik meg, ám ellentétes (negatív) előjellel. Ezúttal ugyanis az feltételezhető, hogy a szóalak *ly*-nal leírt formáját a tanulók azért választják, mert az a vizuális emlékkép idéződik fel bennük, amely a főnévi, tárgyragos *súlyt* formához kötődik.

1. ábra: A helyes válaszok aránya (%)

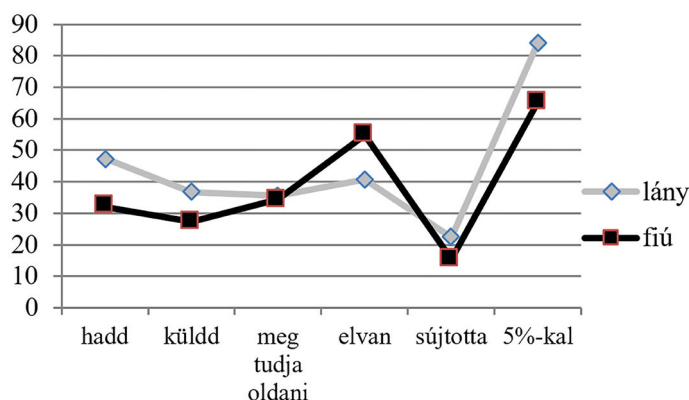
Ha tipizáljuk az eredményeket feladattípusonként (2. ábra), akkor a vizualitás fentebb vizolt feltételezhető hatása még inkább körvonalazódik. A mássalhangzók időtartamával kapcsolatos feladatra adott helyes válasz átlaga 35,6%, az egybeírásé 41,6%, *ly*-j választásé 18,8%, míg a rövidítés toldalékolásáé 74,4%.

2. ábra: A helyes válaszok aránya feladattípusonkénti bontásban (%)

Vagyis az eredmények e csoportosításban azt láttatják, hogy az íráskép „húzó” hatása a mássalhangzók időtartamának jelölésében követhető a legkevésbé, holott az e szavakat tartalmazó felszólító mondatokban a mondatvégi írásjel jelenthetne nekik segítséget. A külön- és az egybeírás alapuló szavak jó és rossz válaszai között ugyan kisebbek a különbségek, mint a mássalhangzók időtartamán alapuló szavak esetében, de a jó válaszok aránya ezúttal is alacsony. Mindez azzal a korábbi kutatási eredménnyel van összhangban, hogy a mássalhangzók időtartamának helyes jelölése a beszédészlelés szósztintú, míg a külön- és az egybeírás az észlelés szerkezeti vagy mondatszintű elégtelen működésének a következménye lehet (Laczkó 2008). A hallási emlékkép felidézése az ilyen típusú szóalakokban tehát hangsúlyosabb, mint a látási emlékképé, ezért egy helytelen/helyes alak közötti döntési helyzetben a választás is inkább a hallási emlékkép felidézésének függvénye lehet. Ez magyarázhatja a két felszólító mondatban mindkét hosszú mássalhangzót tartalmazó szó rövid mássalhangzós alakjának a kiválasztását az írásjelek ellenére, hiszen a kiejtésben a hosszú mássalhangzók megrövidülnek. A külön- és az egybeírás alapuló két szó (*meg tudtuk oldani* és *elvan*) helyes válaszainak nagyobb különbsége is azzal függhet össze, hogy az *elvan* igekötős ige gyakoribb lehet a kiejtésben, mint az ige és az igekötő elválása, ami állapothatározós szerkezet részeként jelenhet meg, és ezt a magyar nyelv ráadásul nem kedveli. Ez a gyakoriság a helyes szóalak kiválasztásában nagyobb arányban tükröződhet, hisz ez a hallási emlékkép (egybeírt forma) könnyebben raktározódhat el. Másképpen fogalmazva: az *elvan* igealak mondatbeli formájának a kiválasztásakor a tanulók – szemben a *meg tudtuk oldani* szóalakkal – vélhetően kevésbé támaszkodtak a felidézett látási emlékképre, sokkal inkább a gyakoriság alapján jobban rögzült hallási emlékképet idézhették fel. A *ly-j* és a rövidítés toldalékolásának helyes választása szabályok alapos bevéését és alkalmazását követeli meg, így az eredményekben jóval nagyobb szerepe van vagy lehet a látási emlékkép felidézésének. Ha ez így van, akkor mindezeknek a kísérlet második részében, vagyis a szavak diktálás útján rögzített eredményeiben is tükröződnie kell.

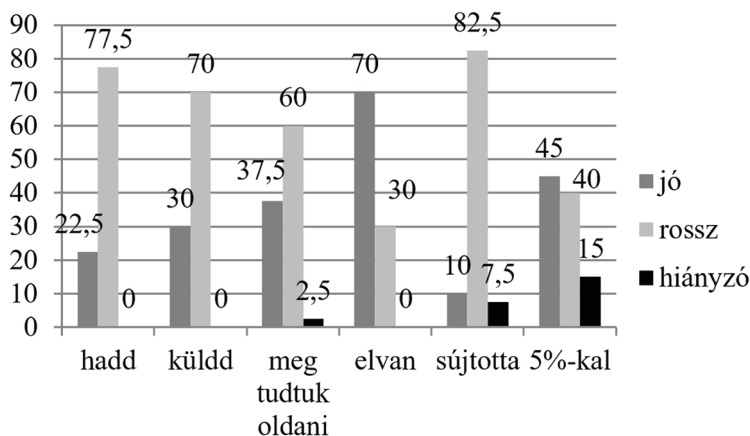
A tanulók eredményeit nemek szerinti megoszlásban is elemeztük (3. ábra).

3. ábra: A nemek szerinti megoszlás

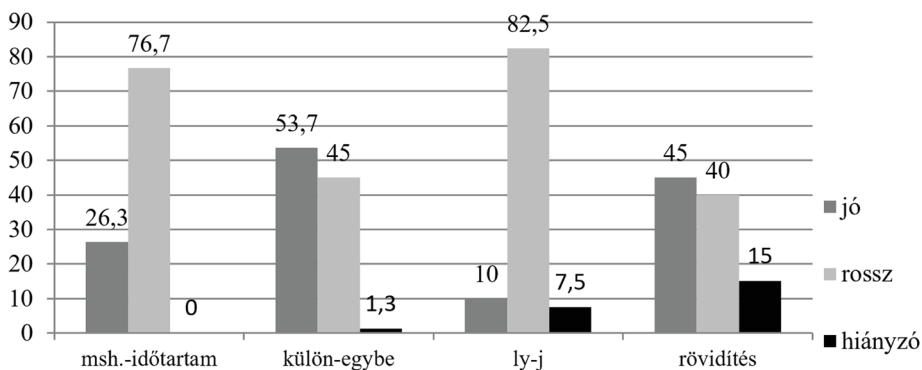
Ekkor a helyes választások aránya az egyes szavakra vonatkoztatva eltért. A *hadd* és a *küldd* szó kiválasztása a lányoknak volt könnyebb és sikeresebb, az egybeírással, különírással kapcsolatos feladatban az egyik szó (*meg tudja oldani*) nem mutatott különbséget, míg a másokban (*elvan*) a fiúk teljesítettek jobban. A *sújtotta* szó helyes írásképét a lányoknak sikerült valamivel nagyobb arányban megjelölniük, s hasonlóan a *százalék* szó rövidítéséhez járuló toldalékos változat helyes leírását is ők választották ki nagyobb százalékban. Mindezek azonban csak tendencia jellegűek, hiszen az egyes eltéréseket a statisztikai próbák (egytenyezős ANOVA és a párosított t-próba) sem igazolták. Az összes szó közül a leggyengébb eredményt a lányok és a fiúk egyaránt a *sújtotta* ige helyes írásképének kiválasztásakor mutatták (lányok: 22,4%, fiúk: 15,5%), míg a legjobbat a *százalék* szó toldalékos formájának kiválasztásakor (lányok: 84,2%, fiúk: 65,5%). Így a nemek szerinti bontás elemzése is megerősítik azt, hogy a vizuális észlelés hatása, a látási emlékkép felidézése főleg a szabályokon alapuló szavak/szerkezetek leírásában jelenhet meg, míg a hallási emlékképek felidézésén a beszédészlelés különböző szintjeinek működését feltételező szavak/szerkezetek helyesírása alapszik.

A kísérlet második részének, a diktálással leírt szavaknak az eredményeit a 4. ábra szemlélteti. A vizsgált hat szó közül a legtöbb helyesen leírt formát (70%) az *elvan* igekötős ige esetén kaptuk. A diákok ugyanis a diktáláskor a helyesen észlelt, tehát a kiejtésben az igekötő és az ige együttes kimondásának megfelelő egybeírt alakot jóval nagyobb arányban rögzítették, mint az igekötő és az ige különírását. A rangsorban a második helyet szintén a külön- és az egybeíráson alapuló szerkezet (*meg tudtuk oldani*) helyes leírása adta, bár aránya már jóval kisebb, mindössze 37,5%. Mindez összefügg azzal az eredménnyel, amit a helyes/helytelen választásban az *elvan* ige kapcsán említettünk. Azzal, hogy ott az igekötős ige (*elvan*) gyakorisága oly módon befolyásolhatta a vizuális emlékképen alapuló felidézést, hogy a tanulók az egybeírt (helyes) alakot nagyobb mértékben választották, mint a másikat, hasonló szabályon alapuló szerkezetben (*meg tudtuk oldani*) a helyes formát, ami itt a kiejtés ellenére a különírt forma. A helyes szóalak kiválasztásában tehát erősebb lehetett a hallási észlelés alapján rögzült emlékkép felidézése, mint a látási emlékképé. A legrosszabb eredményt ezúttal is a *sújtotta* ige esetén kaptuk, a helyes leírás eredménye csak 10%. Hasonlóképpen gyenge, bár ettől kissé jobb a hosszú mássalhangzós *hadd* és *küldd* szavak (22,5% és 30%) helyes rögzítésének aránya, míg a *százalék* szó rövidítésének toldalékolása ehhez képest jobb, 45%, ám ez jóval elmarad a szóalakok választásán alapuló feladatban kapott értékhez (74,4%) viszonyítva. Az egyes szóalakok leírására kapott százalékos értékek különbségét a statisztikai próba ezúttal is igazolta [egymin-tás t-próba $t(5) = 4,249$, $p = 0,008$].

4. ábra: A diktálás során írt szavak aránya (%)

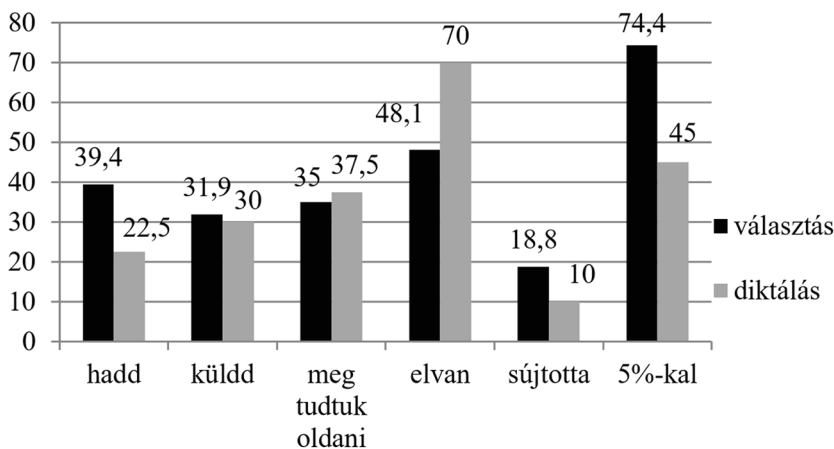
Ha a diktálással leírt mondatokban a szavakat szintén elemezzük a feladattípusonkénti bontásban (5. ábra), akkor a megállapítások még inkább követhetők. Jól látható, hogy a szabályalapú leírás, tehát a hagyomány elve alapján írandó *ly-j-s* szavak leírása a legproblémásabb, a második legnehezebb feladat a mássalhangzók időtartamának helyes rögzítése. A külön- és az egybeírás szabályai alapján írt szavaknak a rögzítése már könnyebb, ám a *százalék* rövidítésének toldalékolása ehhez képest nehezebb. Összességében az adatok a tanulók szintén gyenge helyesírási készségéről tanúskodnak, annak ellenére, hogy ezúttal középiskolai tanulókról van szó. Ugyanakkor azt is láttatják, hogy a kiejtésen alapuló írásmód a mássalhangzók időtartamának jelölésében, valamint a külön- és az egybeírás szabályának helyes alkalmazásában a beszédészlelés működésének a függvénye. A hagyomány vagy más szabályok alkalmazása sokkal kevésbé függ a fonetikai észleléstől, így ezekben a látási emlékkép felidézése a helyes szóalak kiválasztásakor sokkal nagyobb szerepet kaphat, mint a hallási emlékkép felidézése.

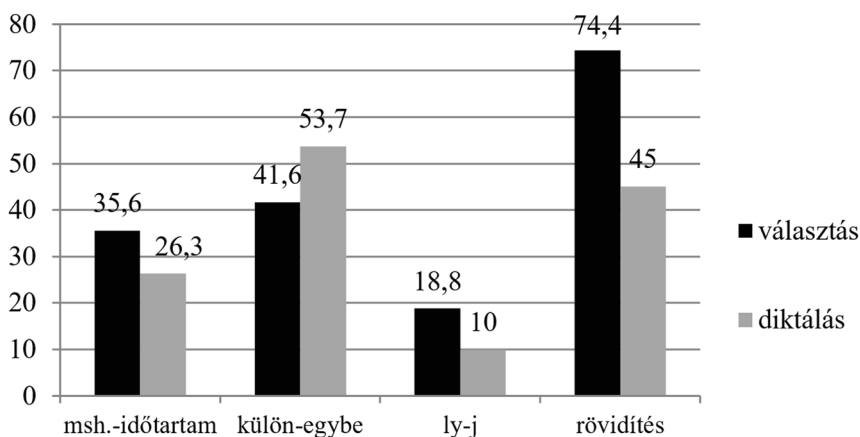
5. ábra: A helyes válaszok aránya feladattípusok szerinti bontásban a diktálással rögzített szavakban (%)

A kétféle kísérletben vizsgált szavakra adott helyes válaszok arányát a 6. ábrán összegeztük. Az ábrán jól látható az a tendencia, hogy a helyes és a helytelen helyesírási formát egyaránt feltüntető választásban és a diktálásban a vizsgált szavak két jellegzetes csoportot képviselnek. Az egyiket a jórészt fonetikai észlelésen alapuló hosszú mássalhangzós szavak, valamint a külön- és az egybeírás észlelésének és szabályának tudatosulásán alapuló szavak képviselik, a másikat a szabályok megtanulásához és elsajátításához kapcsolható szavak adják.

Ha a feladatok típusa alapján vázoljuk a helyes válaszokat a kétféle kísérleti helyzetben, ez az elkülönülés szintén jól érzékelhető (7. ábra). Az is látható, hogy a szabályok elsajátításán és alkalmazásán alapuló *ly-j-s* szavak, de főképpen a százalék rövidítésének toldalékkolt alakja esetén a helyes és a helytelen formát egyaránt felkínáló feladatban jobbak az eredmények. Vagyis ezúttal a vizuális emlékkép felidézése segítheti a tanulókat, míg nem a hallási emlékképen alapuló rögzítés kevésbé sikeres. Az észlelésen alapuló szavak esetében is van némi eltérés. Egyrészt a mássalhangzók időtartamának leírásakor gyengébbek az eredmények, mint a külön- és az egybeírásakor, másrészt a leggyengébb eredmények mind a két helyzetben a mássalhangzók időtartamának jelöléséhez kapcsolhatók. Ezek, továbbá az, hogy a kétféle helyzetben a mássalhangzók időtartamának jelölése valamelyest diktálással gyengébb, valamint az, hogy a külön- és az egybeírásán alapuló szavak rögzítése a diktálás során jobb eredményt mutat, a korábban írtakat támasztja alá. Azt, hogy a mássalhangzók időtartamának jelölésében a hallási percepciónak van elsődlegesen szerepe, a vizualitásnak kevésbé. Az egyes szavak közti különbséget elemezve a *hadd* szó példája jól illusztrálja azt, hogy a pontatlan hallási észlelést a pontos vizuális emlékkép kompenzálhatja, de ez nem feltétlen elégséges szintű kompenzáció. Ez magyarázhatja azt, hogy ez esetben a vizualitásra épülő választásos feladatban jobb a diákok teljesítménye. A külön- és az egybeírásán alapuló szavak leírása összességében jobb a diktálásakor, ami az *elvan* ige korábban említett sajátosságának a következménye. Vagyis itt is inkább az auditív hatás érvényesül, mint a vizualitás.

6. ábra: A vizsgált szavakra adott helyes válaszok aránya kétféle kísérleti helyzetben (%)

7. ábra: A vizsgált szavakra adott helyes válaszok aránya feladattípusok szerinti bontásban a kétféle kísérleti helyzetben (%)

Összefoglalás, következtetések

A jelen tanulmány célja az volt, hogy részben a középiskolába felvételiző általános iskolai tanulók, részben már középiskolai tanulók helyesírását elemezze abból a szempontból, hogy helyesírási nehézségeik hátterében miképpen jelentkeznek a hallási és a vizuális észlelés.

Kiindulópontunk az a szakirodalmi álláspont volt, hogy a beszédészlelés elégtelensége vélhetően nagyobb mértékben jelentkezik, mint a vizuális észlelés problémája. Azt is gondoltuk, hogy a kétféle észlelés arányai összefüggnek azzal is, hogy a leírandó szavak milyen helyesírási alapelvekre épülnek. Vagyis meghatározható, hogy milyen típusú szavak leírásakor lehet a vizualitásnak nagyobb a szerepe, és milyen típusúak esetén az auditív észlelésnek.

A kísérlet eredményei valamennyi hipotézisünket alátámasztották. Megállapítható volt, hogy a vizsgálatban szereplő 8. osztályos, középiskolába felvételiző tanulók helyesírása és a középiskolában tanulóké gyakorlatilag alig tér el, és komoly elmaradásokat láttat. Az elemzések azt is igazolták, hogy az elmaradások hátterében a beszédészlelési működésük, köztük a fonetikai szintű észlelés elégtelensége nagyobb mértékben mutatható ki, mint a látási emlékkép felidézésének problémája. A további elemzések alapján az is egyértelművé vált, hogy az egyes helyesírási elveken alapuló szavak helyesírási nehézsége mögött más-más arányban jelentkeznek az auditív és a vizuális észlelés működési elégtelensége. A kiejtés elve vagy a kiejtés elvének és a helyesírási szabályoknak a kombinációján alapuló szavak bizonytalan helyesírása mögött a hallási differenciálás nem kielégítő működése áll.

Ezzel szemben a megtanult helyesírási szabályok felidézésének és alkalmazásának tévesztései sokkal inkább a látási emlékképek nem megfelelő felidézésével lehetnek összefüggésben. Az a szakirodalmi megállapítás, amely szerint a bizonytalan hallási észlelés jól kompenzálható a pontos vizuális emlékkép felidézésével, anyagunkban kevésbé volt kimutatható. Amint láttuk, a vizualitás sokszor nem segítette a tanulókat, s ahol a látási emlékkép húzó hatása megjelenhetett volna, ott is inkább a rögzült hallási emlékkép felidézése dominált, ami nem feltétlen volt a helyes szóalak a mondatban. Összességében tehát elmondható, hogy a jelen felmérés adatai is megerősítették, hogy a helyesírási bizonytalanságok háttérben túlnyomó részt az auditív hallási emlékképek rögzítésének és pontos felidézésének deficitjei dominálnak. Ám a leírandó szavak helyesírási nehézsége attól is függ, hogy melyik helyesírási alapelv szerint írandó az adott szó, így a helyesírási nehézségek háttérben a szavak típusától függően a vizuális észlelés elégtelensége is állhat, arányaiban azonban ez kisebb mértékű.

Milyen tanulsággal jár e kísérlet eredménye? Mindenekelőtt azzal, hogy újabb empirikus adatokat kaptunk arra, hogy a helyesírás edzése, folyamatos gyakorlása minden iskolatípusban szükséges. Ha meggondoljuk, hogy a vizsgálat 8. osztályosai már mindenképpen a legújabb digitális generáció tagjai, és bizonyos vizsgálatok kimutatták (Laczkó–Kovácsné 2015, 2017), hogy e technika hatása a tanulók helyesírásában egyértelműen követhető, akkor azzal az állásponttal nem tudunk egyetérteni, hogy a középiskolai nyelvtanítás túlzottan helyesírás-centrikus lenne. Lehet, hogy a szabályok nem mindig racionálisak, de helyesen írni legalább olyan fontos, mint helyesen beszélni, és ezt a készséget csak gyakorlással lehet elérni. A vizsgálat eredményei arra is rávilágítanak, hogy nem mindegy, milyen gyakorlással, és az hogyan történik. Ha csak diktálunk, az – ahogy ezek az eredmények is mutatják – kevésbé lesz sikeres és célravezető, ha közben az alapprobléma, a bizonytalan hallási észlelés kezeletlen marad. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a szabályok tanítását hiába tesszük, és hiába igyekszünk a diákokba a sokak által nem észszerűnek mondott szabályokat sulykolni, ha közben nem hallják, nem érzékelik például a hangok időtartamát, nem tudják elkülöníteni pontosan a mássalhangzókat egymástól. A helyesírás gyakoroltatásában a hallási (auditív) észlelés fejlesztése tehát elsődleges, s természetesen ez a hallásnevelés az általános iskola, főleg az alsó tagozat feladata. De később, így a felső tagozatban vagy a középiskolában is szükség lehet olyan gyakorlatok alkalmazására, amely ezt a hallásnevelést segíti. Így a szabályalapú tanítás is kiküszöbölhető, a helyesírás nem válhat unalmas szabályok visszamondásává, hanem még érdekes is lehet. Természetesen ez a pedagógusoktól is sokkal több felkészülést, kreativitást igényel, de úgy vélem, mindenképpen megéri.

Irodalom

- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2001. *Anyanyelvi nevelés az ábécétől az érettségiig*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Bóna Judit 2008. A beszédészlelés szerepe az írásban és a helyesírásban. *Gyógypedagógiai Szemle* 3: 193–204.
- Czafit Viktória 2000. Helyesírási hibák kisiskoláskorban. *Magyartanítás* 1: 28–33.
- Csösz József 1999. Anyanyelv, nyelvtan, helyesírás. Egy felmérés tanulságai. *Magyartanítás* 2: 28–33.
- Horváth Viktória – Gyarmathy Dorottya 2010. A beszédhallás szerepe a beszédhang differenciálásában. *Gyógypedagógiai Szemle* 38 (2): 126–135.
- Józsa Krisztián – Fazekasné Fenyvesi Margit 2012. A beszédhanghallás és a beszédhiba összefüggése tanulásban akadályozott gyermekek esetében. *Gyógypedagógiai Szemle* 1: 1–14.
- Kutas Ferenc 2000. Egy felmérés tapasztalatai. (Tollbamondás a gimnáziumok és szakközepiskolák első évfolyamai számára. 1999. szeptember) *Magyartanítás* 3: 27–28.
- Laczkó Mária 2015. A magyartanítás fonáktsága: a nyelvtanóra és szerepe. *Magyartanítás* 3: 24–32.
- Laczkó Mária 2011. A téves hangpercepció a helyesírásban. *Fejlesztő Pedagógia* 22: 28–33.
- Laczkó Mária 2008. Beszédészlelési működések a helyesírási hibák hátterében. *Fejlesztő Pedagógia* 19 (2): 4–11.
- Laczkó Mária 1997. Szótagolás és helyesírás. *Magyar Nyelvőr* 121: 309–324.
- Laczkó Mária – Kovácsné Nagy Ibolya 2015. Hogyan hat a számítógép a digitális nemzedék írására, helyesírására? *Alkalmazott Nyelvtudomány* 15 (1–2): 45–57.
- Laczkó Mária – Kovácsné Nagy Ibolya 2017. A digitális technika hatása alsó tagozatosok írási, helyesírási és fogalmazási készségére. *Anyanyelv-pedagógia* 1. Elérhető: <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=666> (2019. 01. 18.)
- Novotny Edit 1995. Összefüggés az olvasástanítás és a helyesírás között. In: *Anyanyelvi nevelés, Embernevelés*. Budapest. 77–81.
- Palotás Márta 1996. Beszédészlelési zavar tükröződése a helyesírásban beszédhibás tanulóknál. In: Gósy Mária (szerk.): *Gyermekkorai beszédészlelési és beszédmegértési zavarok*. Nikol. Budapest. 182–185.
- Szmetana Mária 2009. Beszédészlelésen alapuló, hangoztató helyesírás-fejlesztés. In: *Tanulmányok a pszichológia, fejlesztő pedagógia és a gyógytestnevelés tárgyköréből*. Jubileumi kiadvány a Budapest, XVIII. Kerület Nevelési Tanácsadó Egységes Pedagógiai Szakszolgálat megalakulásának 40. évfordulója alkalmából. Budapest XVIII. Ker. Nev. Tanácsadó Egységes Pedagógia Szakszolgálat. 399–409.
- Zimányi Árpád 1998. Egy felvételi vizsga helyesírási tanulságai. *Magyartanítás* 4: 31–32.

LUDÁNYI ZSÓFIA

MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest

ONLINE SEGÉDESZKÖZÖK A HELYESÍRÁS TANÍTÁSÁBAN: HELYESIRAS.MTA.HU

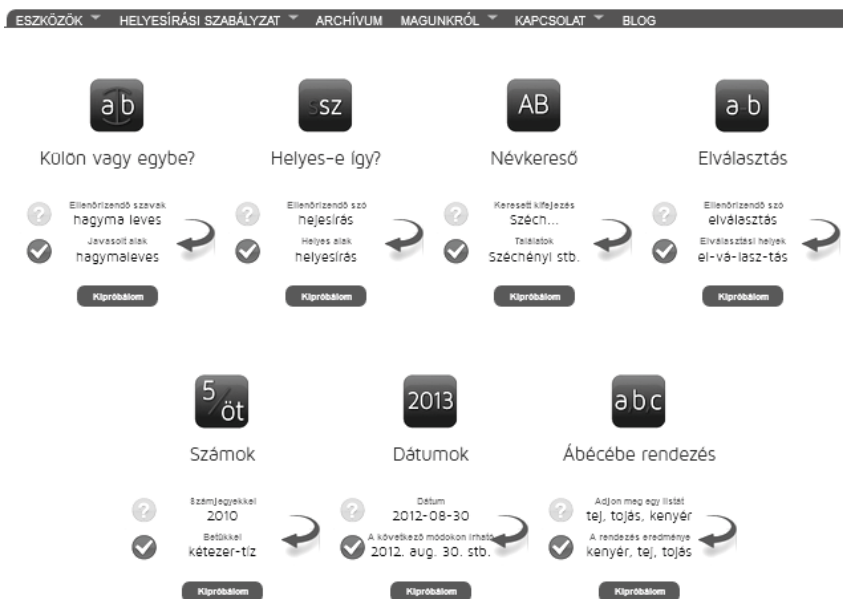
1. A helyesiras.mta.hu portálról

Az MTA Nyelvtudományi Intézetében annak megalakulása óta működik nyelvi tanácsadó szolgálat (régebbi nevén közönségszolgálat), ahová a felmerülő nyelvi problémákkal fordulhatnak az érdeklődők. A tanácsadó szolgálat munkatársai főként e-mailben és telefonon fogadják a változatos nyelvi, nyelvhasználati kérdéseket, melyek jelentős része a helyes írásmódra irányul (például különírás-egybeírás, díjnevek, nevezetes események írásmódja stb.) (Heltainé 2014). Mivel bizonyos helyesírási szabályok jól algoritmizálhatók, 2009-ben felmerült annak lehetősége, hogy a közönségszolgálathoz érkező nagyszámú helyesírási kérdés telefonos, illetve e-mailben történő megválaszolása helyett online számítógépes programok generálják a helyes írásmódo(ka)t. Annál is inkább, mivel az utóbbi években az internet és a társas média térhódításának köszönhetően egyre több helyesírási kérdés érkezett a tanácsadó szolgálathoz, melynek kapacitása – tekintettel a nagy mennyiségre – nem tette lehetővé az azonnali szakszerű válaszadást (Váradi–Ludányi–Kovács 2013).

A többéves fejlesztés eredményeképpen a mindenki által ingyenesen hozzáférhető *helyesiras.mta.hu* online helyesírási tanácsadó portál 2013. április 30-án nyílt meg. Az oldalon az alábbi helyesírási témakörökben kaphatunk választ: különírás-egybeírás, tulajdonnevek (főként földrajzi nevek) helyesírása, elválasztás, számok és dátumok helyesírása, betűrendbe sorolás (a nyitólap az 1. ábrán látható). Lehetőség van továbbá egyes szóalakok helyességének ellenőrzésére is (a *Helyes-e így?* nevű szószintű helyesírás-ellenőrző eszközzel). (Az eszközök részletes leírásáról bővebben l. Kovács 2013; Ludányi et al. 2014, a nyelvtechnológiai háttérrel l. Miháltz et al. 2012.)

Mivel az oldalon több eszköz (webalkalmazás) található, a felhasználónak az első teendője az, hogy eldöntse, kérdéséhez melyik eszközt kell igénybe vennie (1. ábra). Ehhez részletes használati útmutató olvasható a portál „*Hogyan működik?*” menüpontjában. Ezenkívül az egyes eszközökre rákattintva megjelenik egy rövid instrukció, hogy milyen formátumban kell beírni a kérdéses szót (pl. a *Külön vagy egybe?* eszköz esetén szóközökkel elválasztva), mert csak ekkor képes a program megfelelő választ generálni. Némelyik eszköznél példák is találhatóak, melyekre rákattintva automatikusan beíródnak a beviteli mezőbe, és a program megadja a helyes megoldást. A példák célja, hogy segítsék

a felhasználót a megfelelő eszközhasználatban; hogy megmutassák, melyik eszközhöz milyen típusú kérdéssel lehet fordulni. Például a *Külön vagy egybe?* eszköznél az egyik kattintható példa a *bontott + téglá + burkolat*, míg a *Helyes-e így?* szószintű helyesírás-ellenőrző eszköznél a *muszáj – *muszály*, az *egyelőre – egyenlőre* típuspéldák szerepelnek. A tapasztalatok alapján a felhasználóknak nem mindig egyértelmű, hogy mikor melyik webalkalmazást célszerű igénybe venni, különösen igaz ez a *Helyes-e így?* eszközre (véltetően annak túl általános neve miatt). A helyes eszközhasználat elősegítésére a *Helyes-e így?* eszköznél ellenpéldákat is elhelyeztünk, vagyis olyan példákat, amelyekkel kapcsolatban nem a *Helyes-e így?* eszközt kell választanunk. Ha az a kérdés például, hogy *1-jén* vagy *1-én* a helyes, akkor a példákra kattintva a portál elnavigálja a felhasználót a *Dátumok* eszközhöz, amely megválaszolja a kérdést. Ugyancsak felhívjuk a figyelmet arra is, hogy ha az a kérdés, kötőjellel vagy egybeírva helyes-e például az *élelmiszer-biztonság* szó, arra a *Külön vagy egybe?* eszköz tud válaszolni, a *Helyes-e így?* nem működik megbízhatóan az összetett szavak helyességének ellenőrzésében.

1. ábra: A helyesiras.mta.hu nyitólapja

Figyelembe véve, hogy egyetlen, a mesterséges intelligencia határterületén mozgó információs technológiai megoldás sem képes 100%-osan helyes választ adni, természetesen előfordulhat, hogy nem kapunk választ a kérdéseinkre, vagy a generált válaszok hibásak. Ilyen esetekben a felhasználók az oldalon található űrlapon keresztül fel tudják venni a kapcsolatot a fejlesztőkkel, illetve a nyelvi tanácsadó szolgálat munkatársaival. Ahogy Heltainé Nagy

Erzsébet megfogalmazza: „[...] a teljesen automatizált rendszer – szükség esetén – visszavezeti a kérdezőt az »emberhez«, a személyes nyelvi tanácsadáshoz” (Heltainé 2014).

2. Változások a portálon: új helyesírási szabályzat

Tekintettel a téma aktualitására, a portál helyesírás-oktatásban betöltött szerepének ismertetése előtt mindenképpen szót kell ejtenünk a 2015 szeptemberében megjelent új (12. kiadású) akadémiai helyesírási szabályzatról; arról, hogy hogyan is történik meg az új szabályzatra való átállás a *helyesiras.mta.hu* portálon.

Természetes, hogy egyik napról a másikra nem lehet elvárni az új szabályok szerinti írásmódot, szükség van egy átmeneti időszakra, átállási időre. Így 2016 szeptemberéig még érvényben van a 11. kiadású szabályzat is, mindkét szabályzat szerinti írásmód elfogadható. A közoktatásban még ennél is tovább tart az átmeneti időszak: az Oktatási Hivatal tájékoztatása szerint a 2016/2017-es tanév tavaszi vizsgaidőszakáig a 11. és a 12. kiadás szerinti helyesírást is el kell fogadni.¹

Tekintettel az átmeneti időszakra, a fejlesztők úgy alakították át a portál eszközeinek működését, hogy az érintett programok (eltérés esetén) mind a 11., mind a 12. kiadás által javasolt írásmódot feltüntetik, jelezve, hogy melyik kiadás javasolja azt. A leginkább érintett eszköz a *Külön vagy egybe?* (l. például a jelölt határozós szerkezetekből keletkezett *-ás/és* képzős alakulatok helyesírását érintő változásokat: *célratörés* → *célra törés*, *gúzsba kötés* → *gúzsba kötés* stb., a szótagszámlálás szabályának változása), illetve a *Helyes-e így?* (l. pl. *immúnis* → *immunis*, *viasszerű* → *viaszszerű*) (2., 3. ábra). A *Dátumok* eszköz megoldási javaslatai is bővültek az *1-én*, *1-i* lehetőségekkel.

A kérdésszavakat szóközzel elválasztva írja be!

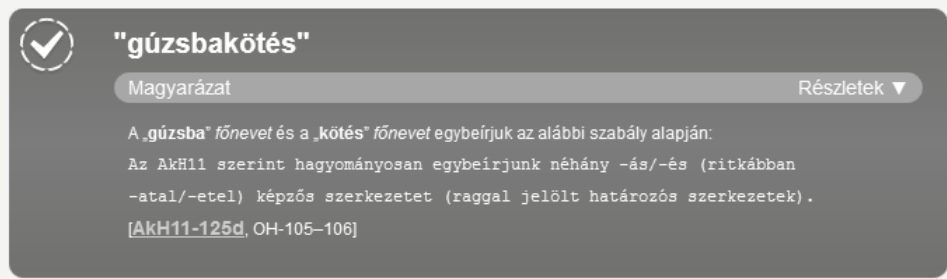
2 javasolt alak: (a sorrendnek nincs jelentősége)

"gúzsba kötés"

Magyarázat

A „gúzsba” főnevet és a „kötés” főnevet különírjuk az alábbi szabály alapján:
Az AkH12 szerint a korábban hagyományosan egybeírt *-ás/-és* (ritkábban *-atal/-etel*) képzős alakulatok különírandók (raggal jelölt határozós szerkezetek). [AkH12-106, AkH12-127]

¹ http://www.oktatasi.hu/sajtoanyagok/sajtoanyagok/megjelent_uj_helyesirasi_szabalyzat/ (letöltve: 2016. 02. 12.)

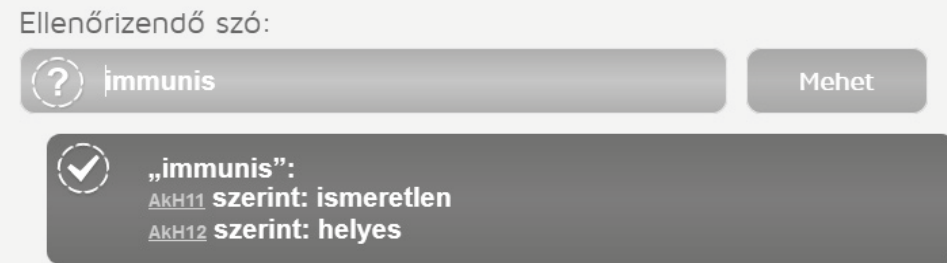

"gúzsba"

Magyarázat Részletek ▼

A „gúzsba” főnevet és a „kötés” főnevet egybeírjuk az alábbi szabály alapján:
Az AkH11 szerint hagyományosan egybeírjunk néhány -ás/-és (ritkábban -atal/-etel) képzős szerkezetet (raggal jelölt határozós szerkezetek).
[AKH11-125d, OH-105–106]

2. ábra: A Külön-egybe eszköz javaslata

Ellenőrizendő szó:

? immunis Mehet

„immunis”:
AkH11 szerint: ismeretlen
AkH12 szerint: helyes

3. ábra: A Helyes-e így? eszköz javaslata

Az oldalon mind a 11., mind a 12. kiadású szabályzat online elérhető, és az eszközök által adott megoldási javaslatok utalnak a mindkét kiadás szerinti szabálypontra.

3. Hogyan segítheti a helyesiras.mta.hu a helyesírás tanítását?

Nem új keletű dolog a helyesírás-tanításban a számítógépes programok használata (például Tóth 2007).

Bár nem kizárólagosan e célból jött létre, a helyesiras.mta.hu portál is alkalmas lehet oktatási célokra, mivel úgy lett megtervezve, hogy a felhasználó kérdésére ne csak az adott szó helyesírását jelenítse meg, hanem a legtöbb eszköznél fel van tüntetve a hivatkozott szabálypont is, amelyre rákattintva megjelenik az online elérhető akadémiai helyesírási szabályzat, azon belül a megfelelő szabálypont. Így lehetőség van arra, hogy a magyarázatokat, szabályokat elolvasva tudatosuljon a felhasználóban a javasolt írásmód miéértje, hogy a szabály a hosszú távú memóriájában is elraktározódjon, és más, hasonló esetekben képes legyen felidézni és analógiás alapon alkalmazni azt.

A *Külön vagy egybe?* eszköznél részletes magyarázatot olvashatunk minden egyes megoldási javaslathoz. Ha például arra vagyunk kíváncsiak, hogy a *bontott + téglá + fál*

alakulatnak mi a helyes írásmódja, a program megadja a *bontott téglafal*, illetve *bontott-tégla fal* ('bontott téglából készített fal') változatokat. A „Részletek” gombra kattintva elvashatjuk az egyes lépéseket, hogyan jutott el a program a javasolt megoldáshoz (4. ábra). A *bontott-tégla fal* javaslat például úgy jött létre, hogy 1. létrejött egy különírt minőségjelzős szerkezet: *bontott tégla*, 2. *bontott tégla + fal* → *bontotttégla fal*, vagyis az ún. anyagnévi mozgószabályt (Laczkó–Mártonfi 2004: 134) alkalmazva az eredetileg különírt szerkezet egybeíródik, 3. de mivel a szóösszetételi határon nem szerepelhet egymás mellett három azonos mássalhangzó, ezért kötőjellel tagoljuk az összetételt: *bontott-tégla fal*.

A kérdéses szavakat szóközzel elválasztva írja be!

2 javasolt alak: (a sorrendnek nincs jelentősége)

"bontott téglafal"

"bontott-tégla fal"

Három szabályt alkalmaztunk egymás után az alábbi sorrendben:

1. A „bontott” melléknévet és a „tégla” főnevet különírjuk az alábbi szabály alapján:
 A befejezett melléknévi igenévi jelzős szerkezetek tipikusan (állandó vagy alkalmi) szókapcsolatok, tehát különírandók. [AKH12-105, OH-114]
2. A „bontott tégla” főnévi szerkezetet és a „fal” főnevet különírjuk, és az első szerkezetet egybeírjuk (összerántjuk) az alábbi szabály alapján:
 Ha az anyagnévi jelző szerepét különírt szóösszetétel tölti be („bontott tégla”), az eredetileg különírt szerkezetet egybeírjuk, az alkalmi összetétellé váló jelző és a jelzett szó azonban különírandó. [OH-134]
3. A „bontotttégla fal” főnévi szerkezetet a szóösszetételi határon egymás mellé kerülő három azonos mássalhangzó miatt kötőjellel elválasztva írjuk az alábbi szabály alapján:
 Az olyan összetett szavakat, illetőleg tulajdonnévi szóalakokat, amelyekben a tagok, illetőleg a szóelemek határain három azonos, mássalhangzót jelölő betű kerül egymás mellé, kötőjellel tagoljuk. Ha mozgószabály miatt kerül egymás mellé 3 azonos msh., akkor is kötőjelet alkalmazunk. [AKH11-262a, AKH12-61, AKH12-263, OH-27, OH-49, OH-87]

4. ábra: A Külön-egybe eszköz magyarázata

A legrészletesebb magyarázatokat a *Külön vagy egybe?* eszköznél olvashatjuk, de a többi webalkalmazásra is jellemző, hogy feltünteti a vonatkozó szabálypontot, melyekre kattintva elolvashatjuk azokat az online elérhető szabályzatban.

A webes alkalmazások mellett hasznos lehet a helyesírás-tanításban a Helyes blog², amely a portálhoz csatlakozó, nyelvi ismeretterjesztéssel foglalkozó weboldal. Heti egy-két alkalommal közöl rövid blogbejegyzéseket nemcsak helyesírási, hanem a legkülönfélébb alak-tani, szófajtani, jelentéstani témákban, mindenki számára közérthető nyelven.

3.1. A *helyesiras.mta.hu* a közoktatásban

Az online tanácsadó portál része az Oktatáskutató és Fejlesztési Intézet által fejlesztett kísérleti tanmenetnek: az ötödik osztályosoknak szóló tanmenetjavaslat a helyesírási segédletek között felsorolja a *helyesiras.mta.hu*-t is.³ Az ehhez a tanmenetjavaslathoz tartozó kísérleti tankönyv⁴ is hivatkozik a portálra: az egyik feladatban, ahol *j*-vel és *ly*-vel írandó madárneveket kell keresni, az instrukció így szól: „Ellenőrizték a munkátokat a *Magyar helyesírási szótár* segítségével! Használhatjátok a *helyesiras.mta.hu* oldalt is.”

Egy általános iskolai magyartanár arról számolt be, hogy többször alkalmazott már valamilyen digitális alapú eszközt (többnyire valamilyen weboldalt) a magyaróra keretein belül: az online szinonimaszótár és idegen szavak szótára mellett a *helyesiras.mta.hu*-t is tartalmazza a „digitális tolltartója” (Bognár 2015).

Arról, hogy a közoktatásban hányan és milyen eredménnyel használják a portált a helyesírás-tanításban, egyelőre nem rendelkezünk pontos, számszerű adatokkal (ennek felmérése egy tervezett jövőbeni kérdőíves kutatás célja). A portál „Visszajelzések” űrlapján keresztül azonban igen sok levelet kapunk tanítóktól, illetve általános és középiskolai magyartanároktól. Arra is volt példa, hogy egy felső tagozatos, a Simonyi Zsigmond helyesírási versenyre készülő tanuló keresett meg bennünket.

A visszajelzések többnyire pozitívak – ahogy az alábbi levélrészletek is mutatják.

„Nagyon kedvelem az oldalukat, napi szinten használom a munkámban, és a gyermekeim tanulásának felügyeléséhez is. Professzionális a megjelenése és a tartalma is, méltó az Akadémiához.” „Amióta felfedeztem ezt a helyesírási tanácsadó oldalt, csak ezt használom! Imádom! A többletet más oldalhoz képest a szabályok megjelenítése adja nekem.” „Csak elismerésem szeretném kifejezni a helyesírási tanácsadó működéséért! Sokszor veszem igénybe a munkám kapcsán, és mindig választ kapok kérdéseimre!”

A teljesség kedvéért meg kell említenünk a kevésbé pozitív visszajelzéseket is, amikor a program nem egyértelmű vagy hibás választ adott a tanítási órán.

2 Elérhető a „Blog” menüpontból vagy közvetlenül a <http://helyesiras.mta.hu/helyesiras/blog/> címen (letöltve: 2016. 02. 15.).

3 Elérhető az OFI honlapján: http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/magyar_nyelvtan_5_tanmenet.pdf (letöltve: 2016. 02. 16.).

4 *Magyar nyelv és kommunikáció*. Tankönyv. Oktatáskutató és Fejlesztési Intézet, 2014. Elérhető: http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/5ny_tk_bel_webre_uj.pdf (letöltve: 2016. 02. 16.).

„Gimnáziumban tanítok, és lelkesen ajánlottam diákjaimnak a helyesiras.mta.hu oldalt, de nagyon kínos helyzetbe kerültem emiatt. Szópárokából kellett kiválasztani a helyeset, pl. *orrgazda/orgazda*, *bólingat/bólintgat*, *kacsintgat/kacsingat*⁵, és én mindegyik esetben mondtam, hogy a pár második fele van helyesen írva, de a program mindkettőt helyesnek tartja. A program hibás vagy én nem értesültem valamilyen helyesírási változásról?”

Válaszlevelünkben külön kitértünk az *orgazda*, illetve a *bólingat*, *kacsingat* kérdésére. Annak oka, hogy az eszköz helyesnek ítélte az *orrgazdát* is, az az említett probléma, hogy sok esetben az eszköz nem képes értelmezni, nem tudja, mit jelent, csak azt tudja megmondani, hogy ha létezik az *orr + gazda* szavakból álló összetétel, akkor úgy kellene leírni. Sajnálatos módon ez azt a tévhitet kelti, hogy az *orgazda* és az **orrgazda* ugyanazt jelenti, és mindkét írásmód helyes. Ezt a hibát azóta javítottuk.

Ugyancsak hibás volt a *kacsingat - kacsintgat* esete is, amelyet szintén javítottunk azóta, de mivel a közben megjelenő AkH.¹² vagylagossá tette mindkét alakot, a *Helyes-e így?* eszközt is ennek megfelelően aktualizáltuk.

Tanulmányos az a levelezés is, melynek során egy magyartanár az alábbi visszajelzést adta:

„Tanítványaim jelezték vissza, hogy az *Elválasztás* menüpont alatt a *szemüveg* szót kétféleképp is helyesnek ítéli a program: elfogadja a **sze-mü-veg* formát is. Meglátásom szerint ez nem helyes, hiszen összetett szóról van szó.”

Később ugyanez a levélíró jelezte, hogy a **kert-ig* elválasztást is helyesnek javasolja a rendszer, számos más helytelen elválasztási mód mellett. Némi utánajárás után kiderült, hogy az okozta a helytelen válaszok sorozatát, hogy a levélíró és tanítványai nem az előírt formátumban írták be az elválasztandó szavakat. Az eszköz ugyanis úgy működik, hogy az elválasztandó szavakat csak egyszerűen be kell írni a beviteli mezőbe, nem pedig egy adott elválasztási módot kell begépelni, amelyről az eszköz megmondja, helyes-e vagy sem. A program úgy működik, hogy ha egy olyan bemenetet kap, amely már eleve kötőjelet tartalmaz (például a szótagszámlálás szabálya vagy mozgósabály miatt), akkor tudja, hogy ott összetételi határ van, tehát mindenképpen ott kell majd elválasztania, akkor is, ha máshol lenne a szótaghatár. Így, mivel bemenetként a *sze-mü-veg* karaktorsorozatot kapta, nem pedig a *szemüveget*, az algoritmusnak megfelelően nem változtatott az elválasztáson, csak a szokott módon | jelekkel jelölte a vélt összetételi (és egyben elválasztási) határokat, tévesen azt a képzetet keltve, hogy az eredmény egy helyes, javasolt elválasztási mód. – Néhány levélváltás után sikerült tisztázni a félreértést.

A fenti esetre azért tértem ki, hogy felhívjam a figyelmet arra, milyen fontos az, hogy a helyesírást tanító tanár alaposan tisztában legyen azzal, hogyan működik az oldal, és csak utána javasolja tanítványainak. Bár sajnálatos tény, hogy kevés a nyelvtanórák száma, mégis azt javaslom a tanár kollégáknak, akik szeretnék tanítványaikkal megismertetni

5 Ez a levél még az AkH.¹² megjelenése előtt íródott. Az AkH.¹² szerint tetszőlegesen használható a *bólingat - bólintgat*, *kacsingat - kacsintgat* alak, míg az AkH.¹¹ szerint csak a *t* nélküli *bólingat*, *kacsingat* felel meg a helyesírási normának.

a tanácsadó portált, egy tanítási órát szánjanak rá annak alapos áttanulmányozására. Hogy mire érdemes felhívni a figyelmet, arra a következő fejezetben térek ki részletesen.

3.2. A *helyesiras.mta.hu* a felsőoktatásban

A továbbiakban beszámolok a Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelv-tudományi Tanszékén végzett helyesírás-tanítási tapasztalataimról.

Az egyetem magyar (BA) szakos hallgatóinak kötelező tárgya a helyesírás. Nem csupán a magyar szakosok tanulnak helyesírást: az osztatlan tanári képzésben legkésőbb a 6. félévben úgynevezett anyanyelvi kritériumvizsgát kell tenniük a hallgatóknak. A négy tárgyból álló komplex vizsga egyik része a helyesírás. Lehetőség van egy-egy vizsgarész kiváltására kapcsolódó témájú kurzusok elvégzésével (helyesírás, nyelvi normativitás, retorika, kommunikáció).

A helyesírás-kurzusok során – tekintettel a szűk időkeretre és az elsajátítandó tananyag nagyságára – nincs lehetőség egy teljes (számítógéptermes) tanórát fordítani a *helyesiras.mta.hu* portál részletes ismertetésére. A félév során azonban lehetőség szerint minden egyes témakörhöz javasolni szoktam a *helyesiras.mta.hu* megfelelő eszközét a feladatlapok, házi feladatok megoldásainak önálló ellenőrzésére. Tekintettel arra, hogy nem minden eszköz egyforma megbízhatóságú – például a *Külön vagy egybe?* eszköz annál kevésbé ad helyes választ, minél több tagból áll egy összetétel –, egyúttal azt is jelezni szoktam, hogy mennyire megbízható a program által adott megoldás. A *helyesiras.mta.hu* munkatársaiként ugyanis sokszor tapasztaljuk, hogy a számítógépes program által adott választ túlértékelik a felhasználók, még nyilvánvaló hiba esetén is inkább arra gondolnak, hogy a szabályok változnak, mintsem arra, hogy a program hibázott. A számítógépes helyesírás-ellenőrző programoknak – s különösen igaz ez az MTA nevével fémjelzett online portálra – a „veszélye” ebben rejlik: ez a fajta felhasználói attitűd visszahat az írásgyakorlatra, elősegítheti az esetleges hibás alakok elterjedését. (Egy ilyen esetre példa, hogy terjedőben van a hónapnevek nagy kezdőbetűs írása. Az esetleges angol nyelvi hatás mellett valószínűleg az is hozzájárult a nagybetűs írásmód elterjedéséhez, hogy az irodai szövegszerkesztő programokba beépített nyelvi ellenőrző – ha nem kapcsolják ki – automatikusan nagybetűre javít minden olyan karaktert, amelyet pont és szóköz előz meg, így lesz a 2016. februárból *2016. Február.)⁶

Visszatérve a *helyesiras.mta.hu* portál helyesírás-kurzusokon történő használatára, megbízhatóság szempontjából a *Számok* és a *Dátumok* eszközöket szoktam kiemelni a hallgatóknak. A *Számok* eszköz tulajdonképpen egy számjegy-betű átalakító program (5. ábra). A számok helyesírási szabályai – lévén jól algoritmizálható szabályok – könnyen megfogalmazhatók a számítógép nyelvén, így csaknem 100%-osan megbízható az eszköz. A sorszámnevek, tőszámnevek, közönséges és tizedes törtek betűvel való írásának tanítása során javasolni szoktam a hallgatóknak a *Számok* eszközt kipróbálásra, önellenőrzése.

6 Prószéky Gábornak, az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság elnökének szíves szóbeli közlése.

Szám:

'436367' betűkkel írva:

négyszázharminchatezer-háromszázhatvanhét [AKH11-289a, AKH12-291a]

5. ábra: A Dátumok eszköz javaslata

Ugyancsak hasznos és megbízható a *Dátumok* eszköz, amely úgy működik, hogy a megfelelő formátumban beírt (ÉÉÉÉ-HH-NN) vagy a naptárból kiválasztott dátum alapján a program legenerálja azokat a leggyakoribb toldalékolt vagy névutós alakokat, ahol gondot szokott okozni a pont használata. A 2016-02-01 bemenetre például (többek között) az alábbi javaslatokat kapjuk: 2016. február 1-jén, 2016. február 1-én, 2016. február 1-ji, 2016. február 1-jei, 2016. február 1-i, 2016. február 1. óta, 2016. február 1–2., 2016. februári, 2016. februárban, 2016 februárjában, 2016. február eleje, 2016 februárjának eleje, 2016. évi, 2016 óta, 2016 folyamán, 2016-ban stb. Minden egyes javaslat mellett fel van tüntetve a vonatkozó szabálypont, amelyre kattintva a portál kikeresi azt az online akadémiai helyesírási szabályzatból.

A földrajzi nevek helyesírásának tanításakor hasznos lehet a *Névkereső* eszköz, amelyben nemcsak az alapalakok találhatók meg, hanem a gyakorta problémát okozó *-i* képzős alakok is. A kétféleképpen leírható földrajzi neveknél (pl. *Gellérthegy – Gellérthegy*) címkék jelzik, hogy az egybeírt alak településnév (városrész neve), míg a kötőjeles változat természetföldrajzi név (magának a hegynek a neve).

Az elválasztás tanításához korlátozottan használható az *Elválasztás* eszköz: a tulajdonnevek elválasztására ugyanis technikai okokból nem lett felkészítve, így csak a leggyakoribbakat képes elválasztani. A közszók elválasztásában azonban hasznos segítség lehet. A szófajtól függően többféleképpen elválasztható szavaknál a program virgulával (!) jelzi az esetleges szóösszetételi határokat: a *gépelem* elválasztási javaslatai példái a *gé-pe-lem* (ige) és a *gép|-e-lem* (összetett főnév).

A fonematikus elv (kiejtés és szóelemzés) tanításakor az egyes szóalakok helyessége ellenőrizhető a *Helyes-e így?* eszközzel (mássalhangzók, magánhangzók időtartama), illetve a hagyományos írásmód kapcsán a *ly-j* kérdések is megbízható válasszal szolgál.

A *Külön vagy egybe?* eszközt a különírás-egybeírás témakörének csak olyan résztémáinál szoktam ellenőrzésre, gyakorlásra javasolni, ahol a program hibázási aránya a nullához közelít. Ilyenek például az igei alaptagú állandósult szókapcsolatok (*fejen áll, pofon üt*) és az azokból képzett főnevek, főnévi szerkezetek (*fejen állás, pofonütés*); a részrendszert alkotó

hagyományos írásmódú szavak (*kétéves – két hónapos, tizenkét éves*; anyagneves szerkezetek, színnevek, folyamatos melléknévi igenévi jelzős alakulatok). A többszörös összetételeknél, ahol a szótagszámlálás szabályát és a mozgószabályokat kell alkalmazni, a program megbízhatósága csökken, mivel minél több szóból áll a bemenet, annál nagyobb a variációk száma, s azok közül nem biztos, hogy mindegyik létező szó. A három szóból álló, legalább hét szótagos összetételek esetén például a *Külön vagy egybe?* többnyire két alakot generál: az egyik esetben az első tag után szerepel a kötőjel, a másik esetben a második után (mivel a program csak annyit tud: a többszörös összetételeket a fő összetételi határon kötőjellel kell tagolni, azt azonban már nem, hogy hol van a fő összetételi határ!). Példákon szemléltetve: a *gyermek + isten + tisztelet* bemenet esetén a *gyermek-istentisztelet* és a *gyermekisten-tisztelet* javaslatokat kapjuk, melyekből az első a gyermekeknek szóló istentiszteletet jelenti, létező szó, míg a második – bár potenciálisan megalkotható szó, még egy körülbelüli jelentést is belemagyarázhatunk (a gyermekkorú istenség tiszteletét jelentheti) – a gyakorlatban nem használatos. Hasonlóképpen a *csuklóbusz-vezető – csuklós buszvezető* esetéhez, ahol (kivételes módon) mindkét megoldásnak van értelme, de például beírva a *használt + cipő + bolt* szavakat nemcsak a mozgószabályos *használtcipő-bolt* megoldást kapjuk meg, hanem a program mechanikusan megalkotja a *használt cipőbolt* javaslatot is, amelynek azonban nem sok értelme van – a gépi „logika” alapján azonban potenciálisan létező szerkezet (hiszen minden főnév + főnév típusú összetételhez kapcsolódhat melléknévi szófajú minőségjelző). A nehézség, hogy a számítógépes programnak arról nincs információja, hogy a formális szabályok alapján generált alak a valós nyelvhasználatban létezik-e; egyedül azt tudja megmondani, hogy ha esetleg ténylegesen van olyan szó, akkor azt a javasolt módon kellene leírni. Itt látszik világosan az, hogy ami a nagy előnye a *Külön vagy egybe?* eszköznek – tudniillik hogy nemcsak szótáralapon működik, hanem szabályok segítségével képes a szótárában nem megtalálható összetételek, szerkezetek írásmódjára is javaslatokat tenni –, az ugyanakkor a hátránya is. Sok potenciálisan jó, de a valós nyelvhasználatban nem létező alakot felajánl, ami összezavarhatja a felhasználót; tekintve hogy neki kell a lehetséges javaslatok közül kiválasztania azt, amelyik szerinte a legjobban visszaadja a szándékának megfelelő jelentést. A tapasztalatok alapján – érthető módon – a nyelvhasználók számára az a megnyugtatóbb, ha csak egy helyes megoldás van; ha mégis több akadna, akkor pedig mindhez legyen megadva a jelentés. Kéttagú, külön és egybe is írható alakulatoknál a *Külön vagy egybe?* fel is van készítve erre, például az *orosz + tanár* bemenetre megadja – értelmezéssel együtt – az *orosztanár* 'orosz nyelvet tanító tanár', illetve az *orosz tanár* 'orosz nemzetiségű tanár' javaslatokat. Kéttónél többtagú összetételek, szerkezetek esetén egyedi jelentések megadására a variációk sokfélesége miatt nincs lehetőség. E nehézségeket figyelembe véve, megfelelően használva a megfelelő témakörökben a *Külön vagy egybe?* eszköz hatékony segítség lehet a külön- és egybeírási szabályok elsajátításában.

A Károli Gáspár Református Egyetem BA-s hallgatóinak a helyesírás kurzusokon kívül van még egy lehetőség a helyesiras.mta.hu portál mélyebb megismerésére. A nyelvmentor

szakirányon 2014 tavasza óta kötelező tárgy az Adatbázisok címen meghirdetett kurzus, amely más szakosok számára is felvehető szabadon választható tárgyként. A két féléves tanegység azt a célt szolgálja, hogy a hallgatók megismerjék az adatbázisok szűkebben és tágabban értelmezett fogalmát, megismerkedjenek azokkal az eszközökkel, korpuszokkal, adatbázisokkal, amelyek nyelvészeti tanulmányaik, esetleges kutatásaik során hasznosak lehetnek. Az első féléves tematika magában foglalja az MTA Nyelvtudományi Intézete főbb adatbázisainak, korpuszainak, szövegtárainak mélyebb megismerését: többek között a *Magyar nemzeti szövegtár*⁷, az *Ómagyar korpuszt*⁸, a *BUSZI-2* kereshető anyagát⁹, a *Magyar nyelv történeti korpuszát* (a Nagyszótár adatbázisát)¹⁰, és nagy hangsúly esik a számítógépes helyesírás-ellenőrzés háttérének megismerésére, a helyesiras.mta.hu portál megfelelő használatának elsajátítására. A helyesírásórákkal ellentétben e kurzus órái számítógépteremben zajlanak, így lehetőség van a gyakorlatban is elsajátítani a főbb ismereteket. Annak oka, hogy a helyesírási tanácsadó portál használatának megtanítására meglehetősen nagy hangsúlyt helyezünk, az, hogy a felhasználói visszajelzések alapján nem mindig egyértelmű, mikor melyik eszközt kell használni – különösen igaz ez a *Helyes-e így?* eszközre, amelyet a legvátozatosabb kérdésekkel szoktak megkeresni a felhasználók, olyanokkal is, amelyek nem az ő hatáskörébe tartoznak (különírás-egybeírás, *1-jén – 1-én*, tulajdonnevek helyesírása).

A kurzus során részletes eligazítást kapnak a hallgatók, hogy melyik eszköz mire való. Így többek között arról is, hogy a *Helyes-e így?* eszközt a következő kérdések esetén célszerű igénybe venni: *ly* vagy *j*, hosszú vagy rövid magánhangzó (*mindig* vagy **mindíg*), illetve ha a mássalhangzó időtartama kérdéses (*differencia* vagy **diferencia*). Sokat sejtető neve ellenére a *Helyes-e így?* eszköz egy egyszerű szószintű helyesírás-ellenőrző, amely az említett problémákon kívül más helyesírási kérdésben nem tud megbízható választ adni, erre a többi eszköz való. Érdemes azonban még említést tenni a *Helyes-e így?* eszköznek egy igen hasznos funkciójáról, tudniillik hatékony segítséget képes nyújtani a hasonló hangalakú szavak (paronimák) kérdésében. A program újszerűségét mutatja, hogy míg a szövegszerkesztőbe épített helyesírás-ellenőrzők (bár kétségkívül hasznosak, mert segítenek az elgépelések, a szószintű helyesírási hibák kiszűrésében) nem figyelmeztetik a felhasználót abban az esetben, ha például azt írja: *a lakás legnagyobb *helysége a nappali*. Mivel itt nem helyesírási, hanem nyelvhasználati hibáról van szó, vagyis a leírt *helység* szó helyesírásilag kifogástalan, a program nem figyelmeztet. A *Helyes-e így?* eszköz hasznos segítség lehet akkor, ha szövegalkotás közben elbizonytalanodunk, hogy a hasonló hangalakú szavak közül melyik illik az adott szöveggörnyezetbe. A paronimapár bármely tagját beírva a *Helyes-e így?* megadja az adott szó jelentését példamondattal együtt, illetve a hasonló hangalakú szót, amelyre rákattintva annak jelentését is meg tudjuk nézni.

7 <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev> (letöltve: 2016. 02. 12.)

8 <http://omagyarkorpusz.nytud.hu/> (letöltve: 2016. 02. 12.)

9 <http://buszi.nytud.hu/> (letöltve: 2016. 02. 12.)

10 <http://www.nytud.hu/hhc/> (letöltve: 2016. 02. 12.)

Újdonság továbbá a *Helyes-e így?*-nek az a funkciója, hogy nem csupán annyit árul el, hogy például a *kezd* szóalak helyes – önmagában ez még nem segítség, hiszen éppen az szokott kérdéses lenni, hogy egyes szám második személyben hány *d*-vel írandó. A *kezd* szót beírva az eszköz nemcsak a szó helyességéről nyilatkozik, hanem példamondatba helyezve elmagyarázza, hogy egyes szám harmadik személyben így helyes, míg második személyben két *d*-vel írandó: *kezd*.

A kurzus során mindig tudatosítom a hallgatókban: előfordulhat, hogy egy helyesírási probléma megoldásához egy eszköz nem elég. Ha például azt szeretnénk tudni, hogy a *samott-tégla-burkolat* szót hogyan kell helyesen írni, de nemcsak a különírás-egybeírás okoz gondot, hanem még – tegyük fel – a *samott* szóról sem tudjuk, hogy egy vagy két *t*-vel írandó. Ha ugyanis ilyenkor a *Külön vagy egybe?* eszközbe nem a helyesírási normának megfelelően írjuk be az egyik tagot, előfordulhat, hogy nem kapunk választ (a rendszer azonban lehetőség szerint ilyenkor felajánlja a lehetséges javításokat, de célszerű előtte a *Helyes-e így?* eszközzel elvégezni a bizonytalan írásmódú szó ellenőrzését).

Végezetül bemutatok egy feladatot, amely az Adatbázisok című tantárgy gyakorlati részének egyik vizsgakérdése volt:

Oldja meg a tanult eszközök segítségével az alábbi feladatokat!

- a) Szövegalkotáskor bizonytalansága támad a helyes szóhasználattal kapcsolatban az alábbi mondatban: *Nem tudtam figyelni a fáradságtól/fáradtságtól.* – Melyik eszközt használná a megfelelő szó kiválasztására? Mutassa be!
- b) Arra vagyunk kíváncsiak, hogyan kell írni a *ventilátor/ventillátor + szabályozó + program* szavakból alkotott kifejezést. Tegyük fel, hogy mindemellett még a *ventil(l)átor* szó írásmódjában is bizonytalan, hogy hány *l*. Hogyan oldaná meg?
- c) A [száz + huszonhat + ezer + ötszáz + hetvenhat] szó írásmódjában vagyunk bizonytalanok: egybe kell-e írni, netán külön, esetleg kötőjellel, egyáltalán: hogyan kell tagolni.

Azt tapasztaltam, hogy a hallgatók könnyen és gyorsan elsajátították a helyesiras.mta.hu használatát, és sikeresen megoldották a gyakorlati feladatot.

Összefoglalás

Az e-mailen kapott visszajelzések és saját helyesírás-tanítási tapasztalataim alapján megállapítható, hogy az online helyesírási tanácsadó portál sikeres segédeszköz lehet a helyesírás tanításában, amennyiben megfelelő módon használják. A portál részletes magyarázatai segíthetnek a helyesírási szabályok tudatosításában, elmélyítésében. Mindez önálló tanulásra, ellenőrzésre is alkalmassá teszi. Ahhoz azonban, hogy igazán hatékony segédeszköz legyen, a tanárnak (vagy az autodidakta tanulónak) érdemes alaposan áttanulmányozni

a portál működését a „Hogyan működik?” menüpontban elérhető útmutatóból, különös tekintettel arra, hogy melyik eszköz miben tud és miben nem tud segíteni. Fontos ugyanakkor a kritikus hozzáállás is: ha a program által adott javaslatok szokatlannak tűnnek, mindenképpen célszerű a papíralapú helyesírási szótárban ellenőrizni a válasz helyességét, továbbá mindenkit arra biztatunk, hogy a „Visszajelzések” menüponton keresztül jelezzék az esetleges hibát a portál munkatársainak.

Irodalom

- AkH.¹¹ = Magyar Tudományos Akadémia 2011. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Bognár Amália 2015. Digitális eszközökkel magyarórán. *Anyanyelv-pedagógia* 2. Elektronikus dokumentum. Elérhető: <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=578> (letöltve: 2016. 02. 17.).
- Heltainé Nagy Erzsébet 2014. A nyelvi tanácsadás területei és újabb eszközei az MTA Nyelvtudományi Intézetében. *Anyanyelv-pedagógia* 1. Elektronikus dokumentum. Elérhető: <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=505> (letöltve: 2016. 02. 09.).
- Kovács Réka 2013. Helyesiras.mta.hu. *Anyanyelv-pedagógia* 3. Elektronikus dokumentum. Elérhető: <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=474> (letöltve: 2016. 02. 09.).
- Laczó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Ludányi Zsófia – Miháلتz Márton – M. Pintér Tibor – Takács Dávid 2014. helyesiras.mta.hu – Az intelligens helyesíróportál. In: Ladányi Mária – Vladár Zsuzsa – Hrenek Éva (szerk.): *Nyelv – társadalom – kultúra. Interkulturális és multikulturális perspektívák II*. MANYE – Tinta Könyvkiadó. Budapest. 800–806. (Elektronikus dokumentum.)
- Miháلتz Márton – Hussami Péter – Ludányi Zsófia – Mittelholcz Iván – Nagy Ágoston – Oravecz Csaba – Pintér Tibor – Takács Dávid 2012. Helyesírás.hu – Nyelvtechnológiai megoldások automatikus helyesírási tanácsadó rendszerben. In: Tanács Attila – Vincze Veronika (szerk.): *MSZNY 2013. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. JATEPress. Szeged. 135–148.
- Tóth Etelka 2007. Helyesírás és számítógép. In: Bozsik Gabriella – Eöry Vilma – V. Raisz Rózsa (szerk.): *Hagyomány és újítás a helyesírásban. Válogatás a Nagy J. Béla országos helyesírási verseny kötetének anyagából*. EKF Líceum Kiadó. Eger. 211–222.
- Váradai Tamás – Ludányi Zsófia – Kovács Réka 2013. Géppel segített helyesírás. A helyesírás.mta.hu portál készítéséről. *Modern Nyelvoktatás* 1–2: 43–58.

MISAD KATALIN

Comenius Egyetem BTK, Pozsony

A TÖBBSÉGI HELYESÍRÁS HATÁSA A SZLOVÁKIAI MAGYAR ÍRÁSGYAKORLATRA¹

Bármely nyelv kisebbségi nyelvként való használata természetes módon vonja maga után a nyelvhasználat speciális, az anyaországitól eltérő módosulásait, hiszen a különböző államokhoz való tartozás nemcsak egy vagy több nyelvvel való szoros kapcsolatot jelent, hanem az anyaországitól eltérő kultúrákhoz, intézményrendszerekhez, szokásokhoz való kapcsolódást is. A többségi nyelv hatása elsősorban a kisebbségi magyar beszélőközösségek mindennapi beszélt nyelvi megnyilatkozásaiban figyelhető meg, de az államnyelvből való nagyszámú fordítás révén az írott nyelvben is gyakoriak a különféle kontaktusjelenségek.

A helyesírás vonatkozásában egyelőre nem nevezhető nagymérvűnek a többségi nyelv befolyása, de a határon túli kisebbségi magyar nyelvű kiadványok ilyen jellegű vizsgálatai azt bizonyítják, hogy ez a terület sem mentes az államnyelvi hatásoktól. Így van ez annak ellenére, hogy az akadémiai helyesírási szabályzatot az utódállamokban élő magyarok is központi jelentőségűnek, presztízisértékűnek tekintik: a kisebbségi magyar tannyelvű iskolák, a magyar nyelvű kiadványokat megjelentető könyv- és lapkiadók, valamint egyéb magyar vonatkozású intézmények saját bevallásuk szerint egyaránt a magyar helyesírás társadalmilag érvényes szabályait, irányelveit követik. Ráadásul a tanulmányaikat kisebbségi magyar iskolákban folytató tanulók a többségi nemzet nyelvét csak második nyelvként tanulják, így annak helyesírási rendszerét – a kommunikációs, grammatikai és irodalmi ismeretek elsajátítását előtérbe helyező oktatási programok követelményrendszeréhez igazodva – csak alap-, esetleg középszinten sajátítják el. Felmérések bizonyítják, hogy többségi nyelvű szépirodalmat, ismeretterjesztő könyveket és sajtótermékeket a kisebbségi magyar diákok ritkán olvasnak, s ha a középiskola befejezése után nem értelmiségi pályát választanak, nem lesz nélkülözhetetlen szükségük az államnyelv helyesírási rendszerének ismeretére, szabályainak alkalmazására. A fentiek alapján nyilvánvaló tehát, hogy a kisebbségi beszélők zöménél általában nem alakul ki a többségi nyelv helyesírásának biztos tudása, ezért kevés a valószínűsége annak, hogy anyanyelvi ortográfiai készségüket jelentősen befolyásolhatnák a többségi helyesírási rendszer sajátosságai. A dolgozat további részében bemutatásra kerülő példaanyag mégis arról tanúskodik, hogy – főként a helynevek, az intézménynevek és a rövidítések írását,

1 A témával kapcsolatos kutatások az 1/0272/17. számú *Preklad, kultúra, hybridita a polylingvizmus v kontexte maďarskej literárnej vedy a lingvistiky* című VEGA-projekt és a Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Gramma Nyelvi Iroda kutatási terve alapján folytak a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén (Comenius University, Faculty of Arts, Department of Hungarian Language and Literature, Bratislava).

valamint az írásjelhasználatot illetően – meglehetősen intenzív a többségi helyesírás jellemző jegyeinek a szlovákiai magyar írásgyakorlatba való „átszüremkedése”. Az alábbi fejezetekben azokból a szlovákiai magyar helyesírási sajátosságokból mutatunk be néhányat, amelyekben egyértelműen nyomon követhető a többségi nyelv hatása.

1. Helyesírási interferencia a szlovákiai települések és domborzati nevek magyar megnevezésének írásában

Az 1989-es változások után Szlovákiában hosszú politikai csatározások kezdődtek a magyarlakta települések kisebbségi nevének hivatalos elismertetéséért. Mivel a követelések elfogadása az ország Európa Tanácsba való felvételének egyik alapfeltétele volt, 1994-ben megszületett az ún. táblatörvény², melynek értelmében a település kezdetét és végét jelző közúti táblákon kisebbségi nyelven is feltüntetik azoknak a falvaknak és városoknak a nevét, ahol az adott kisebbséghez tartozó lakosság számaránya eléri a 20%-ot. Az érintett helységek hivatalos kisebbségi megnevezését a törvény mellékleteként jegyzett településnév-jegyzék tartalmazza. Ebben a közigazgatásilag egyesített községek magyar nevének írásmódja ahhoz a szlovák helyesírási szabályszerűséghez igazodik, mely szerint az ilyen névformákban kötőjellel kapcsoljuk egymáshoz az összevont helységek nevét, pl.: *Dvorníky-Včeláre* → *Szádudvarnok-Méhész*, *Perín-Chym* → *Perény-Hím*. A szlovákiai magyar nyelvi tervezés területén tevékenykedő szakemberek javaslatai szerint a szóban forgó helységnevek kisebbségi nyelvű megnevezésének írásmódját egyértelműen a magyar helyesírás szabályaihoz kell igazítani. A szlovákiai települések kisebbségi nevének többféle szempontból is szükséges újstandardizálása esetén *Perín-Chym* vonatkozásában nem okozna gondot az egybeírás (l. *Perény + Hím* → *Perényhím*), *Dvorníky-Včeláret* illetően pedig olyan nevet kellene bevezetni, amely igazodik a magyar helységnévkötés hagyományaihoz, községtörténeti szempontból is elfogadható, írásmódja pedig a magyar helyesírás szabályait követi (mint pl. a *Méhészudvarnok* névforma).

A helyesírási interferencia egyéb helynevekben, főként a domborzati nevek magyar megfelelőjének írásában is megfigyelhető. Ezek a nevek csakis államnyelven jelenhetnek meg a hivatalos szlovákiai térképeken, amelyeken a geomorfológiai szempontból összetartozó tájak Szlovákia területére eső részei gyakran önálló, a magyarországitól vagy más országtól eltérő nevet viselnek. Ennek következtében a szlovákiai magyar térképészeti kiadványok, a magyar nyelvű sajtó, a magyar tannyelvű iskolák számára készült földrajztankönyvek és egyéb kiadványok – gyakran különböző törvényi rendelkezések kényszerének engedve – a domborzati neveknek többnyire nem a hagyományos magyar, hanem az államnyelvi

2 Hivatalos neve: Zákon č. 191/1994 Národnej rady Slovenskej republiky o označovaní obcí v jazyku národnostných menšín. (Magyarul: A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának 1994. évi 191. számú törvénye a települések nemzetiségi kisebbségi nyelven történő megjelöléséről.)

megnevezés alapján keletkezett magyar ekvivalenseit tüntetik fel. A Kisalföld északi részét például a szlovák térképek *Podunajská nížina*ként jelölik, melynek a szlovákiai magyar írásgyakorlatban két különböző, s mindkettőn belül eltérő írásmódú megfeleltetése adathozható, mégpedig: *Dunamenti-síkság / Dunamenti-alföld*, *Duna menti síkság / Duna menti alföld*, *Dunamenti síkság / Dunamenti alföld*.³ Írásformáját illetően a *Dunamenti-síkság / Dunamenti-alföld* névvariáns a többszörös összetételek írásának azon szabályszerűségéhez igazodik, mely szerint ha egy különírt szókapcsolat olyan utótagot kap, amely az egész kapcsolathoz járul, az egyébként különírandó részt az új alakulatban egybeírjuk, és ehhez az utótagot szótagszámától függetlenül kötőjellel kapcsoljuk. A *Duna menti* szerkezet azonban – lévén az egyik tagja tulajdonnév, a másik köznévi – még ideiglenes összetételként sem kapcsolható egybe, különírt formájához pedig nem járulhat kötőjellel a köznévi utótag. A standardnak számító *Duna menti síkság / Duna menti alföld* írásváltozat a fenti szabálypontnak azt a kitételét követi, miszerint a szabály nem vonatkozik azokra a névtípusokra, amelyekben a két különírt elemből álló földrajzi név újabb, köznévi taggal bővül, ilyenkor ugyanis az új elem kötőjel nélkül kapcsolódik az alapul szolgáló névrészhez. A *Dunamenti síkság / Dunamenti alföld* írásforma azonban nagy valószínűséggel a térfelszíni alakulat szlovák megnevezésének írásmódját másolja, melyben a földrajzi név első, előjárósóból és melléknévből keletkezett nagy kezdőbetűs tagjához (*Podunajská*) kötőjel nélkül, tőle különírva kapcsolódik a kis kezdőbetűs köznévi tag (*nížina*). A helyesírási interferenciát feltételező vélekedésünket alátámasztja az a tény, hogy az anyaggyűjtés során – két kivételtől eltekintve – mindig kétnyelvű szövegek környezetben (pl. szlovák–magyar földrajzinév-jegyzékben) fordult elő a *Dunamenti síkság / Dunamenti alföld* írásváltozat, miközben a magyar megnevezést minden esetben a szlovák földrajzi név kisebbségi nyelvű ekvivalenseként tüntették fel.

2. Az intézménynevek írásának sajátosságai a szlovákiai magyar írásgyakorlatban

Az anyaországi és a határon túli magyar írásgyakorlat egyaránt arról tanúskodik, hogy anyanyelvi beszélőknek is gyakran okoz gondot a különböző típusú intézménynevek (lásd: teljes és cégszerű intézménynevek, illetve mellettük vagy helyettük használt egyéb névformák; intézmények alárendelt egységeinek neve, illetve ezek átmeneti típusai; intézménynévszerű megnevezések) egymástól való megkülönböztetése, és a rájuk vonatkozó helyesírási szabályok adekvát alkalmazása. De ez csak az egyik lehetséges oka az intézménynevek írásában tapasztalt bizonytalanságának, a másik feltehetőleg az 1989-es év politikai-társadalmi változásaiban keresendő. Ez utóbbi következményeképpen mind Magyarországon, mind az utódállamokban rövid időn belül átalakult az egyes országok intézményrendszere, ami új névtípusok megjelenését vonta maga után. Mivel az akkor

3 A *Podunajská nížina* két, köznévi tag tekintetében eltérő magyar megfeleltetésének kialakulását az okozta, hogy a szlovák *nížina* földrajzi köznévi *síkság*nak és *alföld*nek egyaránt fordítható.

érvényben lévő helyesírási szabályozás értelemszerűen csak az 1984 előtti intézménytípusokra vonatkozott, az elmúlt negyedszázadban egyre dinamikusabban terjedtek az ingadozó, illetve vegyes írásmódú intézménynevek. Ez a jelenség napjainkban is nyomon követhető az anyaországi és a határon túli magyar írásgyakorlatban.

Kisebbségi helyzetben azonban egy további fontos tényező befolyásolja az intézménynevek írásmódját: az utódállamok közigazgatásához, oktatásügyéhez és egyéb színtereihez kapcsolódó intézmények nevének magyarra fordításakor felmerülő helyesírási problémák. Az összegyűjtött példaanyag alapján a legnagyobb mértékű ingadozás azon szlovák intézménynevek magyar megfelelőinek írásában mutatkozik, amelyek az intézmény telephelyének nevét is tartalmazzák. A szlovákiai magyar írásgyakorlatra jellemző helyesírási anomáliákat az iskolaneveken szemlétetjük. A különböző szintű és típusú szlovák oktatási intézmények nevében állandó tagként szerepel a telephely neve, amely nominativusi vagy locativusi esetben áll az alakulat végén, pl.: *Základná škola s vyučovacím jazykom maďarským, Horná Potôň; Obchodná akadémia, Veľký Meder*; illetve: *Základná škola s vyučovacím jazykom maďarským vo Veľkom Blahove, Stredná odborná škola technická v Komárne*. A magyar megfelelőkben a szlovák minta szinte előrevetíti a helységnevi elem elhelyezkedését. Amennyiben a többségi nyelv alanyesetben tünteti fel az intézmény működésének helyét, a magyar névváltozat is alanyesetben közli: helyesírásunk vonatkozó szabálypontját követve a név egyes alkotóelemeit nagybetűvel jelöli, a telephely nevét pedig vesszővel különíti el az intézménynév többi részétől, pl.: *Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola⁴, Felsőpatony; Kereskedelmi Akadémia, Nagymegyer*. Ha azonban a szlovák névforma locativusi esetben jeleníti meg a helységnevet, az a magyar névváltozatban egyszer nagy, másszor kis kezdőbetűs *-i* képzős melléknévi jelzőként kerül a név élére, pl.: *Nagyabonyi Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola / nagyabonyi Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola, Komáromi Műszaki Szakközépiskola / komáromi Műszaki Szakközépiskola*. Ez a kettős írásmód érvényesül akkor is, ha a szlovák megnevezésben a telephely nevének kívül más megkülönböztető elem is szerepel, pl.: *Gymnázium Zoltána Kodálya s vyučovacím jazykom maďarským v Galante*. Az iskola magyar nevében a helységnevi jelző ilyenkor vagy az államnyelvi telephely tulajdonnévi funkcióját megtartva nagy kezdőbetűs állandó tagként jelenik meg (l. *Galántai Kodály Zoltán Magyar Tanítási Nyelvű Gimnázium*), vagy a magyarországi helyesírási gyakorlatot követve kis kezdőbetűs alkalmi jelzőként mutatkozik (l. *galántai Kodály Zoltán Magyar Tanítási Nyelvű Gimnázium*).

A szlovák megnevezés magyar megfeleltetésének írása akkor is szinte kivétel nélkül megegyezik a forrásnyelvi alakulattal, ha nyilvánvaló, hogy a többségi nyelvben jelzős szerkezettel kifejezett névrész adekvát magyar megfelelője nem jelzői szókapcsolat lesz, pl.: *Súkromná stredná odborná škola s vyučovacím jazykom maďarským v Dunajskej Strede* →

4 Az *alapiskola* (Mo.-on: általános iskola) a szlovák *základná škola* tükörfordítása. A szlovákiai magyar nyelvhasználatban standard kifejezésnek minősül: állandó eleme az alapfokú oktatási intézmények hivatalos magyar nevének továbbá az iskolatípushoz kapcsolódó magyar nyelvű oktatási dokumentumoknak, s kizárólagos jelleggel használja a szlovákiai magyar központi sajtó is.

Dunaszerdahelyi Magyar Tanítási Nyelvű Magán Szakközépiskola/dunaszerdahelyi Magyar Tanítási Nyelvű Magán Szakközépiskola; Súkromná stredná odborná škola, Rimavská Sobota → *Magán Szakközépiskola, Rimaszombat*. Az összegyűjtött nyelvi anyagban csak egyetlen, a magyar helyesírás szabályait követő példát találtunk (l. *Súkromné gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským v Dunajskej Strede* → *Dunaszerdahelyi Magyar Tannyelvű Magángimnázium*), pedig egyértelmű, hogy a *magán-* 'egyéni, privát, saját' jelentésben, vagyis összetételi tagként, és nem különírandó ragos névmásként szerepel az iskolanevekben.

A fentihez hasonló írásmódbeli analógia jelentkezik a *Stredná odborná dievčenská škola s vyučovacím jazykom maďarským, Dunajská Streda* → *Magyar Tannyelvű Leány Szakközépiskola, Dunaszerdahely* és a *Stredná odborná dievčenská škola, Senec* → *Leány Szakközépiskola, Szenc* iskolanevekben is. Ebben az esetben elképzelhetőnek tartjuk, hogy a *stredná odborná škola dievčenská* (magyarul: leány-szakközépiskola) szerkezet magyar megfelelőjének megállapításakor a kötőjeles írásmódot eredményező vonatkozó szabály elbizonytalanította a fordítót, aki – intézménynévben nem tartva ildomosnak a kötőjelezt – inkább a szabálytalannak minősülő különírás mellett döntött. Egy másik, a többszörös összetételek írását rendszerező szabálypont ismerete azonban megoldotta volna a problémát: az AkH. szerint a szótagszámlálás szabálya általában nem érvényesül a tulajdonnevekben, ezen belül pedig elsősorban az intézménynevekben (pl.: *Pénzügyminisztérium, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Szent István Egyetem Állatorvostudományi Kara* stb.). E szabályszerűség alapján a kisebbségi magyar intézménynevekben is alkalmazható a hat szótagnál hosszabb többszörös összetételek egybeírása, tehát: *Magyar Tannyelvű Leányszakközépiskola, Dunaszerdahely; Leányszakközépiskola, Szenc* stb.

3. Többségi nyelvi hatások a rövidítések és a betűszók írásában

Az egyszerűsége, rövidegre való törekvés jegyében a nyelvek a sűrűn előforduló közszavak és tulajdonnevek teljes alakja helyett gyakran használnak különféle, elsősorban írásban élő rövidítéseket, köznévi, illetve tulajdonnévi betűszókat és szóösszevonásokat. Ezek egy jelentős része mind a magyarban, mind a szlovákban többszavas szókapcsolatot helyettesít, melyek írásmódja alkalmanként egyezést mutat: nyelvünkben például a bruttó hazai termék angol elnevezéséből keletkezett nagybetűs *GDP* (= gross domestic product) betűszó vált általánossá, s a szlovák is hasonlóképpen, nagybetűkkel jegyzi a hazai kifejezésből (= hrubý domáci produkt) létrehozott *HDP* betűszót.

Többszörre azonban ezen a területen is eltérő írásmód érvényesül a két nyelvben. A sportesemények nevét illetően például a magyarban az *Eb* (Európa-bajnokság) betűszó a kéttagú szerkezet tulajdonnévi, illetve köznévi elemét jelölő kezdőbetűk leképzéséből jött létre; míg szlovák megfelelője, az *ME* (majstrovstvá Európy) betűszó annak ellenére nagybetűs,

hogy a két szóból álló megnevezésnek csak az egyik tagja tulajdonnév. A szintén sporteseménynek számító világbajnokság szóból keletkezett *vb* betűszó nyelvünkben az összetétel köznévi alkotóelemeihez igazodva kisbetűs írásmódú, a szlovák azonban a kifejezés (majstrovstvá sveta) köznévi tagjaitól függetlenül nagybetűsen, *MS* alakban jegyzi.

A többségi nyelv helyesírásának hatása a szlovákiai magyar írásgyakorlatból összegyűjtött rövidítésekben, betűszókból is megmutatkozik. A szlovák *s. r. o.* (= spoločnosť s ručením obmedzeným) betűszói formájú rövidítésben a háromszavas kifejezés minden elemének kezdőbetűje után pont következik, míg kodifikált magyar megfelelőjének, a *kft.* (= korlátolt felelősségű társaság) rövidítésnek csak a végére kerül írásjel. Az adatok példák szerint a szlovákiai magyar írásgyakorlatban is elterjedtebb a szabályos írásmódot követő *kft.* alak, nem ritka azonban – főként az elektronikus sajtóban – a szlovák rövidítés írásformájához igazodó *k. f. t.* módosulat sem. Hasonló helyesírási interferencia mutatkozik a szlovák *a. s.* (akciová spoločnosť) rövidítés magyar megfelelőjének írásában is: a standardnak számító *bt.* (= betéti társaság) írásalak mellett egyre gyakrabban bukkan föl a szlovák helyesírást követő *b. t.* írásforma.

A feldolgozott nyelvi anyag alapján arra is akad példa, hogy különböző típusú magyar nyelvű szövegekbe közvetlen kölcsönszóként mellékjelet tartalmazó szlovák betűszók épülnek be. Ez általában akkor fordul elő, ha az anyaországitól eltérő közigazgatáshoz, pénzügyi szektorhoz, kultúrához stb. kapcsolódó mozaikszónak Szlovákiában nem alakult ki magyar megfelelője, pl.: *ČSOB* (= Československá obchodná banka, magyarul: Csehszlovák Kereskedelmi Bank), *IČO* (= identifikačné číslo organizácie, magyarul: szervezet azonosító száma), *SLUK* (= Slovenský ľudový umelecký súbor, magyarul: Szlovák Népművészeti Együttes) stb.

Nem kis problémát okoz továbbá, hogy az anyaországban ritkábban előforduló, a határon túli magyar beszélőközösségek nyelvhasználatában azonban gyakori kifejezések, szókapcsolatok rövidítésének standard írásformáját nem határozza meg az egyébként közmagyar érvényű helyesírási szabályzat. Ennek az a következménye, hogy egyes, elsősorban többszavas kapcsolatok rövidítése a legkülönbözőbb módzatokban jelenik meg a kisebbségi írásgyakorlatban. A Szlovákiában értelemszerűen mindennaposnak számító 'szlovákiai magyar' szókapcsolatnak például tudományos jellegű munkákból kilenc különböző írásmódja adatható: *szlovákiai magy.*, *szlovákiai m.*, *szlov. magy.*, *szlov. m.*, *szm.*, *szm*, *Szm.*, *Szm*, *SM*.

4. Átfedések az írásjelek használatában

Az írásjelek használatának szabályai általában mind a magyarban, mind a szlovákban a grammatikai viszonyokhoz igazodnak: a mondatok szerkezetét, tagolódását vagy részeik, részleteik egymáshoz kapcsolódását tükrözik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy

a két nyelv írásjelhasználati megoldásaiban nincsenek eltérések. A mondatvégi írásjelek tekintetében ugyan több a hasonlóság, mint a különbözőség, de a kettőspont, a gondolatjel, az idézőjel és a kötőjelek funkciói s ennél fogva használatuk már nem mindig esik egybe. A szlovákiai magyar írásgyakorlat azt mutatja, hogy épp e négy írásjellel kapcsolatban figyelhető meg leggyakrabban helyesírási interferencia.⁵

A magyar helyesírás szerint általában kettőspontot teszünk az összetett mondatok tagmondatai közé, ha az előző tagmondatlal egy-egy lényeges gondolatra hívjuk fel a figyelmet, vagy ha jelezni kívánjuk, hogy a következő tagmondat fontosabb magyarázatot vagy következtetést tartalmaz (AkH. 246. pont). A szlovák helyesírás ebben az esetben alternatív megoldást kínál, s a két tagmondat között vagy kettőspont, vagy gondolatjel alkalmazását javasolja (PSP 2013). Vizsgálatok bizonyítják, hogy a szlovák írásszokás ilyenkor egyértelműen a gondolatjel használatát részesíti előnyben, s ugyanez a tendencia figyelhető meg a szlovákiai magyar írásgyakorlatban is, pl.: *Náš cieľ je jasný – chrániť rodinu.* → *Célnk egyértelmű – védeni a családot.* Vagy: *Na druhý deň to bolo isté – predstavenie sa odkladá.* → *Másnapra bizonyossá vált – az előadás elmarad.*⁶ (Misad 2009: 112).

A többségi helyesírás hatása az idézőjel használatában is megmutatkozik. A magyar az idézetbe iktatott idéző mondatot közbevetésnek tekinti, tehát gondolatjelek közé helyezi, miközben a második idézőjelet csak az idézet végén, a szövegzáró írásjel után jelöli, vagyis csak egy idézőjelpárt használ (AkH. 257. pont). A szlovák ezzel szemben a közbevetést megelőző és követő idézetrészt is lezárja, vagyis két idézőjelpárt alkalmaz (PSP 2013). Ez utóbbi jelölésmód a szlovákiai magyar írásgyakorlatban is megfigyelhető, pl.: *„Aj naše družstvo sa zúčastnilo súbojov” – povedal učiteľ telocviku – „dokonca sme dosiahli výborné výsledky”.* → *„A mi csapatunk is szerepelt a tornán” – nyilatkozta az iskola testneveléstanára – „mégpedig kitűnő eredménnyel.”* Vagy: *„Ominózne učebnice škola zaslala späť vydavateľovi” – povedala predsedkyňa rodičovského združenia – „aspoň sme tak informovaní.”* → *„Az ominózus tankönyveket az iskola már visszaküldte a kiadónak” – mondta a szülői tanács elnöke – „legalábbis úgy tudjuk.”* (Misad 2009: 112).

Az sem egyedi jelenség, hogy az idézet és az őt követő idéző mondat a szlovák jelölésmódhoz igazodva nem gondolatjellel, hanem vesszővel kapcsolódik egymáshoz, pl.: *„Mestská samospráva v tomto roku výraznou sumou podporuje futbalové mužstvo”,* povedal starosta. → *„Az önkormányzat ebben az évben jelentősen növeli a futballcsapat támogatására szánt összeget”,* nyilatkozta a polgármester. Vagy: *„Spravíme všetko kvôli tomu, aby rodičia zapísali svoje školopovinné deti do maďarských škôl”,* vyhlásil predseda nadácie. → *„Mindent megteszünk annak érdekében, hogy a szülők iskolaköteles gyermekeiket magyar iskolába írássák”,* jelentette ki az alapítvány elnöke (Misad 2009: 112–113).

5 A szemléltetést segítő példák olyan kétnyelvű regionális sajtótermékből származnak, amelyben ugyanaz az írás szlovák és magyar nyelven is megjelenik.

6 Keszler Borbála szerint a magyarországi írásgyakorlatban is elszaporodtak a hasonló funkciójú gondolatjeles megoldások, jellemzően azonban újságcímekben, a meglepő fordulat kifejezésére szolgálnak (1996: 50).

Helyesírási interferencia mutatkozik továbbá a szavak és szórészek közötti írásjelhasználatban is. Két vagy több nép, nyelv, szak stb. kapcsolatát a magyar nagyköötőjellel érzékelteti, míg a szlovák az ilyen alakulatok tagjait kiskötőjellel illeszti egymáshoz. A szlovákiai magyar írásgyakorlat ez esetben leginkább akkor követi a többségi mintát, amikor a mellérendelő kifejezéspárokat tartalmazó magyar nyelvű szöveg szlovákból való fordítással keletkezett, pl.: *študijný odbor maďarský jazyk a literatúra-slovenský jazyk a literatúra* → *magyar nyelv és irodalom-szlovák nyelv és irodalom tanulmányi szak, slovensko-maďarský/maďarsko-slovenský slovník* → *szlovák-magyar/magyar-szlovák szótár, slovensko-ukrajinská hranica* → *szlovák-ukrán határ* stb. (Misad 2009: 113).

Összegzés

Kisebbségi helyzetben a többségi nyelv hatása a kisebbség anyanyelvhasználatának minden szintjén s minden változatában jelentkezik. A különböző természetű interferenciajelenségek főként a beszélt nyelvben gyakoriak, de az írott nyelvben is előfordulnak. A fenti írás a helyesírási interferencia néhány olyan példáját mutatja be, melyekben a szerző véleménye szerint valószínűsíthető a többségi nyelv helyesírásának hatása. A szlovákiai magyar nyomtatott és elektronikus sajtóból összegyűjtött példaanyag arról tanúskodik, hogy a kodifikált magyar írásmódtól való eltérés a település- és a domborzati nevek, valamint az intézménynevek, a rövidítések és az írásjelhasználat esetében nem tudatlanságból fakadó hiba, hanem leginkább a többségi nyelvből kisebbségi nyelvre való fordítás következménye: ilyenkor a szlovákból fordított magyar megnevezésben nemcsak a mintaként szolgáló többségi nyelvi alakulat szerkezete, hanem annak írásmódja is leképződik.

Irodalom

- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Bozsik Gabriella 1999. Az új keletű intézménynevek és alapítványnevek nyelvi jellemzői és helyesírási kérdései. V. Raisz Rózsa – H. Varga Gyula (szerk.): *Nyelv és kommunikációs kultúra az iskolában. XIII. Anyanyelv-oktatási Napok*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 669–676.
- Fábián Pál – Földi Ervin – Hőnyi Ede 1998. *A földrajzi nevek helyesírása*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Fábián Pál 1999. Gondolatok a nyelvi normáról és a helyesírásról. Fábián Pál – Lőrincze Lajos (szerk.): *Nyelvművelés*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 261–264.

- Hajdú Mihály 1994. *Magyar tulajdonnevek*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Héder Ágnes 2000. Egyezések, eltérések a magyar és a szlovák helyesírásban. Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa (szerk.): *Helyesírás és tanárképzés*. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola. Eger. 34–39.
- Keszler Borbála 1995. A magyar írásjelhasználat jellemző sajátosságai. Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa (szerk.): *Helyesírásunk elvi és gyakorlati kérdéseiből. Tanulmányok, cikkek, feladatok*. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola. Eger. 44–53.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Mező András 1982. *A magyar hivatalos helységnevéadás*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Misad Katalin 2009. *Nyelvi kontaktusok. Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok*. Liliium Aurum. Dunaszerdahely.
- Misad Katalin 2012. A szlovákiai intézmények magyar nevének standardizálásáról. *Fórum Társadalomtudományi Szemle XIV. évf. 3. sz.* 51–67.
- Misad Katalin 2015. A helyesírás-tanítás gyakorlati kérdései a kisebbségi oktatás szemszögéből. Misad Katalin – Csehy Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia V*. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület. 54–70.
- PSP 2013. *Pravidlá slovenského pravopisu*. Bratislava: VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. <http://www.juls.savba.sk/ediela/psp2000/psp.pdf> (letöltve: 2016. március 5.)
- Szabómihály Gizella 2011. A szlovákiai földrajzi nevek magyar standardizációja. *Fórum Társadalomtudományi Szemle XIII. évf. 3. sz.* 21–44.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. A helyesírás a nyelvi normák rendszerében. O. Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa – Zimányi Árpád (szerk.): *Helyesírási kultúránk fejlesztéséért*. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke. Eger. 17–21.
- Zákon č. 191/1994 Národnej rady Slovenskej republiky o označovaní obcí v jazyku národnostných menšín. <http://old.culture.gov.sk/ministerstvo/legislatva2/prvne-predpisy-v-oblasti-kultry/zkony/191/1994> (letöltve: 2016. január 28.)

Források

- Dunaszerdahelyi Hírnök*. A Városi Önkormányzat lapja. 2015. október–december. *Dunajskostredský hlásnik*. Dvojtyždenník Mestskej samosprávy. Október–december 2015.
- Katedra*. Szlovákiai magyar pedagógusok és szülők lapja. XXII. évfolyam számai.
- Pedagógusforum*. A Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetségének lapja. XV. évfolyam számai.

NAGY NATÁLIA

Ungvári Nemzeti Egyetem, Ungvár

A KÁRPÁTALJAI MAGYAR TANULÓK HELYESÍRÁSA NÉHÁNY SZEMPONTBÓL

1. Bevezetés

A helyesírás tanításával kapcsolatos kérdések központi helyet foglalnak el az anyanyelv, az anyanyelvi grammatika tanításában, s örökké aktuálisak. Sok nyelvész, gyakorló tanár érzi, hogy erről írni, értekezni, tapasztalatot cserélni szükséges, hasznos és fontos. A helyesírás végigkíséri egész életünket, ezért a helyesírási kultúra fejlesztése nem elhanyagolható területe az iskolai nevelésnek. A magyartanásra nagy felelősség hárul a tanított nyelvtani ismeretek elsajátítása során, mivel a tudatos helyesírás-tanulás színtere az iskola (Antalné 1996: 19).

A helyesírás-tanítás módszeres eljárásait a tudatosítás, a gyakorlás és az ellenőrzés terén kell tisztázni. Az általános iskolában tudatosítjuk a helyesírási tudnivalókat, a középiskola pedig ezen ismereteket megszilárdítja (Szemere 1986: 216).

A helyesírási készség nem velünk született adottság. Lépésről lépésre kell kibontakoztatnunk tanítványainkban az ösztönös íráskészségtől a tudatos helyesírási jártasságig, az elméleti ismeretek gyarapodásával párhuzamosan. Mint minden hosszú távú cél eléréséhez, így ehhez a munkához is meg kell találni a megfelelő eszközöket.

A helyesírás alapjait az alsó tagozatban kell lerakni, mert erre épül a később megszerzett tudás. Azért fontos kihasználni ezt az időszakot, hogy a tanulók szilárd alapra építkezzenek. Az anyanyelvi tantárgy-pedagógia szerint az általános iskola 5–9. osztályában a magyartanár legfontosabb feladatai közé tartozik a helyesírás tudatosítása, azaz a szabályok elsajátíttatása. Itt kell hangsúlyoznom, hogy erre a jelenlegi ukrán minisztérium által kiadott tanterv nem ad egyetlen órát sem, csupán a szűkös nyelvtanóra keretében van a tanárnak lehetősége, hogy fejlessze, gyarapítsa a tanuló helyesírási ismereteit.

Az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Filológiai Tanszéke több mint tizenöt éve szervezi a Simonyi Zsigmond helyesírási verseny kárpátaljai fordulóját az 5–8. osztályos tanulók számára. Immár hagyománnyá vált, hogy a hivatalos versenyfeladatok megoldása után a tanulók csapatversenyen is részt vehetnek, ahol feladatlapot töltenek ki, s csapatuknak szerezhetnek pontokat, melyeket a verseny végén értékes ajándékokra váltnak be. A jelen tanulmányban e dolgozatok tanulságait ismertetem.

A vizsgáldás során választ akartam kapni arra, hogy a magyar környezetben élő tanulók milyen helyesírási sajátosságokkal rendelkeznek, valamint arra is, hogy a kettősnyelvűség

hogyan befolyásolja a magyar fiatalok normaszzerű írását. A modern technikai eszközök segítségével alkotott virtuális szövegek életünk meghatározó részévé váltak. Az internetes kommunikáció terjedése közben azonban azt is tapasztaljuk, hogy valamiféle új nyelvhasználati norma alakul ki az elektronikus szövegekkel kapcsolatban, amelyekben eltekintenek a helyesírási szabályok szigorú betartásától. Érdekelt, hogy mennyire befolyásolja ez az újszerű norma az 5–8. osztályos tanulók helyesírását.

2. A helyesírási feladatlap hibatípusai

A feladatlapon szereplő feladatsort úgy állítottuk össze, hogy megfeleljen az érvényben lévő ukrainai tantervnek s a tanulók elvárható tudásszintjének. Nagy hangsúlyt fektetünk a hagyományos írásmód, a külön- és az egybeírás, a kis- és a nagybetű, a szóelemzés hatálya alá tartozó feladatokra. A tanulóknak el kellett dönteniük, hogy az adott szóalakok külön- vagy egybeírva szerepelnek-e helyesen, a magán- és a mássalhangzók időtartamának jelölésével kapcsolatos feladatok, valamint az *ly*-t és a *j* betűt tartalmazó szavakkal kapcsolatban behelyettesítő feladatokat kellett megoldaniuk.

2.1. A magán- és a mássalhangzók időtartamának jelölése.

2.1.1. A magánhangzók időtartamának jelölése

A feladatok közül a magánhangzók időtartamának jelölésében elkövetett hibákat tekinthetjük az egyik olyan hibatípusnak, melyet a nyelvjárás, illetve a szláv nyelvvel való kölcsönhatás befolyásol. Kiss Jenő hívta fel a figyelmet arra, hogy a nyelvjárási háttérű tanulók nagymértékben hajlamosak fonetikai jellegű helyesírási hibák elkövetésére (Kiss 1999: 376). A kárpátaljai tanulók mindegyike északkeleti nyelvjárásban beszél, melynek egyik sajátossága, hogy a köznyelvi hosszú magánhangzók a kiejtésben megrövidülnek, például jellemző a felső nyelvállású hosszú magánhangzók rövid ejtése (az *ú*, *ü*, *i* helyett ezek rövid párja az *u*, *ü*, *i* jelenik meg).

Az 1. táblázat osztályokra lebontva mutatja be a különböző megrövidült szótöveket és toldalékokat.

Hibatípus	A feladatlapban előforduló szóalakok osztályokra lebontva			
	5. osztály	6. osztály	7. osztály	8. osztály
A szótövek írása	<i>tüözött,</i> <i>hasonlítottak,</i> <i>nyílik</i>	<i>müvét,</i> <i>kiszínezet,</i> <i>gyujt, fürkészik</i>	<i>híradósok,</i> <i>ujra, szüntek,</i> <i>ellensúlyozta</i>	<i>alapító, híd,</i> <i>építésének</i>
Hosszú <i>ú</i> , <i>ü</i> a főnév végén	<i>f<u>ü</u>, kesely<u>ü</u>,</i> <i>baty<u>ü</u></i>	–	–	–

Hibatípus	A feladatlapban előforduló szóalakok osztályokra lebontva			
	5. osztály	6. osztály	7. osztály	8. osztály
Hosszú <i>ú, ű</i> a melléknevek végén	<i>karcs<u>u</u>ak,</i> <i>termet<u>ü</u>ek</i> <i>hossz<u>u</u>.</i>	<i>legnépszer<u>ü</u>bb,</i> <i>életszer<u>ü</u>vé</i>	–	–
Tő belseji <i>i-í, u-ú,</i> <i>ü-ű</i>	<i>tűzött, hírde-</i> <i>tés, elbujik</i>	<i>húszadik</i>	<i>bújkal, tizenöt,</i> <i>gyűrközik</i>	<i>dülöngél,</i> <i>múlandóság</i>
Szabályos <i>i-í, u-ú,</i> <i>ü-ű</i> váltakozást mutató főnevek	<i>kútat, vízes</i>	<i>útat, nyílas</i>	<i>útas, vízet,</i> <i>vízesvödör</i>	<i>hidak,</i> <i>múlandóság</i>

1. táblázat: A magánhangzók időtartamának jelölése

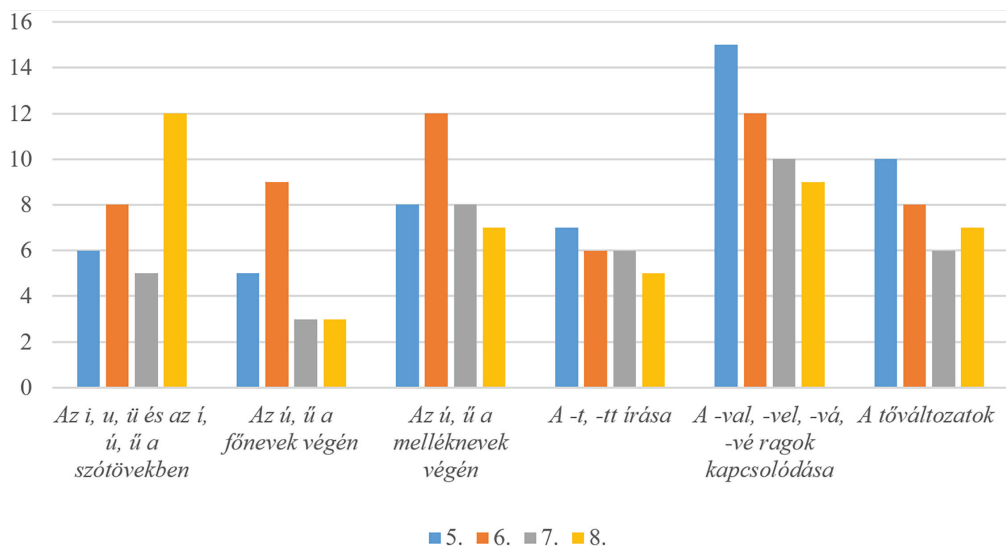
2.1.2. A mássalhangzók időtartamának jelölése

Az elemzett dolgozatokban a legtöbb helyesírási hiba a toldalékos alakokban fordult elő, a *vall-vel, -vál/-vé* ragos szavakban. A szótövekben alig van hiba, a tőváltozatok írása nehézkes, mivel az a szabályokkal le nem írható műveletekhez tartozik. Antalné Szabó Ágnes írása szerint a helyesírás tanulása egyrészt szabályokkal leírható, másrészt szabályokkal le nem írható műveletek elsajátításából áll (Antalné 2003: 29).

Nehézkes a mássalhangzók hosszúságának írása. Hernádi Sándor kétbalkezes helyesírásnak nevezi, merthogy többen hiszik még mostanában is, hogy az *áll, hall, száll* igét azért írjuk kettőzött betűvel, mert két *lábbal, füllel, szárnyal* szokás végezni e cselekvéseket. Ha az *áll, hall* azért érdemelné kettőzött *l*-t, mert páros testrészekkel végezzük e cselekvéseket, mivel magyarazzuk, hogy az *evez, fut, lép, les, megy, néz, szalad* igében nem kettőzünk egyetlen betűt sem? Ha mi két lábunkkal két betűt érdemlünk, a derék disznók, kutyák, macskák és tehenek is igényt tarthatnak: négyre. A négylábú ló ezek szerint nem *ügetne*, hanem *ügggetne*. Mondhatjuk, hogy ez a helyesírás kétbalkezes, ügyetlen, ne terjesszük! Ezeket a szavakat azért írjuk így, mert bennük hosszú a mássalhangzó. A hosszú mássalhangzókat pedig kettőzött betűvel, betűkettőzéssel kell jelölnünk (Hernádi 1974: 62).

Hibatípus	A feladatlapban előforduló szóalakok osztályokra lebontva			
	5. osztály	6. osztály	7. osztály	8. osztály
A <i>-t, -tt</i> írása	<i>kiszínezet</i>		<i>szünttek</i>	<i>vallota, időzöt</i>
A <i>-val, -vel, -vá,</i> <i>-vé</i> toldalékok hasonulása	<i>kézel, bölcsé</i>	<i>színesé, kifejezé-</i> <i>sel, fordulatal,</i> <i>szólással, amelyel</i>	<i>okosá</i>	<i>birodalomal,</i> <i>becsüsel</i>

2. táblázat: A mássalhangzók időtartamának jelölése

1. ábra: A magán- és a mássalhangzók időtartamának jelölése

2.2. A mássalhangzók minőségi és mennyiségi változásainak jelöletlensége

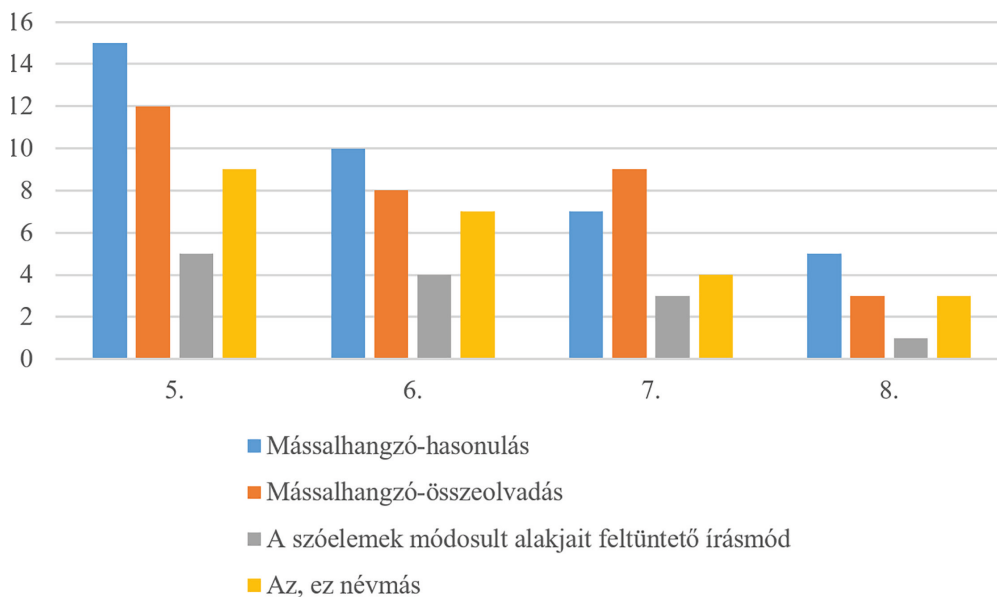
Helyesírásunk a szóelemző írásmód elvének érvényesítésével biztosítja azt, hogy a toldalékos szavakban mind a szótő, mind a toldalék, az összetett szavakban pedig minden tag világosan felismerhető legyen. Ezért a toldalékos és az összetett szavak legnagyobb részében a szóelemeket olyan alakjukban sorakoztatjuk egymás mellé, ahogyan külön-külön ejtve hangzanak: *barátság* (= barát + ság) stb. (AkH.¹¹ 25).

Bizonyos mássalhangzók a beszédben egymás mellé kerülve hatnak egymásra. Ennek eredményeképpen az egyik vagy a másik mássalhangzó, esetleg mind a kettő kiejtése megváltozik. Ahhoz, hogy ezeket a szavakat helyesen írjuk le, gondolatban szóelemekre kell bontanunk őket (*egyezz + -ség; hall + -gat*) (Antalné–Raátz 2001: 75).

A mássalhangzók minőségi változásainak jelöletlenségénél vétenek legtöbb hibát a tanulók. Nem értik a hasonulás szabályait, ezért úgy írják le a szavakat, ahogy hallják, figyelmen kívül hagyják az elméleti ismereteket. De a helyesírás tanulása egyrészt szabályokkal leírható, másrészt szabályokkal le nem írható műveletek elsajátításából áll. Ez a magyarázata annak, hogy a tanulók olyan hangok hasonulását is jelölik, amelyek nem vesznek részt a hasonulásban (részleges vagy teljes).

Hibatípus	A feladatlapban előforduló szóalakok osztályokra lebontva			
	5. osztály	6. osztály	7. osztály	8. osztály
Mássalhangzó-hasonulás	<i>megkülömböz- tetni, báttya, azomban</i>	<i>vitészen, nagybáttya</i>	<i>haggyatok, nagybáttya, lehunnya</i>	<i>humaniztikus, központjává</i>
Mássalhangzó-összeolvadás	<i>kölcséges, elfelejtjük, bottya</i>	–	<i>paggya</i>	–
A szóelemek módosult alakjait feltüntető írásmód	<i>szépé</i>	<i>játszják, galyal</i>	–	<i>játszjunk, Pestel</i>
Az, ez névmás	<i>afajta</i>	<i>ekora</i>	–	<i>ekor</i>

3. táblázat: A mássalhangzók minőségi és mennyiségi változásainak jelöletlensége

2. ábra: A mássalhangzók minőségi és mennyiségi változásainak jelöletlensége

2.3. A hagyományos írásmód

Helyesírásunk bizonyos meghatározott esetekben a hagyományt követi a mai hangjelölési rendszer a mai kiejtés, illetőleg a szóelemzés rovására.

A hagyomány érvényesülése ennél természetesen jóval szélesebb körű helyesírásunkban. A hagyományos írásmód hatálya alá tartoznak a régies írásmódú családnevek, valamint az *ly*-nal írott szavak. Az *ly* több évszázados emlékét őrzik a hagyományos írásmódú *ly*-os szavak (Antalné–Raátz 2001: 80). Az *ly* használatának pontos szabályai nincsenek. Így ezekben az esetekben nem szabályokat, hanem konkrét szavakat kénytelenek a tanulók megtanulni. Inkább a ritkán előforduló szavak írása okoz problémát. A hagyományosan írt családnevek lejegyzésére ugyanez jellemző. Néha még az iskolai tananyagban előforduló családnevek írásában is hibák fordulnak elő, például: *Kazinczi*, *Madács*, *Jókay* stb.

Hibatípus	A feladatlapban előforduló szóalakok osztályokra lebontva			
	5. osztály	6. osztály	7. osztály	8. osztály
A <i>j</i> , <i>ly</i> írása	<i>ugyanijen,</i> <i>muszály,</i> <i>relytvény, telyük-</i> <i>ből, tely</i>	<i>tulyafa, gaj,</i> <i>amejjel</i>	<i>persej, relytély,</i> <i>ellensújozta,</i> <i>fogjuk</i>	<i>pocsoja,</i> <i>kevéj</i>
A hagyományosan írt családnevek	-	<i>Kosut, Babics,</i> <i>Jókay</i>	-	<i>Kazinczi,</i> <i>Rákóczy</i> <i>Szécsényi</i>

4. táblázat: A hagyományos írásmód

2.4. A különírás és az egybeírás

Köztudott tény, hogy a gyakorlat oldaláról nézve a magyar helyesírás egyik legneuralgikusabb pontja a különírás és az egybeírás problémaköre. Ennek elsősorban az az oka, hogy a rendszerszerűséget többek között a magyar nyelvtan, azon belül is a szintaxis szabályai alakítják ki. A helyesírásnak ezen a területén mégis meglehetősen nagy számban fordulnak elő ingadozások, többféleképpen megítélhető esetek. Ez pedig abból adódik, hogy a szókapcsolatok és az összetételek között nyelvtani értelemben nem húzható meg éles határ. Kniezsa István utal arra, hogy az írott nyelvben a kódexek korától a különírás terjedt el nagyobb mértékben. Csak a 19. század elején kezdett tért hódítani az egybeírás. Először az 1877-i szabályzat foglalta szabályokba (Kniezsa 1959: 54). Deme László szerint külön- és egybeírásunkban is érvényesül helyesírásunk értelemtükröző jellege (Deme–Fábián–Bencédy 1966: 25). Az alaptétel a következő: összefüggő szövegben két egymás mellett álló szó leírásának természetes formája a különírás. Az egybeírás csak az ettől való eltérés.

Gyakran fordul elő helyesírási vétség az alárendelő szóösszetételek írásában, valamint a laza típusú mellérendelő összetételekben. Ennek az az oka, hogy a tanulók nem tudják elkülöníteni egymástól az összetett szavakat és a szószerkezeteket. Ez alapvető követelmény lenne ezen írásmód szempontjából.

Hibatípus	A feladatlapban előforduló szóalakok osztályokra lebontva			
	5. osztály	6. osztály	7. osztály	8. osztály
Az alárendelő szókapcsolatok és összetételek írása	árva_gyerek, téli_nyáron, fa_csemeték, arany_hajuk	nép_nyelvből,	acél_páncéljuk	édes_anya, huszár_tisztként
A mellérendelő szókapcsolatok és összetételek, valamint az ikerszók írása	–	téli nyáron	nőttönő	kisebb nagyobb

5. táblázat: A különírás és az egybeírás eseteiben előforduló hibák

2.5. A kis és a nagy kezdőbetűk

A magyar közszavakat általában kis kezdőbetűvel írjuk, de egyes meghatározott esetekben nagygal is. Mindig nagybetűvel kezdjük a tulajdonneveket. Természetesen a tanulók a mondatkezdő nagybetű írásában nem hibáztak. Többen azonban tulajdonnévként kezelték, vagyis nagybetűvel írtak néhány köznevet. Itt kell megjegyezni, hogy az ukrán nyelvben tulajdonnévnek tekintik, s nagy kezdőbetűvel írják az ünnepek nevét, a népek, a törzsek, a dinasztiaik nevét, valamint a történelmi események megnevezését. Ezek a hatások befolyásolhatták a tanulókat bizonyos hibák elkövetésében (*Anyák napja*, *Arab*, *Honfoglalás*). Az ilyen helyesírási hibák felhívják a figyelmet a magyar és az ukrán helyesírás kontrasztív alapú tudatosítására a fejlesztés során, sőt a magyar és a tanult idegen nyelvek helyesírásbeli különbségeinek felfedeztetésére.

Hibatípus	A feladatlapban előforduló szóalakok osztályokra lebontva			
	5. osztály	6. osztály	7. osztály	8. osztály
Kisbetű tévesztése	<i>Anyák napja</i> , <i>Király</i>	<i>Ausztrál</i> , <i>Arab</i> , <i>Kapitány</i>	<i>Katolikusok</i> , <i>Haza</i>	<i>Magyar</i> , <i>Honfoglalás</i>

Hibatípus	A feladatlapban előforduló szóalakok osztályokra lebontva			
	5. osztály	6. osztály	7. osztály	8. osztály
A nagy kezdőbetűk	<i>Mátyás</i> <i>Király. Kedves barátaim!</i>	<i>Tisztelt Igazgató úr!</i>	<i>Kedves tanító Néni!</i>	<i>habsburg-ház;</i> <i>Mélyen Tisztelt asszonyom!</i>
A tulajdonnevek írása	<i>Nap (tűzött a nap), magyar sakkszövetség, magyarországon</i>	<i>János Vitéz, Ausztrál, tiszta-tó, Egri Csillagok, Egri Vár, Dobó Kapitány</i>	<i>Kárpát-medence, Kelet-Európai, Csendes-óceáni</i>	<i>Magyar Kormány, habsburg-ház, Nemzeti múzeum, Keszthelyi</i>
Az idegen közszavak és tulajdonnevek írása	<i>futbalozik, makszi, faksz</i>	<i>Kopenhága, biliárd</i>	<i>skatuja, Damjanichal, arogáns</i>	<i>zsüri, diferencia</i>

6. táblázat: A kis és a nagy kezdőbetűk

Nagy szerepe van a gyakorlásnak az adott helyesírási tudnivalók megszilárdításában. A tulajdonnevek helyesírása problémát okoz minden osztály számára. A fenti példák is mutatják, hogy gyakori a helyesírási hiba az egyelemű földrajzi nevek és a toldalékok tulajdonnevek esetében is.

Az idegen szavak írásában sok hibát követnek el a tanulók. Ez szintén ahhoz a témakörhöz tartozik, melynek a helyesírása szabályokkal le nem írható műveletek elsajátításából áll (Antalné 2003: 29). Azért is nehéz ezeknek a szavaknak az írása, mert nem használják gyakran a tanulók. A gyakorlásnak ebben az esetben is nagy szerepe van a helyesírási készségfejlesztésben.

2.6. Az elválasztás

Elég gyakori, hogy helyszűke miatt a szónak vagy szóalaknak egy részét a sor végéről át kell vinni a következő sorba. Mizser Lajos megjegyzi, hogy az elválasztás a magyar helyesírás legegyszerűbb kérdése, mégis gyakran elhibázzák. Elválasztáskor vagy szótagolunk, vagy – összetett szavak esetében – figyelembe vesszük az összetételi tagok határát is. Ezenkívül az elválasztásnak megvan a maga esztétikája is (Mizser 1995: 116). Erre figyelmeztet a szabályzat is. Az egyetlen magánhangzóból álló szókezdő és szó végi szótagot esztétikai okokból nem szokás egymagában a sor végén hagyni vagy a következő sorba átvinni.

A tanulók nem veszik figyelembe az összetett szavak határát, úgy választják el, mint az egyszerű szavakat. Az egyszerű szavak esetében gyakran fordul elő hiba a kétjegyű mássalhangzók elválasztásában.

Hibatípus	A feladatlapban előforduló szóalakok osztályokra lebontva			
	5. osztály	6. osztály	7. osztály	8. osztály
A szótagolás szerinti elválasztás	<i>nagy-on,</i> <i>re-ttenetes</i>	<i>le-gelső, vad-ász</i>	<i>ország-ai,</i> <i>magy-arok</i>	<i>Nagyce-nken,</i> <i>közpon-tivá</i>
Az összetett szavaknak elemeik szerinti elválasztása	<i>jé-geső,</i> <i>éde-sanyám</i>	<i>me-nyasszony,</i> <i>me-gettem</i>	<i>hor-dágy</i>	<i>csa-kugyan,</i> <i>millig-ramm</i>

7. táblázat: Az elválasztás

2.7. Az írásjelek

Az írásjelek szerepe kettős. Részben a mondatok szerkezetét, tagolódását, részeik, részleteik egymáshoz kapcsolódását tükrözik, részben a beszédnek betűkkel ki nem fejezhető sajátosságaira, a hanglejtésre és a beszédbeli szünetekre utalnak. Az írásjelek helyes használata a szövegértő olvasás és a szövegelemzés szempontjából egyaránt fontos.

Az írásjeleknél nem tapasztalható sok hiba a tanulóknál. Ez valószínűleg annak is köszönhető, hogy amikor beszélünk, mondanivalónk tagolódását, gondolatunk számos árnyalatát a beszéd közben tartott kisebb-nagyobb szünetekkel, a hangerővel, a hangsúllyal, a hanglejtéssel és a beszédtempóval is jelezzük. És ezeket a tanulók, ha odafigyelnek, jól érzékelik. Elenyésző számban a vesszők kitételével akadt probléma, pedig ez különösen fontos, hiszen a tagmondatokat vagy mondatrészeket elválasztó vesszők ugyanolyan rangú szövegtagoló eszközök, mint a mondatzáró írásjelek.

Hibatípus	A feladatlapban előforduló szóalakok osztályokra lebontva			
	5. osztály	6. osztály	7. osztály	8. osztály
A mondatokat záró írásjelek	–	„Bújjon be.”	–	–
A mondatrészek közötti írásjelek	„Volt egyszer egy fiú árvagyerek.”(,)	–	–	–

8. táblázat: Az írásjelek

2.8. A rövidítések és a mozaikszók

A közszók és a tulajdonnevek teljes alakja helyett gyakran használjuk azok rövidített formáját. A rövidítések leginkább csak az írásban élnek, a beszédben teljes alakjukban ejtjük ki őket. Ennek megfelelően a magánhangzóval kezdődő rövidítések előtt *az*, mássalhangzóval kezdődő rövidítések előtt *a* határozott névelőt használunk. (AkH.¹¹ 113). A feladatok megoldása során gondot okozott néhány rövidítés lejegyzése. Az oldal rövidítését a tizedik kiadású helyesírási szabályzatnak megfelelően írták le. A *körút* rövidítésének tévesztésében közrejátszhatott, hogy ilyen megnevezéssel az ukrainai magyar tanuló a hétköznapiak során nem találkozott, hiszen e vidéken nem használatos ez a megnevezési forma, így a vizualításra nem hagyatkozhat, csupán előzetes ismereteire.

Hibatípus	A feladatlapban előforduló szóalakok osztályokra lebontva			
	5. osztály	6. osztály	7. osztály	8. osztály
A rövidítések írása	<i>old.</i> (o.)	<i>Bud.</i> (Bp.)	<i>kör.</i> (krt.)	<i>Nyu.</i> (Ny), <i>Ész.</i> (É)

9. táblázat: A rövidítések és a mozaikszók

Az alábbiakban osztályonként foglalom össze a tipikus helyesírási hibákat. Megfigyelhető, hogy a fiúk és a lányok egyaránt követnek el hibákat. Vannak olyan hibatípusok, amelyek a fiúknál gyakoribbak.

Művelet		5. osztály		
Megnevezés	Hibatípus	Fiúk	Lányok	Összesen
Mássalhangzó	Minőségi változás	8	12	20
Magánhangzó	Hosszú helyett rövid	6	8	14
	Rövid helyett hosszú	7	7	14
Kezdőbetű	Nagy helyett kicsi	8	7	15
	Kicsi helyett nagy	8	7	15
Elválasztás		5	4	9
Szóelemek	Egybeírandót külön	10	9	19
	Különírandót egybe	8	8	16
	Kötőjelest külön vagy egybe	9	8	17
Írásjelek		10	5	15

10. táblázat: Az 5. osztályos lányok és fiúk hibái

Művelet		6. osztály		
Megnevezés	Hibatípus	Fiúk	Lányok	Összesen
Mássalhangzó	Minőségi változás	14	8	22
Magánhangzó	Hosszú helyett rövid	10	7	17
	Rövid helyett hosszú	12	5	17
Kezdőbetű	Nagy helyett kicsi	13	5	18
	Kicsi helyett nagy	10	6	16
Elválasztás		12	6	18
Szóelemek	Egybeírandót külön	6	4	10
	Különírandót egybe	5	4	9
	Kötőjelest külön vagy egybe	7	5	12
Írásjelek		8	4	12

11. táblázat: A 6. osztályos lányok és fiúk hibái

Művelet		7. osztály		
Megnevezés	Hibatípus	Fiúk	Lányok	Összesen
Mássalhangzó	Minőségi változás	9	6	15
Magánhangzó	Hosszú helyett rövid	9	6	15
	Rövid helyett hosszú	8	5	13
Kezdőbetű	Nagy helyett kicsi	7	5	12
	Kicsi helyett nagy	6	5	11
Elválasztás		8	4	12
Szóelemek	Egybeírandót külön	7	3	10
	Különírandót egybe	8	4	12
	Kötőjelest külön vagy egybe	6	3	9
Írásjelek		7	4	11

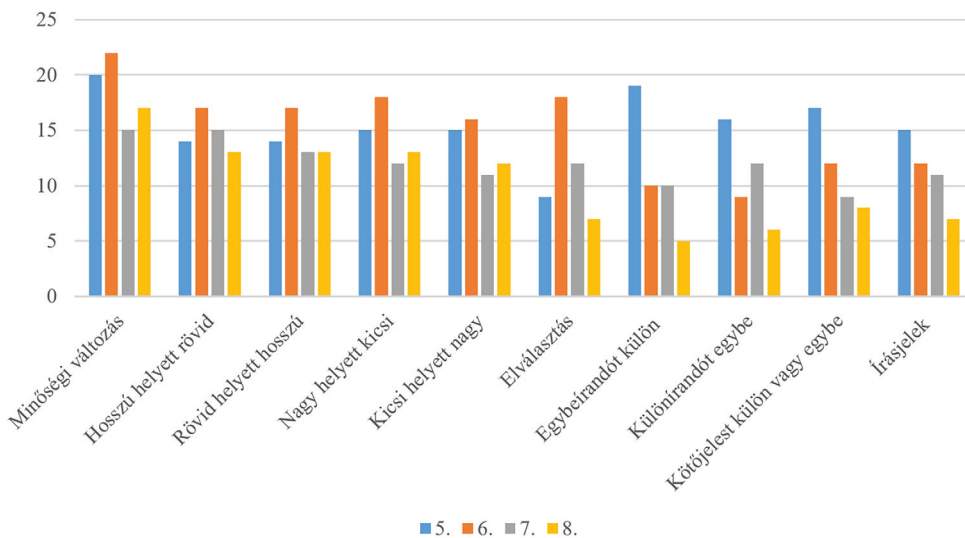
12. táblázat: A 7. osztályos lányok és fiúk hibái

Művelet		8. osztály		
Megnevezés	Hibatípus	Fiúk	Lányok	Összesen
Mássalhangzó	Minőségi változás	10	7	17
Magánhangzó	Hosszú helyett rövid	9	4	13
	Rövid helyett hosszú	8	5	13
Kezdőbetű	Nagy helyett kicsi	7	6	13
	Kicsi helyett nagy	6	6	12
Elválasztás		4	3	7
Szóelemek	Egybeírandót külön	3	2	5
	Különírandót egybe	3	3	6
	Kötőjelest külön vagy egybe	5	3	8
Írásjelek		4	3	7

13. táblázat: Az 8. osztályos lányok és fiúk hibái

Művelet		Osztályok			
Megnevezés	Hibatípus	5.	6.	7.	8.
Mássalhangzó	Minőségi változás	20	22	15	17
Magánhangzó	Hosszú helyett rövid	14	17	15	13
	Rövid helyett hosszú	14	17	13	13
Kezdőbetű	Nagy helyett kicsi	15	18	12	13
	Kicsi helyett nagy	15	16	11	12
Elválasztás		9	18	12	7
Szóelemek	Egybeírandót külön	19	10	10	5
	Különírandót egybe	16	9	12	6
	Kötőjelest külön vagy egybe	17	12	9	8
Írásjelek		15	12	11	7

14. táblázat: Összesített táblázat a hibákról

3. ábra: A tanulók normától eltérő leírásai

3. Összegzés

Írásomban az anyanyelvi műveltség egyik fontos nyelvhasználati területével, a helyesírással, valamint a helyesírási képesség felméréssel foglalkozom. Kutatásom tárgyát képezik a Simonyi Zsigmond helyesírási verseny kárpátaljai megyei fordulójának szünetében kitöltött feladatlapok, melyek a magyar helyesírás alapelveire vonatkozó kérdéseket tartalmaztak. A felmérés alkalmas arra, hogy betekintést adjon a kárpátaljai fiatalok helyesírási sajátosságaiba, viszont a nyelvjárás helyesírásra gyakorolt hatását nem teljes mértékben alkalmas felmérni. Árnyaltabb képet kapnánk e jelenségről szabadabb szövegek elemzése során.

A kárpátaljai iskolákban a tanterv egyetlen órát sem irányoz elő a helyesírási képességek fejlesztésére. Csupán a nyelvtani ismeretek átadása mellett a nyelvtanórákon van erre lehetőség. Ez természetesen megnehezíti mind a tanár, mind a tanuló munkáját is. Ettől függetlenül elmondhatjuk, hogy a versenyen részt vevő fiatalok többsége megfelelő felkészültséggel s ismerettel rendelkezik.

Irodalom

- AkH.¹¹ = Magyar Tudományos Akadémia 2000. *A magyar helyesírás szabályai*. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Antalné Szabó Ágnes – Raátz Judit 2001. *Magyar nyelv és kommunikáció. Tankönyv az 5–6. évfolyam számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Antalné Szabó Ágnes 2003. A helyesírás-tanítás pedagógiája. *Hungarológiai Közlemények* 2: 19–40.
- Antalné Szabó Ágnes 1996. *Hogyan írjam? Helyesírási gyakorlatok középiskolásoknak*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Deme László – Fábíán Pál – Bencédy József 1966. *A magyar helyesírás rendszere*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Hernádi Sándor 1974. *Helyesen, szépen magyarul*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kiss Jenő 1999. Az anyanyelvoktatás, a nyelvjárások és a nyelvjárási háttérű iskolások. *Magyar Nyelvőr* 373–382.
- Kniezsa István 1959. *A magyar helyesírás története*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szemere Gyula 1986. A helyesírás-tanítás módszerei. In: Fülöp Lajos (szerk.): *Bevezetés a középiskolai anyanyelvi tantárgy-pedagógiába*. Tankönyvkiadó. Budapest. 215–224.

SÓLYOM RÉKA

Károli Gáspár Református Egyetem BTK, Budapest

NEOLOGIZMUSOK HELYESÍRÁSA: ÉRTELMEZÉS, MEGÉRTÉS ÉS ÖSSZEFÜGGÉSEK

1. Bevezetés

A jelen tanulmány napjaink neologizmusainak **helyesírási, nyelvhelyességi jellemzőihez kapcsolódó kérdéseket** vizsgál. A kérdésfelvetés aktuális voltát több tény is bizonyítja: egyfelől a mai magyar nyelv-használatban, az írott, a beszélt és az írott beszélt (Bódi 1998: 186) nyelvben megjelenő nagyszámú új szó és kifejezés, másfelől az ezekhez kapcsolódó befogadási, értelmezési (időnként félreértési) stratégiák sokfélesége. A kapcsolódó vizsgálati területek közül a jelen tanulmány különös figyelmet fordít a **releváns helyesírási kérdésekre**, hiszen ezek *A magyar helyesírás szabályai* 12. kiadásának (a továbbiakban AkH.¹²) megjelenését követően különösen aktuálisnak bizonyulnak.

A jelen elemzések nagymértékben építenek a szerző által elvégzett **kérdőíves felmérések** során kapott eredményekre, ezek közül is elsősorban az elmúlt hét évből származó adatokra. Ezeknek a – különböző korcsoportokba tartozó adatközlőktől származó – vonatkozó adatoknak a segítségével ugyanis valódi adatközlőktől, magyar anyanyelvű nyelvhasználóktól kapott válaszok segítségével válnak tanulmányozhatóvá a befogadási folyamatok és értelmezési stratégiák.

Hangsúlyozni kell, hogy a tanulmányban bemutatandó példák megadott szempont alapján, önkényesen kiválasztott szavak, kifejezések, amelyek segítségével a tanulmány témáját alkotó jellemzők rendszerezhetővé válnak.

2. A neologizmus jelenségének meghatározása

A neologizmusjelenség meghatározása gyakran nehézségeket, kérdéseket is felvet: „[...] a neologizmus fogalmának, mivoltának meghatározása problémát okoz. Sokféle nyelvi tényre vonatkoztatva használjuk a *neologizmus* elnevezést, s ezeket a nyelvi jelenségeket nehéz egyetlen, valamennyit felölelő meghatározásba belesűriteni” (Minya 2003: 13). A jelenség definiálásakor ugyanis számításba kell venni, hogy – a magyar és az idegen nyelvű szótárak, lexikonok által hagyományosan a neologizmus fogalmával kapcsolatban említett – új(szerű) nyelvi jelenségek megítélése **erősen nyelvhasználófüggő**. Akár a jelentés-, akár a stílustulajdonítási folyamatokat, akár a helyesírási jellemzőket vagy a használat

gyakoriságát vesszük figyelembe, a kérdőíves felmérések tanulságai alapján elmondható, hogy igen nagy **különbségek mutathatók ki** egyfelől az egyes nyelvhasználók között, másfelől akár ugyanazon nyelvhasználónak a különböző időben adott vonatkozó válaszai között is.

Ugyan dolgozatunknak nem célja a fenti problémák részletes bemutatása (ezekre l. pl. Sólyom 2014, 2015), célszerű egy olyan **neologizmusdefiníciót** megadni, amely keretében a bemutatandó jellemzők elemzése és értelmezése lehetővé válik. Ez a – funkcionális-kognitív keretben megadott – definíció a következő: „a neologizmus olyan újszerű szerkezeti felépítésű nyelvi jelenség, melynek egy adott közlő és/vagy egy adott befogadó adott szituációban előzetes (vagy ilyen hiányában előzetesként értelmezett) tapasztalataihoz, ismereteihez és az ezekből fakadó elvárásaihoz viszonyítva újszerű jelentést és/vagy újszerű stílust tulajdonít. E jelentés- és stílustulajdonítás dinamikus, a fenti változók függvényében skálárisan módosulhat egyazon nyelvhasználó esetében is” (Sólyom 2014: 19).

A fentiek értelmében a tanulmány több, az elmúlt hét évből származó gyűjteményben szereplő neologizmustípusra, illetve ezekhez kapcsolódó kérdésre fókuszál. A tanulmány első része kifejezetten **helyesírási jellemzőkre**, második része pedig kiválasztott neologizmusok helyesírásából, írásképéből és szemantikai felépítéséből fakadó **megértési, értelmezési stratégiákra** mutat be vonatkozó példákat, eseteket.

3. Idegen és magyar eredetű neologizmusok helyesírási kérdései

3.1. Idegen eredetű szavakból képzéssel, szóösszetétellel, igekötő-használattal létrejött neologizmusok helyesírása

Ezekkel a neologizmusokkal kapcsolatban sok esetben nemcsak értelmezési, hanem többféle helyesírási kérdés is felmerül; a tanulmány az utóbbiakra mutat be néhány példát.

Nagyon jellemző napjainkban az idegen eredetű szótőhöz járuló *-l* és *-z* igeképző. Ezeknek az igen produktív képzőknek köszönhetően szemantikailag sűrítve, gyakran kifejezetten frappánsan, képszerűen fejezhetőek ki olyan folyamatok, amelyeket egyébként hosszabb körülírással lehetne megmagyarázni. Az, hogy a fent említett két képző közül mikor melyik kapcsolódik egy szótőhöz, szabályokba foglalható (Ladányi 2007: 105–107), mégis – gyakran az irónia vagy az egyéni lelemény által életre hívva, mint arra adatközlők is utaltak – előfordulhat, hogy kettős alakok keletkeznek, így történt a *facebookozik - facebookol* ('a Facebook nevű közösségi oldalt használja') szavak esetében is (Sólyom 2015a: 73–74).

További helyesírási kérdéseket vet fel, hogy a keletkező alakulatot egybe-, kötőjellel a tő néma hangra végződése esetében, vagy esetleg különírjuk-e. Az utóbbi általában akkor jellemző, amikor a szótő is különírt alakulat az idegen nyelvben. Egybeírásra példák az elmúlt évekből a *blogol* 'internetes naplót ír', *garfelfoldozik* 'tétlenül, lustálkodva tölti a napot', *kommentel* 'cikkhez, képhez vagy fórumszöveg-bejegyzéshez hozzászól',

chatell/csetel 'csevegőcsatornán kommunikál', *szelfizik* 'önfényképet készít', *Tweetell/tweetel* 'a Twitter nevű közösségi oldalon bejegyzést tesz közzé'. Mint a felsorolt példákban is látszik, felmerül a tő magyaros vs. angolos, illetve kis vs. nagy kezdőbetűs helyesírása is az internethasználók körében.

Különírássra példaként hozható a *coming outol* 'korábban nem nyilvános személyes információt közöl magáról', kötőjelezésre pedig a *friendzone-ol* 'ellenkező nemű ismerőst barátként kezel, és nem akar vele szerelmi viszonyt kezdeni', *like-ol* 'tetszését fejezi ki közösségi oldalon a „tetszik” gomb megnyomásával', *selfie-zik* (l. fent), *Skype-ol* 'a Skype csevegőcsatornán kommunikál'. Az utóbbi csoportnál az internetes találatokat megfigyelve fel-feltűnnek helyesírási szempontból hibás, kötőjel nélküli formák is (leginkább a *like-ol* esetében, így írva: *likeol*). Másik jellemzőként itt is megjelenik az angolos vs. magyaros írásmód: utóbbira példák a *lájkol*, *szelfizik*, *szkájpol*.

Egy másik gyakori csoportot alkotnak az *-ista* képzőt tartalmazó szavak: ezek jellemző módon az angol nyelvből származnak, és ott *-holic* végződéssel jelennek meg. Az utótág az előtagban megnevezett cselekvés, eljárás, tárgy stb. túlzott használatára, imádatára vagy fogyasztására utal. Ilyen új szavak például a mai magyarnyelv-használatban az *appholista* 'applikációfüggő'; *csokholista* 'mániákus csokoládéevő'; *lájkoholista* 'lájkfüggő' / *likeholista* (sic!). Szemantikai szempontból jellemző ezekre a szavakra, hogy gyakran egy hosszabb folyamatot, forgatókönyvet, bonyolultabb módon körülírható jellemzőt neveznek meg; ilyen módon jelentéssűrítő erővel bírnak (a *csokholista* elemzésére l. Sólyom 2014: 60–63). A figyelemfelhívó funkció igen erősen jelen van ezekben a szavakban, használatukhoz pedig – a kérdőíves felmérések során kapott válaszok alapján – társul egyfajta „trendiség” (Lehrer 2003; Sólyom 2015c), fiatalosság, valamint kreativitás (Benczes 2014).

Helyesírási szempontból ezeknek az alakulatoknak az írásmódja több problémát is okozhat a magyar anyanyelvű nyelvhasználók számára: azon túl, hogy gyakran a szótőben megjelenő, angol helyesírású szó helyesírásában (sőt: gyakran jelentésében) sem teljesen biztosak a nyelvhasználók, jellemző módon a toldalékok kapcsolása okozhat problémát, mint például a *like-oholista* esetében, ahol a szótő néma hangra végződik, ehhez kell kapcsolni a magyar toldalékot. Az internetes nyelvhasználatban ezt gyakran figyelmen kívül hagyják a nyelvhasználók, így fordulhat elő, hogy sokszor *likeoholista* formában találkozhatunk a szóval. Szintén felmerül itt is az angolos vs. magyaros írásmód kérdése: az interneten a Google találatainak tanúsága szerint a *likeoholista* alakváltozat mellett él a magyaros írásmódú *lájkoholista* is (hiszen ugyanez igaz a *like - lájk* szópárra is).

Megtalálhatóak a magyarban az idegen (eredetű) szóösszetételhez kapcsolt képző segítségével létrejött alakulatok is (általában igék), erre egy jó példa a *szupermenezik* (jelentése: 'arccal az asztalon, kinyújtott kézzel, általában ittasan fekszik'). Ez a szó azért is érdekes helyesírási szempontból, mert – a Google adatai szerint – erősen ingadozik a szótő helyesírása: vannak

még találatok *supermanezik* és *supermenezik* (tehát egyes és többes számú formákra); érdekes viszont, hogy *szupermanezik* alakban nem fordul elő. Úgy tűnik tehát, mintha a magyar összetétel a kiejtéshez igazodott volna, így abban az esetben, ahol az angol *s* fonéma magyar helyesírással *sz*-ként jelenik meg, ott hasonló megfeleltethetőség jellemző az angol *a* hang esetében is, amelyet magyar *e*-ként adnak vissza a neologizmus leírói.

Napjainkban sok ige vesz fel *be*- igekötőt, sok esetben olyankor is, amikor más esetben vagy nem állna igekötő az adott szóban, vagy valamilyen másik igekötő állna a helyén (pl.: *támad*, *meztámad* vs. *betámad*, vö. Sólyom 2014: 99–109). Igen jellemző ennek az igekötőnek a használata nem magyar szótövek esetében is; így jöttek létre a *betagell/betaggell/beteggel* ('bejegyzésben egy másik személy vagy felhasználó megemlézése linkként'; a magyarázat forrása: www.hungarobox.eu); a példák a szónak az interneten olvasható változatai), *belinkel* ('beilleszt egy internetes hivatkozást, linket') formák.

A *be*- igekötőnek történeti, szemantikai szempontból ellentétes jelentésű párjának, a *kinek* a megjelenése AZ INTERNET ZÁRT TÉR fogalmi metaforához kapcsolódó metaforikus nyelvi kifejezéseket hívhat életre, ilyen például a *kiposztol* ('jellemzően közösségi oldal hírfolyamában megoszt egy hírt, cikket a hírfolyamban').

A *kimaxol* szintén új alakulat, ez viszont feltehetően a 'maximálisan kihasznál (lehetőséget, helyzetet)' szavak jelentésének és alakjának összevonásából, rövidüléséből és sűrítéséből jöhetett létre.

Az **idegen eredetű neologizmusok helyesírási kérdései között** kell megemlíteni a napjainkban szintén gyakori *e*- ('elektronikus') előtagú alakulatokat (a szemantikai felépítés kérdéséhez l. Sólyom 2012, 2014: 95–99). Az ilyen, *e*- előtagból, majd egy ahhoz kötőjellel kapcsolt idegen (általában angol) vagy magyar utótagból álló alakulatokból már az OH. is sok példát felsorol: *e-banking*, *e-beszerzés*, *e-book*, *e-business*, *e-gazdaság*, *e-infrastruktúra*, *e-intelligencia*, *e-kereskedelem*, *e-kormányzat*, *e-könyv*, *e-szolgáltatás*, *e-tanulás*, *e-üzlet* (618). Újdonság, különbség tapasztalható az AkH.¹¹ és az AkH.¹² vonatkozó szabályozásában a kötőjelhasználat tekintetében, így erre fel kell hívni a figyelmet: az új – a szemantikailag összetartozó, jelöletlen kapcsolatban álló tagok egymáshoz való viszonyát jól tükröző – írásmód az AkH.¹² javaslata alapján már *e-mail-cím*, *e-mail-fiók*, *e-mail-kapcsolat* (232). Ezt tükrözi már az OH. által említett *e-business-akadémia* alakulat is. (618).

Külön- és egybeírás kérdéseket vet fel egy másik, napjaink (elsősorban szleng) nyelvhasználatában elterjedt, idegen eredetű előtaggal, a *gerillával* keletkezett összetett szavak csoportja. Ezekben a szóösszetételekben – vonatkozó adatközlői válaszok alapján – a *gerilla* egy cselekvés vad, illegális vagy „menő” voltát fejezi ki (a *gerillakertész* elemzésére l. Sólyom 2014: 73–77). Az internetes oldalakon sok esetben különírják ezeket az alakulatokat, holott közülük a legtöbbet egybe (pl. *gerillakampány*, *gerillakertész*, *gerillakötés*, *gerillamarketing*, *gerillaórás*, *gerillatárlat*, *gerillawakeboard*), míg néhányat kötőjellel (*gerillababakocsi-akció*, *gerilla-önéletrajz*, *gerilla-cv*) kellene írni.

3.2. Magyar eredetű neologizmusok helyesírási kérdései

Ebbe a csoportba tartozik két, napjaink magyar nyelv-használatában gyakran megjelenő neologizmustípus.

Az egyik csoportba olyan, gyakran ironikus stílusú igék tartoznak, amelyek elvonással keletkeznek (Sólyom 2015a). Erről a típusról a *Magyar grammatikában* a következőket olvashatjuk: „A magyar nyelvben az utóbbi évtizedekben az elvonásnak egy másik speciális esete terjedt különösen el: amikor összetett főnevekből összetett igéket hozunk létre oly módon, hogy a főnévi összetételben jelen levő viszonyt érvényesnek tekintjük a belőlük elvont összetett igéken belül is, és az így létrejövő összetétel tagjai között olyan szintaktikai viszony alakul ki, amely egyébként nem fordulhat elő: *gép + írás > gépirás > gépír; képviselő > képvisel*. Létrejöttének mechanizmusa tehát a következő: egyszerű névszó + igéből képzett egyszerű főnév → összetett főnév → összetett ige” (Lengyel 2000: 340).

A másik jellemző csoport a képzéssel létrejött igék csoportja: az igen produktív -l és -z képzők felhasználásával kialakuló neologizmusok közül kiemelendők a fent említett, elvonással keletkező szavakhoz hasonlóan ironikus hatású igék. Ezek jellemző módon összetett szóhoz kapcsolódó képzővel jönnek létre: a szótó maga is bonyolultabb jelenséget, történetet, helyzetet ír le.

Mind az elvonással keletkezett, mind a képzéssel létrejött neologizmusoknál szemantikai szempontból **erős sűrítés, gyakran igen intenzív képi megjelenítés figyelhető meg**: néha egy egész történet, forgatókönyv vagy akár a médiában elhíresült, illetve hírhedtté vált esemény felidézése jelenik meg egy-egy szóba sűrítve; jellemző továbbá, hogy gyakran összetett szavak alkotják a szó tövét. Így jöttek létre az elmúlt években elvonással például az *árfolyamrögzít, kamubejelent, munkamegbeszél* (Sólyom 2015a: 75–76), képzéssel pedig az *árnyszínházazik, buszszávozik, jegesvödörözik, kormányinfózik* alakulatok.

Az elvonással keletkezett, illetve továbbképzett szóösszetételek esetében helyesírási szempontból általában **a külön- vagy az egybeírás kérdése** okozhat problémát a szótó esetében: feltételezhető ugyanis, hogy ha a nyelvhasználó az elvonás vagy képzés előtti alakulat helyesírásával sincs tisztában, akkor rosszul fogja leírni az új alakulatot is.

4. Neologizmusok megértése: szemantikai és helyesírási jellemzőkből fakadó értelmezési és félreértési stratégiák

A tanulmány második része azokból a **vonatkozó nyelvhasználói értelmezési** (és bizonyos esetekben félreértési) **stratégiákból** mutat be néhányat, amelyeket a magyar anyanyelvű adatközlők – általában legalább egy, de sok esetben mind a négy csoport az alábbiak közül: általános és középiskolás diákok, egyetemi hallgatók, tanulmányokat már nem folytató felnőttek – az elmúlt hét év kérdőíves felméréseiben neologizmusokkal kapcsolatban megadtak.

A befogadási, megértési stratégiák alapvetően fontosak lehetnek az új szavak, kifejezések helyesírására is; az esetleges félreértések vagy meg nem értési folyamatok pedig hatással lehetnek a neologizmus meggyökeresedésére vagy eltűnésére a nyelvhasználatból, valamint a használatához kapcsolódó attitűdökre is. Az alábbiakban néhány olyan konkrét eset bemutatása következik, amelyek esetében a helyesírásnak (írásképnek) jelentős befolyásoló szerepe van a megértési folyamatokra. (Az alcímben szereplő évszám vagy évszámok a megadott évekből származó kérdőíves felmérések eredményeire vonatkoznak.)

1. példa: *passzívház* (2009, 2011)

A *passzívház* – melynek jelentése 'megújuló energia felhasználásával működő, alacsony vagy zéró energiafogyasztású ház' (Sólyom 2014: 80–84) – részletes elemzésére a 2009-ben és a 2011-ben felvett kérdőíves felmérések után került sor.

A neologizmus többfajta helyesírási és értelmezési kérdést, illetve problémalehetőséget is felvet: nehézséget okozhat az egybeírás-különírás (*passzívház* vs. *passzív ház*) kérdése, hiszen az egybeírt változatban (és a neologizmus esetében erről van szó) egyértelműen jelentésváltozás történt, amelyet viszont a magyar anyanyelvű olvasók nem feltétlenül érzékelnek: míg a német *Passivhaus* alakulatban az előtag – a *Passivhandel*, *Passivseite* szavakban tapasztaltakhoz hasonlóan – 'forrás, behozatal' jelentésben szerepel, addig a magyarban ez a jelentése nem ismert. Így történhetett, hogy az adatközlők elsősorban a 1. 'tétlen, közömbös, részvétlen', a 2. 'vesztéses' vagy a 3. 'szenvedő' (a magyarázatok forrása: *ÉKsz.*²) jelentésben értelmezték a neologizmust, és olyan szómagyarázatokat adtak meg, mint például: 'idősek otthona', 'otthon depressziós embereknek', 'pihenőház' (további magyarázatokra l. Sólyom 2014: 83).

Érdekes jelenség volt megfigyelhető az általános iskolás korcsoport esetében: náluk egy fonológiai tévesztés következményeként a neologizmus több esetben *masszív házként* értelmeződött; így születtek olyan magyarázatok, mint például 'jó szerkezetű ház', 'kemény ház', 'megegerősített ház' (Sólyom 2014: 83).

2. példa: *gerilla*- (2011, 2013)

Napjaink nyelvhasználatában igen gyakran megjelennek *gerilla*- előtaggal létrejött szóösszetételek (l. fent). A *gerilla*- előtag ráadásul feltűnt önállóan, állítmányi és jelzői szerepben, illetve még középfokban, *gerillább* formában is. Maga a szó ebben a – kissé laza, szlenghasználatban – a következőket jelenti: 1. 'nem legális', illetve ebből metonimikusan elvonatkoztatva: 2. 'másoknál vadabb/hatékonyabb/váratlanabb' (egy kérdőíves felmérésben olvasott adatközlői szinonimajavaslat alapján 'ütősebb'). A *gerillakertész* (a 2011-es kérdőívben, Sólyom 2014: 73–77), a *gerillább* (a 2014-es kérdőívben) és a *gerilla-cv* (a 2015-ös kérdőívben, Sólyom 2015a: 72–73) alakulatok szemantikai, stilisztikai jellemzőinek elemzéséből kiderült: az adatközlők általában nagyon jól tudják értelmezni a „gerillaság” fogalmát.

A kérdőíves felmérésekből a fentiekén kívül még egy érdekes tapasztalat rajzolódott ki, jellemzően az általános iskolás korosztály esetében: ők ugyanis néhányszor – fonológiai tévesztés következtében – *gerilla* helyett *gorillaként* interpretálták a szót, és így például a *gerillakertész* alakulatot nem annak jelentése 'közterület-szépítés céljából illegálisan növényt ültető aktivista' (Sólyom 2014: 73), hanem 'a gorillák ketrecét rendben tartó személy'-ként értelmezték.

Helyesírási szempontból a külön- és az egybeírás okozhat problémákat ezeknek az alakulatoknak az írásakor: mivel a legtöbb esetben jelentéssűrítő (metaforikus és metonimikus viszonyokat tartalmazó) integrációkról van szó, a legtöbb alakulatot egybe (vagy bizonyos esetekben kötőjellel) kellene írni. Ennek ellenére sokszor előfordul, hogy a nyelvhasználók a különírást választják a szóösszetételek esetében.

3. példa: *e-könyv-olvasó*

Az *e-könyv-olvasó* alakulat (melynek írásmódja 2011-ben még – a jelöletlen tárgyias alárendelést fel nem tüntető – *e-könyv olvasó* volt, vö. Sólyom 2014: 95–98) jelentése lehet egyfelől 1. 'e-könyv olvasására alkalmas hardver', másfelől 2. 'e-könyv olvasására alkalmas szoftver'. A helyesírási változásnak, az AkH.¹² új szabályozása révén létrejövő kettős kötőjelezésnek (vö. a fentebb már bemutatott *e-mail-címmel*) köszönhetően jobban kifejezhetővé vált a tagok egymáshoz való viszonya; elképzelhető ugyanakkor, hogy ez az íráskép (ugyanúgy, ahogyan a korábbi is) gondokat okozhat a nyelvhasználóknak, akik közül sokan (a grammatikai és/vagy szemantikai jellemzők ellenére is) a különírást választják.

Az **értelmezési nehézségek** ezzel az alakulattal kapcsolatban egy 2011-es kérdőíves felmérés tapasztalatai alapján **két területet érintettek** (Sólyom 2014: 95–98): egyfelől az *olvasó* utótaggal kapcsolatos adatközlői magyarázatokhoz kapcsolódtak, az adatközlők ugyanis több esetben adták meg a következő szómagyarázatokat: 'olyan ember, aki olvas', 'e-könyvet olvasó ember', vagyis az *olvasó* utótagot emberre, emberi ágensre és nem gépre vagy szoftverre vonatkoztatva értelmezték. A félreértések másik csoportja az *e-* előtagnak a mutató névmás rövid alakjaként történő értelmezéséből fakadt (főként általános és középiskolai diákok körében): ők rámutatásként értelmezték az előtagot, így születtek olyan jelentésmagyarázatok, mint 'az adott könyvet olvasó', 'ez, aki a könyvet olvassa', 'ezt a könyvet olvasó'.

4. példa: *kormányablak*

A *kormányablak* összetétel megjelenését konkrét dátumhoz tudjuk kötni: a www.hvg.hu-n 2010. december 23-án jelent meg az alábbi magyarázat a szolgáltatásról: 'ügyfél-szolgálatok, amelyek feladata a területi közigazgatási ügyek intézésének egyszerűsítése'.

A szóösszetétel **értelmezése** a 2011-es felmérés alapján több kérdést is felvetett; ezek mind az elő-, mind az utótag szemantikai jellemzőiből, poliszém voltából fakadtak (Sólyom 2014: 91–94).

Mivel az *ablak* szó jelentheti a következőket is: 'betekintés valahová'; 'interneten megjelenő felület', olyan kapcsolódó magyarázatok születtek, mint például: 'internetes portál, melyen elérhetők a kormány tagjai'; 'betekintés a kormányzat ügyeibe' (a *kormány* szót ezekben megfelelően értelmezték az adatközlők).

A másik esetben a *kormány* szó megjelenése 'az autó kormányja' vagy metonimikusan az 'autó' asszociációkat hívta elő. Ezekben az esetekben az *ablak* szót sem metaforikusan, hanem szó szerint értelmezték az adatközlők, így születtek olyan válaszok, mint például: 'első szélvédő az autóban'; 'a sofőr oldalán lévő ablak'; 'olyan ablak, amit úgy nyitnak ki, mintha autókormány lenne' (sic!).

5. példa: *betag(g)el/beteggel*

A *betag(g)el/beteggel* alakulat, melynek jelentése 'bejegyzésben egy másik személy vagy felhasználó megemlítése linkként' (a magyarázat forrása: www.hungarobox.eu), többféle helyesírási és értelmezési kérdést, problémalehetőséget is felvetet.

A 2014-es kérdőív tapasztalatai alapján az adatközlők vagy jellemzően ismerték és ekkor pontosan megadták jelentését (ez inkább a fiatalabb korosztálynál volt megfigyelhető), vagy egyáltalán nem ismerték a szót, ekkor pedig a legtöbb esetben nem is adtak meg jelentésmagyarázatot.

Érdekes jelenség volt megfigyelhető a szóhoz kapcsolódó nyelvhasználói attitűd terén: az igekötő + angol szótó + *-l* képző megjelenésével kapcsolatban több adatközlő adott hangot negatív véleményének, és jelezte, hogy szerinte például „sznobsgot, műveletlenséget mutat”, „teljesen idegen, zavaró”, „szokatlan, idegenül hangzik” az efféle igék használata. (Megjegyzendő, hogy sok esetben azok nyilatkoztak így, akik nem értették a szót.)

A szó helyesírása igen erős ingadozást mutat: az alcímben feltüntetett összes variáció használata megfigyelhető napjainkban, elsősorban az internetes kommunikációs csatornákon.

6. példa: *szelfizik*

Ennek az igének, amelynek jelentése 'önfényképet készít' (Sólyom 2015a: 73–74, 2015c: 93–94), az alcímben feltüntetett magyaros írásmódja mellett előfordul az „angolos” *selfie-zik* írásvariációja is (sok esetben sajnos a már említett *like-ol*hoz hasonlóan helytelenül *selfiezik*-nek írva).

A 2014-es kérdőíves adatfelvétel során néhány félreértésre lehetőséget adó asszociáció jelent meg a vonatkozó adatközlői válaszok között. Ezek rendszerint valamilyen metonimikusan tágabb értelmezést jelenítettek meg, mint például: 'pózol', 'fotóz', 'fényképez', 'saját ízlése szerint alakít'.

Helyesírási és szemantikai kérdést is felvető jelenséggé értékelhető az az eset, amikor egy középiskolás diák nem tudta kitalálni a szó jelentését, amikor az magyarosan, *szelfi-zik* formában volt írva. Az óra utáni megbeszélésen, ahol tisztáztuk a kérdőívben szereplő

neologizmusok jelentését, megjegyezte: „Ha angol helyesírással lett volna írva, felismerem volna a szót!”

Megjegyzése közvetetten megvilágítja a szó és a magyaros írásmód terjedésének rendkívül gyors folyamatát: míg ugyanis az említett esetben, 2014 tavaszán az angolos írásmód lett volna „ismerősebb”, begyakorlottabb az említett nyelvhasználó számára, addig 2015 decemberében a Google vonatkozó találatai alapján a következők állapíthatók meg: a magyar nyelvű oldalakon a *selfe-zik* írásmódra 1060, a (helytelen írásképpű) *selfezikre* 496 találat van; ezekkel szemben a *szelfizikre* 12 500.¹

5. Tanári vélemények a 2015. évi kérdőív neologizmusainak megjelenéséről az oktatásban

A témával kapcsolatos kutatásban sor került egy olyan téma tárgyalására is a kérdőíves felmérésben, amely gyakorló (általános és középiskolai) **tanárok körében** tett fel kérdéseket a neologizmusok tanításával, a magyarórán való megjelenésével kapcsolatban a 2015 októberében végzett kérdőíves vizsgálat során.

Az eredmények közül jelen témához kapcsolódóan meg kell említeni, hogy jellemző módon háromféle attitűd rajzolódott ki a tanárok véleménye alapján; ezek a következők voltak:

1. **Kell, hasznos beszélni a neologizmusokról**, mert a diákok nyelvében nap mint nap feltűnnek. Ezt hangsúlyozta az alábbi vélemény szerzője: „Érdeemes említést tenni a tanítási órákon ezekről vagy hasonló szavakról (...). A tanulónak érdekes is, ha hozzá közelebb álló dolgokról beszélünk”.
2. **A kérdőív bizonyos szavai** (jellemző módon az internetes és a szleng nyelvhasználat-hoz kapcsolódó alakok) „**helytelenek**”, „**hibásak**”, ezért semmiképpen **nem szabad beszélni róluk** magyarórán. Ezt emelte ki az alábbi véleményt író tanár: „[A kérdőív] 1–6. kiemelt szavait [köznyelvi, internetes példák] kerüljük, példaként ne adjuk. Tudjuk, hogy a köznyelvben használják, de irodalmi szövegalkotásnál véleményem szerint nem elfogadhatók. [A] 7–8. [szépirodalmi példák] jók, jó dolog érdekes új szavakat kitalálni, alkotni.”
3. **Érdeemes beszélni ezekről a szavakról a magyarórán**, de meg kell említeni, hogy **milyen kommunikációs szituációban** alkalmazhatók, alkalmazandók. „Mindenképpen célszerű említést tenni róla, hiszen a fiataloknak meg kell tanulniuk, hogy milyen fórumon milyen nyelvi stílust használjanak, használhatnak” – ilyen módon, a stilisztikai adekvátságot hangsúlyozva vélekedett egy, a harmadik álláspontot képviselő tanár.

1 2015. december 19-én.

6. Összefoglalás

A jelen tanulmány a napjaink magyar nyelvének neologizmusaihoz: helyesírásukhoz, megértésükhöz, valamint használatukhoz kapcsolódó jelenségeket mutatott be. Az elemzések aktualitását egyfelől az AkH.¹² megjelenése adta, hiszen történt néhány olyan szabályváltozás, amely a tanulmányban elemzett (és korábbi gyűjtésből származó) neologizmusok helyesírását is érinti.

Az írásképhez kapcsolódó értelmezési, befogadási kérdések pedig **mind a befogadói megértési, mind a félreértési stratégiák elemzésére jó lehetőséget adtak**: ezt a célt szolgálták az elmúlt évek (2009–2015) kérdőíves felméréseinek vonatkozó adatközlői válaszai, amelyek egy szinkrón „metszet” rögzítésére adnak lehetőséget. Hasonló felmérések évekként később történő elvégzése lehetőséget adhat arra a jövőben, hogy a múltban kapott vonatkozó adatok, illetve a jövőbeli eredmények összehasonlító vizsgálatára is sor kerüljön.

A kimutatható hasonlóságok és különbségek ugyanis rávilágíthatnak egy-egy neologizmus elterjedésére, meggyökeresedésére vagy éppen kiszorulására a nyelvhasználatból, különös tekintettel az értelmezési folyamatokra és a helyesírási, nyelvhelyességi kérdésekre.

Irodalom

- AkH.¹¹ = Magyar Tudományos Akadémia 2011. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Benczes Réka 2014. Ami rímel, az stimmel: Az alliteráció és a rím szerepe a neologizmusokban. In: Ladányi Mária – Vladár Zsuzsa – Hrenek Éva (szerk.): *Nyelv, társadalom, kultúra: interkulturális és multikulturális perspektívák I–II.: a XXIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus (ELTE BTK Budapest, 2013. március 26–28.) előadásaiból készült tanulmánykötet*. MANYE – Tinta Könyvkiadó. Budapest. 109–114.
- Bódi Zoltán 1998. Internetes kommunikáció – beszédkommunikáció. In: Gósy Mária (szerk.): *Beszéd kutatás '98. Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció*. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest. 178–88.
- ÉKsz.² = Pusztai Ferenc (főszerk.): 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Ladányi Mária 2007. *Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Lehrer, Adrienne 2003. Understanding trendy neologisms. *Rivista di Linguistica* 369–382.
- Lengyel Klára 2000. Az elvonás. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 340–1.

- Minya Károly 2003. *Mai magyar nyelvújítás – szókészletünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltozástól az ezredfordulóig*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- OH. = Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Sólyom Réka 2012. E- előtagú neologizmusaink szemantikájáról. In: Váradi Tamás (szerk.): *VI. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia*. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest. 156–65.
- Sólyom Réka 2014. *A mai magyar neologizmusok szemantikája*. Nyelvtudományi Értekezések 165. sz. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Sólyom Réka 2015a. Nyelvi változás, kreativitás és megértés. Napjaink magyar nyelvének neologizmusairól. *Hungarológiai Közlemények* 16 (4): 65–83.
- Sólyom 2015b. Stílus és fogalmi integráció főnév→melléknév szófajváltással keletkezett magyar neologizmusokban. *Magyar Nyelvőr* 214–24.
- Sólyom Réka 2015c. A *csúcshelvi becélöz* – Napjaink „trendi” neologizmusainak szemantikájáról. In: Papp Ágnes Klára – Sebők Melinda – Zsávolya Zoltán (szerk.): „európai látószögű magyar”. *Nemzet – sors – identitás. Írások a hatvanéves Bertha Zoltán tiszteletére*. L’Harmattan Kiadó. Budapest. 83–96.

Internetes hivatkozások

www.google.hu

www.hungarobox.eu

www.hvg.hu

SZÁNTÓ BÍBORKA

Babeş–Bolyai Tudományegyetem Neveléstudományok Kar, Kézdivásárhely

HELYESÍRÁS-TANÍTÁS A ROMÁNIAI II. OSZTÁLYOS ANYANYELVI TANTERV ÉS TANKÖNYV TÜKRÉBEN

1. Bevezetés

A jelen tanulmány célja a helyesírással kapcsolatos tantervi követelmények vizsgálata a romániai II. osztályos új anyanyelvi tantervben,¹ illetve a tanterv alapján készült *Magyar anyanyelvi kommunikáció* című tankönyv fenti követelményekhez kapcsolódó feladatainak az elemzése. A tanulmány szerkezeti felépítése a következő: először röviden ismerteti a tankönyv mögött álló tanterv helyesírással kapcsolatos elemeit, majd a második rész, a tankönyv I. kötete helyesírási készséget fejlesztő feladatainak az elemzését nyújtja.

2. Helyesírással kapcsolatos követelmények és tartalmak a II. osztályos tantervben

Romániában a 2011/1-es számú új oktatási törvény² több változást hozott az általános iskola alsó (elemi) tagozatára vonatkozóan is. Legfontosabb ezek közül az iskolaszervezetre vonatkozó módosulás, amelynek értelmében a 6-7 éves gyermekek iskolakezdésre való felkészítése a – korábbiakkal ellentétben – nem az óvodának a feladata, hanem az iskoláé. „A változás törvényi háttere, hogy a kötelező intézményes oktatás nemzetközi szinten egyre inkább bővül, azaz az iskolában eltöltött idő és a tankötelezettség egyre hosszabb. Mivel az óvodai nevelés Romániában nem tartozik a tankötelezettség alá, ezért az iskola-előkészítő csoport sem” (Birta-Székely 2012: 10). A 2012/2013-as tanévtől kezdődően tehát Romániában az előkészítő osztály a kötelező oktatás része lett.

Az iskolaszervezet módosulása maga után vonta az oktatásszabályozó dokumentumok megváltozását is, mivel az elemi tagozatos oktatás során fejlesztendő kompetenciákat immár nem négy-, hanem öt éves időintervallumra kellett lebontani. Az iskolaszervezet megváltoztatása egy általánosabb, szemléletbeli váltás része volt: Románia Európai Unióhoz való csatlakozása – 2007. január 1-jén – szemléletmódbeli változást eredményezett az oktatás terén is. A kompetenciaalapú oktatás bevezetése szükségessé tette

1 Tanterv az anyanyelv kompetenciaalapú oktatásához. Magyar anyanyelvi kommunikáció az előkészítő osztálytól a II. osztályig. Bukarest, 3418/19. 03. 2013.

2 Legea nr. 1/2011 din 5/01/2011 (Monitorul Oficial, nr. 18, 10. 01. 2011)

az érvényben lévő tantervek és az iskolai programok átgondolását, valamint az új szemléletmódnak megfelelő tankönyvek létrehozását.

Az előkészítő osztályos tanterv az I. és a II. osztály tantervével együtt készült el és jelent meg. A romániai alaptanterv ugyanis az életkori sajátosságokhoz jobban igazodó fejlesztési, ún. pedagógiai szakaszokat határoz meg, amelyek főként a különböző képzési szakaszok közötti korábbi szakadék áthidalását célozzák meg. A pedagógiai szakaszok tükrében az előkészítő, valamint az I. és a II. osztály az alapképességek kialakításának a szakaszához tartozik, a III. és IV. osztály az V–VI. osztállyal együtt a fejlesztés szakaszát képezik (Fóris-Ferenczi 2008: 39–41). Ezzel magyarázható, hogy az alapozó szakaszt képező osztályok tanterve szorosan egymásra épülve, együtt készült el. A tanterv szerkesztésében is érzékelteti a bevallottan **koncentrikusságot** érvényesítő alapelvet. Az egész tantervre vonatkozóan így fogalmaz erről a bevezető: „Koncentrikusságra törekszük. Az előkészítő osztály tantervi követelményeit ismétli bővebben, magasabb fogalmi szinten. Felsorolja – nagyobb sugarú körben érinti – a korábban már alapszinten kialakított sajátos fejlesztendő kompetenciákat”, a II. osztályra vonatkozóan pedig a következőképpen: „A második osztályos tanterv az első osztály tantervi követelményeit ismétli bővebben, magasabb fogalmi szinten.” A tantervet részleteiben megvizsgálva elmondható: pontosabb lett volna a spirális tantervi műfajba való besorolás, hiszen az a törekvés figyelhető meg benne, hogy az új sajátos kompetenciák a már meglévőkre épüljenek, és a tartalmak területén is az egyes évfolyamokon rendszeresen, magasabb szinten, egyre gazdagabb és differenciáltabb módon ismétlődjenek ugyanazok a struktúrák (alapelvek, kulcsfogalmak, fókuszok, összefüggések stb.) azzal a céllal, hogy azokat új, az egyes életkoroknak megfelelő szempontból, egyre több alkalmazási tapasztalattal és egyre több problémát felvetve lehessen megvizsgálni (Bruner 1968; Knausz 2014).

Az anyanyelv tantervének bevezetője, általános ismertetője elsősorban a curriculum szerkezetét mutatja be, ugyanakkor utal megalkotásának alapelveire és újszerűségére. A dokumentum felépítése megegyezik a többi romániai elemi tagozatos tanterv szerkezetével: az általános ismertetőt – amit az egyes tantervek különbözőképpen neveznek meg, de szándékukat és tartalmukat tekintve hasonlóak – az alapkompentenciák felsorolása követi, ezután pedig a fejlesztendő sajátos kompetenciák és tanulási tevékenységek, valamint a tanulási tartalmak és a módszertani javaslatok következnek. A tanterv minden részletre kiterjedő, világos megértetése céljából érdemes lett volna kitérni a kompetencia, az alapkompentencia és a sajátos kompetencia fogalmainak a definiálására, valamint annak az egyértelműsítésére és kiemelésére is, hogy a tanulási tartalmak nem elsősorban bizonyos szerzők és művek, illetve nyelvtani fogalmak felsorolását jelentik, hanem az alapkompentenciákat alkotó képességek, készségek, ismeretek és attitűdök együttesét: a hallott és olvasott szöveg értését, a szóbeli és írásbeli szövegalkotást, valamint a helyes és kreatív nyelvhasználatra törekvést, ezen belül a szóbeli és írásbeli kommunikáció különböző formáit, szövegtípusait, műfajait, építőelemeit, a helyes beszédet és írást stb.

A tantervi *sajátos kompetencia* fogalma nem a Nagy József-i *speciális kompetencia* értelemben jelenik meg. Nagy József a három általános – a személyes, a szociális, a kognitív és kommunikációs – kompetencia mellett megkülönbözteti a speciális kompetenciá(ka)t (szakma, hivatás, foglalkozás, hobbi stb.), amelyek az előbbiekre alapozva differenciálódnak (Nagy 2002: 13, 35). A tantervi sajátos kompetencia sokkal inkább a következőre vonatkozik: egy kompetencia – esetünkben a kommunikációs kompetencia – valamely képesség- és készségrendszerének, pl. az olvasás pszichikus rendszerének egy komponensét, készségelemét vagy elemeit (pl. 3.2. *Szavak és mondatok olvasása*) jelöli.

A tanterv törzse az elemi tagozat minden évfolyamán fejlesztendő következő alapkompentenciákat határozza meg II. osztályban is: a szóbeli közlés megértése (beszédészlelés), szóbeli kifejezőképesség (beszédprodukció), az írott szöveg megértése és írásbeli kifejezőképesség. Véleményem szerint az első alapkompentencia megfogalmazásában a *beszédészlelés* szó zárójeles hozzátoldása félrevezető; ez a képesség ugyanis csak egyik oldala a szóbeli közlés megértésének, az a készség, amelyik lehetővé teszi, hogy a gyermek beszédhangokat, hangkapcsolatokat, hosszabb hangsorokat felismerjen. A szóbeli közlés megértésének másik oldala a beszédmegértés: az elhangzó beszéd (szavak, szókapcsolatok, mondatok és legmagasabb szinten a szövegek) jelentésének, tartalmának a megértése (Gósy 2005).

A továbbiakban a tantervben az egyes alapkompentenciákat alkotó sajátos kompetenciák és az őket fejlesztő, lehetséges tanulási tevékenységek, majd a fejlesztési területekbe – szóbeli kommunikáció, olvasási készség, írásbeli kifejezőképesség fejlesztése – szerveződő tanulási tartalmak következnek. Meglátásom szerint mindhárom esetben érdemes lett volna megmaradni pusztán a képességterület megnevezése mellett: a szóbeli kommunikáció mintájára tehát az olvasás és az írásbeli szövegalkotás fejezte volna ki pontosabban és egységesen a fejlesztendő területeket. A *fejlesztése* szó odakapcsolásával ugyanis nem a tanulói képességterület, hanem a pedagógusi nézőpont kerül előtérbe.

A helyesírási készség fejlesztésével kapcsolatos követelmények vizsgálata szempontjából az *írásbeli kifejezőképesség* alapkompentenciából lebontott sajátos kompetenciákat és a hozzájuk tartozó tanulási tartalmakat szükséges megfigyelnünk.

A területhez kapcsolódó sajátos kompetenciák és tanulási tevékenységek a következők (1. táblázat).

Alapkompentencia	II. osztály
4. Az írásbeli kifejezőképesség	<p>4.1. Az írás jelrendszerének készségszintű alkalmazása</p> <ul style="list-style-type: none"> – a betűsor rögzítéséhez szükséges írásmozgásokat fejlesztő gyakorlatok – szótagokra bontás (szótagolás) – a szótő és a toldalékok megfigyeltetése a szavak helyesírása szempontjából

Alapkompetencia	II. osztály
4. Az írásbeli kifejezőképesség	<ul style="list-style-type: none"> – a kommunikációs helyzetnek megfelelő szóhasználat, a helyes mondat szerkesztés és a mondatfűzés (beszerkesztés) gyakorlása – tartalmilag összefüggő mondatok szerkesztése – szöveg mondatainak sorba állítása – címkék, rövid, egyszerű funkcionális üzenetek önálló szerkesztése a megszólítás, záróformula, hely és idő pontos megjelölésével – plakátok készítése adott téma, kép és szöveg alapján – képről, képsorról, diafilmről, videóról, CD-ről, DVD-ről bemutatott, megfigyeltetett tárgyakról, növényekről, állatokról, ismert személyekről mondatok, rövid szövegek írása
	<p>4.2. Az írásmozgás készségszintre emelése</p> <ul style="list-style-type: none"> – az írásmunka formai követelményeinek betartását célzó gyakorlatok: sorkihasználás, szóköz betartása, vonalhatárok követése, esztétikus elhelyezése a lapon – a verssorok lapon való elhelyezésének, másolásának, átírásának gyakorlása – a lendületes, ritmikus, balról jobbra irányuló írásmód gyakoroltatása – a tanulási igényeket kiszolgáló írástempót fejlesztő gyakorlatok – az írástechnika megszilárdítását szolgáló gyakorlatok – az írásfegyelem és írásfigyelem fejlesztését célzó feladatok
	<p>4.3. Szavak, mondatok tollbamondás utáni leírása</p> <ul style="list-style-type: none"> – a nyomtatott betűnek megfelelő írott betűk ismeretének és reprodukálásának gyakorlása – nyomtatott szövegből való másolás – válogató másolás, szavankénti másolás gyakorlása – a táblára írt szó vagy mondat szemlélése és hangoztatása, elemzése után az eltakart szavak, mondatok emlékezetből való írása – válogató tollbamondás – csak a kérdéses, előre megbeszélte dolgokat írják le – toldalékoló tollbamondás – a diktált szavakat ellátják előre megjelölt raggal, és ragos alakban írják le a szavakat. Pl. <i>-val/-vel</i> raggal kell ellátni a szavakat

Alapkompetencia	II. osztály
4. Az írásbeli kifejezőképesség	<ul style="list-style-type: none"> – toldalékfosztó tollbamondás – a toldalékoló tollbamondás fordítottja – szóelemző tollbamondás – szótagoltató tollbamondás – a tanulók szótagolva írják le a diktált szöveget – kommentáló tollbamondás – a kijelölt tanuló írás közben a szabályokkal indokolja, hogy mit miért írt úgy, ahogy írt (Tehát ez a tudatosságot vonja be a gyakorlásba.)
	<p>4.4. Szavak, mondatok, szöveg kalligrafikus írása</p> <ul style="list-style-type: none"> – betűk, szavak, mondatok kalligrafikus írásának gyakoroltatása – forma, mérettartás – gazdaságos és esztétikus szövegelrendezést célzó feladatok – esztétikus összkép kialakításának gyakorlása

1. táblázat: Az írásbeli kifejezőképesség (4) alapkompenciából lebontott speciális kompetenciák és a hozzájuk tartozó tanulási tevékenységek a II. osztályos tanterv alapján

Amint az 1. táblázatban látható, *Az írás jelrendszerének készségszintű alkalmazása* sajátos kompetencia alá először besorolódik minden nyelvi szinthez kapcsolódó részképességet fejlesztő tevékenység: az írásmozgásokat fejlesztő gyakorlatoktól kezdve bizonyos helyesírási kérdéseken (szótó és toldalékok megfigyeltetése a szavak helyesírása szempontjából) és a mondatok megszerkesztettségén át az életkori sajátosságokhoz igazodó szövegalkotásig (pl. mondatok beszerkesztettsége, tárgyról, növényekről, állatokról, ismert személyekről mondatok, rövid szövegek írása). Majd utána külön sajátos kompetenciaként kiemelődik innen a szavak, mondatok tollbamondás utáni leírása, ahol az első gyakorlatok nem is tollbamondással, hanem másolással kapcsolatosak. A probléma itt szerintem az, hogy egy tevékenységet (tollbamondás utáni leírás) helyez a tanterv a sajátos kompetenciák szintjére. Ennek oka az lehet, hogy – a tapasztalatszerzést és a szövegközpontúságot, valamint a funkcionalitást hangsúlyozandó – a tanterv nem akar explicit módon beszélni a nyelvtani ismeretek tudatosításáról és alkalmazásáról, a nyelvi elemzési készség fejlesztéséről, illetve a helyesírási készség fejlesztéséhez nélkülözhetetlen nyelvtani fogalmak és helyesírási szabályok tudatosításáról, valamint alkalmazásáról. Ehelyett például külön sajátos kompetenciaként határozza meg a *Szavak, mondatok, szövegek kalligrafikus írását*. A fejlesztési területtel kapcsolatban az a kérdés is feltehető: vajon nem lett volna-e hasznosabb a tanítók számára szétválasztani az írástechnika és a helyesírás fejlesztését célzó sajátos kompetenciát és gyakorlatokat (másolás, a tollbamondás különböző típusai, helyesírást alapozó gyakorlatok stb.) az önálló szövegalkotási képességet alapozó kompetenciától és feladatoktól (mondatalkotás, mondatok szűkítése-bővítése, mondatok kapcsolása, funkcionális üzenetek önálló alkotása stb.)?

A tanterv a 2. táblázatban olvasható tanulási tartalmakat határozza meg az *Írásbeli kifejezőképesség* általános kompetencia fejlesztési területébe integrált helyesírási készség fejlesztésére.

Alapkompetencia	Tanulási tartalmak
4. Írásbeli kifejezőképesség	<ul style="list-style-type: none"> – Cím, szerző, bekezdések, szóköz – Az ábécé kis- és nagybetűi, betűrend – Kijelentő, kérdő, felszólító mondatok, rövid szövegek – másolás, tollbamondás – Szótaghatárok – Helyesírási tudnivalók: <ul style="list-style-type: none"> • rövid és hosszú magánhangzók • egyjegyű, kétjegyű, háromjegyű, rövid és hosszú mássalhangzók • szó végi magánhangzók (-ó, -ő, -u, -ú, -ü, -ű) • <i>j-ly</i> • -ból, -ből, -ról, -ről, -tól, -től, -dt, -dj – Írásjelek: pont, vessző, kérdőjel, felkiáltójel, a párbeszéd jele

2. táblázat: A tanterv által meghatározott tanulási tartalmak a helyesírási készség fejlesztésére vonatkozóan

A tartalmak esetében nagyon szűkszavú a tanterv: nem kapcsolja össze például a szótagolás szabályszerűségeit az elválasztásával, nem beszél szótövekről és toldalékokról (csak konkrétan kiemel néhányat a toldalékok közül), sem szövegalkotásról (csak másolásról és tollbamondásról), s a helyesírási „tudnivalóktól” elválasztja az írásjelek alkalmazását.

3. Helyesírási feladatok a II. osztályos anyanyelvi tankönyvben

Az érvényben levő tantervi követelmények alapján egyetlen államilag engedélyezett és támogatott anyanyelvtankönyv íródott a II. osztályos magyar anyanyelvű tanulók számára – *Magyar anyanyelvi kommunikáció – II. osztály* –, amelynek a szerzői Kocsis Annamária, Kerekes Izabella, Füleki Katalin és Vollancs Szidónia.

A tankönyv egyes fejezeteiben azonos szimbólumok jelzik a helyesírási tudnivalókat (sárga háttérű szövegdobozok), a nyelvi és helyesírási tartalmakat pedig vékony piros keret jelzi.

A kétkötetes tankönyvet kalendarisztikus terv (tanmenet) nyitja, amely tartalmazza a tanulási egységek időbeli ütemezését, a tantervi sajátos kompetenciákat és a kimeneti követelményeket. A 3. táblázat a tankönyv I. kötetéből a helyesírási készség fejlesztésére vonatkozó sajátos kompetenciákat, a kimeneti követelményeket, valamint az ezekhez kapcsolódó feladatpéldákat tartalmazza.

Tanulási egység	Tantervi sajátos kompetenciák	Kimeneti követelmények/ A fejezet végén a tanuló legyen képes	Tankönyvi feladatok
<p>1. Másodikos lettem</p>	<p>4.1. Az írás jelrendszérének készségi szintű alkalmazása</p>	<p>A nyomtatott betűknek megfelelő írott betűk ismeretére és reprodukálására, nyomtatott szöveg másolására.</p>	<p>3. 4. feladat (12.): pl. <i>Írd le betűrendben a következő szavakat: ceruza, füzet, betű, vonal, ló</i> 2. feladat (12.): pl. <i>Figyeld meg, az alábbi szavakban mely hangok, betűk tudnak önálló szótagot alkotni! a-pa, fi-ú stb.</i> 4. feladat (13.): <i>Pótold a hiányzó betűket a Murok Matyi mondatban! Írd le a füzetbe!</i></p>
<p>2. Mese az ős</p>	<p>1.1. Fonológiai jelenségek felismerése 2.1. Fonológiai jelenségek készségi szintű alkalmazása 4.2. Az írásmozgás készségi szintre emelése</p>	<p>A rövid és a hosszú magánhangzók és mássalhangzók megkülönböztetésére; Szavak csoportosítására magánhangzók időtartama szerint; Szabályokkal indokolni, hogy mit miért ír úgy, ahogy ír.</p>	<p>1., 2., 3., 4., 5., 6. feladatok (16.): pl. <i>Pótold az o, ó betűket a szavakban!</i> 1., 2., 3., 4., 5. feladatok (19–20.) pl. <i>Másold le a verset a füzetedbe!</i> (18.)</p>

<p>3. Szeretsz-e iskolába járni?</p>	<p>1.1. Fonológiai jelenségek felismerése 2.1. Fonológiai jelenségek készségszintű alkalmazása</p>	<p>A jelentésváltozás megfigyelésére a rövid és a hosszú hangok szerepének figyelembevételével.</p>	<p>1., 2., 3., 4., 5., 6. feladatok (24.): pl. <i>Olvasd el a verset, és jegyezd meg a rövid u-ra végződő szavakat!</i> Tanuld meg a verset! 1., 2., 3., 4. feladatok (26.) pl. <i>Egészítsd ki az alábbi szavakat az ü, ü betűkkel!</i> 1., 2., 3., 4. feladatok (28.): pl. <i>Olvasd el az ellentétes szópárokat! Figyeld meg a sztnessel irt végződéseket: halkul-zendüül, borul-derüül, gyorsul-lassul.</i></p>
<p>4. Többet ésszel, mint erővel</p>	<p>1.1. Fonológiai jelenségek felismerése</p>	<p>A rövid és a hosszú magánhangzók és mássalhangzók megkülönböztetésére.</p>	<p>1., 2., 3., 4., 5., 6. feladatok (33–34.): pl. <i>Írd le a füzetedbe a mássalhangzókat jelölő betűket csoportosítva: egyjegyű betűvel jelölt mássalhangzók, kétjegyű betűvel jelölt mássalhangzók, háromjegyű betűvel jelölt mássalhangzók!</i> (33.) 1., 2., 3., 4. feladatok (36.): pl. <i>Keress minél több mássalhangzó jelölő betűt, amellyel az alábbi betűsorok értelmes szót alkotnak: _ír, _ér, _ár, _él, _óka.</i> 1., 2., 3., 4., 5., 6. feladatok (38.): pl. <i>Olvasd fel a szópárokat! Magyarázd meg a párba állított szavak jelentését: bal-hall, tol-toll, szál-szál, vet-vett, kel-kell, ál-áll.</i></p>

<p>5. Minden felnőtt volt egyszer gyerekek</p>	<p>1.1. Fonológiai jelenségek felismerése 2.1. Fonológiai jelenségek készségszintű alkalmazása 4.1. Az írás jelrendszérének készségszintű alkalmazása</p>	<p>A rövid és a hosszú magánhangzók és mássalhangzók megkülönböztetésére. Az írásfegyelemre és írásfegyelemre.</p>	<p>1., 2., 3. feladatok (40–41.): pl. <i>Figyeld meg az alábbi szavakban a kétjegyű betűvel jelölt mássalhangzókat! Melyik a kakukktojás? Miért? anyu, rejtély, szőnyeg, rosszal-kodtam, csodálkozó, mécesem</i> 1., 2., 3., 4. feladatok (43.): pl. <i>Egészítsd ki a szavakat! ny-ny: néhá_ , me_i, kö_es, kemé_ , kémé_ , fo_ad stb.</i> 1., 2., 3., 4. feladatok (46.): pl. <i>Egészítsd ki a szavakat a kétjegyű betűvel jelölt mássalhangzókkal!</i></p>
<p>6. Ünnepváró</p>	<p>1.1. Fonológiai jelenségek felismerése 2.2. Szintaktikai és szemantikai jelenségek felismerése a közlésben</p>	<p>Tőszók és toldalékos szavak megkülönböztetésére.</p>	<p>1., 2., 3. feladatok (50.): pl. <i>Mivel tömte tele zsákjait a Mikulás? Felelj először a piros, majd a kék zsák szavaival!³ Mit vettél észre?</i></p>
<p>7. Ünnepek ünnepe</p>	<p>4.1. Az írás jelrendszérének készségszintű alkalmazása 4.3. Szavak, mondatok tollbamondás utáni leírása</p>	<p>A j hang kétféle jelölésére a leggyakrabban használt szavakban. J-s és ly-os szavak írására tollbamondás után.</p>	<p>1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8. feladatok (57–59.): pl. <i>Keressd a kakukktojást! Mit vettél észre? jegy, jön, jelezs, javít, jó, lyuk, január, játszik, jutalom, járkal, jelmez, joghurt</i></p>

3 A piros zsákban magánhangzóra végződő szavak szerepelnek, a kék zsákban pedig mássalhangzóra végződőek.

<p>8. Naptár fordul, fagy csikordul</p>	<p>4.3. Szavak, mondatok tollbamondás utáni leírása</p>	<p>Elválasztani a szavakat a sor végén az elválasztás szabályai szerint.</p>	<p>1., 2., 3., 4. feladatok (62.): pl. <i>Hány szótagból állnak a fenti szavak? Mit vettél észre?</i> 1., 2., 3., 4. feladatok (65.): pl. <i>Figyeld meg a kéikkel kiemelt szavakat a Tete a pince, tele a kamra című szövegből!</i> <i>Szerinted miért vannak elválasztva?</i> 1., 2. feladatok (69.): pl. <i>Figyeld meg, hogyan választotta el Zoli a sorok végén a szavakat! Ha kifizértek volna a sorban, hogyan írta volna le? Írd a füzettedbe ezeket a szavakat egybeírva!</i></p>
<p>9. Télutó- rélbontó</p>	<p>2.2. Szintaktikai és szemantikai jelenségek felismerése a közlésben 4.1. Az írás jelrend- szerének készségi szintű alkalmazása</p>	<p>Egybeírt, összetett szavak felismeré- sére, alkotására és elválasztására. Gazdaságos és esztétikus szöveg- rendezésre a szavak elválasztásának szabályai alapján.</p>	<p>1., 2., 3., 4., 5. feladatok (76.): pl. <i>Folytasd a szóláncot: madár + etető etető + szék szék + láb</i> 1., 2., 3., 4. feladatok (77.): pl. <i>Peti leveleiben vizsgálj meg az elválasztott szavakat az elolvasott szabályok alapján! Vannak olyanok, amelyek elválasztása eltér az eddig tanul- taktól. Melyek azok?</i></p>

3. táblázat: A tanmenet és a tankönyvi feladatok összehangoltsága (I. kötet)

Az első tanulási egység helyesírási feladatai a betűrendbe sorolás szabályát gyakoroltatják a gyerekekkel (köznevekre és tulajdonnevekre vonatkozóan is), illetve a magánhangzók szótagalkotási képességét megfigyeltetve az elválasztás szabályainak elsajátítását készítik elő. A betűpótlási feladat a magán- és a mássalhangzók időtartamának helyes jelölését (is) szolgálja.

A második tanulási egységben az 1.1. és a 2.1. sajátos kompetenciák fejlesztése a szavak, szókapcsolatok helyes írásképeinek tanulására is vonatkozik: a kiejtés szerinti írásmód elvének a gyakorlatban történő alkalmazását segíti/segítené elő (bár a feladatok utasításában nem szerepel az, hogy a gyerekek olvassák el/ejtsék ki a rövid/hosszú magánhangzót/mássalhangzót tartalmazó szavakat). A fejezetben szereplő feladatok az *o-ó, ö-ő, i-í* magánhangzók helyesírására (a magánhangzók időtartamának a megkülönböztetésére) fektetik a hangsúlyt. Már itt fontos megjegyeznünk azt, hogy a helyesírási feladatok a helyesírási készséget elsősorban nem szabályok tanulása, hanem tapasztalatszerzés és gyakorlás révén alakítják. Helyesírási szabályok a hangok helyesírására vonatkozóan egyáltalán nem szerepelnek a tankönyvben. Megjegyzendő szabályok csak a szavak elválasztására vonatkoznak.

A tankönyvszerzők célja az, hogy a helyesírás ne szabályok, hanem analógiás sorok révén, sok gyakorlás eredményeként, tehát gondolkodási műveletekhez kapcsolódóan rögződjék, mint amiképpen a hangmintázatok és szórutinok is rögzülnek.

A helyesen írt szó végi *-ó, -ő* magánhangzó gyakori előfordulására (vagy más helyesírási jelenségekre) a tankönyvben a helyesírási tudnivalókat jelölő sárga háttérű szövegdobozok utalnak. Itt jegyzem meg azt, hogy a tankönyvet alkalmazó tanító – akkor, amikor a szavak írásképet rögzültnak, begyakorlottnak látja – megfogalmaztathatja a gyerekekkel a szabályt (pl. így: *Azokat a szavakat, amelyeknek a végén -ó van, általában hosszú ó-val írjuk*). Így válik értelmezhetőbbé az a – tantervben és a kalendarisztikus teremben – megfogalmazott kimeneti követelmény, hogy a tanuló szabályokkal tudja indokolni, hogy mit miért ír úgy, ahogyan ír. (Mint ahogy a tankönyv is megfogalmazhatná, vagy a tanterv is tartalmazhatná explicit módon a helyesírási szabályszerűségek felismerésének és alkalmazásának a követelményét írásbeli feladatokban.)

A harmadik tanulási egységben szereplő helyesírási feladatok a szó végi *u, ú, ü, ű* betűk, valamint az *-ul, -ül* képző helyesírását gyakoroltatják analógiás sorok segítségével (1. ábra).

1. Olvasd el az ellentétes szó párokat! Figyeld meg a színessel írt végződéseket!

halkul - zendül

borul - derül

gyorsul - lassul

2. Figyeld meg az alábbi szavak helyesírását! Egészítsd ki a táblázatot! Segítenek a kérdések!

Mi?	fésű	hegedű	köszörű	bosszú	derű
Mivel?	fésűvel				
Mit?	fésűt				
Mit csinál?/ Mi történik?	fésül				
Mit csináltam?	fésültem				

3. Írj le minél több szót emlékezetből!

Egészítsd ki a mondatokat a minta alapján!

ború

borul

derű

derül

hegedű
Szinte otthon felejtettem ma a hegedűmet, s akkor mivel is hegedültem volna?

fésű
 Elhoztam a, hogy a babámat.

köszörű
 János bácsi eltörött, nincs amivel.....

1. ábra: A szó végi *ú, ű*, valamint az *-ul, -ül* gyakorlását szolgáló tankönyvi feladatok

E tanulási egység – *Szeretsz-e iskolába járni?* – kapcsán meg kell jegyeznünk azt, ami a teljes tankönyvre érvényes: helyesírási készségfejlesztő feladatait tekintve sokkal alaposabb és részletesebb, mint amennyire ezt a sajátos kompetenciák, valamint a kimeneti követelmények kapcsán a kalendarisztikus terv ígéri. A tanulási egység ugyanis – a kalendarisztikus terv értelmében – sajátos kompetenciaként nem emel be a tantervből egyetlen, a(z) (helyes)írási készség fejlesztésére vonatkozó kompetenciát sem, kimeneti követelményként is mindössze annyit fogalmaz meg, hogy „a gyermekek a tanulási egység végére legyenek képesek a jelentésváltozás megfigyelésére a rövid és a hosszú hangok szerepének figyelembevételével” (a meghatározott kompetencia szerint:

csupán szóban). A fejezetben – ezzel szemben – három nagy egységnyi feladat foglalkozik helyesírási kérdésekkel. Az első helyesírási tömb 6 feladata az *u, ú* magánhangzók helyesírását gyakoroltatja (ezen belül egy feladat foglalkozik ténylegesen azzal, amelyet a kimeneti követelmény fogalmaz meg: az *u, ú* magánhangzók jelentésmegkülönböztető szerepével³). A feladatok között van olyan, amely az *ú* hangot tartalmazó szavakat figyelteti meg, majd lemásoltatja őket, és arra szólítja fel a gyereket, hogy figyelje meg, mely szavak helyesírását tanulta meg a feladat során⁴ (általánosítás-elvonatkoztatás-szabályalkotás). Ebben a tömbben van olyan feladat is, amely a megfigyeltetett szósor emlékezetből történő leírását kéri a gyerekektől (alkalmazás). Szalay Borbála *Helyesírás versben* című költeményéhez tartozó utasítás értelmében a gyerekeknek meg kell tanulniuk a (kivételesen írt) rövid *u* magánhangzóra végződő szavakat. Egy feladat – amelyben a megadott *u, ú*-ra végződő szavak toldalékkal ellátott alakját kell beilleszteniük a gyerekeknek egy rövid szöveg mondataiba – pedig még tovább megy: arra kívánja rávezetni a tanulókat, hogy az *u, ú* magánhangzóra végződő szavak toldalékos alakjukban is ugyanúgy írandók, mint toldalék nélkül. A helyesírási gyakorlatokat tartalmazó feladattömbök mindig tartalmaznak legalább egy olyan feladatot is, amelyben a gyerekeknek szöveget kell alkotniuk a megfigyelt/gyakorolt szavakkal,⁵ érvényesítve ezzel a tantervben is megnevezett szöveggözpontúság elvét. A harmadik fejezet második helyesírási tömbjének négy feladata az *ü, ű* betűk helyesírását gyakoroltatja, a harmadik tömb négy feladata pedig az *-ul, -ül* képző helyesírását (ez utóbbival kapcsolatban jegyzem meg: sem a tanulási tevékenységeknél, sem a tartalmaknál nem szerepel ez a toldalék a tantervben).

A negyedik (*Többet ésszel, mint erővel*) és az ötödik (*Minden felnőtt volt egyszer gyerek*) tanulási egység helyesírási feladatai a mássalhangzók helyesírásával foglalkoznak: a mássalhangzók jelölésére (egyjegyű, kétjegyű, háromjegyű), a hosszú-rövid mássalhangzók jelentésmegkülönböztető szerepére, valamint a *Kivel?/Mivel?* kérdésekre válaszoló szavak helyesírására hívják fel a figyelmet. Bár a kalendarisztikus tervbe a tankönyvszerzők nem emeltek be a helyesírási készség fejlesztésére vonatkozó sajátos kompetenciát, és kimeneti követelményként is csak azt fogalmazták meg, hogy „a tanulási egység végére a gyermek legyen képes a rövid és hosszú magánhangzók és mássalhangzók megkülönböztetésére”, a negyedik fejezetben például a feladatok (45) egyharmada (15) foglalkozik helyesírási készségfejlesztéssel, amely a feladatok 33,33%-át jelenti. A feladatok ugyanakkor nem pusztán a rövid és a hosszú mássalhangzók megkülönböztetését célozzák

3 Figyeld meg a kék színnel jelölt szavakat a következő mondatokban! *A boltban sok árú van. Néhány édesség is van a leszállított árú termékek polcán. Egy egész falu segített a leomlott falu vár felújításában.* (A tankönyvben a kék színnel írt szavakat a lábjegyzetben aláhúzással jelöltem.)

4 Az alábbi szavakban *ú* betűket írunk. Olvasd fel őket! Másold le az összes szót a füzetedbe! Húzd alá azokat a szavakat, amelyek írását most tanultad meg: *borjú, fiú, nyúl, szünyog, fúj, lassú, savanyú, úgy, út, fúj, lúd, búza, hús, hattyú, szomorú, odú, zúz, gúny.*

5 Dolgozzatok csoportban! Válasszatok ki öt szót az 1. feladtból, és találjatok ki egy történetet velük!

meg, hanem a különböző mássalhangzók, ezek között a hosszú és a rövid mássalhangzók jelentésmegkülönböztető szerepét is kiemelik.⁶ Az ötödik fejezet feladatai is arányosan oszlanak meg az anyanyelvi részképesség-területek között: a 30 feladatból 10 – vagyis a feladatok 36%-a – helyesírási jellegű. Ez a fejezet gyakoroltatja a kettőzött kétjegyű mássalhangzók helyesírását a töszavakban,⁷ felhívja a figyelmet az *egy* és a *lesz* szavak helyesírására, és gyakoroltatja a *-val*, *-vel* határozóraggal ellátott kétjegyű mássalhangzóra végződő szavaknak az írásban jelölt teljes hasonulás jelensége következtében módosult helyesírását.⁸ A tankönyv következő fejezete (*Ünnepváró*) tovább foglalkozik a *-val/vel* ragos szavak helyesírásával, bár kimeneti követelményként csak az fogalmazódik meg, hogy „a tanulási egység végére a gyermek legyen képes a töszavak és toldalékos szavak megkülönböztetésére”. A helyesírási feladatok azonban folytatják és kiegészítik az előző fejezetét a magánhangzóra, illetve az egyjegyű mássalhangzóra végződő szavak *-val/-vel* raggal ellátott alakjainak a helyesírásával.⁹ Az első hat fejezetet lezáró *Ismétlésben* és a *Felmérésben* szereplő helyesírási feladatok kizárólag a mássalhangzók helyesírásával foglalkoznak.

A tankönyv hetedik fejezete (*Ünnepek ünnepe*) a hagyományos írásmóddal – a *j*-s és az *ly*-os szavak használatával – foglalkozik. Az 1. feladat felhívja a figyelmet arra, hogy a *j* hangot kétféleképpen jelöljük. A második feladat megfigyelteti a gyerekekkel, hogy a szó eleji *j* hangot egyetlen szóban jelöljük *ly*-nal.¹⁰ A többi feladat *j*-vel és *ly*-nal írt közhasználatú szavak csoportosítását, másolását, tollbamondás utáni leírását kéri a gyerekektől, vagyis a szóalakok emlékezetbe vésésére összpontosít.

A II. osztályos tankönyv első kötete utolsó két fejezetének legfontosabb helyesírási kérdése a szavak elválasztása. A nyolcadik fejezet (*Naptár fordul, fagy csikordul*) elválasztást bevezető feladatai először szótagoltatják a gyerekeket, majd megfigyeltetik a magánhangzók szótagalkotó szerepét (ez a tankönyvben szabály formájában is megfogalmazódik). A fejezet második helyesírási tömbje egy naplórészletben (Fóris-Ferenczi Rita: *Tele a pince, tele a kamra*) figyelteti meg az elválasztott szavakat, majd azt kéri a gyerekektől, hogy próbáljanak rájönni, miért van szükség a szavak elválasztására,¹¹ és

6 Keresd minél több mássalhangzót jelölő betűt, amellyel az alábbi betűsorok értelmes szót alkotnak: *_ír, _ér, _ár, _él, _óka*. Olvasd fel a szópárokat! Magyarázd meg a párba állított szavak jelentését: *bal-hall, tol-toll, szál-száll, vet-vett, kel-kell, ál-áll*.

7 Egészítsd ki a szavakat: *ny_nny: néhá_, me_i, kö_es, kemé_, kémé_, fo_ad* stb.

8 Alakítsd át a szavakat úgy, hogy a *Kivel?/Mivel?* kérdésre feleljenek! Írd le a szópárokat: *kulcs –___, darázs – ___* stb.

9 Mi volt a Mikulás zsákjában? Mivel tömte tele a gyerekek cipőit? Írd le a füzetedbe a szópárokat! *Mi?/Mivel? baba – ____, sál – ____, narancs – ___* stb. A gyerekeknek a megadott minta alapján kell megoldaniuk a feladatot.

10 Keresd a kakukktöjást! Mit vettél észre: *jegy, jön, jelez, javít, jó, lyuk, január, játszik, jutalom, járkál, jelmez, joghurt*.

11 Figyeld meg a kékkel írt szavakat a *Tele a pince, tele a kamra* című szövegből! Szerinted miért vannak elválasztva?

megfogalmazza az elválasztás néhány szabályát.¹² Külön érdeme ezeknek a feladatoknak, hogy az elválasztás funkcióját tudatosítják kézzel írott szövegekben. A szabályok megfogalmazását alkalmazó jellegű feladat követi.¹³

A (szóbeli) ritmizáló szótagolás és az (írásbeli) elválasztás szabályai közötti különbségre hívja fel a figyelmet a 3. és a 4. feladat:

3. Zoliék kitaláltak egy kiszámolót. Előadták az osztályban. Így hangzott:

A-nyu szám-ba vesz:
cék-la, al-ma, sza-lo-nna;
pasz-ter-nák és ká-posz-ta;
te-le ko-sár di-ó-val,
te-le lá-da krum-pi-val.

An-drás jár-kál, to-lo-gat,
lá-dá-kat ra-kos-gat.
A-pu i-gaz-gat, pa-ran-csot osz-to-gat.
Ezt a lá-dát tedd csak e-rrébb,
azt a lá-dát told csak a-rrébb.

A tanító néaninek nagyon tetszett, és megkérte, hogy írják is le így, ahogy mondták, de figyelmeztette őket arra, hogy írásban tartsák be a tanult szabályokat!

A-nyu szám-ba vesz:
cék-la, al-ma, sza-lon-na;
pasz-ter-nák és ká-posz-ta;
te-le ko-sár di-ó-val,
te-le lá-da krum-pi-val.
An-drás jár-kál, to-lo-gat,
lá-dá-kat ra-kos-gat.
A-pu i-gaz-gat, pa-ran-csot osz-to-gat.
Ezt a lá-dát tedd csak e-rrébb,
azt a lá-dát told csak a-rrébb.

4. Keresd ki azokat a szavakat, amelyeket Zoliék nem úgy választottak el írásban, mint ahogy ritmusosan mondvá elhangzott! Ellenőrizd! Segít a szabály!

2. ábra: A szótagolás és az elválasztás szabályai közötti különbség

12 Jegyezd meg, hogy a sorok végén a szavakat a következőképpen választhatjuk el: Ha két magánhangzót jelölő betű van egymás mellett, közöttük elválasztjuk a szót (pl. *di-ót*). Ha két magánhangzót jelölő betű között mássalhangzót jelölő betűk vannak, csak egy mássalhangzót jelölő betűt vihetünk át a következő sor elejére (pl. *me-sél-ni, ter-mést, fel-tet-ték, krum-pi*).

13 Csoportosítsd a szövegből a sorok végén elválasztott szavakat az alábbi szempontok szerint:

- két magánhangzót jelölő betű között van az elválasztás;
- egy magánhangzót és egy mássalhangzót jelölő betű között van az elválasztás;
- két különböző mássalhangzót jelölő betű között van az elválasztás;
- két mássalhangzót és egy harmadik mássalhangzót jelölő betű között van az elválasztás.

Az elválasztással kapcsolatos feladatok számát tekintve azonban felmerül bennünk a kérdés: vajon ez az egyik legfontosabb helyesírási probléma a II. osztályban, mert ennek esetében kerül sor következetesen két fejezetben is megfigyeltetésre, gyakoroltatásra, szabályalkotásra, majd a szabály megtanulására is?

Összefoglalás

A II. osztályos romániai anyanyelv tanterve a kompetenciafejlesztést a középpontba helyezve a kommunikáció- és a szövegközpontúságra, valamint a funkcionalitás elvének az érvényesítésére törekszik. Ebben a törekvésében óvakodik hangsúlyozni, expliciten megfogalmazni az ismeretek elsajátításának, a fogalom- és szabályalkotásnak – ezek között a helyesírási szabályok megértéséhez és alkalmazásához szükséges nyelvtani ismereteknek, fogalmaknak és szabályoknak –, valamint a részkészségek fejlesztésének a szerepét és fontosságát a kompetenciafejlesztésben. A tanterv alapján készült tankönyv azonban igyekszik figyelni a helyesírási ismeretek és készségek fontosságára az alkalmazásképes tudás megszerzésének a folyamatában. A helyesírást fejlesztő feladatok többsége a besorolás, a rendszerezés, az osztályozás képességeit fejlesztve és működtetve végigjárta a tanulókat a felismerés, felidézés, alkalmazás, valamint az összefüggések felfedezése és értelmezése útján.

Irodalom

- Antalné Szabó Ágnes 1995. A szöveg szemléletű grammatikatanításról. *Magyar Nyelvőr* 119: 34–44.
- Birta-Székely Noémi 2012. Iskola-előkészítő osztály a román oktatási rendszerben. In: Szabó-Thalmeiner Noémi (szerk.): *Gyakorlatközelben. Az iskola-előkészítés fortélyai*. Ábel Kiadó. Kolozsvár. 10–15.
- Bruner, Jerome S. 1968. *Az oktatás folyamata*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Fóris-Ferenczi Rita 2008. *A tervezéstől az értékelésig. Tanterv- és értékelélmélet*. Ábel Kiadó. Kolozsvár.
- Gósy Mária 2005. *A beszédészlelés és a beszédmegértés fejlesztése iskolásoknak*. Nikol Kkt. Budapest.
- Knausz Imre 2014. *A fókusz mint oktatásméleti kategória*. Előadás a VII. Miskolci Tanítási Konferencián 2014. február 7-én. http://www.tani-tani.info/fokusz_mint (letöltve: 2016. 03. 09.)
- Kocsis Annamária – Kerekes Izabella – Füleki Katalin – Vollancs Szidónia 2015. *Magyar anyanyelvi kommunikáció – II. osztály*. Kreatív Kiadó. Marosvásárhely.

Nagy József 2002. *XXI. század és nevelés*. Osiris Kiadó. Budapest.

Tanterv az anyanyelv kompetencia alapú oktatásához. Magyar anyanyelvi kommunikáció az előkészítő osztálytól a II. osztályig. Bukarest. 3418/19. 03. 2013. Elérhető: http://programe.ise.ro/Portals/1/2013_CP_I_II/13_CLM_maghiara_CP_II_OMEN.pdf (2019. 01. 15.)

ZIMÁNYI ÁRPÁD

Eszterházy Károly Főiskola, Eger

ALAKVÁLTOZATOK A HELYESÍRÁSBAN

Bevezetés

Helyesírási szabályzatunk 12. kiadását áttekintve megállapíthatjuk, hogy a korábbiaknál lényegesen nagyobb szerep jut az alakváltozatoknak, a kétféleképpen (vagy ritkábban: háromféleképpen) írható szavaknak. Az akadémiai szabályzat előző két kiadásában (AkH.¹⁰, AkH.¹¹) ilyen mértékben nem szerepeltek alakváltozatok, ezért érdemes alaposabban körüljárni ezt a kérdéskört.

A Nyelvművelő kézikönyv szerint **alakváltozat**nak tekintjük az olyan közös gyökerű párokat, amelyeknek tagjai között írásban is megnyilvánuló magán- vagy mássalhangzóbeli eltérés tapasztalható (NyKk. I. 139). E változatok között jobbra nem jelentésbeli, hanem csupán hangulati, használatbeli, stiláris különbségek vannak (*fel – föl, fonal – fonál, tele – teli, musica – muslinca*). Az alakváltozatoktól némileg eltérnek az **alaktársok** (paronimák), amelyek tagjai valamely önálló szóelem (képző, jel stb.) tekintetében különböznek egymástól, mégpedig úgy, hogy kisebb-nagyobb jelentéskülönbség is van köztük (*egyhangúlag – egyhangúan, helység – helyiség, konferansz – konferanszié*).

A **helyesírási alakváltozatok** fogalmával a NyKk. nem foglalkozik. Az AkH.¹² újdonsága, hogy a jelentéskülönbségen alapuló vagy a kiejtési alakváltozatok mellett több szabálypontban fogalmazódik meg a vagylagos írásmód elvi és gyakorlati lehetősége, illetőleg a szótári részben, különösképpen az idegen szavak között található számos ilyen példa. Mielőtt ezeket bemutatnánk, tekintsük át az előzményeket.

Az előzmények

Szemere Gyula helyesírástörténeti munkájában összefoglalja a **kettős alakok** kérdéskörét. (Monográfiájában nem használja sem az *alakváltozat*, sem az *alaktárs* terminust.) 1900 óta kikristályosodott az a gyakorlat, hogy ha valamely szónak kétféle változata él a köznyelvben, akkor mindkettőt helyesnek kell elfogadni a szabályzat szójegyzékében (Szemere 1974: 104). A 20. század elejéig először csupán az ejtésbeli kettősségekről volt szó (*fel – föl, félmege – fölmege*), mellyel a jóhangzás elvét kívánták szolgáltni, majd hosszú viták után kiterjesztették másféle alakváltozatokra. Simonyi Zsigmond és Zolnai Gyula támogatta a szabályzatban és a szójegyzékben a kettős alakokat. Balassa József és Kelemen

Béla viszont következetesen azt hangsúlyozta, hogy a helyesírásnak csak egyetlen alakot szabad elfogadnia (uo. 105). Ennek következtében folyamatosan szűkítették az alakváltozatok körét. Például 1915 és 1939 között még ott szerepelt az *iskola* mellett az *oskola*, az *ismer* mellett az *ösmer*. Néhány további magánhangzós kettősség, melyek közül a kevésbé gyakori – a második – forma legkésőbb 1954-ben kikerült a szabályzatból: *ad – ád, ábécé – ábéce, borotva – beretva, felleg – fölleg, lyukaszt – likaszt, mandula – mandola, mögé – megé, mögött – megett, posta – pósta, sötét – setét, tinta – ténta, töpörtyű – tepertő, uzsonna – ozsonna*. Mássalhangzós változatok: *béklyó – békó, cseresznye – cseresnye, kunyhó – gunyhó, olt – ojt, pamut – pamuk, rubin – rubint, uborka – ugorka, verbunkos – verbungos*; illetőleg *drágáll – drágál, javall – javal, restell – restel, zöldell – zöldel; kopaszt – koppaszt, peron – perron, szöllő – szöllö, vajon – vajjon*.

A **kettős alakok** másik nagy típusát az alaktani változatok adják, egyfelől a rövidebb-hosszabb toldalékolásbeli változatok (*add – adjad, állsz – állasz, értem – érettem*), másfelől a töváltzatok (*faluk – falvak, erdője – erdeje*). Ezek jó része – bizonyos fokig rendszert alkotva – az AkH.¹⁰-ben szerveződött szabállyá (l. alább).

Mindezek alapján Szemere Gyula megállapította: „Az írásformák egyalakúsításával sohasem szabad erőszakot tenni a nyelven. A fölösleges és zavaróvá vált kettősségek megszüntetésével ezért időről időre együtt jár a nyelvfejlődés teremtette újabb kettős alakok elismerése” (Szemere 1974: 109).

Mivel Szemere alapművében az 1832 és 1954 közötti szabályzatokat vizsgálta, a következőkben – átfedéssel, illetőleg a folytonosság okán – az utóbbi három kiadást elemezzük az alakváltozatok szempontjából.

Az **1954-es szabályzat** *A kiejtés szerinti (fonetikus) írásmód* című fejezetben 11 szabálypontba sorolva tárgyalja a kettős alakokat. A bevezető szabály (55.) általános értelmű: „Vannak olyan szavaink, amelyek a nyelvjárásbeli eltérések vagy ingadozások, illetőleg nyelvbéli különfejlődések következtében a köznyelvben kétféle alakban használatosak. Mivel a legtöbb ilyen szónak mind a két alakja el van terjedve, az írásban mindkét alakváltozat használata jogosult és helyes.” A továbbiakban a következő eseteket foglalja rövid szabályokba:

56.: az *e – ö* váltakozása (*fel – föl, csepeg – csöpög*);

57.: az *o – u* váltakozása (*csoda – csuda, csorog – csurog*);

58.: a *v-s* tövű igék (*hív – hí, szív – szí, vív – ví*);

59.: a *dz – z* váltakozása (*dörgölőzik – dörgölődzik, hallgatózik – hallgatódzik*);

60.: a 2. személyű felszólító módú igealakok rövidebb és hosszabb alakjai (*add – adjad, bidd – biggyed*);

61.: az *ll* végű igék rövidebb és hosszabb alakjai (*állsz – állasz, hullt – hullott*);

62.: a *d* végű igék rövidebb és hosszabb alakjai (*mondta – mondotta, kezdték – kezdeték, toldták – toldották*);

63.: a *metsz, látszik, tetszik* kettős alakjai (*metssze – messe, tetsszem – tesszem*);

64.: az *ú, ű, ó, ő* végű névszók kettős alakjai (*varjúk – varjak, faluk – falvak, szók – szavak, erdője – erdeje*);

65.: a határozószók kettős alakjai (*kint – kint, bent – benn*);

66.: egyéb kettős alakok (*gyerek – gyermek, leány – lány, miért – mért*).

Ezekon kívül még egy szabálypont tárgyal kettős alakokat: a köznyelvi mellett a közép-fokú melléknevek „régies hatású, ezért ritka” formáit mutatja be a 36. pont (*idősebb – idősb, magasabb – magasb, dühösebb – dühösb*).

Az 1984-es kiadás az AkH.¹⁰-től eltérően már nem széttagolt formában és külön-külön megfogalmazott szabályokkal dolgozza fel a kérdést. *Toldalékolásbeli kettősségek* címmel a 45. szabálypont egymondatos bevezető után már csupán a típuspéldákat sorolja fel: „Mind az igék, mind a névszók toldalékos formái között vannak olyan kettős alakok, amelyek a köznyelvben egyaránt használhatók. Írásban is helyes tehát mindkét forma.”

hallgatódzik – hallgatózik, lopódzik – lopózik [...];

dobj – dobjál, kérj – kérjél [...];

dobd – dobjad, vágd – vágjad [...];

állsz – állasz, hullt – hullott [...];

keveslem – kevesellem, kicsinyli – kicsinyelli;

öregedik – öregszik;

igyekezik – igyekszik;

küldte – küldötte, kezdtek – kezdték [...];

értem – érettem, érted – értetted;

ezzel – evvel, azzal – avval;

látniuk – látniok, várniuk – várniok [...];

rég – régen, most – mostan, épp – éppen [...].

A szabálypont azzal az apró betűs megjegyzéssel zárul, hogy az alakváltozatok nem mindig azonos értékűek. Például a *-dzik, -zik* képzővariánsok között nincs különbség, de a felszólító módú rövidebb és hosszabb alakok közül az előbbiek nyomatékosabbak. Végül utalást találunk arra, hogy a felsoroltak között vannak választékos, illetve elavuló formák. Az Osiris Kiadó *Helyesírás* című kézikönyve e ponthoz kapcsolódva – és az alakváltozatok közül egyáltalán – csak a *-dzik, -zik* és az *-ll, -l* képzővariánsok példasorát bővíti jelentősebb mértékben (OH. 70–1).

Az AkH.¹⁰-től eltérően külön pontba került a *borjúk – borjak, zászlója – zászlaja, szók – szavak* kettős alakok típusa (30.), valamint a *metsz, látszik, tetszik* esete (32.).

Ebben a szabályzatban jelenik meg először az **alakváltozatok** fogalma (25.), külön a magánhangzós és külön a mássalhangzós példákkal:

fel – föl, csepeg – csöpög [...];

csoda – csuda, csorog – csurog;

dől – dül;

hova – hová, levő – lévő, tied – tiéd [...];

lábás – lábós;

lány – leány, mért – miért, rá – reá; illetőleg

lenn – lent, fenn – fent [...]; gyerek – gyermek.

A hozzá kapcsolódó megjegyzés szerint az alakváltozatok nem azonos értékűek. Ezt a megállapítást több példával is szemlélteti.

A *lenn – lent* típusú határozószókkal részletesebben külön szabály is foglalkozik (46.).

Az AkH.¹¹-ben – nem pusztán a szabályok között, hanem bizonyos esetekben csupán a szótári részben – további kettős alakok is szerepelnek. Ezek azonban nem tekinthetők alakváltozatnak, mivel a szópár tagjaihoz eltérő jelentéstartalom kapcsolódik: *Saturnus* (isten) – *Szatur nusz* (bolygó), *Uranus* (isten) – *Uránusz* (bolygó), *Venus* (isten) – *Vénusz* (bolygó); *Gellérthegy* (városrész) – *Gellért-hegy* (domborzati név), *Galyatető* (helység-rész) – *Galya-tető* (domborzati név), *Hűvösvölgy* (városrész) – *Hűvös-völgy* (domborzati név), *Margitsziget* (városrész) – *Margit-sziget* (természetföldrajzi név).

Ekkor visszakerült a szabályzat szótári részébe a mássalhangzó-különbségen alapuló *muslica – muslinca* kettős alak.

Alakváltozatok az új szabályzatban

Új vonása a 12. kiadásnak, hogy a korábbiaknál gyakrabban engedi meg az eltérő írásmódú alakváltozatokat, tehát két- vagy – ritkábban – háromféle formát is ajánl. Erre következőképpen utal a kötet Előszava: „A bizottság célja az volt, hogy nagyobb változtatások nélkül, könnyebben használható, bizonyos mértékig rugalmasabb szabályzatot adjon a használó kezébe” (AkH.¹² 6.).

A 2015-ös szabályzat az alakváltozatok előbb ismertetett eseteit tekintve – minimális különbséggel – követi az AkH.¹¹ előírásait, illetve példáit. Kikerült belőle az 1984-es 45. pont példái közül a *látniuk – látniok, várniuk – várniok* és a *rég – régen, most – mostan* típus, viszont bővült a *gondolkozik – gondolkodik* kettős alakkal (itt: 44. pont). Változatlan szöveggel szerepel a 30., a 32. és a 46. pont. Ezzel szemben változott a 25. pont: egyrészt teljes egészében kikerült a szabály végéről a nyelvhasználati megjegyzés a beleszerkesztett példákkal együtt, másrészt – és ez már lényeges elvi kérdés – szabályváltozásként új alakváltozat-típussal bővült: *bólingat, kacsingat, tekinget – bólintgat, kacsintgat, tekintget*.

A mindennapi írásgyakorlatban a kiejtést tükröző *bólingat* forma gyakran okozott helyesírási hibát. A szóelemzés elve – akár felismert, akár tudatosan fel nem ismert formában – ott működött a nyelvhasználók nyelvi kompetenciájában, és már korábban is tipikus jelenség volt az utóbbi formák választása. Ezzel az elvi változással, az alakváltozat

mindkét tagjának egyenértékű kodifikálásával kiküszöbölhető írásgyakorlatunk – és az iskolai munka – egyik típushibája.

A 25. pont változásán kívül ki kell emelni a **h végű szavak** bizonyos csoportját érintő 74. és a 82. e) szabálypontokat. Alapvető szemléletváltásnak tarthatjuk, hogy a *céh, düh, jub, méh rüh* szavak írásmódjának szabályozása figyelembe veszi az ingadozó ejtismódot, és elfogadja a kétféle írásváltozatot. Ennek alapján a *-val, -vel, -vá, -vé* határozóragos alakok hasonult és hasonulás nélküli változatban is írhatók: *düh* [dü] v. [düh] → *dühvel* v. *dühbel, méhvé* v. *méhhé*; stb.

Az **állandó rövidítések** szabálypontjából (284.) két idevágó példát idézhetünk: lásd *l.* vagy *ld.*; oldal: *o.* vagy *old.* Az AkH.¹¹ mindkét esetben csak az első, egybetűs változatot tartalmazta, de a mindennapi írásgyakorlatban gyakori volt a most kodifikált forma. Megjegyzendő, hogy az OH. már eddig is elfogadta a két-két alakváltozatot (360–1; 362).

A **keltezés** írásában is megengedőbb a szabályzat: „Az *elseje, elsején, elsejéig* stb. szóalakok számjegyes írása: *I.* vagy *I-je, I-én* vagy *I-jén, I-ig* vagy *I-jéig* stb. Az *elseji* vagy *elsejei* szóalak számjeggyel írva: *I-i* vagy *I-ji* vagy *I-jei*” (298.). Itt meg kell említeni, hogy az 1954-es szabályzat csak a *j* nélküli alakokat tartalmazta, míg az 1984-es csak a *j*-s változatokat ajánlotta. Az AkH.¹² szerint tehát a kimondottan szűk szakmai kört érintő morfológiai szemléletkülönbségből fakadó eltérő írásmód nem okoz gondot a mindennapi alkalmazásban.

Az **óra és perc írása** című alfejezetben (AkH.¹² 300. szabálypont; AkH.¹¹ 299. pont) a *10.35* (az óra és a perc közé szóköz nélküli pont) mellett – a sajtóbeli írásgyakorlatot követve – a kettősponttal tagolt változat is bekerült: *10:35*.

Az alakváltozatok jelentős része a **szótári részben** található. Két csoportba sorolhatjuk őket: **(a)** néhány közülük már eddig is kodifikált, mindaddig egyféle írásmóddal rögzített idegen szó, **(b)** nagyobb részük pedig a nyelvünkbe és/vagy az AkH.-ba is újonnan bekerült idegen szó.

(a) Az első csoportba tartozó szavakat már eddig is többféle ejtismóddal használtuk, így a helyesírás az AkH.¹²-től követi az úzust: *advent – ádvént, diskurzus – diszkurzus, distinkció – disztinkció* (a *disztinkció* az AkH.¹¹-ben nem szerepelt, csak az MHSz. tartalmazta), *hossanna – hozsánna, státus – státusz, státusszimbólum – státuszsimbólum, standard – sztenderd* (elől áll az AkH.¹¹-ben szereplő alak; a 12. kiadás pedig a szópárok mindkét tagját tartalmazza). Az ejtészavak létrejöttének okai különbözők: a *diskurzus – diszkurzus* esetében angol hatást fedezhetünk fel, mivel a szaknyelvekben, így a nyelvészet, szöveg-tan, pragmatika szaknyelvében is erőteljesen hat a *discourse*, ennek tükröződése a második, *sz-ező* változat. A *státus – státusz* esetében viszont belső fejleménynek tarthatjuk az utóbbi alakot.

Más magyarázata van az AkH.¹² *kazah – kazak* kettősségének. A volt Szovjetunió egyik tagköztársaságának önállóvá válásával a nyelvünkben elterjedt oroszos *kazah*

mellett most már szabályos a saját nyelvi *kazak* is. Hasonló volt a *belorusz – belarusz, Belorusszia – Belarusz* esete is, amelynek problematikáját magyar megfelelőjünkkel, *fehérorosz, Fehéroroszország* formában küszöbölhetjük ki.

Még ugyanide, az első csoportba tartozik az AkH.¹¹-ben *sztyep v. sztyepp* formában rögzített, tehát már eddig is helyesírási és kiejtési alakváltozatként létező lexéma. Továbbra is két azonos értékű, elfogadható alakja lesz: *sztyepp v. sztyeppe*. (Megjegyzés: az AkH.¹⁰ a *sztyepp* és a *steppe* formákat tartalmazta. Úgy látszik, nehéz konszenzusra jutni még a szakmának is ezzel a szóval kapcsolatban; hat évtized alatt négyféle írásmód.)

További kettősség, hogy a *Forma–1* mellett megjelent a *Formula–1*, valamint az *Otília* mellett az *Ottília* is. (1. Az angol *formula* valóban nem 'formá'-t jelent, hanem 'minta, előírás, szabvány, képlet', itt pedig a géposztály előírásait, szabványát jelöli. 2. Az *Otília* írásmódja 1971-től volt magyaros, amikor is az anyakönyvezési szabályok kötelezővé tették a fonetikus írásmódot, vö. Ladó 1971.) Nem helyesírási alakváltozat, de a teljesség kedvéért végül megemlítendő az *ideogram – ideogramma* kettőssége.

(b) A második csoportba tartozó szavak idegenszerűen és fonetikusan egyaránt írhatók:

behaviorizmus v. bihéviorizmus,

chat v. cset,

chatel v. csetel,

chili l. csili,

chips l. csipsz,

gyros l. gírosz,

e-mail v. ímél,

intellektuel v. entellektüel,

metropolis v. metropolisz,

pacemaker v. pészméker,

piranha v. pirája,

rap v. rep,

rappel v. reppel,

salsa v. szalsza,

snooker v. sznúker,

spray v. spré v. szpré,

steak v. szték,

sztrók v. stroke,

thriller v. triller.

A *v. (vagy)* rövidítés az egyenlő értékű alakváltozatokat jelzi, ezek mindkét alakja ott szerepel betűrendbe sorolási helyén: *chat v. cset; cset v. chat*. Az *l. (lásd)* rövidítés akkor

használatos, amikor az idegen írásmódú alakokkal szemben a kiejtés szerint írt változatot ajánlja a szótár. Ilyenkor az utóbbi ad helyet a bokrosításnak: *chili* l. *csili* > *csili*, *csilije*; *csilipaprika*.

Betűszói alakváltozatok is vannak. Az MHSZ.-ben – és az AkH.¹¹ 11. lenyomatától kezdődően – a már szabályozott *CD* – *cédé* mintájára a betűszói és a fonetikus írásmód (sőt a csupa kisbetűs változat) kiterjed néhány további példára is:

DVD v. *dvd* v. *dévédé*; *DVD-lejátszó* v. *dvd-lejátszó* v. *dévédélejátszó*,

PC v. *pécé* (személyi számítógép),

pc v. *píszí* (politikailag korrekt).

Az eddig bemutatottal ellentétes folyamatra is van példa az új szabályzatban: a korábban kettős alaknak vagy helyesírási alakváltozatnak tekinthető szavak közül most már csak egy változatban szerepelnek a következők: a korábbi *esszencia* (a lényege valaminek) és *eszencia* (sűrített ízesítő) helyett mindkét értelemben az *esszencia* áll, a korábbi *paralel* – *parallel* kettősséget felváltotta a *paralel*, valamint a *zsoldoshadsereg* (zsoldosokból álló hadsereg) és a *zsoldos hadsereg* (fizetett hadsereg) helyett csak az egybeírt változat maradt, mindkét értelemben.

Összegzés

Az alakváltozatok szerepeltetése a helyesírási szabályzatot készítő bizottságban is vitát okozott. Többen hangot adtak annak a véleményüknek, hogy a szabályzatnak egyértelműen állást kell foglalnia minden kérdésben, és nem szabad teret nyitni a vagy-lagos írásmódnak, ez ugyanis az egységes magyar helyesírás megbomlásához vezethet. A korrektorok, szerkesztők, illetőleg a helyesírás-ellenőrző programok készítői részéről is hangzottak el aggódalmak. Mások viszont pozitívan értékelik az alakváltozatok létét. Olyan egyszerűsítésről van szó, amely egyrészt megkönnyíti a közoktatásban tevékenykedők munkáját, másrészt így kevesebb buktató, hibázási lehetőség adódik. Összefoglalva: ilyen számú alakváltozat nem változtatja meg helyesírásunk kialakult rendszerét, nem bizonytalanítja el a nyelvhasználókat, tehát alkalmazásukat észszerű lépésnek tarthatjuk.

Irodalom

AkH.¹⁰ = Magyar Tudományos Akadémia 1954. *A magyar helyesírás szabályai*. 10. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.

AkH.¹¹ = Magyar Tudományos Akadémia 1984. *A magyar helyesírás szabályai*. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.

- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. 12. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ladó János 1971. *Magyar utónévkönyv*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MHSz. = Deme László – Fábíán Pál – Tóth Etelka 1999. (szerk.): *Magyar helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- NyKk. = Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1980–1985. *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Grétsy László – Kemény Gábor (főszerk.) 2005. *Nyelvművelő kézisótár*. Auktor Kiadó, Budapest. 1996. Tinta Könyvkiadó, 2005.
- OH. = Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2005. *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Szemere Gyula 1974. *Az akadémiai helyesírás története (1832–1954)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

2017

A NAGY J. BÉLA HELYESÍRÁSI VERSENY KÁRPÁT-MEDENCEI DÖNTŐJÉNEK DÍJAZOTTJAI:

1. díjas: Csiszárík Katalin (Eszterházy Károly Egyetem, Eger)
2. díjas: Tóth Zsuzsanna Ingrid (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest)
3. díjas: Kovács Péter Zoltán (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár)

A legjobb határon túli versenyző: Kovács Péter Zoltán (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár)

BOZSIK GABRIELLA

Eszterházy Károly Egyetem BTK, Eger

A NAGY J. BÉLA HELYESÍRÁSI VERSENY 2017-ES FELADATAI ÉS MEGOLDÁSAI

Eger, 2017. november 18.

Tollbamondás

Életünk a 3. évezred elején

A Földünk kb. 7,5 milliárd lakóját az utóbbi tíz-egynéhány évben számtalan természeti csapás sújtotta, sőt ez napjainkban is folytatódik. Se szeri, se száma a nagy erősségű vissza-visszatérő hurrikánoknak, cunamiknak vagy épp a hatalmas árvizeknek Nyugat-Európától az Egyesült Államokon keresztül a Fülöp-szigetekig. Gondoljunk csak a bangladesiekre vagy a Costa Rica-iakra, akik ezerszám kénytelenek voltak elmenekülni a lakóhelyükről a klímaváltozás okozta tragédiák miatt! Az USA-ban emiatt hozták létre az Országos Hurrikánközpontot, remélve, hogy ennek köszönhetően kevesebb emberáldozattal és kisebb környezetpusztulással kell számolniuk az illetékeseknek. A modern meteorológiai előrejelző készülékek képesek hurrikán- és trópusivihar-figyelmeztetéseket adni jó előre. A szakemberek jóslatai szerint a fokról fokra megnövekedő víztömeg hamarosan az óceánok szintjét megemelve soha nem pótolható kultúrákat, városokat fog megsemmisíteni.

Nemrég, 2017 nyarán a különböző tévécsatornákon az Európa-szerte körbeküldött képek döbentették meg a nézőket a spanyolországi tüzesetekről. Mekkora érték veszett el a több száz hektárnyi erdő megsemmisülésével! Más kontinensen a mind ez ideig szunyadó vulkánok hirtelen kitörték, és települések tűntek el a látatenger alatt.

A természettudósok oly gyakran emlegetik a lassan közhelyszámba menő globális felmelegedést, amelynek, sajnos, az első negatív jelei már észlelhetők, és beláthatatlan következményei mutatkoznak a növény- és az állatvilágban az Északi-sarktól a Déli-sarkig egyaránt. Gondoljunk csak az édesvíz rohamos fogyására! Afrikában a csecsemő- és kisgyermek-halandóság egyik oka a fertőzött víz az étel- és italhiányon kívül. A Távolszarkon és Ázsiában a levegő szennyezettsége aggasztó.

Tudósaink ugyanakkor nem hátrálnak meg. Napról napra újabbnál újabb igen tiszteletreméltó eredmények születnek meg a legtöbb tudományterületen. Jó tanácsként megszívlelendő, hogy valamennyiünknek – környezettudatos életmódot folytatva – meg kell őriznünk természeti kincseinket, kulturált környezetünket a jobb élet reményében.

A feladatlap

1. Válassza ki és húzza alá a helyesen leírt alakokat az alábbi szópárokban!

menü – menű	álhatatos – állhatatos
tűzijáték – tűzijáték	hegeszt – heggeszt
örs – őrs	pelengér – pellengér
nyüves – nyűves	bontat – bonttat
bura – búra	játszuk – játsszuk
Körös – Kőrös	pasztel – pasztell
dülékeny – dűlékeny	menyország – mennyország
csibor – csíbor	orgazda – orrgazda
ördögös – ördöngős	bilió – billió
mellől – mellől	balon – ballon

2. Egészítse ki a szavakat *j*-vel vagy *ly*-nal!

apá...	laká...os	skatu...a
bék...ó	gereb...e	ka...la
borbo...a	gomo...a	roba...
bog...as	bó...a	karva...
dagá...	mihe...t	fo...tatja
dereg...e	nyoszo...a	fo...atja (a vizet)
bo...hoz	roko...a	fo...togatja

3. Alkosson szó szerkezeteket vagy szóösszetételeket a megadott szavakból!

fúvós és vonós zenekar
virág kötő tanfolyam
le föl tekintget
tizenöt ívnyi
igazság ügyi orvos szakértő

fogat hajtó világ bajnokság
mobil telefon elő fizetés
taj kártya
fizika házi feladat
plüss figura
első filmes rendező

4. Minden oszlopban talál egy hibás helyesírású szót. Karikázza be őket!

oktató-nevelő-munka	negyvenévesforma	köszönőviszony
ötujjú kesztyű	jókedv	nyitvatartás
szélesvásznú	Őszirózsás forradalom	sós kiffi
forróital-automata	tb-járulék	fizikaszakkör
fő közlekedési út	érdeklődésre méltó	Zsanett-tel
fotokópia	háromévenként	márkaszervíz
fenyő- és bükkerdő	sebész főorvos	vegyes kar
késő barokk	új keletű	újplatonista
gyapjúszövet	balett-táncos	ugrabugra
futball-labda	tirólatok	nagy hatású

B feladatlap

1. Döntse el, hogy mely példából hiányzik a kiskötőjel és a nagykötőjel! Írja be őket!

- Sváb Bajor medence
- Tudor ház
- Karamazov testvérek
- Szent Mihály templom
- olasz német szótár
- D vitamin adagolás
- Márai szobor avatás
- Duna ártér
- fertődi Esterházy kastély
- Gábor Dénes díjas

2. Válassza el minden lehetséges helyen a következő szavakat!

- exkirály
- lajstrom
- maximalizmus
- legérdekesebb
- demográfia
- Dessewffy
- Maecenas
- Cambridge

Dardzsiling
Boccaccio
Washington

3. Lásza el a megadott tulajdonneveket képzővel és raggal!

<i>Alapalak:</i>	<i>Ragos (-val, -vel) alak:</i>	<i>Képzős (-i, -s) alak:</i>
Batthyány
Knezich
Werbőczy
Kossuth
Maupassant
Dickens
Thália Színház
Keleti pályaudvar
Szépművészeti Múzeum
Astoria Szálló
OTP
NATO

4. A felsorolt földrajzi névi elemekből alkosson tulajdonneveket! Írja be őket a megfelelő oszlopba!

Sár, köz, Duna, Tisza, köze, Holdvilág, árok, Szent István, kút, Szalajka, völgy, Hajdú, Bihar megye, Kodály, körönd, La Manche, csatorna, Petőfi, híd, Mező, föld, Andrásy,

út, Niagara, vízesés, Aral, tó, Urál, hegység, San, Marino, köztársaság, Kárpát, Ukrajna, Békás, megyer, Szent Lőrinc, folyó, Lánc, híd, Kis, Szunda, szigetek, Mississippi, folyó, Bükk, hegység

Egybeírjuk

Különírjuk

Kötőjellel írjuk

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Megoldás
A feladatlap

1. Válassza ki és húzza alá a helyesen leírt alakokat az alábbi szópárokban!

<u>menü</u> – menü	álhatatos – <u>állhatatos</u>
tűzijáték – <u>tűzijáték</u>	<u>hegeszt</u> – hegeszt
örs – <u>örs</u>	pelengér – <u>pellengér</u>
<u>nyüves</u> – nyüves	<u>bontat</u> – bonttat
bura – <u>búra</u>	játszuk – <u>játsszuk</u>
<u>Körös</u> – <u>Körös</u>	pasztel – <u>pasztell</u>
<u>dülékeny</u> – dülékeny	menyország – <u>mennyország</u>
<u>csibor</u> – csibor	<u>orgazda</u> – orrgazda
<u>ördöngös</u> – ördöngös	bilió – <u>billió</u>
mellől – <u>mellől</u>	balon – <u>ballon</u>

2. Egészítse ki a szavakat *j*-vel vagy *ly*-nal!

apály	lakályos/lakájos	skatulya
béklyó	gereblye	kajla
borbolya	gomolya	robaj
boglyas	bója	karvaly
dagály	mihelyt	folytatja
dereglye	nyoszolya	folyatja (a vizet)
bolyhoz	rokolya	fojtogatja

3. Alkosson szószerkezeteket vagy szóösszetételeket a megadott szavakból!

fúvós és vonós zenekar	fúvós- és vonószeneke
virág kötő tanfolyam	virágkötő-tanfolyam
le föl tekintget	le-föl tekintget
tizenöt ívnyi	tizenöt ívnyi
igazságügyi orvos szakértő	igazságügyi orvos szakértő
fogat hajtó világ bajnokság	fogathajtó-világ bajnokság

mobil telefon elő fizetés	mobiltelefon-előfizetés
taj kártya	tajkártya
fizika házi feladat	fizika-házifeladat
plüss figura	plüssfigura
első filmes rendező	elsőfilmes rendező

4. Minden oszlopban talál egy hibás helyesírású szót. Karikázza be őket!

oktató-nevelő-munka	negyvenévesforma	köszönőviszony
ötujjú kesztyű	jókedv	nyitvatartás
szélesvásznú	Őszirózsás forradalom	sós kifli
forróital-automata	tb-járulék	fizikasakkör
fő közlekedési út	érdeklődésre méltó	Zsanett-tel
fotokópia	háromévenként	márkaszervíz
fenyő- és bükkerdő	sebész főorvos	vegyes kar
késő barokk	új keletű	újplatonista
gyapjúsövet	balett-táncos	ugrabugra
futball-labda	tirólatok	nagy hatású

Megoldás
B feladatlap

1. Döntse el, hogy mely példákból hiányzik a kiskötőjel és a nagyköötőjel! Írja be őket!

Sváb Bajor medence	Sváb–Bajor-medence
Tudor ház	Tudor-ház
Karamazov testvérek	Karamazov testvérek
Szent Mihály templom	Szent Mihály-templom
olasz német szótár	olasz–német szótár
D vitamin adagolás	D-vitamin-adagolás
Márai szobor avatás	Márai-szobor-avatás
Duna ártér	Duna-ártér
fertődi Esterházy kastély	fertődi Esterházy-kastély
Gábor Dénes díjas	Gábor Dénes-díjas

2. Válassza el minden lehetséges helyen a következő szavakat!

exkirály	ex-ki-rály
lajstrom	lajst-rom
maximalizmus	ma-xi-ma-liz-mus
legérdekesebb	leg-ér-de-ke-sebb
demográfia	de-mog-rá-fi-a
Dessewffy	Des-sew-ffy
Maecenas	Mae-ce-nas
Cambridge	Camb-ridge vagy Cam-bridge
Dardzsiling	Dar-dzsi-ling
Boccaccio	Boc-cac-cio
Washington	Wa-shing-ton

3. Lásd el a megadott tulajdonneveket képzővel és raggal!

<i>Alapalak:</i>	<i>Ragos (-val, -vel) alak:</i>	<i>Képzős (-i, -s) alak:</i>
Batthyány	Batthyányval	batthyánys
Knezich	Knezichcsel	kneziches
Werbőczy	Werbőczyvel	werbőczys
Kossuth	Kossuthtal	kossuthi
Maupassant	Maupassant-nal	maupassant-i
Dickens	Dickensszel	dickensi
Thália Színház	Thália Színházzal	Thália színházi
Keleti pályaudvar	Keleti pályaudvarral	Keleti pályaudvari
Szépművészeti Múzeum	Szépművészeti Múzeummal	szépművészeti múzeumi
Astoria Szálló	Astoria Szállóval	Astoria szállói
OTP	OTP-vel	OTP-s
NATO	NATO-val	NATO-i, NATO-s

4. A felsorolt földrajzi névi elemekből alkosson tulajdonneveket! Írja be őket a megfelelő oszlopba!

<i>Egybeírjuk</i>	<i>Különírjuk</i>	<i>Kötőjellel írjuk</i>
Sárköz	Kodály körönd	Holdvilág-árok
Mezőföld	Petőfi híd	Szent István-kút
Lánchíd	Urál hegység	Szalajka-völgy
Békásmegyér	San Marino Köztársaság	Niagara-vízesés
	Mississippi folyó	Aral-tó
	Bükk hegység	Kárpát-Ukrajna
	La Manche csatorna	Szent Lőrinc-folyó
	Hajdú-Bihar megye	Kis-Szunda-szigetek
	Andrássy út	
	Duna–Tisza köze	

TANULMÁNYOK

H. TÓTH ISTVÁN

Károly Egyetem Filozófiai Fakultása, Prága

HELYESÍRÁSI ALAPELVEINK ÉS PROVERBIUMAINK EGYÜTTMŰKÖDÉSE

Bevezetés

Már a mindennapi tanítási gyakorlat is elegendő annak a tételnek a megfogalmazására, hogy anyanyelv- és irodalompedagógiánk három sarkalatos problémával találkozik újra és újra, jelesül:

- a) a **kiejtés** tanításának, illetőleg a **kiejtés**pedagógia kérdéseivel;
- b) a **helyesírás** tanítása, avagy a helyesen írás tanításának a feladataival;
- c) az olvasmánymegértés, másképpen a **szövegértés** képessége fejlesztésének a teendőivel.

Kétségtelen, hogy könyvtárnyi ezeknek a gyakorlati pedagógiai feladatoknak a szakirodalma. Nem véletlenül, hiszen közös a nevezőjük is, mégpedig: a nyelvhasználat minősége.

Célkitűzés

A jelen dolgozatomban rövid körképet adok a magyar helyesírási alapelvek lényegiségéről, majd a szószintű tanítást összekapcsolom a szó szerkezetes és a mondat szintű helyesírás-tanítással.

Ehhez a tanítás- és tanulásszervezéshez kiváló anyagnak és szemléletes példák terepének tartom a proverbiumokat, hiszen a közmondásaink, szólásaink, szóláshasonlataink tálcán kínálják a helyesírási problémák elemzését, értelmezését, gyakorlását, sőt a proverbiumok vélt vagy valós mögöttes tartalma kivezet a szövegalkotás irányába, tehát teljes egészében funkcionálissá válik/válhat minden, és kikerülhetővé válik a grammatikai szabályok szajkózása.

A fentiek bemutatása közben rávilágítok a **szemlélődő** (kontemplatív), **hozzáadó** (additív), **haszonelvű** (funkcionális) nyelv- és irodalompedagógiai stratégia legfőbb jellemzőire.

A kapcsolódó háttérismeretek

Mindenekelőtt: mit jelent a szemlélődő (kontemplatív), hozzáadó (additív), haszonelvű (funkcionális) nyelv- és irodalompedagógiai stratégia?

A kontemplatív jellegű, additív szemléletű, funkcionális anyanyelvhasználatot fejlesztő stratégia lételeme a szemlélődő elmélkedés, a gondolkodás és a hozzáadás, amelyik mindig összegezés nyomán, mintegy az előzmények folyamánként valósul/valósulhat meg a tanítás- és tanulásszervezésben, a tanulásirányításban. Ennek a stratégiának az alapja az, hogy a tanítók és a magyartanárok által alkalmazott szakmódszertani eljárások soha nem lehetnek öncélúak: mindig a konkrét pedagógiai feladat megoldásához igazodóknak, a célok megvalósulását a lehető leginkább elősegítőeknek kell lenniük (bővebben l. H. Tóth 2015a, 2015b, 2015c). Így érvényesülhetnek a tanulásirányítás tudást optimalizáló alapelvei: az értéktöbbletet teremtő és a feladatmegoldást megfelelően elősegítő kontemplatív jellegű és additív szemléletű attitűd, mely az átjárhatóság, a körbejárhatóság, a bejárhatóság és a hatásdúsítás (ezek értelmezését l. Nagy 1985) útján fejti ki jótékony hatását. Folyománnyaként a tanításszervező pedagógus az árnyalt képességfejlesztésre fókuszálva – a tanulók terhelhetőségére figyelve – építi/építheti tovább a tanítványok tudástartalmait.

Mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznom, hogy ez a stratégia sohasem egyetlen fejlesztési célt szolgáló tevékenységet alkalmaz. Ellenkezőleg: cselekvéses megoldásra, a tudásukat, a képességeiket alkalmazni kész, fejlődésre képes, aktív tanulókkal számol. Ezért a tanulás tervezésekor bekapcsolja a természetesen bevonható más műveltségi területek tartalmait, fejlesztési feltételeit, sajátos megoldásait, szerepét, azaz hatásrendszerét is, ezáltal kiszélesítve, megsokszorozva a tanulás hatékonyságát. Ez a fajta megközelítés vonzóvá is teszi a diákok számára az alapfeladattal történő megbirkózást.

Így járunk el például akkor, amikor a légzőgyakorlatokat összekapcsoljuk az arcjátékgyakorlatokkal, ezután emlékezetből mondandó verstolmácsolással építjük tovább a már bővített alapfeladatot. Majd megtoldjuk mindezt a szöveg emlékezetből történő reprodukálásával, vagy az ezzel a szöveggel összefüggő, szempontkövető helyesírási gyakorlatokkal, amiként kamatoztatjuk a szövegalkotás legkülönfélébb szintjeinek a művelésére is az előkészített és fokozatosan továbbépített, továbbfejlesztett alapgyakorlatot.

A kontemplatív jellegű, additív szemléletű, funkcionális anyanyelvhasználatot fejlesztő stratégia mozgásterét egyértelműen szélesíti/szélesítheti a digitális kultúra pozitív hozadéka, ennek az anyanyelvoktatás módszereinek a megújításában bekövetkező, illetőleg érvényesíthető szemlélettermékenyítő hatása. Arról van szó, hogy a világhálóról történő adatmerítéssel olyan információkat emelhetünk át a tanítás- és tanulásszervezés folyamataiba, amelyek kétségtelenül a tanulás hatásdúsítói, és mint ilyenek, az ismeretszerzés, továbbá a készség-, képességfejlesztés eredményességének a fokozói.

A kontemplatív jellegű, additív szemléletű, funkcionális anyanyelvhasználatot fejlesztő stratégiát (bővebben l. Beregszászi 2012) választhatjuk rendezőelvül módszertani kultúránk alapjainak a megerősítéséül.

Az alapvető kérdés, amely felötlik a jelen dolgozatom címe láttán, íme: hogyan kapcsolhatók össze a helyesírási alapelvek és a proverbiumok? Gyakorlatias, tanulóbarát

és a szemlélődő (kontemplatív), hozzáadó (additív), haszonelvű (funkcionális) nyelv- és irodalompedagógiai stratégia mentén, annak alkalmazásával.

Az ismeretlen szerzőjű epikus költészet (másképpen: epikus népköltészet) általában egymondatnyi terjedelmű alkotásai a közmondások, a szólások, a szóláshasonlatok, a találósok, a rigmusok, a jelszavak stb. Közülük a szóláshagyománynak ebből a gazdag csoportjából teljességre nem törekedve a közmondás, a szólás és a szóláshasonlat műfajok azok, amelyekre különösen erős figyelmet fordíthatunk helyesírás-tanítási gyakorlatunkban a legkisebektől az érettségizőkig egyaránt; természetesen folytathatjuk a sort az óvodapedagógus-, tanító- és tanárjelöltek főiskolai, illetőleg egyetemi képzése térfelén is, mivel a kultúraközvetítés szempontjából hasznos és érdemes minél többet tudunk nyelvünk itt most hangsúlyozott ékköveiről.

Diákjaink gyakran, az igényes, a helyesen írásra fogékony nagyközönség soraiból is sokan panaszkodnak, hogy nem látják át a helyesírás-tudomány rendszerét. Nyelvpedagógiai munkámban ezt a vázlatot kínálok segítségül.

A biztonságos magyar helyesírást *A magyar helyesírás szabályainak* 12. kiadására (AkH.¹²) alapozzuk, illetőleg onnan merítjük a helyesírással, a helyesen írással összefüggő érveinket, adatainkat. Az ott fellelhető 300 szabályzati pontot – most eltekintek az egyes alpontoktól – az itt következő, úgynevezett helyesírási alapelvek mentén rendszerezhetjük a könnyebb megértés, a pontosabb átlátás érdekében; egyébiránt ezek a helyesírási alapelvek jótékonyan segítik helyesírási jártasságunk erősítését, valamint továbbfejlesztését is (H. Tóth 2008).

A magyar helyesírásban a legfontosabb helyesírási alapelv a **kiejtés elve**. Ez azt jelenti, hogy az azonos ejtést azonos írásjelekkel, az ejtésbeli különbözőségeket különböző írásjelekkel kell feltüntetnünk. Lényege a hangalak és az értelem tükröztetése, például: *koros* – *kóros* – *kórós*.

A **szóelemző írásmód** elvét követjük, amikor a tőhöz járuló toldalék vagy toldalékok elemeit, valamint az összetett szó tagjait világosan, egyértelműen felismerjük, majd írásunkban félreérthetetlenül, nyelvünk értelemtükröztető jellegét előtérbe állítva fel is tüntetjük azokat. Ekkor az írásunkban a magyar nyelv értelemtükröztető jellege kerül a középpontba.

A szóelemzés elve a maga sajátos eszközeivel ad útmutatást a *botja*, *kardjuk*, *egészség* típus mellett a *vasgyár*, *hadserg*, *háztető* csoportján túl a *jegygyűrű*, *kulcsont*, *balett-táncos* szóalakok helyes írásmódjának az alkalmazására is.

Alaktani ismereteket, elemző készséget és logikus gondolkodást várnak el az *anyja*, *nagyjai*, *vallja* típusúak éppúgy, mint az írásban jelölt teljes hasonulás alcsoportjai, például *paddal*, *bölcsés*, *mossunk* – *mossuk*, *emettől* stb.

A magyar szókészlet egy bizonyos részének a lejegyzésekor a **hagyomány elve** ismeretkörhöz igazodunk, hiszen a régebbi korok írásmódjának az emlékét őrizzük bennük. Főbb típusai:

1. a régies írású családnevek: *Kuun*, *Raätz*, *Thewrewk*;

2. a *dz* és a *dzs*: *bodza, dzsungel; peddze, bridzsel – briddzsel*;
3. a *j* és az *ly*: *olaj, teljes, kályha, süllyed*;
4. a *h* végűek: *cseh, méh, sah*;
5. az *ë* jelöletlensége: *eszik-eszik*;
6. az elemezhetetlen szókövelemek: *kapzsi, rögtön, mindnyájan* stb.

Itt kell szóba hoznunk a jelentésmegkülönböztető céllal írott neveket is, mint: *Rác, Rác, Rátz; Takács, Takách, Takáts* stb.

Néhány magyar szóalakban jelentésmegkülönböztető funkciója van a *j – ly* szembenállásának, így: *fogja – foglya, fojt – folyt, bojt – bolyt, sója – sólya*¹ stb.

A hagyomány elvével összefüggő írásmód gyakorlásához fűzhetjük az *ly* betű és az *l + y* betűkapcsolat elemzését. A *folyó, gólya* stb. szavainkban a *j* hang helyén írásban hagyományosan *ly* betűt alkalmazunk. II. Rákóczi Ferenc nevelőapjának a nevében azonban *l + y* betűk, hangértékük alapján *l + i* hangok állnak, vagyis *Thököly Imre* neve: *tököli* és nem *tököj*; ugyanez a szemlélet érvényesül a megbecsült nyelvrokonosság-kutató, *Reguly Antal* nevével kapcsolatban is, ő *reguli* és nem *reguj*, amiként a kuruc nótáiról elhíresült *Thaly Kálmán* neve nem *taj* és nem *táj*, hanem *tali* a kiejtésben.

A magyar helyesírásban gyakran előfordul az egyszerűsítés elve, ha az egyszerűbb írásmód nem megy a megértés rovására.

Az egyszerűsítés elvével arra törekszünk, hogy elkerüljük a betűelemek felesleges halmozását: *toll – tollal (tol-lal), orr – orra (or-ra esett), meggy – meggyel (megy-gyel), asszony – asszonnyal (asz-szony-nyal), fogóddz – fogóddzatok (fo-góddz-dza-tok), bridzs – bridzsel (bri-dzsel [mit csinál?]) – briddzsel (bridzs-dzsel [mivel?])*.

Szerepet játszik itt az egyszerűsítésen túl a kiejtés és a szóelemzés is, de mindenekelőtt az értelemtükröztes. Egyértelmű, hogy nem élhetünk az egyszerűsítés elvével akkor, ha bizonytalanná válna a megértés. Ezért nem hagyhatjuk el az összetett szavak előtagjának az utolsó betűjét vagy az utótagjának az első betűjét: *nagygyűlés, kulcsont, balett-táncos, sakk-klub, váll-lap, rossz-szívű*, illetőleg a családnevek és az utónevek utolsó kettőzött mássalhangzójának egyik elemét sem: *Gáll-lal, Mann-né, Bernadett-tel, Marcell-lel* stb.

A jelentéskülönítés elve abban áll, hogy az élőszo nem minden esetben, az írott szókép azonban pontosan segíti a jelentés megkülönböztetését.

Lássuk ezeket a példákat tanúságtevésül: *ép – épp, nyelvel – nyelvvel, kis – Kiss, erdei ibolya – Erdei Ibolya, mezei viola – Mezei Viola, majoránna/majoranna – Major Anna, bogáncs – Bogáncs², nebánsvirág – Ne bánts, Virágl, folyt (a víz) – fojt (a füst), (ez a) hely (kitűnő) – hej (de jó itt!)*.

A tisztelet elve kisebb jelentőségű az írásrendszerünkben, mégis érdemes, tanulságos figyelembe vennünk.

1 *Sólya*: szakszó, jelentése: hajócsúsztató vagy csúszda. A *Magyar szókincstár* szerint hajófelvonó, illetőleg szlip.

2 Fekete István egyik regényének a címe, ahol a főhőst, a hűségese kutyát hívták így.

Magánlevelezésben elfogadható, helyénvaló az *Édesanyám-, Édesapám-féle* íráskép, hivatalos beadványban viszont kerülendő az érzelmek ilyenfajta írásbeli kifejezése.

Törekedjünk arra, hogy neveket ne válasszunk el, hiszen sértésnek is hathatnak: *Vörös-marty, Kaff-ka, Jó-kai, Kos-suth, Mi-hály, Lász-ló, Á-kos, And-riska* (a *Riska* faluhelyen gyakran fejőstehén neve), *Tolsz-toj*.

Komikusak az ilyen megoldások is: *varázs-ló, edzötá-borban; Domo-kos Mátyás levele, szoci-áldemokrata nézetek, a demokrácia zök-kenőmentes folytatása, egy vizsgá-lóbizottságot is felkértek, a kislányunk a gyakor-lóóvodába jár; elmentek a gyerme-kecskék sétálni; őszinte szere-tetű vallomás, ör-dögjáték ez a darab* stb.

Ugyanakkor figyeljünk néhány történelmi családnév helyes elválasztási formájára, például a *Ba-tsá-nyi, Bat-thyá-ny, Des-sew-ffy, Lo-ránt-ffy, Szé-che-nyi, Thew-rewk* és más hasonlókra!

A *te-a, fi-ú, fia-i, a-lom, i-gazság* formájú elválasztás szükségtelen mind a kézzel való írás, mind a számítógéppel történő szerkesztés alkalmával. Némelyik magyar szó elválasztásakor nyelvi illemet sértünk, például a *szarvas, orrszarvú, szarkasztikus, csúfos* stb. esetében. Mellőzzük a szükségtelen elválasztással létrehozható nyelvi tiszteletlenséget, mert félreértésre ad okot!

Szokás az **idegen nevek írásának elve** csoportot is megemlíteni. Ennek lényege abban rejlik, hogy meg kell tanulnunk az adott szavaknak, kifejezéseknek a célnyelvi írásmóddal való rögzítését. Így figyelemmel leszünk az átadó kultúra nyelvi-helyesírási sajátosságaira.

Hibátlanul illik leírunk például *Versailles, New York, Stockholm, Strasbourg* stb. város nevét éppúgy, mint *Voltaire, Rousseau, Shakespeare, Goethe, Johann Strauss* és mások nevét is. Érdemes előterbe helyezni az idegen mellékjelekkel ellátott szavakat is, például: *Černý, Gärtner, Mošna, Møsstrand, Muñoz* stb.

A helyesírás-tanítás és a proverbiumok együttműködése

Nem volt, ez idő tájt sincs és a jövőben sem lesz az a véleményem, hogy a fenti, valójában háttérismeretek vázlatának tekinthető összefoglalásommal mindent megoldhatok/megoldhatunk a reményteljes, avagy egyre sikeresebb és biztonságosabb helyesírástudás érdekében. De azt a tanítási gyakorlat – részint a volt főiskolai és egyetemi hallgatóim jelzései, részint a kárpátaljai magyartanárok közösségei, továbbá a magam tapasztalatai – is megerősítette már, hogy az alapelvek tudatos ismerete a helyesírási biztonságot és érzékenységet támogatja, mindezek mellett a tanulók továbbhaladását segítő igényességet is fokozzák.

Vizsgáljuk meg ezt a feladatsort!

Ismerkedjünk közmondásokkal, szólásokkal, szóláshasonlatokkal!

1. Pótoljuk a hiányzó betűket ezekből a közmondás-, szólás-, szóláshasonlat-darabokból!
2. Párosítsuk az összetartozó szószerkezeteket!
3. Írjuk le emlékezetből vagy tollbamondás után a feladatban szereplő közmondásokat, szólásokat, szóláshasonlatokat!

Az o___an madár ritka,

Ami___en a mo___dó,

Megsza___atott erőt

Legtová___

Sok cse___

Ké___szer mérj,

a) e___szer vágj!

b) o___an a törülköző___.

c) a követ is kivá___a.

d) kö___ű elnyomni.

e) az igazsá___al érhetsz!

f) me___nek kedves a kalitka.

1.	2.	3.	4.	5.	6.

Ez a feladatsor példázza a szemlélődő, hozzáadó, haszonelvű helyesírás-tanítási folyamatot: **az egyszerűtől** haladunk lépésről lépésre **az összetettebb helyesírási tevékenységéig**. Melyek ezek?

Mindenekelőtt a szó szintjén végeznek a tanulók magán- és mássalhangzókkal kiegészítéseket, figyelve a kiejtés, a szóelemzés és a hagyomány elvére. A sorszámozott és a betűsorról előjelzett információk (kivéve a 4.) szószerkezetes példák, amelyek felhasználásával mondatszinten álló közmondásokat, szólásokat, szóláshasonlatokat konstruálnak a tanulók. Innentől már könnyedén következhet a legalább 1-2 bekezdésnyi szöveg alkotása, amikor is a diákok egy-egy szabadon választott példa mögöttes jelentését, illetőleg történetét bonthatják ki. Ezt az önálló vagy páros, esetleg csoportos tevékenykedést erősíthetjük úgy is, hogy akár emlékezetből, akár tollbamondás után írják a tanulók ezeket a közmondásokat, szólásokat, szóláshasonlatokat, körülvevük őket mondatonként rövid értelmezésváltozatokkal.

A verbális kommunikáció szempontjából az olvasás, az olvasottak értelmezése, a gondolatok kifejtése szóban és írásban, valamint az emlékezetet is kondicionáló helyesírási tevékenység, a tollbamondás került előtérbe.

Lássuk ezt a feladatsort!

Szemlélődjünk, értelmezzünk és vitatkozzunk!

1. Végezzük el a mássalhangzók pótlását ezekben a közmondásokban!
2. Mi a jelentése az alább kiegészített közmondáspéldáknak?

3. Válasszunk egy-egy közmondást, és írjunk velük kapcsolatban 8-10 mondatnyi történetet! A választott közmondással összefüggő írásnak valójában elbeszélő fogalmazásnak kell lennie. Összefüggő, az adott témához kapcsolódó, értelmes állításokat közlő szöveget kell írni. A szöveg kerek, egész, lezárt, formailag és tartalmában is tagolt, logikusan szerkesztett legyen; stílusa, szóhasználata feleljen meg a témának, a köznyelvi normának, és nyelvhelyességi szempontból is az igényesség jellemezze.

La ___ an járj, tová ___ érsz!

Ifjúságunkban erőn ___ el, vénségünkben eszün ___ el.

Sok cse ___ a követ is kivá ___ a.

Me ___ él mélye ___ a seb, a ___ ál tová ___ marad meg a helye.

Ére ___ gyümölcs hamar a ___ hu ___.

Ezek a példák felhasználhatóak a hozzáadás jegyében az elemzéssel egybekötött szemlélődésre, nevezetesen felidézhetjük, gyakorolhatjuk a mondatfajták szerkezeti szempontú vizsgálatát, permanens ismétlésül bekapcsolhatjuk a szótagolást is.

Természetesen ezt meg kell előznie közmondásonként a mássalhangzók pótlásának a kiejtés, a szóelemzés és a hagyomány elvek mozgósításával, illetőleg tudatosításával. Amikor a tanulók előtt áll mind az öt hibátlanul lejegyzett fenti közmondásunk, akkor a helyesejtés és a helyesírás kapcsolatát erősíthetjük a beszédfolyamat-váltás: a hanglejtés, a hangsúlyozás, a beszédritmus szempontok érvényesítésével, amikor felolvastatjuk nyelvünknek ezeket az ékköveit. A céltudatos látással, kiejtéssel, elemzéssel körülvelt példáinkat tollbamondást követően írják le a tanítványaink.

Megkerülhetetlen az egyes közmondáspéldák jelentésének a megvitatása is kulturáltan, a társak által közölt tényekre, érvekre tisztelettel figyelve. Az itt bemutatott szemlélődő, hozzáadó és haszonelvű eljárás az igazságot próbálta szolgálni, hogy helyesírás-tanításunkban is minden összefügg mindennel, semmi sem történhet öncélúan. A grammatikai tudást – én inkább formatudásnak nevezem – a fenti példásor esetében (is) az elemzőkészséget, a helyesen írást, a logikus beszédfolyamat-váltást és a szövegalkotó képességet kell elősegítenie.

Általában elterjedt a nyelv- és irodalomtanításban azoknak a proverbiumoknak a felhasználása memóriafejlesztésre, a mondatfajták elemzésére, a *j/ly* írásának gyakoroltatására, amelyekben a *j* hang megfelelő írásjelét láttathatjuk és írathatjuk dominánsan. Ezt a tényt a szemlélődő, hozzáadó, haszonelvű stratégiával például az alábbiak szerint vihetjük tovább.

Ne csak a *j* és *ly* vonja el a figyelmünket!

1. Egészítsük ki a *j* hang odaillő jelével az alábbi közmondásokat, szólásokat és szóláshasonlatokat!

2. Értelmezzük az egyes közmondásokat, szólásokat, szóláshasonlatokat úgy, hogy változatos fajtájúak legyenek a mondataink!
3. Szerkesszünk olyan hosszabb terjedelmű közmondás-, szólás- vagy szóláshasonlat-magyarázatot, amelyikbe szőjünk párbeszédet is!

Egyszerű, mint a Kolumbusz to___ása.

Egy év hí___án egy hete.

Hogy a kecske is ___óllak___ék, és a káposzta is megmarad___on.

Farkast emlegetnek, mind___árt megjelenik.

Sok víz lefo___t azóta a Dunán.

A hó___agot sem fú___ák fel egy lélegzettel.

Eltűnt, mint a tava___i hó.

Fogadatlan prókátornak a___tó mögött a he___e.

Ne szól___szám, nem fá___fe___em.

A kisu___át sem mozdítja meg.

Az ilyen jellegű proverbiumkincsünk természetesen sokkal több nyelvhasználati és formatudást erősítő/kiegészítő lehetőséget kínál, mint csupán a *j* hang megfelelő jelének az alkalmazása. Ez egyébként is egy-egy ilyen csoportnál nyilvánvaló, azért gyűjtünk efféléket csokorba.

Ugyanakkor kiváló alkalmat nyújtanak a példaanyag jelentésvilágának szemlélésére, a feladatépítő hozzáadás szempontjából a helyesírási alapelvek felismertetésére, ehhez kapcsolódóan a zöngésítés és a zöngétlenítés alkalmainak a felfedezésére, valamint a szófajok szerinti besorolásra is.

Megtehetjük, hogy a mondat felől a szószerkezeteken át az egyes szavakig, szótagokig, mássalhangzó-kapcsolatokig és a rövid-hosszú szembeállításokig haladunk a szemlélődésen alapuló elemzésben, de meg is fordíthatjuk a sorrendet; bármelyik irányt is választjuk, feltétlenül figyeltessük meg a kijelölt irányt a nyelv és a beszéd szintjeinek tudatosítása érdekében.

Akkor teljesítjük ki ezt a helyesírást fejlesztő feladatsort, ha megszerkesztjük az olyan hosszabb terjedelmű közmondás-, szólás- vagy szóláshasonlat-magyarázatot, amelyikbe párbeszédet is szőnek tanítványaink. Az 5. évfolyamtól kezdve felfelé bármelyik évfolyamon kamatoztathatjuk ezt a feladatsort, tudniillik a párbeszéd megfigyeltetése, írásjeleztetése nem lehet csak akkor feladatunk, amikor hagyományosan az összetett mondatok fajtáinak helyesírási kérdései kerülnek előtérbe. A szemlélődő, hozzáadó, haszonelvű nyelvtanítási stratégia lényege a nyelvhasználati készség – a nyelvhasználati kompetenciák – szüntelen fejlesztése észrevétetéssel, felfedeztetéssel, elemzéssel, problémaszembesítéssel, összehasonlítással, mintakövetéssel, szabályalkotással és így tovább. Így jutunk el a rövidebb-hosszabb szövegek szerkesztéséig, sőt alkotásáig. A létrehozott szövegeket

szembesíteni kell a csoporttársi hallgatósággal, hogy a kiállást, a felolvasást, az értékelést, a vitakultúrát is fejlesszük.

Az alább itt következő néhány példa akár visszatetszést is kelthet. Ám a magyar nyelv és irodalom tanára feladatának kell legyen a nyelvi illem, a pallérozott beszéd- és írásmód tanítása is. Ráadásul korunk olyan nyelvhasználati mintákat enged meg és követ, amelyek mellett nem lehet, sőt nem szabad kéztördelve elmennünk, illetőleg struccként viselkednünk. Ha tehetjük, ismerkedjünk meg a Balázs Géza-féle, a pesti nyelvet bemutató kiváló városnyelvi kalauzzal (Balázs é. n.), mindenképpen megéri a felvonultatott szókincs, közmondás-, szólás- és szóláshasonlat-anyag tanulmányozása, az egyes helyzetleírások megismerése vonatkozásában is. Ugyancsak komoly forrásként hasznosíthatjuk – akár magunk szakmai továbbképzésére is – a diáknyelvet, egyben diákszótárt bemutató kötetet (Balázs–Minya [szerk.] 2018).

Következzék egy olyan tevékenységsor, amelyik a szemlélésen túl úgy építhető tovább feladatépítő hozzáadással, hogy tanítványaink a saját szokásmondatgyűjtésük felhasználásával készítsenek majd hasonló vagy érdekfeszítőbb feladatokat.

Ismerjük-e ezeket az új keletű szokásmondatokat?

1. Javítsuk ki a hibás szóalakokat!
2. Keressük meg az egybetartozó mondatdarabokat, és írjuk le ezeket összefüggően!
3. Magyarázzuk meg ezeknek a mondatoknak a jelentését!
4. Fogalmazzunk meg olyan mondatokat az itt szereplő példák helyett, amelyeket kevesebb indulat jellemez!
5. Írjuk le tollbamondás után ezeket az új keletű szokásmondatokat!

1) Addig játsszod az eszed,	a) rá mászok etyszer az etetődre.
2) Haláli pipa vatyok,	b) mert úty maradssz!
3) Ne játsszd meg magad,	c) amíg etyszer ráfázol a sompojgásra.

1.	2.	3.

Jelen esetben is diákjaink helyesírási elemzőképességének középpontjába helyesírásunk alapelveit állítjuk, így is erősítve bennük a formatudással összefüggő tudatosságot – és máris összekapcsolhattuk a szemlélődést, a hozzáadást és a haszonelvűséget: feltárandók a nyelvtani-helyesírási hibák, azonnal a javítás következik indoklással, magyarázattal, majd írásban rögzítendő a hibátlan formák. Mi lehet a haszna az ilyen típusú gyűjtemény alkalmazásának? Tekintettel arra, hogy kortársi élő nyelvi anyagról van szó, kétségtelenül nagyobb határfokú a motiváció a szemlélődés, az elemzés, az indoklás, a hibátlan lejegyzés vonatkozásában.

A példának kijelölt szokásmondatok jelentésének, bennfoglalt tartalmának a feltárása, illetőleg használati körüknek a bemutatása értékelésre, véleménynyilvánításra, érvelésre, intenzív társalgásra, jól szervezett vitára készítheti a diskurzusban résztvevőket. Fontos, hogy a megszólalások esetleges fésületlenségét tapintatosan igazgassuk, mert a bántó intés, az esetleges feddés inkább cinizmust és csigaházeffektust eredményezhet. Most sem szabad a néhány mondatos véleménynyilvánításnál megállnunk, tovább kell vinnünk a diákokat a szövegezés, a legalább a szöveg mezoszintje felé, hogy ismét a nyelvhasználat igényes és a teljesség érzetét, élményét keltő lehessen; mindeközben magát a tudatos helyesen írást erősítjük növendékeinkben.

A tanulók szókincs- és szokásmondát-állományának értő-elemző gyűjtése, rendszerezése nyelvi, nyelvhasználati igényességet növesztő, ekképpen a szemlélődő, hozzáadó, haszonelvű stratégia kiteljesedése következett/következhett be. Az az eddigi magyartanári tapasztalatunk, hogy az ilyen típusú nyelvi anyagnak és mintáknak a feldolgozása kreatívan hozta helyzetbe a tanítványainkat, ezáltal intenzívebbé vált a figyelmük, az érdeklődésük a helyesírás-tudomány értékei iránt.

Összefoglalás

Ebben a dolgozatomban rövid körképet adtam helyesírásunk alapelveinek a lényegiségéről, ezután rámutattam arra, hogy a szószintű tanítást feltétlenül össze kell kapcsolnunk a szó szerkezetekkel és a mondat szinttel, sőt a bekezdésnyi szövegekkel a helyesírás-tanítás eredményesebbé, illetőleg hasznosabbá tétele érdekében, mivel elengedhetetlen annak a középpontba állítása, hogy a tanulók igényes nyelvhasználatának, nyelvi igényességének a fejlesztése a legelső feladatunk természetesen a formatudás értő-értető, tudatos mozgósításával. Ha így járunk el, akkor nem évente egyszer használatos karácsonyfadísz lesz tanítványaink életében a grammatikai tudás, hanem a szemlélődést (a kontemplációt), a hozzáadást (az additivitást), a hasznosságot (a funkcionalitást) szolgáló eszköz.

Olyan feladatsorokat építettem be jelen írásomba, amelyek nyelvi anyaga a magyar proverbiumkészletből és korunk köznyelvéből való. Ezzel a korpuszválasztással azt igazolhattam: helyesírási alapelveink tudatosítása egyúttal összekapcsolható nyelvünk ékköveivel, azok jelentésvilága rétegeinek a tüzetes és nyelvileg pallérozott értelmezésével, láttatásával.

Kitekintés

Van még egy közös ügyünk a helyesírás-tanítás körében, ez a magyar nyelv gazdag szókinccse, amelynek a bemutatására különböző célú és jellegű szótárakat írnak nyelvészek.

Fontosak ezek az értelmező és szókincsszótárak, hiszen nyelvünket mutatják be, ha okosan, figyelmesen forgatjuk, olvassuk és hasznosítjuk őket.

Különösen érdemes ajánlanunk tanítványaink figyelmébe *A magyar helyesírás szabályai* 12. kiadását (AkH.¹²), Daniss Győző (2016) diákszótárát, az *Értelmező szótár+* köteteket, valamint azok változatait (Eőry 2007, 2010), továbbá a rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek köréből készített *Magyar szókincstárt* (Kiss [főszerk.] 1998) és az ellentétes jelentésű szavak szótárát (Temesi [főszerk. 2012]). Ezekre bátran hivatkozunk szemlélődő, hozzáadó, haszonelvű nyelv- és irodalompedagógiai gyakorlatunkban.

Állandó segítőink lehetnek a közmondások, szólások és szóláshasonlatok példaválasztásokkor a különféle szólás- és közmondásgyűjtemények (Margalits 1993; O. Nagy 1976, 1993; Híves [szerk.] 1990; Bárdosi [főszerk.] 2003).

Irodalom

- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. 12. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Balázs Géza é. n. *A pesti nyelv (Városnyelvi kalauz)*. Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ Nonprofit Kft. Budapest.
- Balázs Géza – Minya Károly (szerk.) 2018. *Diáknyelv – diákszótár. Egy anyanyelvi pályázat legjobb munkái. Válogatás a 2018. évi anyanyelvi pályázat legjobb munkáiból*. Anyanyelvpolók Szövetsége – Inter. Budapest.
- Bárdosi Vilmos (főszerk.) 2003. *Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Beregszászi Anikó 2012. *A lehetetlent lehetni – Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Daniss Győző 2016. *Mit jelent? Diákszótár*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Eőry Vilma (főszerk.) 2007. *Értelmező szótár+. A–K*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Eőry Vilma (főszerk.) 2007. *Értelmező szótár+. L–Zs*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Eőry Vilma (főszerk.) 2010. *Magyar értelmező szótár diákoknak*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Híves Márta 1990. *Nem árulok zsákhamacskát. Szólások és eredetük*. Móra Ferenc Könyvkiadó. Budapest.
- H. Tóth István 2008. Néhány szempont a helyesírás és a nyelvtan tanításához. *Módszertani Közlemények* 2: 56–72.
- H. Tóth István 2015a. *Építkezés a sikerből és a kudarcból*. Additív szemléletű funkcionális anyanyelvhasználat a kontempláció jegyében. Elhangzott: VIII. Miskolci Tanítási Konferencia, Miskolci Egyetem Tanárképző Intézete, Miskolc. 2015. január 30.

- H. Tóth István 2015b. A kontemplatív alapú, additív szemléletű, funkcionális anyanyelvhasználatot fejlesztő stratégiáról. Elhangzott: *Nyelvi és kulturális sokszínűség Kelet-Közép-Európában: Érték és kihívások. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász*. 2015. március 26–28.
- H. Tóth István 2015c. „Nem fecske módra...” (*Kalauz az olvasmánymegértés fejlesztése nemcsak tanítók és magyartanárok számára*). Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa. Beregszász.
- Kiss Gábor (főszerk.) 1998. *Magyar szókincstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Margalits Ede 1993. *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Nagy József 1985. *A tudástechnológia elméleti alapjai*. OOK. Veszprém.
- O. Nagy Gábor 1976. *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- O. Nagy Gábor 1993. *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*. Gondolat Kiadó – Táalentum Kft. Budapest.
- Temesi Viola (főszerk.) 2012. *Magyar ellentétszótár. Ellentétes jelentésű szavak szótára*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

KESZLER BORBÁLA

Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, Budapest

NE CSAK HELYESEN – KIFEJEZŐBBEN IS (HASZNÁLJUK AZ ÍRÁSJELEKET)

1. Az intelem (mint a cím zárójeles része is mutatja: Ne csak helyesen – kifejezőbben is) jelen esetben az írásjelek használatára vonatkozik. Persze, az írásjelhasználat kérdései nemigen szokták felkelteni sem a tanárok, sem a diákok érdeklődését. Nagyon unalmas dolognak látszik megtanulni, hogy hova is kell vesszőt vagy esetleg más írásjelet tenni, sőt sokakban felmerülhet az a kérdés is, hogy egyáltalán fontos-e az írásjelekkel kapcsolatos tudnivalók elsajátítása, bár többen Európa-szerte még a legendák segítségével is próbálták az írásjelhasználat fontosságát bizonyítani, például hogy valakit azért akasztottak fel, vagy valakinek az állatát azért ölték meg, mert helytelen írásjelezésű irattal küldték egy másik városba.

Nálunk klasszikus példaként a XIII. században élt János esztergomi érsek Bánk bánnak küldött üzenetét szokták emlegetni. Tóth Béla *A magyar anekdotakincs*¹ című munkájában elmeséli, hogy Albericus barát krónikája szerint a Gertrudis királyné elleni összeesküvők levélben megkérdezték János esztergomi érseket, hogy megöljék-e a királynét. Az érsek egy rejtélyes mondattal válaszolt, melyben egyetlen írásjel sem volt (ez az akkori írásgyakorlatban azonban nem számított ritkaságnak). Ezt a mondatot kétféleképpen lehet írásjelekkel ellátni és értelmezni: 1. *A királynét meggyilkolni nem kell félnetek; jó lesz, ha mind beleegyeznek; én nem ellenzem.* 2. *A királynét meggyilkolni nem kell; félnetek jó lesz; ha mind beleegyeznek, én nem; ellenzem.* – Az összeesküvők az első módon tették ki az írásjeleket, és a királynét megölték.

Természetesen más példákat is lehet hozni arra, hogy az írásjel kitévése vagy elhagyása miatt más a mondat jelentése, például: *Venni akarok egy másik, bőr aktatáskát* [= van már egy aktatáskám, de nem bőrből]. *Venni akarok egy másik bőr aktatáskát.* [= van már egy bőr aktatáskám, de szeretnék venni még egyet]. Vita tárgyát képezi az is, hogy hány írásjelre van szükség. Többre a meglevő írásjeleknél vagy kevesebbre?

Az írásjelek számával kapcsolatban régóta két nézet áll egymással szemben. Az egyik tábor csökkenteni szeretné a kötelező írásjelhasználati szabályokat. Ez a tábor alkotta meg az úgynevezett „könnyű pontuáció”-t, amely nem minden összetett mondat határán követeli meg az írásjel kitételét, például a franciában, az angolban, a dánban, a svédben, a hollandban stb. Vagy e tábor tagjai tiltakoznak sokszor a hivalkodó felkiáltójelek ellen. Olaszországban például U. Ojetti 1924-ben javasolta, hogy számúzzék a felkiáltójelet, „azt a nagy tollbokrétát azon az apró fejen, a dagálynak azt a tördőfését, a retorika alabárdját”.

1 Tóth Béla: *A magyar anekdotakincs*. Gondolat Kiadó, Budapest. 1986. 20–21.

Egyébként Ady korában a modern magyar költők és írók egy része is azt vallotta, hogy a felkiáltójel a hatáskeltés korszerűtlen eszköze. Ezek az írók, költők jobban bíztak a szavaik erejében, mint az írásjelekben. Ady még az olyan indulatszók után sem tett felkiáltójelet, mint *óh, hajrá, hurrá, jaj* stb. Zolnai Béla szerint (1957: 89, 98–100) ki is jelentette egy barátjának, hogy sohasem használt felkiáltójelet.

Hasonlóképpen járt el Kosztolányi is. Az *Esti Kornél*² című novellák egyikében a következő részletet találjuk egyetlen felkiáltójel nélkül: *Jaj, de förtelmes volt ez. Ez a lány szerelmes volt belé. Belé volt szerelmes ezt a kukac, ez a csirke, ez a giliszta. Szerelmes volt belé ez a láb, ez a szem s ez a száj is, ez a borzalmas száj. Vele akart táncolni, övele, azon a trágár gyermekbálon, a bóbítával, az eperszín szalagcsokrával, ez a kis maskara, ez a báli kis rém. Jaj, de förtelmes volt.*

Volt mindig, és van Európában egy ezzel ellentétes tábor is, amelyik azt vallotta (vallja), hogy sokkal több írásjelre lenne szükség. Olyanokra, amelyek kifejezik a haragot, a bizonytalanságot, a szimpátiát, az antipátiát, a csodálkozást, a kétkedést, a gúnyt, a jókedvet stb.

Gáti István (1821) a következő kiegészítő írásjeleket javasolta:

- V** ki nyílt virág formát mutat, mely lehet az örvendező szívnek és így a' vidám beszédnek is emblémája,
- A** Meg fordítva ellenkezőt, és így szomorúságot minémű a' hervadó virág.
- U** Fejével fel felé álló g betű kis formába, jelentheti a' bátor felemelt fővel ditsekedező beszédet és fenyegetőt, feddőzőt.
- o** meg fordítva le felé fővel, jelentheti a' félénk 's annál fogva alázatos beszédet, kérelmest.
- V** mint egyenesen ki nyílt két ágú betű, ki nyílt szívvel való beszédet, tettetés nélkül valót.
- A** meg fordítva, a' tsufolódó beszédet, mint a' mely egyenesen ellenkezik a' ki nyílt szívvel.
- u** mint egy fel tartott pohár, mely várja a' bele töltendő bort vagy vizet, bizodalmas beszéd tonusának jele.
- u** meg fordítva, mint a' milyen pohárból még az is ki ömlik, a' mi benne van. Jelentheti a' bizodalmatlan beszédnek tónusát.

Hasonló elképzelést fogalmaz meg Ilyés Gyula is: „Ötletesnek – az udvariasság egy fajtájának – tartom, hogy a spanyolok a kérdőjelet a mondat elején is kiteszik, megfordítva. Irigylem a zeneszerzőket, akik a hangjegyek közé annyi árnyaló jelet iktathatnak be, és még a vonal fölél is odaírhatják: allegro, lento, parlando. Igen, van, amikor a vessző, az ütem fölöllegessé teszi a vesszőt, a pontot. Az lenne mégis a boldog kor, ha

2 Kosztolányi Dezső: *Novellák II.* Szépirodalmi Könyvkiadó. 1957. 57.

szövegünk margójára mi is egyszerűen odakanyaríthatnánk: kacagva, fölháborodva, zokogva. Újítók, korszerű írásjeleket az olvasók fejébe is.”³

A többféle írásjel iránti óhajról Tamkó Sirató Károly így ír az *Új írásjeleket* című versében:

*Légyen
habó-jel
ámulat-jel
dühöngés-jel
könyörgés-jel
vádollak-jel
szeretlek-jel
igényt-tartanék-rád-jel
búcsúztam-jel
szégyelld-magad-jel
tartom-jel
adom-jel
veszem-jel
fütyülök-rád-jel*

Tulajdonképpen ezt az igényt elégitik ki az interneten és az SMS-ekben használatos úgynevezett mosolykódok, emotikonok is, melyeknek felsorolását és funkcióját az internetes szakkönyvek, illetve az ezek nyelvvel foglalkozó szakkikkek már tárgyalják is.

Az írásjelekkel kapcsolatos legfontosabb szabályokat mindenki ismeri: A mondatok végére a mondatfajának megfelelő írásjelet kell tenni. A tagmondatokat és a felsorolás tagjait írásjelekkel (többnyire vesszővel) kell elválasztani.

2. Az írásjelek kifejező használata

Ha betartjuk az írásjelhasználat szabályait, korrektül járunk el, nem követünk el hibát, de lehet, hogy írásunk nem lesz logikus, áttekinthető; vagy éppen lapos, ha nem élünk az írásjelek adta lehetőségekkel. Az írásjelek ugyanis nem csupán szövegtagolásra szolgálnak, hanem a fontos, lényeges részek kiemelésére, a mellékes mondanivaló lényegteleniségének érzékeltetésére, a figyelemfelkeltésre, az ellentétek kiemelésére, elhallgatásra, a beszélt nyelv sajátosságainak érzékeltetésére.

2.1. A gondolatjel

A gondolatjelnek a párbeszédekben, valamint a közbevetésekben való – mindenki által ismert – funkcióin kívül hatásoz szerepe van a váratlan fordulat és az ellentét kiemelésében,

3 Idézi Grétsy László in: *A mi nyelvünk*. Tinta Könyvkiadó, 2000, 208.

például: *Erőtlen képet adott a társadalomról – a világgéppel adós maradt; Régóta vártam – de hiába; Szeretnék odamenni hozzá – de félek.*

Az újságírók nagyon gyakran kiaknázzák a gondolatjelnek ezt a szerepét a címadásban. Különösen a 90-es években volt kedvelt a gondolatjellel elválasztott határozós szerkezetek használata, például: Délutáni légyottok – rablással⁴; Forró viták – hidegben⁵; Kislány – golyóval a fejében.⁶

Kevesen tudják, hogy lehet gondolatjelet tenni az alany és az állítmány közé is. Erre a jelenségre az ötvenes évektől kezdtek figyelni. Az akkori feltevések szerint a gondolatjel orosz hatásra kezdett terjedni a névszói állítmányú mondatok alanya (vagy alanyi része) és állítmánya (vagy állítmányi része) között, főként a lefordított TASZSZ-hírekben. Szinte mindennap lehetett ilyen mondatokat találni az újságokban: *A terv teljesítése – hazafias feladat. Az erődiplomáciával való próbálkozás [...] – kilátástalan dolog.*

A valóság azonban az, hogy az ilyen gondolatjel-használatnak vannak hagyományai a magyarban is, különösen olyan esetekben, amikor az alanyt vagy az állítmányt ki akarjuk emelni, vagy ha az alany és az állítmány jelentése, hangulata ellentétben áll egymással. Például:

Az az ábránd – elenyészett;

Az a légvár – füstgomoly;

Az a remény, az az ének,

Az a világ – nincs sehol!

(Arany János: *Visszatekintés*)

S álmaimban a valóság

Tövisei – gyenge rózsák.

(Arany János: *A vigasztaló*)

Földi lét – tűnő árnyalak.

(Vajda János: *A Balaton partján*)

Vannak olyan versek, melyek egy egész sor (kötőszó nélküli, gondolatjeles) ellentétre épülnek, például Weöres Sándor *Tíz lépcső* című verse: *Szórd szét kincseid – a gazdagság legyél te magad. / Nyüdd szét díszeid – a szépség legyél te magad. / Feledd el mulatságaid – a vígság legyél te magad. / Égesd el könyveid – a bölcsesség legyél te magad. / Pazarold el izmaid – az erő legyél te magad. / Oltsd ki lángjaid – a szerelem legyél te magad. / Úzd el száncmaid – a jóság legyél te magad. / Dúld fel hiedelmeid – a hit legyél te magad. / Törd át gátjaid – a világ legyél te magad. / Vedd egybe életed-halálod – a teljesség legyél te magad.*

4 *Esti Hírlap* 1985. július 23. 4.

5 *Népszava* 1985. február 18. 11.

6 *Népszava* 1986. október 15. 16.

2.2. A kettőspont

A kettőspontnak még gazdagabb funkciói vannak. A kettősponttól legtöbbször csak azt tudják, hogy a szó szerinti idézet, a felsorolás, az összefoglalás bevezetéseként használható.

Már kevésbé ismert tény az, hogy a kettőspont alkalmas például az ok-okozati viszony hangsúlyozására is. Ok-okozati viszony az általános felfogás szerint okhatározói alárendelésben, valamint következtető és magyarázó mellérendelésben fordul elő. Példa okhatározói alárendelésre: *Félek: nem fogsz eljönni. Örüljtek: megjött a csomag. Mivel esik az eső: otthon maradunk.* – Példa magyarázó és következtető mellérendelő összetételekre: *Nem megyünk kirándulni: esik az eső. Esik az eső: nem megyünk kirándulni.* – De van ok-okozati viszony az elől álló időhatározói, feltételes és megengedő alárendelésekben is: *Mikor esik az eső: otthon maradunk. Ha esik az eső: nem megyünk kirándulni. Bár esik az eső: elindulunk.*

A kettőspontnak azonban ennél sokkal több funkciója, alkalmazási lehetősége van, például hatásos eszköze a tömörítésnek, vagy jó eszköz a tartalomvárás-tartalomadás hangsúlyozására.

2.2.1. A tartalomadás az alárendelő összetett mondatokban

A tartalomadás problémáját először Hadrovics László vetette fel *A funkcionális magyar mondatok alapjai* című munkájában. Az alárendelő összetett mondatokkal kapcsolatban írt arról, hogy az alárendelő mondatalkotás lényege a tartalomadás (Hadrovics 1969: 194, 235–242). Ez azt jelenti, hogy a bevezető mondat (azaz a főmondat) kijelöl egy keretet, melyet a mellékmondat egy konkrét tartalommal tölt ki.

A tartalomadásnak két típusát különböztette meg: a fogalomszók tartalomadását (1) és a formaszók tartalomadását (2). Formaszóknak ő a névmásokat és a határozószókat, illetve a mai terminológia szerint a határozószói névmásokat nevezte. Példák: 1. „*Látom, hogy dolgozol*”; „*Az volt a terve, hogy vidékre költözik*”; (2) „*Az jött, akit vártunk*”; „*Úgy futott, mintha kergették volna.*”

Elismerte ugyan, hogy ahol a főmondatban a fogalomszók a tartalomváró elemek, ott is vannak mutató névmások („*Ő azt csinálja, hogy éjjel-nappal főz*”). Ilyenkor azonban Hadrovics szerint (1969: 202) a tartalomváró ige melletti névmási vonzat összeolvad az igével, s a függő mondat (azaz az alárendelt mondat) mindig a kifejezés egészének ad tartalmat. – Formaszók tartalomadásáról tehát ő csak akkor beszél, ha nincs tartalomváró szó a főmondatban.

Mint ahogy Hadrovics (1969) és Molnár is (1977) megállapította, az alárendelő összetett mondatokban a fogalomszók közül a főmondatban az ige, a főnevek, a melléknevek és a számnevek alkalmasak tartalomvárás kifejezésére.

Az ige általában az érzékelés, észlelés, tudás, érzés, elhatározás, szándék, közlés, cselekvés vagy személytelenül a történések, létállapot, lehetőség stb. jelentések egy-egy szektorába tartoznak (*lát, gondol, mond, megállapít* stb.) (Hadrovics 1969: 212), például:

„Én is érdeklődtem: kinek mi a véleménye.”, „Megállapíthatjuk: jól sikerült a konferencia.”; „Elárulhatom: nincs szükség ilyen magyarázati kísérletre.”

Előfordul, hogy a tartalomadás rejtett, áttételes. Ennek egyik típusa az, mikor a beszélést, közlést testi vagy lelki jelenség kíséri, s kimarad a mondat jelentő tartalomváró igét tartalmazó tagmondat, s ennek funkcióját teljesen a kísérő jelenség igéje, illetve kifejezése veszi át (vö. Hadrovics 1969: 232–3; Наумович 1983: 236). Példák: „S szétnézett [*hogy lássa, hogy*], mi zaj van a világban?”⁷ „A komornyik bejött [*hogy jelentse; vagy: és jelentette*], hogy a fogat előállt”; „De im [*!*] az öreg egyet pillant, és az asszonyokra fordítja [*!*] a szemét [*és azt rebegi*]: Csak már a Pesta jönne!”⁸

A főnevek a megadandó tartalomnak általánosabb, tágabb körét jelölik meg, tehát ezért általában elvont jelentésű szók (pl. *eszme, gondolat, terv, feladat, cél, következmény* stb.) (Hadrovics 1969: 236), például: „Műszaki téren a legnagyobb eredmény, hogy Jedlik Ányos bencés szerzetes tanár 1861-ben feltalálta a világ első dinamóját.”⁹ „Bebizonyosodott a feltevés: hegyvidéken sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy villám csap a közelünkbe, mint a síkságon.”¹⁰ „Ismert tény, hogy az Ural vidékén több mint száz darab keleti eredetű ezüst tálalt találtak.”¹¹

A melléknevek és a számnevek (*jó, fölösleges, lehetetlen, lényeges, szörnyű, három* stb.) tulajdonképpen főnévi funkcióban szerepelnek. Legtöbbször a *dolog* szó jelentését is magukban hordják (Hadrovics i. m. 240), például: „A leglényegesebb [*dolog*]: házi készítésű fűszerkeveréket használunk a főzéshez.”¹² „A férfiak általában négyféle módon jutnak többlethez. Egy: olyan foglalkozást űznek, ami ma aránytalanul fölértékelődött. Kettő: keresetüket tisztességtelen eszközökkel is növelik...”¹³

A diskurzupartikulák tartalomváró szerepe

Gyakran kezdődik egy (összetett?) mondat a *nézd* szóval. A *nézd* azonban ma már valójában nem tekinthető főmondatnak, hanem csupán diskurzupartikulának, ugyanúgy, mint a *nos, apropó, na most, tehát, végül is, és tessék, és tényleg* stb. Ezek a kifejezések újabban újra a figyelem középpontjába kerültek. Újabban, hiszen a 70-es, 80-as években a magyar (H. Molnár 1961: 143–154; uő. 1968: 53–65), az angol (Quirk–Greenbaum 1977: 287–294), a francia (Grevisse, 1986: 1581–7), a spanyol (Repilado 1975: 39–40), az orosz (Шведова, Н. Ю. és mts. 1982. II.: 228–231) stb. szakirodalom már foglalkozott velük, s hol módosítószóknak, hol mondatkezdő határozóknak, hol logikai

7 Petőfi Sándor: A nemzethez. In: *Hét évszázad magyar versei II.* Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 1978. 129.

8 Gárdonyi Géza: *Az én falum. II.* Dante Kiadás. Budapest, é. n. 129.

9 Nemeskürty István: *Kis magyar művelődéstörténet.* Szent István Társulat. Budapest. 2003. 126.

10 *Delta* 1985. júliusi szám 40.

11 Hoppál Mihály: *Folklor és hagyomány.* Gondolat Kiadó – Európai Folklor Intézet. Budapest. 2004. 71.

12 *Hétfői Hírek* 1985. július 28. 9.

13 *Nők Lapja* 1985. július 13. 4.

kötőelemeknek, hol bevezető kifejezéseknek stb. tartotta ezeket. (Magam is bevezető szóknak neveztem őket korábban; vö. Keszler 1998: 290–298). – Azóta fejlődött a tudomány, és változtak az elnevezések is. Ma már a nyelvészek diskurzuspartikulákról, meta-szövegbeli operátorokról, konnektorokról, pragmatikai kötőszókról, diskurzusjelölőkről stb. beszélnek. Ezek közül talán a *diskurzuspartikula* elnevezés a legszerencsésebb.

Ezeknek a szavaknak az a jellemzőjük, hogy tartozhatnak közéjük különböző típusú és eredetű szavak (határozószók, módosítószók, kötőszók stb.), melyek diskurzusjelölőként is funkcionálhatnak. Tehát a diskurzusjelölők esetében nem a szófajtság a lényeges, hanem az, hogy ezek olyan lexikai, szemantikai egységek, melyek a kijelentésre való expresszív reagálást fejezik ki; vagy az információ forrására, a gondolatok megformálásának eszközére, eredetére, a beszélőnek a közléshez való viszonyára, a nyilatkozat összefüggésére (az előzménnyel és a következménnyel) utalnak stb., s melyeknek fontos szövegszervező funkciójuk is van, részben amiatt is, hogy áttételesen tartalomváró szerepük is lehet, ugyanis gyakran egyenlő értékűek, vagy kiegészíthetők egy tartalomváró szóval, például: „*És mégis* [= *az az igazság, hogy*]: ez az ember [Czuczor Gergely] szinte ismeretlen a mai olvasni szerető közvélemény előtt.”¹⁴ „*S ráadásul* [*azt mondják, hogy*]: olyan az elhagyott lány, mint a Csáky szalmája.”¹⁵ „*És tényleg* [*megállapítható*]: pásztói Rátholdi »Tar« Lőrinc, Zsigmond király fő-étekfogója 1411-ben zarándokutat tett Írországbán.”¹⁶ „*Különb is* [*az a véleménye, hogy*]: ha nem tetszik az apjának, vonja le majd az örökségéből.”¹⁷ „*Aprópó* [= *erről jut eszembe*]: hol voltál délután?”

2.2.2. A tartalomvárás-tartalomadás egyéb esetei

A tartalomvárás-tartalomadás problémáját Hadrovics László (1969: 235–242) és később Molnár Ilona is (1977: 35–81, 100–105) az alárendelő összetett mondatok alapján vizsgálta, bár Molnár Ilona (a téma kifejtése nélkül) megjegyezte, hogy a tartalomvárás-tartalomadás előfordulhat egyéb szerkezetekben is. A tartalomvárás-tartalomadás előfordulásáról egyéb szerkezetekben vö. Keszler 1990: 142–145 és 2014: 157–167.

Tartalomvárással-tartalomadással tehát nem csupán az összetett mondatok, a diskurzuspartikulákat tartalmazó mondatok, valamint a bekezdések szintjén, tehát mezoszinten találkozhatunk, hanem mikroszinten is, a szintagmák egyes típusainál.

Jellemző például a tartalomadás az alany-állítmányi viszony egyes fajtáira. – A névszói állítmányú mondatok egy részében előfordul, hogy (az elöl álló) névszói állítmány tartalomváró szó, mely vagy általános jelentésű, vagy mennyiségjelzős, kijelölő jelzős vagy többesjellel ellátott főnév; de lehet az állítmány középfokú melléknév vagy sorszámnév is. Az alany az állítmány jelentését feje ki bővebben; lehet tulajdonnév (vagy tulajdonnevek),

14 Nemeskürty István: *Diák, írj magyar éneket I.* Gondolat Kiadó. Budapest. 1983. 427.

15 Szabó Pál: *Szépülő szegénység II.* Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 1978. 178.

16 Nemeskürty István: *Diák, írj magyar éneket I.* Gondolat Kiadó. Budapest. 1983. 47.

17 Szabó Pál: *Talpalatnyi föld.* Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 1974. 98.

illetve általában felsorolás; igéből képzett főnév vagy főnévi igenév, például: „E kincs neve: az édes anyanyelv.”¹⁸ „Eredmény: nulla.”¹⁹ „A második: a nagy család kialakulása.”²⁰ „Hiányszakmák: bádogos, eladó.”²¹ „Egy a célunk: a közös bilincset /Összetörni, melyet hordozánk.”²²

A tartalomváró főnevek és főnévi szerkezetek (de a névmások is) betölthetik értelmezős szerkezetben az értelmezett szó szerepét. Ezek jelentését ilyenkor az értelmező konkretizálja, fejt ki bővebben. Például: „Csak egy éjszakára küldjétek el őket: / A pártoskodókat, a vitézkedőket.”²³ „De a nyelvi zsákutcánál még erősebben akadályozta a magyar avantgárd kibontakozását a nem művész ok: a levert forradalom.”²⁴ „A népi gyógyászatban felbukkanó analógiás mágiának két fő típusát különíthetjük el: az érintkezésen és a hasonlóságon alapuló mágiát.”²⁵ „Ezért fel sem merült a kérdés: bontani vagy nem bontani.”²⁶

3. Az írásjelek használata a beszélt nyelv sajátosságainak érzékeltetésekor

Az írásjelek segítségével érzékeltetni lehet például a beszélt nyelv sajátosságait is. Így három ponttal a szövegformálás akadozását, a tépelődést, a hosszú szüneteket.

A beszélt nyelvre és az azt tükröző szépprózára jellemző, hogy a mondatokat, sőt gyakran a tagmondatokat is nem szintaktikai szerkezetük szerint tagolják, hanem lélektani, jelentéstani, stilisztikai okokból az intonáció többszörös lezárásával széttagolják (vannak, akik ezt a jelenséget mondathasadásnak nevezik). Ezt a széttagolást írásban legtöbbször ponttal jelöljük, például: *Csak ül. Meg bámul. Mint Pilátus macskája.*²⁷ *Szeretne már menni. Amoda. Az igazi lakodalomba. Ahol muzsikások vannak, meg ahol lányok vannak.*²⁸ *El kell zárni a kéményeket és a kályhacsöveket. A vízvezetéket. A szívet. A pénztárcát. Az értelmet.*²⁹

A széttagoló szövegszerkesztés nemcsak az élőbeszéd szaggatottságának kifejezésére alkalmas, hanem lehet a tréfának és a gúnynak is az eszköze. Ilyenkor, mivel a tréfának a fogalmi fordulatból származó csattanója az eltagolt mondatrészbe vagy mondatrészletbe

18 Jókai Mór: *Prológus*

19 *Népszava* 1984. március 9., 4.

20 Németh László: *Negyven év – Horváthné meghal – Gyász*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 1974. 59.

21 *Esti Hírlap* 1984. április 17., 3.

22 Petőfi Sándor: Az erdélyi hadsereg. In: *Hét évszázad magyar versei II*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 1978. 157.

23 Gyóni Géza: Csak egy éjszakára. In: *Hét évszázad magyar versei II*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 1978. 764.

24 Czine Mihály: *Nép és irodalom I*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 1981. 192.

25 Vasas Samu: *Népi gyógyászat*. Kráter Kiadó. Pomáz. 2009. 27.

26 *Népszava* 1983. december 2. 5.

27 Szabó Pál: *Talpalatnyi föld I*. 1974. 166

28 i. m. 158

29 Nagy Lajos: El kell zárni a vízcsapokat! In: *Képtelen természetrajz*. 1980. 157.

kerül, a szünet fokozza a fordulat váratlanságát, a csattanó hatását. Például: *Az egyik elítélt [...] azért tölti itt a szabadidejét, mert megnézte, hogy a felesége mit forgat a fejében. Baltával.*³⁰ *A primás hozzám jön. Lehajol, és a fülembe húzza. A sapkátam.*³¹ *Tudod, ott, fölakasztva aztán himbálództam, kurva huzat volt, elütöttem a tizenkettőt. Igen. Meg a professzor urat.*³² *Két hete járok a barátnőmmel. Pszichológushoz.*³³ – A humor forrása itt az, hogy a hallgató fejében az első mondat értelmezése alapján az egyik, a releváns jelentés realizálódik, de a beszélő a következő mondatban egy fogalmi fordulattal az első mondat igéjének másik jelentéséhez kapcsolja a bővítményt.

4. Az írásjelek mint szimbólumok

A költők és írók olykor merész szóképek, hasonlatok és motívumláncolatok megalkotásához használják az írásjeleket. Például: *E mű meg álljon bevégezetlenül, / Intő rossz annak, aki nagyra tör. / Erőnk s gyöngénknek nagy kérdőjele.* (Madách Imre: Az ember tragédiája. IV. sz.); *Sóvárgom a halált, / bonyolult fogalmazású sorsom / felkiáltójelét, / a végső nagy igent* (Váci Mihály: Sóvárgom a halált).

*Itt egyensúlyozok
Egy gondolatjelen,
Nem kérdés: „Átérek-e valahára...”!
Egy hídfő már amott
Olyan szilárdan áll.
(Tandori Dezső)*

5. A kérdés összetett volta miatt csupán néhány példát mutattam be az írásjelek színes, kifejező használatával kapcsolatban. Ezért a mondandóm végére leginkább a három pont illene. Lehet azonban, hogy jobb lett volna megfogadnom a Czigány Lóránt³⁴ írásában szereplő öreg papnak a tanácsát, aki a novíciusokat az írásjelezésre oktatta a három pontról a következőket mondta: „A három pont a legnagyobb gyarlóság, a bűn melegágya. Sunyi és alattomos módon arra utalunk vele, amiről egyébként hallgatunk. [...] Fialat testvéreim, az Úrban! Ha három pontot akartok tenni a szövegbe, azonnal vonuljatok vissza a cellátokba, zúdítsatok a nyakatokba egy kupa hideg vizet, vegyétek elő a korbácsot, s azzal addig ütlegeljétek magatokat, amíg a három pont utáni vágy le nem csillapodik lelketekben. Csak utána ragadjatok ismét pennát...”

30 Boncz Géza: Levél a hosszú büntetésből. In: *Rádióklub. Válogatás.* 1984. 344.

31 Uő. Hurrá, itt a jó idő! In: *Rádióklub II. Válogatás a Rádió Klubrészínházának műsorából.* 1978. 96.

32 Hofi Géza: Tiszta örültek háza. In: *Rádióklub. Válogatás.* 1984. 239.

33 *Showder Klub* 2013. augusztus 29.

34 Czigány Lóránt: A központozás ars poetikája. *Kortárs* 44/7: 46.

Irodalom

- Gáti István 1821. Elmélkedés a' magyar dialectusról, lexiconról, és helyesírásról. In: *Jutalomfeleletek a' magyar nyelvről, a' Magyar Nemzeti Museum 1815. 1816. 1817. esztendei kérdéseire*. II. kötet. Kiadta: Horváth István. Trattner János Tamás betűivel. Pest.
- Grevisse, Maurice 1986. *Le bon usage. Grammaire française*. Duculot. Paris–Gembloux.
- Haader Lea 2006. Az alárendelő összetett mondatok. In: Keszler Borbála (szerk.) *Magyar grammatika*. 5. kiadás. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 472–530.
- Hadrovics László 1969. *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Keszler Borbála 1990. Tartalomváró szavak és kifejezések grammatikai és szöveggrammatikai szerepe. In: Havas Ferenc – Horváth Katalin – Ladányi Mária (szerk.): *Emlékkönyv Zsilka János professzor hatvanadik születésnapjára*. Budapest. 142–145.
- Keszler Borbála 2014. Tartalomvárás-tartalomadás mezo- és mikroszinten. In: Kugler Nóra – Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *A megismerés és az értelmezés konstrukciói*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 157–167.
- Keszler Borbála 1998. Bevezető szók és kifejezések. In: Zoltán András (szerk.): *Nyelv – stílus – irodalom. Emlékkönyv Péter Mihály 70. születésnapjára*. Budapest. 290–298.
- H. Molnár Ilona 1961. Egy sajátos határozó alakú mondatrészről. In: Sulán Béla (szerk.): *Nyelvtani tanulmányok*. Tankönyvkiadó. Budapest. 143–154.
- H. Molnár Ilona 1968. *Módosító szók és módosító mondatrészek a mai magyar nyelvben*. Nytud. Ért. 60. Akadémiai Kiadó. Budapest. 3–90.
- Molnár Ilona 1977. *A tartalmatlan hogy kötőszós összetett mondatok típusai szemantikai szempontból*. NytudÉrt. 94. sz. Akadémiai Kiadó. Budapest. 3–108.
- Наумович, А. Н. 1983. Современная русская пунктуация. Минск. Высшая Школа.
- Quirk, Randolph – Greenbaum Sidney 1977. *A University Grammar of English*. Longman. London.
- Repilado, Ricardo 1975. *Dos temas de redaccion*.² Editorial Pueblo y Educación. Habana.
- Шведова, Н. Ю. – Арутюнова, И. Д. – Бондарко, А. В. – Иванов, Вал. Вас. – Лопатин, В. В. – Улжанов, И. С. – Филин, Ф. П. 1982. Русская грамматика II. Академия Наук, Москва.
- Zolnai Béla 1957. *Nyelv és stílus*. Gondolat Kiadó. Budapest.

LACZKÓ KRISZTINA^{1,2} – MÁRTONFI ATTILA²

¹ Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, Budapest

² MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság, Budapest

AZ OSIRIS HELYESÍRÁS ÉS AZ ÚJ HELYESÍRÁSI SZABÁLYZAT

1. Bevezetés

2015 szeptemberében lépett érvénybe *A magyar helyesírás szabályainak* 12. akadémiái kiadása, és azóta eltelt a türelmi idő is: a 2017-es érettségim már az új szabályok szerint kellett javítani és minősíteni a dolgozatok helyesírási állapotát. A 12. kiadás fogadtatásának reflexív értékelése ugyan még nem történt meg, ám a kezdeti nem is mindig egyértelműen pozitív sajtóvisszhang hamar nyugvópontra jutott. Az elmúlt időszakban a helyesírási bizottság tagjai több fórumon is beszámoltak a munkájukról és a változtatásokról (Keszler 2015; a tulajdonnevekről: Laczkó 2016; Tóth 2017). A következőkben a **megőrzés és a változás** kettősségében tekintjük át és értékeljük az új helyesírási szabályzatot, kiemelten a helyesírási kézikönyvhöz, az *Osiris Helyesíráshoz* (Laczkó–Mártonfi 2004) való viszonyában.

2. A magyar helyesírás státusza, a helyesírási tartományok

A helyesírás kérdésköre alapvetően a nyelvi tervezéshez tartozik, és mint ilyet két fő megközelítési szempont jellemzi: a státusz- és a korpuszkérdés (Kloss 1969; Tolcsvai Nagy 1998a, 1998b, 2003). A státuszt tekintve a magyar helyesírás 1832 óta, azaz az első helyesírási szabályzat megjelenése óta **akadémiai státuszban** van. Az első szabályzat megjelenése, amely még a pesti írói körnek készült belső használatú kiadvány volt, beleilleszkedik a nyelvújítást lezáró akadémiái sztenderdizációs törekvésekbe (Laczkó 2006a. további szakirodalommal), az 1954-es AkH.¹⁰ és az 1984-es AkH.¹¹ pedig már megteremtette azt a kodifikációs egységet, és kialakította azokat a normatív alapelveket, amelyek a további kiadások alapjául is szolgálnak. A 20. század második felére pedig létrejöttek az úgynevezett helyesírási „tartományok” is.

Köztudott tény, hogy a helyesíráásra egy írásgyakorló nyelvi közösségben nem mindenkinek egyformán van szüksége. Maga az írás szabályozása, a helyesírás alapvetően azt a legfontosabb célt szolgálja, hogy a befogadót, azaz az olvasót segítse abban, hogy a lehető legegyszerűbben jusson el a szövegek teljes értelemszerkezetéhez. Nagy részben a szövegek típusától

függ az, hogy ezek előállítására, nyelvi megszerkesztettségére, helyesírására milyen kívánalmaknak tesz eleget. Ebből következően a kiadók szerkesztőinek másként van szükségük a helyesírás ismereteire és alkalmazására, mint egy kisiskolásnak, és megint másként kell viszonyulnunk a szaknyelvi szövegek nyelvi állapotának a kívánalmaihoz. Ennek megfelelően a jelenlegi helyesírás **négy nagy tartományra** osztható, amelyek egymással részleges átfedésben vannak. A középpontban a mindenkori **helyesírási szabályzat** áll, tehát jelenleg az AkH.¹², amely a helyesírási kodifikáció és a normarendszer meghatározója. Ennek úgynevezett „letransformált” változata az alsóbb iskolafokoknak készült, a legújabb kiadás megjelenése után egy évvel kiadott *Kis magyar helyesírás* (Keszler–Siptár–Tóth 2016, az AkH.¹¹ iskolai változata *Helyesírásunk* címmel volt forgalomban: Fábíán–Graf–Szemere 1978/1999). Ennek célja a mindenkori szabályzat didaktikailag közérthetőbb formában való megjelenítése. A harmadik tartományba a **szaknyelvi helyesírási szabályzatok és szótárak** tartoznak. Nyilvánvaló, hogy egy-egy szakma vagy tudományág terminológiájának vagy nomenklatúrájának helyesírási kérdései, illetve lexikográfiai állománya nem lehet része az általános, köznyelvi szabályozásnak, így külön szabályzatoknak és/vagy szótáraknak kell tartalmazniuk (ezek listáját lásd Mártonfi 2018). A negyedik kategóriát pedig a **helyesírási kézikönyv** valósítja meg, amely 2004 óta létezik *Helyesírás* címmel az Osiris Kiadó gondozásában (Laczkó–Mártonfi 2004, diákoknak szóló változata: 2008a, 2008b). Az Osiris *Helyesírás* szabálymagyarázatokkal, kivétellistákkal és ajánlásokkal rendkívül bőven tárgyalja a magyar helyesírás rendszerét, valamint tartalmaz egy minden eddiginél részletesebb, árnyaltan strukturált szócikkekből felépülő szótárt is. Jóllehet szerzői munka, szellemiségében teljes mértékben követi az akadémiai helyesírást, és a professzionális írásbeliségben széleskörűen elfogadottá vált.

3. Az Osiris *Helyesírás* felújításának elméleti kérdései, különös tekintettel a tanácsadó részre

3.1. Induljunk ki abból, hogy az új szabályzat elméleti alapvetése semmiben nem különbözik az elődeitől, elsősorban az 1954-es és az 1984-es kiadásétól, és ez azt jelenti, hogy a kiinduló normafelfogása a már kialakult keretet változtatás nélkül követi. A **helyesírási norma** általánosságban – a többi normatípustól igencsak eltérően – a következőképpen jellemezhető (Tolcsvai Nagy 1998a; Laczkó–Mártonfi 2004, 2008a, 2008b; Laczkó 2004, 2006a): **a)** alapvetően mesterséges képződmény, amely nem szükségszerűen és teljes mértékben követi a nyelv természetes változását, vagyis relatíve zártnak nevezhető; **b)** viszonylag tudatos produktum, amelyet az iskolában kell elsajátítanunk, attól a pillanattól kezdve, hogy írni tanulunk; **c)** nagyon fontos benne egy technikai jellegű mozzanat: az ismétléseknek azonosíthatóknak kell lenniük; **d)** és végül a helyesírás jellemzően kevésbé van kitéve az úgynevezett szociokulturális összetevőknek, mint amilyen a szituáció vagy a kontextus.

A normaként felfogott **alapelvek** pedig a szabályzatban és ebből következően az Osiris *Helyesírás*ban is változatlanul a következők (elsőként a kézikönyv fogalmazta meg ezt a felfogásmódot ebben a formában): három alapelvet különböztetünk meg: a hangjelölést, az értelemtükröztetést és a hagyományt. Ezek közül az első és legalapvetőbb a hangjelölés. Természetesen ez így nem pontos, hiszen valójában a hangoknak absztrakt formáit, elméleti reprezentációit, azaz a fonémákat jelöljük. Így ezt az alapelvet szaktudományosan **fonematikus alapelv**nek nevezzük. A hangjelölés alapelve kétféle írásmódot foglal magába: az egyik a **kiejtés szerinti írásmód**. A szavak nagy részét aszerint kell leírni, ahogyan a köznyelvben (sztenderdben) kiejtjük, a kiejtett hangoknak megfelelő fonémákat rögzítjük. A *barát* főnévben a [b + a + r + á + t] hangoknak megfelelő fonémákat jelölő betűket írjuk le. A másik ide tartozó írásmód a **szóelemzés**. Ez csak a mássalhangzókat érinti. A kiejtés során bizonyos, egymás mellé kerülő mássalhangzók képzésekor módosulások következnek be, amelyeket nem jelölünk a leírásakor (ezek a hasonulások vagy az összeolvadás). Szétbontjuk a toldalékos vagy összetett szavakat elemeikre, és ezeket az elemeket egymástól függetlenül írjuk le a kiejtésüknek megfelelően. A *barátság* főnévben a /t/ és az /s/ találkozásakor a kiejtésben összeolvadás következik be, és hosszú [ccs]-t ejtünk: [baráccság]. A szó leírásakor azonban szétszedjük a szóalakot a két szóelemre: *barát + ság*, és eszerint rögzítjük írásban a főnevet.

A második normaként értelmezett helyesírási alapelv az **értelemtükröztetés**. Az értelemtükröztetés a helyesírást átszövő szabályok egymással összefüggő, nyelvi működésen alapuló rendszerszerűségét jelenti. Ide sorolhatjuk például a különírás-egybeírás jelentésen alapuló szabályait, a tulajdonnevek írásmódját vagy az írásjelezés szövegtani-pragmatikai alapjait – hogy csak a legfontosabbakat említsük. Ezekben az esetekben tehát erős nyelvi, alapvetően nyelvtani, illetve jelentéstani alapismereteket kell mozgósítani a szavak, szerkezetek, mondatok megfelelő rögzítéséhez.

A harmadik alapelv a **hagyomány** (Laczkó 2006b). Valójában ez az a tényező a magyar helyesírásban, amely többé-kevésbé megnehezítheti az alkalmazhatóságot. Azokról a kivételekről, azaz azokról az esetekről van szó, amikor nem tudjuk alkalmazni a két irányító rendszertényezőt, a fonematikusságot és a rendszerszerű szabályokat. A hagyomány tehát mindkét normával szemben áll.

a) A hangjelöléssel szemben ható hagyományhoz tartozik a jól ismert jelenség: a magyar írás használ egy olyan betűt, amelynek ma már nem létezik önálló hangértéke, hanem a *j*-nek megfelelő fonémát jelöli. Ez az *ly*. Ez a fonematikus jelölés részleges feladását jelenti. Az *ly* használata mellett a hangjelöléssel szemben álló hagyományhoz sorolunk minden olyan jelenséget, amelyek során a szavak rögzítésében eltérünk a kiejtéstől. Így ide tartoznak a régies írásmódú családnevek, például: *Dessewffy*, *Batthyány* stb. Közszavak írásképe is őrizheti korábbi nyelvi állapot képét, például a *tetszik* ige leírásakor megőriztük az eredeti *tet-* tövet, jóllehet az *sz* agglutinálódása következtében a *tetsz-* tő kiejtés szerint lenne írandó, azaz hosszú *cc*-vel.

b) A helyesírásban hagyományosnak tekintjük azokat az írásmódokat is, amelyek eltérnek egy-egy írásszabály rendszerszerűségétől, tehát egyedi vagy rendszerbe foglalható kivételek. Az *akadémikus*, *cárizmus*, *enciklopédikus* stb. szavak hagyományos írásmódúak, hiszen az idegen szavak jó részében – és ez tekinthető szabályosnak – bizonyos idegen eredetű képzők előtt a *tő* belseji hosszú magánhangzó rövidre változik (*íronia* – *ironikus*). Hagományosnak kell tartani azoknak a tulajdonneveknek és közszavaknak az írását is, amelyek nem latin betűs írású nyelvekből származnak, és az átírásuk nem követi a vonatkozó szabályokat. Ennek oka az, hogy más módon honosodtak meg a magyarban: *Anyegin* (*Onyegin* helyett), *gésa* (*geisa* helyett) stb.

Az egybeírás és különírás körében található a legtöbb kivételesség, eltérés a rendszerjellegtől. Hagományosnak számít az egybeírás például az *ötéves*, *bérbeadás* szavakban; az *ötéves* a rendszerbe foglalható kivételek közé tartozik, hiszen a számnévi előtagú és képzett utótagú szerkezeteket, ha két tagból állnak, annak ellenére mindig így írjuk, hogy nincsen jelentésváltozás, a *bérbeadás* azonban egyedi kivétel (egybeírjuk a különírás helyett). A kivételek sorát hosszasan lehetne még folytatni.

Az *Osiris Helyesírás*, minthogy a fenti normafelfogást alapvetően meg is fogalmazta, így a továbbiakban is, a szabályzattal összefüggésben ezt a rendszerszerűséget kívánja követni.

3.2. A következőkben a 2015-ös változásait összegezzük (Keszler 2015; Laczkó 2016) annak tükrében, hogy ezek milyen további teendőket indukálnak a kézikönyv átdolgozásában. A változások alapvetéseit az alábbiakban lehet összegezni. Egyrészt korábban szabályozott pontok kikerülhetnek a kodifikációból teljesen vagy részlegesen, ezt sematikusán $A \rightarrow 0$ formában ábrázolhatjuk. Erre akkor kerül sor, ha egy adott kérdéskör valójában nem a helyesírás szabályozása alá esik, például: a képzőváltozatok kérdése, a szavak kiejtésére vonatkozó információk, a géptípusok szám- és betűjelzései, az asszonynevek variációi vagy a postai címzés. Mindezek a sokkal bővebb tartalommal, ajánlásokkal, listákkal, összefoglaló szó- és kifejezésgyűjteményekkel rendelkező kézikönyv esetében nem jelentenek problémát, hiszen a műfaji jellegzetességénél fogva ezek létjogosultsága kétséges, vagyis az *Osiris Helyesírás* továbbra is tartalmazni fogja mindezeknek az írásmódjára vonatkozó tudnivalókat, a lehetőség szerinti legfontosabb listákat, példákat.

Ennél természetesen sokkal lényegesebb és egyben egy új szabályzat létrehozását indukáló tényező a korábban nem szabályozott pontok kodifikációja, képlettel: $0 \rightarrow A$. Itt is beszélhetünk részleges kiegészítésekről (pl. a betűrendbe sorolás esetében a kis- és a nagybetűk megkülönböztetésére vonatkozó szabálypont, a szótagszámlálás vonatkozásában az *-i* képző megítélése, az idegen előtagok összetételi voltára vonatkozó módosítás, a két kötőjellel írandó többszörös összetételek vagy a névkiegészítők kérdése, valamint a tulajdonnevek körében megjelenő kiegészítő szabályok, többek között a díjnevek, a csillagászati elnevezések vagy a márkanevek köréből, avagy az épületnevek vonatkozásában (Laczkó 2016) vagy teljesen új pontokról (pl. a tárgynevek beemelése a szabályok

közé). Ebben az esetben nagyobb vagy jelentősebb kézikönyvbeli átdolgozásra nincsen szükség, ezek a szabályzatbeli módosítások ugyanis többnyire alapvetően már szerepeltek az Osiris *Helyesírás* 2004-es kiadásában is, pusztán annyi a teendő, hogy a két kiadvány között teljes harmonizáció valósuljon meg. Az egyetlen kismértékben átdolgozandó rész a szótagszámlálásra vonatkozó összetételi írásmód és az *-i* képző viszonylatában merül fel (írásjel-használati helyett: írásjelhasználati).

A leglényegesebb tényező összességében az $A \rightarrow B$ képlettel jellemezhető változtatás, vagyis amikor egy korábban szabályozott kérdéskör akár rendszert érintően módosul. Ennek úgynevezett „enyhébb” változata az a módosulás, amikor egy már meglévő szabály fakultatívvá válik, azaz olyan kiegészítést kap, amely ugyan megőrzi az eredeti írásmódot is, ám újfajta rögzítésmód is érvényesül. Ilyen változás több is szerepel az AkH.¹²-ben. Először is a fonematikusság körében a *h* végű szavakat érinti az, hogy a teljes hasonulásos toldalékoláskor nemcsak a *méhvel*, hanem a [h] kiejtésben való megjelenésével a *méhhel* forma is szabályos. Ennek kézikönyvbeli feldolgozására nyilvánvalóan szükség van. Ugyancsak fakultatívitás jellemző a kis és a nagy kezdőbetű vonatkozásában az intézmény- és az eseménynevek szabályozásának több pontján. Ebben az esetben többnyire csak némi átfogalmazás szükséges, hiszen az Osiris *Helyesírás* a kezdőbetűk efféle lehetőségeivel már korábban is foglalkozott (pl. adott intézménynév típusmegnevezéskor: *kutatóintézet/Kutatóintézet*; intézmények kisebb egységeinek a megjelölésekor: *gondnokság/Gondnokság*; esemény-rendezvény nevek írásában: *a magyar nyelv hete/A Magyar Nyelv Hete, országos középiskolai tanulmányi verseny/Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny*). Ugyancsak szerepel kézikönyvünkben az úgynevezett „lokális” tulajdonnevesülés kérdésköre is. Ez azt jelenti, hogy bizonyos közszavak adott speciális szövegtípusokban nagy kezdőbetűsek is lehetnek (pl. jogi szakszövegekben az *Alperes* vagy a *Felperes*). Ez a helyesírási lehetőség a 148. szabálypontban jelenik meg a 12. kiadásban. További kisebb módosítás a számnevek betűvel történő írásában, amely az Osiris *Helyesírás*ban is módosítandó, az, hogy a kétezer feletti számok kötőjeles tagolását nem alkalmazzuk az évszámok esetében (*kétezertizennyolc áprilisában*).

Az $A \rightarrow B$ változások között a leginkább figyelemre méltóak a hagyományos rendszert érintő változtatások, ezekből azonban a 12. kiadásban is meglehetősen kevés volt. Nyilvánvaló, hogy ezek a módosulások semmilyen előzménnyel nem rendelkeznek a kézikönyvben, így szükségszerűen feldolgozandók az új kiadásában. Nem tartalmazza tehát az Osiris *Helyesírás* a 93. és a 132. szabálypont változtatását, nevezetesen: Az egyszerűsítés figyelmen kívül hagyása érinti nemcsak az idegen tulajdonnevek teljes állományát, hanem a magyar tulajdonneveket is, ebből következően az utónevek írásképe a hasonulásos toldalékoláskor megváltozott: *Mariannal* helyett: *Mariann-nal*. Valamint az AkH.¹² elveti a képzőszerű utótag korábban vélelmezett kategóriáját, az ide tartozó elemeket utótagnak tekinti, a képzőnek tartott *-beli* kivételével; így ha a *-szerű* utótag *sz* végű szóhoz járul, ugyancsak nem egyszerűsítünk, vagyis *ésszerű* helyett *ésszerű* a megfelelő írásmód.

Az Osiris *Helyesírás* tanácsadó részének átdolgozásakor alapvetően az a célunk, hogy a lefektetett alapelveknek megfelelően a szabályzat legújabb kiadásának változtatásait feldolgozzuk, javítsuk az esetleges kisebb hibákat, valamint ellenőrizzük és frissítsük, ahol szükséges a példaanyagot és a listákat.

4. Az Osiris *Helyesírás* felújításának gyakorlati kérdései, különös tekintettel a szólistákra és a szótári részre

Az első felmerülő kérdés: mi a teendő egy lassan 15 éve megjelent kézikönyv felújításakor? Röviden összegezve a következőképpen foglalható össze:

1. a meglevő – jelen esetben szerencsére kisszámú – hibát kell kijavítani;
2. az eddigi adatokat kell frissíteni;
3. a szótárt új (és korábban véletlenségből kimaradt) szavakkal, kifejezésekkel kell kibővíteni.

E három típusműveletet kell tehát alkalmaznunk az Osiris *Helyesírás* anyagára is.

4.1. A javítandó hibák különösebb általános tanulssággal nem szolgálnak, úgyhogy ezeket nem részletezzük. Egyetlen típust érdemes megemlíteni: a címszavak toldalékos alakjait számítógépes algoritmussal állítottuk elő. Bár ezeket utána alaposan ellenőriztük, bizonyos tulajdonnevek *-i* képzős alakjai, sajnos, hibásan kerültek sajtó alá. Így tehát javítani kell például a *buenos airesi*, a *cascade-hegységi*, illetve a *fészek klubos* alakot *Buenos Aires-i*, *Cascade-hegységi*, illetve *Fészek klubos* formára. Ezeket a javításokat az Osiris *Helyesírás* diákszótári változatában már megtettük, most már csak vissza kell vezetni az alapkiadás újabb változatába.

4.2. Nézzünk tehát néhány példát az adatok frissítésére. A környezetünk megváltozása az elnevezések megváltozásában is tükröződik.

A **budapesti városrésznevek** néhány éve megváltoztak. Mivel teljes listát adtunk korábban, ezt a listát aktualizálni kell.

Az Osiris *Helyesírás* megjelenésekor a magyar közigazgatásban a megyéknél kisebb területet *kistérség*nek nevezték. Ezek ma a *járás* nevet viselik, és bizonyos esetekben a tulajdonnévi elemek is megváltoztak. A *Kiskunfélegyházai*, *Nyíregyházai*, *Orosházai* és *Szeghalomi kistérség* neve a hagyományosabb morfofonológiai változat szerint alakult: *Kiskunfélegyházi*, *Nyíregyházi*, *Orosházi* és *Szeghalmi járás* lett belőlük. A *Sásdi kistérség* neve *Hegyháti járásra* változott (miközben közigazgatási változás nem történt). A *Budaörsi kistérségből* – székhelyváltozással – *Budakeszi járás*, a *Polgári kistérségből* – kisebb átrendeződéssel – *Hajdúnánási járás* lett. Megszűnt a *Csepregi*, a *Dorogi*, a *Lengyeltóti* és az *Öriszentpéteri kistérség*, míg számos járás újonnan jött létre: *Békési*, *Bélapátfalvai*,

Bólyi, Cigándi, Derecskei, Devecseri, Érdi, Gönci, Gyomaendrödi, Gyulai, Hajdúhadházi, Ibrányi, Jászapáti, Kemecsei, Kunhegyesi, Martonvásári, Mezőcsáti, Mezőtúri, Nagykőrösi, Nyíradonyi, Pannonhalmi, Putnoki, Szentlőrinci, Szigetszentmiklósi, Tizsakécskei, Tokaji, Tolnai, Vecsési és Záhonyi járás. Ezeket a változásokat mind a Tanácsadóban, mind a Szótárban dokumentálni kell.

A Földrajznev-bizottság határozatait is be kell építeni az anyagba. A korábbi *Koszovo* névalakot 2007-ben a *Koszovó* írásmód váltotta. S bár a régebbi *Baranyahídvég*, *Bucsu*, *Bucuszentlászló*, *Csikóstöttös*, *Füzvölgy*, *Gyepükaján*, *Hidvégardó*, *Himesháza*, *Kövágótöttös*, *Megyehid*, *Nyirád*, *Óhid*, *Rábahídvég*, *Sajóhídvég*, *Szabadhídvég*, *Szihalom*, *Szin*, *Szinpetri* és *Timár* nevének írásmódja már 1992 óta *Baranyahídvég*, *Búcsú*, *Búcsúszentlászló*, *Csikóstöttös*, *Füzvölgy*, *Gyepükaján*, *Hidvégardó*, *Himesháza*, *Kövágótöttös*, *Megyehid*, *Nyirád*, *Óhid*, *Rábahídvég*, *Sajóhídvég*, *Szabadhídvég*, *Szihalom*, *Szín*, *Színpetri* és *Timár* alakban írandó, így az *i-u-ü: í-ú-ű* az összes köznévi névelemben követi a köznyelvi helyesírást. Minthogy ez a döntés korábban nem ment át a gyakorlatba, az *Osiris Helyesírás* – külön listában is – a korabeli kézikönyvekben megtalálható írásmódot követte.

4.3. Az újdonságok témaköre talán a legizgalmasabb, így erről szólunk legbővebben. A Tanácsadónak a betűkről szóló részéhez felvenni tervezzük a magyar nyelv latin betűs írásrendszere mellé annak a három másiknak a rövid, táblázatos ismertetését, amellyel kisebb-nagyobb csoportok rendszeresen írnak magyar nyelvű szövegeket: *a)* a **Braille-írást**; *b)* a **székely írást** (ismertebb, de némiképp pontatlan nevén a rovásírást); *c)* a **gyorsírást**. Ezeknek az írásrendszereknek is léteznek speciális szabályszerűségei (rövidítések, összevonások); ezekkel azonban legfeljebb nagyon korlátozottan kívánunk foglalkozni, szétfeszíté-
nék ugyanis a kézikönyv tematikus kereteit.

A **szaknyelvi helyesírások** közül a fizikai és az orvosi helyesírás terén jelentős fejlemények voltak az elmúlt bő évtizedben (Sólyom Jenő és Bősze Péter szakmai vezetésével), ezek tanulságait feltétlenül célszerűnek látszik beépíteni a következő kiadásba. A legfontosabb általános vonatkozása a tartozékbetűk és -számok szabályozásának van (Bősze 2007) – ez az orvosi helyesírás szempontjából elengedhetetlen, de más területeken is hasznos.

Számot kell adni az újonnan felfedezett (110–118-as rendszámú) **kémiai elemek** nevééről is. Az elemek neve ugyanis mindig magyarosan íródik, de a magyaros írásmód nem határozható meg automatikusan: ezekért az Akadémia kémiai osztálya felel. Az említett elemek egy részének már van magyaros írásmódja (*darmstadtium* – 110, *röntgenium* – 111, *kopernicium* – 112, *flerovium* – 114, *livermorium* – 116), a többit a hivatalos angol nevük (*nihonium* – 113, *moscovium* – 115, *tennessine* – 117, *oganesson* – 118) alapján kell majd elnevezni.

A magyar helyesírás szabályai új, 2015-ös kiadásának néhány locusa figyelmeztet arra, hogy: „**Nem tapad** a nagyköötőjel, ha több szóból álló, bonyolultabb írásmódú szerkezeteket kapcsol össze” [240. l)]; „Bonyolultabb esetekben a nagyköötőjel **nem tapadva**

is illeszkedhet” [264. b), c)]; „A valamettől valameddig tartamot néha két teljes vagy majdnem teljes dátum összekapcsolásával jelöljük. Ilyenkor a nagyköötjel **egyik oldalon sem tapad**, hogy a két kekezés jól elkülönüljön egymástól, és a nagyköötjel előtti dátum végére pontot kell tenni” [296.]. Arra azonban, hogy mit is jelent, hogy egy írásjel nem tapad, – nagyon helyesen – nem tér ki a szabályzat. (A szabályzat használóinak többsége minden bizonnyal úgy véli, hogy ilyenkor szóközt – hagyományos nyomdai zsargonnal: variábel – kell tenni. Ez elég jó közelítés, de professzionális nyomdai előkészítés során nem kielégítő, hiszen ekkor a nagyköötjel és a gondolatjel közti egyetlen különbség, jelesül, hogy a gondolatjelet szóközökkel írjuk, neutralizálódna.) Egy kézikönyvben azonban részletesen be kell mutatni az e mögött álló tipográfiai részleteket, azaz szólni kell az ilyenkor optimális esetben használandó hair space/thin space karakterekről (azaz a régi nyomdai zsargon szerint egy-két pont spáciumról/beosztásról). Mindez nem csupán a nagyköötjel, hanem a perjel (néhány sorral feljebb látható erre is egy példa), esetlegesen a (kis)köötjel mellett is alkalmazandó speciális helyzetekben. Nézzünk ezekre néhány példát is:

Rácz Endre – Szemere Gyula – szóköz

Rácz Endre–Szemere Gyula – thin space (U+2009)

Rácz Endre–Szemere Gyula – hair space (U+200A)

Rácz Endre–Szemere Gyula – semmi

hair space / thin space – szóköz

hair space / thin space – thin space (U+2009)

hair space/thin space – hair space (U+200A)

hair space/thin space – semmi

Budapest - Keleti pályaudvar – szóköz

Budapest-Keleti pályaudvar – thin space (U+2009)

Budapest-Keleti pályaudvar – hair space (U+200A)

Budapest-Keleti pályaudvar – semmi

A magyar nyelvet érő intenzív **angol hatás**, bizonyos fokú kétnyelvűség, interferencia következtében sok jövevényszó jelenik meg, közöttük új típusok is.

Az elsődleges probléma persze az, hogy **idegenesen vagy magyarosan** írjunk-e egy adott szót. Általában aki jobban tud angolul, inkább az idegen írásmódot támogatja, aki kevésbé, a magyarost. (Hasonló a helyzet a latin eredetű szavakkal az orvosi helyesírásban.) Elég jól érzékelhető mintázat látszik azonban kirajzolódni: a választás jellemzően **regiszteralapú**. Az **informális**, kötetlenebb, familiáris, publicisztikai jellegű szövegekben a magyaros írásmód túlsúlya jelenik meg, míg a **formális**, hivatalos, választékosabb regiszterek egyelőre inkább az idegen írásmóddal élnek. Itt az alapvető kérdés az, hogy

szerencsés-e aránylag tág körben regiszterfüggő alternatívákat bevezetni a helyesírásba. (A már említett orvosi helyesírás tapasztalatai mindazonáltal kétséget ébresztenek bennünk.) A határok meghúzása nagyon nehéz, ahogy ez *A magyar helyesírás szabályai* 2015-ös kiadásának előkészítése során az Akadémia helyesírási bizottságában látványosan ki is derült. A bizottság ilyenkor többnyire a vagylagosság mellett foglalt állást: „*spray v. spré v. szpré 212., spray-je v. spréje v. szpréje, spray-vel v. sprével v. szprével*”.

Találkozunk azonban szabályozási kérdéseket is érintő jelenségekkel. Ilyet vet fel az, hogy az angolban számos lexikai elemet szóközzel tagolnak. A magyarba is átkerült nem egy ilyen szóköztartalmú szó (*au pair, black jack, body building, hot dog, mountain bike, rock and roll* stb.). Ha összetételi taggá válnak, aránylag egyszerű a megoldás: nem lenne jó, ha ezek a mozgószabály bemenetét képeznék (pl. *hot dog fogyasztás* a *Julianus barát szobor* mintájára). Nehezebb ügy már a szóképzés (és a kötött utótagok [pl. *-szerű, -féle*]) kérdése. A leginkább a rendszerbe illő megoldás egy képző esetén még a különírás követése lenne, több képző esetén viszont már óhatatlanul egybe kellene rántani a szóköztartalmú szó részeit (*au pairkedik: aupairkedés; black jackezik: blackjackezés; body buildingezik: bodybuildingezés; hot dogozik: hotdogozás; mountain bike-ozik: mountainbike-ozás; rock and rollozik: rockandrollozás; stb.*).

E kérdéskör legizgalmasabb jelensége, hogy a magyar helyesírás új részrendszeré-
ként kell kezelnünk, miként is írjuk az angol „igekötős igék” (phrasal verbök) szófaj-
váltásos (conversion) főnévi és melléknévi származékainak átvételét. Különírjuk ezeket?
Kötőjellel? Teljesen egybe? Ez angolul is kérdés, de magyarul is kérdés. Az úzus minden
esetben eléggé kaotikus. Minthogy egységes angol helyesírás nem létezik, csupán annyit
mondhatunk, hogy angolul a legáltalánosabb megoldásnak az tűnik, hogy igeként
különírandók az ilyenek, melléknévként kötőjelesek, főnévként teljesen egybeírandók. –
A magyarban igeként soha nem jelennek meg efféle elemek, így ezzel a kérdéssel nem
kell foglalkoznunk. Hosszas mérlegelés után arra jutottunk, hogy a magyarban (is)
az a legkényelmesebb és leghajlékonyabb megoldás, ha melléknévként mindig kötőjele-
sen (*feed-back mechanizmus, stand-up komikus; mark-up nyelv, opt-in rendszer, push-up
melltartó*), főnévként mindig egybeíródnak (*mindig hasznos a feedback, a standup kivá-
lóságai; handout*) ezek a szavak. Az ilyen „igekötők” összetétel előtagjaként is állhatnak.
Ezeket mindig egybeírjuk (pl. *backdoor, inbox, offshore, online, upgrade*).

4.4. A fenti kategóriák egyikébe se illik bele, hiszen nem a nyelvi anyaggal, hanem az elrendezéssel kapcsolatos, de nagyon fontos szótárszerkesztési kérdés az utalózás ügye. Noha az *Osiris Helyesírás* szótári részének utalórendszere nagyon precíz és logikus, a felhasználók visszajelzései alapján kétség sem fér hozzá, hogy sajnálatos módon igencsak kontraintuitív. Kénytelenek vagyunk tehát ezzel szembenézni, így feloldjuk az utalókat. Az ezzel járó terjedelemlnövekedést tipográfiai eszközökkel igyekszünk ellensúlyozni.

5. Összegzés

A lassan három éve megjelent új helyesírási szabályzat változtatásait azonnal követte a *Kis magyar helyesírás* című kiadvány, és időszerűvé vált, hogy a helyesírási kézikönyv is megtegye a frissítést mind a tanácsadó részben, mind pedig a szótári állományában, és így két további tartomány „csatlakozzon” az új szabályzathoz. Nehezebb kérdés a szaknyelvi helyesírások ügye ennek fényében, ám azok nagyobb részben függetlenek az alapsabályzat változtatásaitól, a fenti módosítások kevésbé érintik őket.

Irodalom

- AKH.¹¹ = Magyar Tudományos Akadémia 1984. *A magyar helyesírás szabályai*. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. 12. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Bősze Péter 2007. Tartozékbetűk, tartozékszámok és tartozékmagyarázók az orvosi-biológiai irodalomban. *Magyar Nyelvőr* 131: 151–62.
- Fábián Pál – Graf Rezső – Szemere Gyula 1978/1999. *Helyesírásunk*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Keszler Borbála 2015. Megjelent A magyar helyesírás szabályai 12. kiadása. *Magyar Nyelvőr* 139: 253–69.
- Keszler Borbála – Siptár Péter – Tóth Etelka 2016. *Kis magyar helyesírás*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kloss, Heinz 1969. *Research possibilities on group bilingualism: A report*. International Center for Research on Bilingualism. Quebec.
- Laczkó Krisztina 2004. Gondolatok a helyesírási szabályzat 12. kiadásáról. In: Balázs Géza (szerk.): *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője 1–2*. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest. 17–48.
- Laczkó Krisztina 2006a. Az újmagyar és az újabb magyar kor. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 401–37.
- Laczkó Krisztina 2006b. A hagyomány szerepe a mai helyesírásban. In: Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Marianna (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum Kiadó. Budapest. 601–4.
- Laczkó Krisztina 2016. A tulajdonnévi helyesírás változásai az AkH. 12. kiadásában. *Névtani Értesítő* 38: 181–91.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2008a. *Helyesírási tanácsadó*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2008b. *Helyesírási szótár*. Osiris Kiadó. Budapest.

- Mártonfi Attila 2018. Tájékoztató bibliográfia „A helyesírás kézikönyvei” témában. *Magyar Nyelvőr* 142: 230–234.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998a. *Nyelvi tervezés*. Universitas Könyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998b. *A nyelvi norma*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2003. A nyelvi norma. In: Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 411–21.
- Tóth Etelka 2017. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottsága 2015. évi tevékenysége. *Magyar Nyelvőr* 141: 389–96.

LUDÁNYI ZSÓFIA

Eszterházy Károly Egyetem BTK, Eger
MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest

A „NÉPI” HELYESÍRÁSI GONDOLKODÁSRÓL – A NYELVI TANÁCSADÓI GYAKORLAT ALAPJÁN

1. Bevezetés

Mindennapi munkám során, az MTA Nyelvtudományi Intézetének nyelvi tanácsadó szolgálatán lehetőségem nyílik a hétköznapi nyelvhasználók nyelvvel, helyesírással kapcsolatos attitűdjeinek, gondolkodásának megfigyelésére, alaposabb megismerésére. Dolgozatomban ezt a jelenséget vizsgálom meg alaposabban – különös tekintettel az egybeírás-különírás kérdéskörére – a beérkezett levelekből válogatott szemléletes példaanyaggal illusztrálva.

1.1. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének nyelvi tanácsadó szolgálat

Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Nyelvművelő és Nyelvi Tanácsadó Kutatócsoportja (korábbi nevén közönségszolgálat) az ötvenes évektől kezdve, gyakorlatilag az Intézet megalakulása óta végez nyelvi tanácsadást. A változatlanul népszerű telefonos tanácsadás mellett a technikai fejlődés következtében háttérbe szorult a hagyományos postai levelezés, helyette e-mailes formában tehetik fel kérdéseiket az érdeklődők a tanacs@nytud.mta.hu címen. 2013 óta a helyesiras.mta.hu helyesírási tanácsadó portál webszkozei is segítik a kutatócsoport munkáját (a portálról részletesebben I. Ludányi 2019 ebben a kötetben).

Az e-mailben, telefonon érdeklődő nyelvhasználóknak lehetőségük van reflektálni a nyelvi változásokra, véleményezhetik az új nyelvi formákat, érdeklődhetnek azok stílusértékéről, kiejtéséről, normatív írásmódjáról (Heltainé 2012). A helyesírás presztízserképét tekintve utalok Terestyéni Tamásnak az éppen 30 évvel ezelőtt végzett országos, reprezentatív (850 fős) kutatására, amely kimutatta, hogy az adatközlők a helyesírási készséget, a jó helyesírást még az iskolázottságnál is jelentősebb tényezőnek tekintették az életben való boldogulás szempontjából (Terestyéni 1990). Ezt a megállapítást alátámasztja az a tény, amely a nyelvi tanácsadó szolgálatához érkezett kérdések tematikai összetételét jellemzi: a kérdések több mint 90%-a ugyanis a helyesírással kapcsolatos (Kardos 2007: 114).

2. Népi nyelvészet, népi helyesírás

A népi nyelvészet (folk linguistics) a nyelvtudománynak az az ága, amely a nyelvről való népi hiedelmek, laikus vélekedések kutatásával foglalkozik (Niedzielski–Preston 2000). Népi nyelvészeti szemléletnek nevezzük „[a] nyelvről való hétköznapi, nyelvészetileg strukturálatlan gondolkodás”-t (Domonkosi 2007: 141). A népi nyelvészeti kutatások (némileg egyszerűsítő módon) a nyelvész vs. nem nyelvész (laikus beszélő) dichotómiában gondolkodnak. Minthogy a tanulmányom központi témája a „népi” helyesírási gondolkodás, itt ragadom meg az alkalmat, hogy tisztázzam: a népi nyelvészet terminus „népi” (folk) jelzője pusztán arra utal, hogy az adott beszélő nem nyelvészként dolgozik, semmiképpen sem annak iskolázatlanságára, ahogy Preston (2011: 15) is írja. S ha léteznek népi nyelvészeti kutatások, miért ne vizsgálhatnánk meg – ennek analógiájára – a „népi” helyesírási szemléletet? Természetesen a helyesírás és a nyelv két egészen különböző, egymással mégis összefüggő fogalom, hiszen a helyesírás része a kodifikált köznyelvi normának. A kodifikált köznyelvi normával, a sztenderddel kapcsolatos attitűdvizsgálatokat a dolgozatom elején említett intézeti kutatócsoport elődjében, a Nyelvtudományi Intézet egykori nyelvművelő osztályán végeztek (Domonkosi 2007a, 2007b). Itt kapcsolódik a jelen dolgozat is a népi nyelvészeti kutatásokhoz: az előzőekben kiindulva a népi helyesírási kutatások azoknak a beszélőknek a helyesírással kapcsolatos reflexióit, attitűdjeit, az egyes helyesírási kérdésekről való gondolkodását vizsgálják, akik helyesírási szempontból laikusok, vagyis mindenkiét, aki nem helyesírással hivatásszerűen foglalkozó személy: nem helyesírási kodifikációt végző nyelvész avagy korrektor. (A helyesírással kapcsolatos attitűdökről még Heltainé 2001–2002.)

Az általam használt „népi” helyesírás, a helyesírás „népi” szemlélete elnevezések nem tőlem származnak, Kardos Tamás használta őket először a nyelvi közönségszolgálaton végzett helyesírási tanácsadói tapasztalatait bemutató tanulmányában (Kardos 2007: 123–125).

A továbbiakban a hétköznapi emberek helyesírási gondolkodására jellemző tipikus jelenségre mutatok be néhány példát a nyelvi tanácsadó szolgálathoz érkezett kérdések alapján.

2.1. Példák a népi helyesírási szemléletre

2.2.1. A tűzhelyek különféle típusainak eltérő írásmódja

Kérdés: „Éppen fordítok, és egyszerűen nem tudom magamnak megmagyarázni, hogy miért írjuk a *gáztűzhely*-t egybe, míg az *elektromos tűzhely*-t külön. Van ennek valamilyen oka, vagy »csak« ez a szokás?”

Válasz: Az eltérő grammatikai háttér miatt kell másképp írni. A *gáztűzhely* jelentéssűrítő összetétel, míg az *elektromos tűzhely* minőségjelzős szerkezet.

Mint látható, a levélíró nem a hivatásosan helyesírással foglalkozók szemléletével közelít a kérdéshez, vagyis nem a tagok közti nyelvtani viszonyból indul ki, hanem másféle logikával közelít: ha mindkét fogalom ugyanabba a kategóriába tartozik, feltehetőleg az írásmódjuk is hasonló – vagy mégsem? A kérdező tisztában van az azonos fogalomkörü csoportba tartozó fogalmak eltérő írásmódjával, csak az okát nem érti.

2.2.2. Egybe vagy külön: **útibeszámoló* vagy *úti beszámoló*?

Kérdés: A levélíró azzal kereste meg a nyelvi tanácsadó szolgálatot, hogy böngészőjének helyesírás-ellenőrzője aláhúzza az egybeírt **útibeszámoló* alakot, holott ő úgy emlékszik, egybe kell írni, és az internetes egybeírt találatok nagy száma is ebben erősíti meg. Szerinte az is az egybeírás mellett szól, hogy az *útikalauz*, *élménybeszámoló*, *útleírás* „testvérek” is egybeírandók. Lehet, hogy a helyesírást-ellenőrző tévedett?

Válasz: Való igaz, a helyesírást-ellenőrző programok nem tévedhetetlenek, ebben az esetben viszont nem tévedett, az *úti beszámoló* mint minőségjelzős szerkezet különírandó. A *Magyar helyesírási szótár* az *úti* szóbokránban az alábbi példákat hozza: egybeírandó az *útikalauz*, *útikönyv*, *útinapló*, *útitáska*. De: *úti cél*, *úti okmány*, *úti élmény* stb. Hasonlóan a *fekete*, *fehér*, *légi*, *szabad*, *házi* melléknevekhez, az *úti* szó különféle alakulatainak az írásmódja sem egységes, sok közöttük a kivételes (egybeírt) alak, ilyenkor a helyesírási szótárak igazítanak útba.

Nézzük meg, mi a helyzet a levélíró által analógiául hozott példákkal. Az *útleírás* birtokos jelzős alárendelő összetétel, az *élménybeszámoló* határozói alárendelő összetétel, mindkettő jelöletlenné válással keletkezett, ezért egybe kell írni őket. Az *úti beszámoló* esetében viszont nem beszélhetünk jelöletlenné válásról, hiszen a minőségjelzős szerkezetek egyébként sem lehetnek jelöltek. Vagyis itt is arról van szó, hogy a levélíró logikája alapján egy kategóriába tartozó kifejezések grammatikai szerkezete más. Szemléletes példája a helyesírásról való hétköznapi gondolkodásnak az, hogy a kérdező a jelentésanalóg többé-kevésbé összefüggő, egy csoportba tartozó fogalmakat (**útibeszámoló*, *útikalauz*, *élménybeszámoló*, *útleírás*) TESTVÉR-ként metaforizálja, ezzel indokolva az azonos írásmódjuk iránti igényét.

2.2.3. Kórusok fajtái (*férfikar*, *női kar*, *vegyes kar*, *gyermekkar*)

Kérdés: A levélíró a különféle kórusfajták normatív írásmódját szerette volna megtudni. Pontosabban: tisztában volt vele, hogy a kodifikált írásmód a *férfikar* és a *gyerekkar* esetében az egybeírás, míg a *vegyes kar*-t különíratja a szabályzat, de itt is az történt, mint nagyon sok más közönségszolgálati megkeresésnél: ellentmond egymásnak a kodifikált írásmód és a szakmában kialakult írásgyakorlat, vagyis kétféle norma került összeütkezésbe. A levélíró úgy fogalmazott: a különírt *vegyes kar* „szakmaiatlan” benyomást kelt. Korábbi kutatásokból tudjuk, nagy presztízse van az akadémiai helyesírásnak (pl.

Terestyéni 1990; Heltainé 2001–2002), de sok esetben a szakma nagyjainak tekintélye még a kodifikált köznyelvi normáénál, az Akadémiáénál is nagyobb: a levélíró például Kodály Zoltánra hivatkozott, aki szintén **vegyeskar* formában írta. Sőt: vegyes karra írt művei máig *Vegyeskarok* címmel jelennek meg az Editio Musica Kiadónál. További érvként pedig azt hozta fel a levélíró, hogy „a *Magyar Rádió Gyermekkórusát* sem *Gyermek Kórus*-nak írjuk”.

Válasz: Nyelvi tanácsadói munkámban többnyire azt a gyakorlatot követem, hogy válaszlevelemben először megírom a szabályok szerinti, a szótárak által rögzített, normatív írásmódot (ha létezik ilyen), s ezek után az egyes problémásabb eseteket boncolgatom, valamint reflektálok a levélíró felvetéseire, javaslataira. Ezúttal is így jártam el, vagyis válaszomat azzal kezdtem, hogy a kodifikált írásmódok a következők: *férfikar*, *női kar*, *vegyes kar*, *gyermekkar*, megindokolva, hogy az eltérő nyelvtani szerkezet, a tagok közötti grammatikai-logikai viszonyoknak a különbsége az eltérő írásmódok magyarázata. Vagyis míg a *férfikar* és a *gyermekkar* birtokos jelzői vagy jelentéssűrítő (tulajdonképpen lényegtelen, hogy grammatikailag milyen típusú), de: összetétel, tehát egybeírandó, addig a *női kar*, *vegyes kar* minőségjelzős szerkezetek, normatív írásmódjuk a különírás. Ennek kapcsán két dologra érdemes kitérni:

1. A *férfi* és a *női* szavakkal képzett alakulatok minden esetben eltérő írásmódjára, amit eltérő szófajuk okoz: a *férfi* főnév, a *női* viszont melléknév, ennek megfelelően: *férficipő*, *férfinadrág*, *férfikar*, de: *női cipő*, *női nadrág*, *női kar*. A *férfi* származékai grammatikailag birtokos jelzői vagy jelentéssűrítő összetételek, a *női* származékai minőségjelzős szerkezetek. Ezt a grammatikai különbséget tükrözteti a helyesírás. Ugyanakkor ha a helyesírási szabályzat az *i*-re végződő idegen vagy magyar helységnevek *-i* képzős származékának végén csak egy *i*-t írat, vagyis „beleérti” például a *helsinki*, *tamási* melléknevekbe az *-i* képzőt, vajon nem jár-e el logikusan az „egyszeri” nyelvhasználó, ha ugyanezt teszi a *férfi* esetén is? (Kardos 2007: 124). Ha így logikázunk, akkor védhető a **férfi kar* írásmód is, és a „hétköznapi helyesíró” szemével nézve kétségkívül barátságosabb is lenne, ha **férfi kart* és *női kart* írnánk, de a helyesírási hagyomány (sajnos vagy nem sajnos?) nem osztja ezt a véleményt.
2. Ami az egyébként különírandó *vegyes kar* egybeírását illeti, felmerült bennem, vajon a több évtizedekkel ezelőtti helyesírási norma szerint nem kellett-e valóban egybeírni. Az AkH.¹⁰ (1954) szótári részében ugyan nem szerepel sem a *vegyeskar*, sem a *vegyes kar* forma, de a hatvanas években íródott, hétközetes ÉrtSz. valóban az egybeírt *vegyeskar* alakot szótározza. (Igaz, az ÉrtSz. nem helyesírási, hanem értelmező típusú szótár.) Visszatérve a jelenkorra, a 2017-es MHSz. a *vegyes* szóbokrában az alábbiakat szótározza: *vegyesbolt*, *vegyeskereskedés*, *vegyesúszás* (sportág), de: *vegyes bizottság*, *vegyes kar*, *vegyes köret*. Jogosan merül fel akár a „hétköznapi”, akár a „hivatásos” helyesíróban: miért „forrt össze” a *vegyeskereskedés*, a *vegyes kar* meg miért nem?

Ráadásul a *vegyesúszás* esetében még változás is történt, az AkH.¹¹ szerint még külön kellett írni, de az AkH.¹² – hivatkozva arra, hogy az egy sportág neve, egy úszásfajta – oly mértékű jelentésváltozást feltételez, amely indokolja az egybeírást. Mindezek alapján tulajdonképpen a **vegyeskórus* írásmód is védhető lenne (egy kórusfajta neve).

A fenti okoskodásokat megosztottam a levélíróval, hozzátéve, hogy bár szólnak érvek a *vegyeskar* forma mellett is, a normatív különírást javaslom. A „népi” helyesírási gondolkodást találóan jellemzi a levélíró viszontválasza, aki a bonyolult grammatikai, helyesírási okoskodásból csupán a számára egyedüli lényeges dolgot ragadta meg: amit ők a zenész szakmában hagyományosan egybeírnak, a közönségszolgálat nyelvészei, ezek a „szórszálhasogató, akadékoskodó alakok” – hogy ismét csak Kardos Tamás találó, önironikus megjegyzését idézzem [2007: 114] – külön akarnak íratni. Ha ez a tendencia, akkor a *tenorkürt* helyett is **tenor kürt* írásmódot fogjuk javasolni, a *basszbariton* helyett pedig a **bassz bariton*-t? – vonta le a végső konzekvenciákat ironikusan (?) a levélíró.

3. Következtetések

A fenti példák alapján megállapíthatjuk, hogy a hétköznapi nyelvhasználók egészen másként gondolkodnak a helyesírási problémákról a különírás-egybeírás esetében. Igen erős bennük az igény arra, hogy az azonos fogalomköri csoportba tartozó fogalmak – legyenek azok tűzhelytípusok, kórusfajták vagy egyéb, itt nem részletezett fogalmak (pl. szőlőfajtanevek, egyházi társulások nevei stb.) – írásmódja is legyen azonos. Számukra egyáltalán nem fontos, s ezáltal nem is lehet szempont az, hogy az összetétel vagy szintagma nyelvtanilag milyen típusba sorolható, sőt sokszor úgy tűnik, kifejezetten nehézséget okoz nekik az alkotó tagok közti grammatikai-logikai viszony felismerése. Márpedig enélkül hiába nézik meg a helyesírási szabályzatban, hogy például a 110. pont szerint „[a] jelöletlen tárgyas, határozós és birtokos jelzős kapcsolatok tagjait mindig egybeírjuk”, nem fogják tudni alkalmazni a szabályt, mivel nem ismerik fel, hogy a *prosztatamegnagyobbdás* szó tagjai között birtokviszony, a *sonkakészítő* (eszköz) esetén pedig tárgyas alárendelő viszony van a *sonka* és a *készítő* szavak között. Hogy ez vajon az iskolai nyelvtanoktatás számlájára írható-e, arra nincs módomban s nem is áll szándékomban válaszolni. Az azonban bizonyos, hogy a „népi” helyesírási szemlélet nem alapoz az alapvető grammatikai ismeretekre a különírás-egybeírás kérdésekben, ehelyett csakis az analógiára: ami – fogalmilag – ugyanabba a kategóriába tartozik, azok helyesírási szempontból is legyenek egységesek. Ismét Kardos Tamás szavait idézem: „A népi helyesírási gondolkodás rendező elve [...] tehát az analógia, amely igyekszik röviden elintézni a problémákat. S vajon az analógia miért ne lehetne ugyanolyan erős és elfogadható érv, mint a sokszor öncélú okoskodás vagy az izzadságos logikának számárfület mutató »hagyomány«?” (Kardos 2007: 124).

Sok igazság van ezekben a szavakban. Természetesen nem arra gondolok (s az idézet szerzője sem), hogy az akadémiai helyesírási szabályozás eddigi hagyományait teljes mértékben el kellene vetni, s nyugodtan írjuk egységesen egybe a *szinkrontolmácsolás*, **kísérőtolmácsolás*, **onlinetolmácsolás* (sic!) alakokat, hiszen ezek mind-mind a tolmácsolás különböző fajtái, azonos kategóriába tartozó fogalmak. Az azonban igaz, hogy a nyelvi tanácsadó szolgálat munkatársa számára igencsak hálátlan feladat elmagyarázni a (joggal) megdöbbenet keltőnek, hogy a *gyalogosforgalom* egybeírandó, a *gyalogosközlekedés* – *gyalogos közlekedés* kétféleképpen is írható, attól függően, hogyan elemezzük, a *gyalogos-felüljáró* meg kötőjellel (Kardos 2007: 124).

4. Mi jellemzi még a népi helyesírási gondolkodást? – Kitekintés

Az eddigiekben a hétköznapi helyesírási gondolkodásnak azt az összetevőjét jártam körbe, amely a grammatikai viszonyok helyett az analógiát tartja fő rendező elvnek a különírás-egybeírás kérdésében. Nyelvi tanácsadói tevékenységem során azonban emellett más „népi” helyesírási alapelveket is megfigyeltem, ezekre csak röviden térek ki:

1. Az egyik ilyen „népi” alapelv az „egy fogalom – egy szó” vélt logikai szabálya (Heltainé 2001–2002), amit a nyelvhasználók úgy fejeznek ki, hogy „de hiszen ez már egy önálló fogalom”, „egy külön fogalom, ezért kell egybeírni”. Ilyen például a **rakottkrumpli*, a **bundáskenyér* vagy az **útibeszámoló* esete, ahol a levélírók erre hivatkozva szerették volna őket egybeírni. Valójában itt – Kálmán László szavaival élve – az ún. „intézményjellegű” használatról van szó, vagyis a gyakori, visszatérő, jelentős és tartós használatról, az egyes fogalmak „intézményesüléséről” (Kálmán 2017: 16). Erre gondolnak a nyelvhasználók, amikor arra hivatkozva írják egybe az efféle alakulatokat, hogy azok már „külön fogalmak”. Az intézményesülés mint egybeírás igény tulajdonképpen érthető, de a helyesírási, szótári hagyományok általában meglehetősen ritkán érvényesítik ezt az elvet. A helyesírás, mint tudjuk, többek között a jelentésváltozásra hivatkozva szokott bizonyos alakulatokat egybeírni, ám az intézményesült használat sokszor nem jár együtt jelentésváltozással: az *úti beszámoló*, bár az *úti* és a *beszámoló* szavak valóban gyakran, tartósan, visszatérően fordulnak elő egymás társaságában, mégsem jelentenek mást, mint az *úti* és a *beszámoló* szavak jelentésének együttesét.
2. A másik gyakori közkeletű elgondolás az, hogy a szakmai („belső”) helyesírási hagyományok felülírhatják az általános helyesírási szabályokat, elsősorban persze a különírás-egybeírás témájában: „Mi ezt terminus technicusként használjuk, tehát egybeírhatjuk” – hangzott el az indoklás például a **kötelempéldány*, **fáslegelő* stb. esetében. Valójában a levélírók ilyenkor nem is választ szeretnének kapni kérdéseikre, hanem a saját kialakult szakmai írásszokásaikat szeretnék az MTA-val jóváhagyatni.

Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a szaknyelvi helyesírások a mindenkori akadémiai szabályzatra épülnek, nem alkotnak önálló rendszert olyan értelemben, hogy nincsenek egyéni, a központi akadémiai normától eltérő elvei, normái. Noha egy pontban az AkH.¹² is megengedőbb a szaknyelvek esetében: a 141. c) pontja (korábbi elnevezéssel „harmadik mozgószabály”) kimondja, hogy „[a] szaknyelvben bizonyos esetekben nem kifogásolható (az értelem pontos tükröztetése érdekében) a nagyköztől használata sem”. Az akadémiai helyesírástól való eltérő helyesírási törekvések tendenciája nagyon erősen érvényesül a szaknyelvekben, csak jelzészerűen utalok például a *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóiratban lezajlott vitára a 141. b) (korábban „második mozgószabály”) kapcsán, ahol javaslatként megfogalmazódott, hogy a 141. b) alkalmazásával keletkezett hosszú, nehezen olvasható többszörös összetételek helyett írjanak inkább minden tagot külön szóba (Bősze 2015).

Összegzés

Dolgozatomban azt elemeztem, miként gondolkodnak a helyesírással nem hivatásszerűen foglalkozó hétköznapi emberek az egyes helyesírási kérdésekről, különös tekintettel a különírás-egybeírás problémáira. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének nyelvi tanácsadó szolgálatán szerzett tapasztalataim azt mutatják, hogy a hétköznapi beszélők számára – feltehetően alapvető grammatikai ismeretek hiánya miatt – sokszor már az is gondot okoz, hogy az összetételt alkotó tagok grammatikai-logikai viszonya alapján egyáltalán felismerjék: összetételről van szó. A magyar helyesírási rendszer gyökeres átalakítására sem szükség, sem lehetőség nincs, de a tapasztalatok azt mutatják, legalább a különírás-egybeírás területén érdemes lenne módosítani, egyszerűsíteni a szabályokat. Hogy lehetséges-e ez egyáltalán, s ha igen, milyen módon, ahhoz további kutatásokra lenne szükség.

Irodalom

- AkH.¹⁰ = Magyar Tudományos Akadémia 1954. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- AkH.¹¹ = Magyar Tudományos Akadémia 1984. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Bősze Péter 2015. A szaknyelvi csoportnevek írása a magyar orvosi nyelvben – javaslat megvitátásra. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 47–71.

- Domonkosi Ágnes 2007a. Nyelvi babonák és sztereotípiák. A helyes és a helytelen a népi nyelvészeti szemléletben. In: Domonkosi–Lanstyák–Posgay (szerk.): 141–153.
- Domonkosi Ágnes 2007b. Attitűd, értékítélet, minősítés: az érték szempont érvényesülése a nyelvi-nyelvhasználati reflexiókban. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXIV. Sectio Linguistica Hungarica*. EKF Líceum Kiadó. Eger. 38–54.
- Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.) 2007. *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. Dunaszerdahely–Budapest.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza – Országh László (főszerk.): 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2001–2002. Nyelvi attitűd és helyesírás. In: Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa (szerk.): *Helyesírásunk időszerű kérdései a 21. század elején*. EKF Líceum Kiadó. Eger. 93–97.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2012. Nyelvhasználati minősítések, a helyes-helytelen a tanácsadói gyakorlatban. *Magyar Nyelvőr* 394–406.
- Kardos Tamás 2007. A magyar helyesírás problémái a nyelvi közönségszolgálat tükrében. Gondolatok a helyesírási szabályzat 12. kiadása elé. In: Domonkosi–Lanstyák–Posgay (szerk.): 114–129.
- Kálmán László 2017. Az összetett szavak és a nyelvelmélet. In: Kádár Edit – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Összetételek és nyelvelírási modellek*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 9–19.
- Ludányi Zsófia 2019. Online segédeszközök a helyesírás tanításában: helyesiras.mta.hu. In: Bozsik Gabriella – Ludányi Zsófia (szerk.): *Szabályzat, oktatás, gyakorlat. Helyesírásról sokszínűen. A Nagy J. Béla helyesírási verseny előadásai, feladatai és egyéb tanulmányok*. Líceum Kiadó. Eger. 115–127.
- MHSz. = Tóth Etelka (szerk.) 2017. *Magyar helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Niedzielski, Nancy A. – Preston, Dennis R. 2000. *Folk linguistics*. Mouton de Gruyter. Berlin – New York.
- Preston, Dennis R. 2011. Methods in (applied) folk linguistics. Getting into the minds of the folk. *AILA Review* 24: 15–39.
- Terestyéni Tamás 1990. Beszédszokások. (Egy szociolingvisztikai adatfelvétel néhány előzetes eredménye). In: Balogh Lajos – Kontra Miklós (szerk.): *Élőnyelvi tanulmányok*. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest. 32–54.

MINYA KÁROLY

Nyíregyházi Egyetem BTK, Nyíregyháza

INTERNETES TÁMOGATÁS A HELYESÍRÁSBAN. 11 ÉV – 20 123 KÉRDÉS ÉS VÁLASZ

A Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport 2000. május 24-én alakult meg az ELTE Bölcsészettudományi Karának Mai Magyar Nyelvi Tanszékén. 2006-ban létrehozta a Magyar Nyelvi Szolgáltató Irodát (Manyszi), amelyben folyamatos (online) nyelvi tanácsadást, azaz nyelvi gyorsszolgálatot működtet. Honlapján (*www.e-nyelv.hu*) gyűjti a magyar nyelvvel kapcsolatos híreket, eseményeket. 2009-től *www.szomagyarito.hu* címmel közösségi szomagyarító portált hozott létre. 2010-től megszavaztatja az év szavait. Ezenkívül az E-nyelv magazinban tanulmányok olvashatók.

A legfontosabb tevékenysége a már említett nyelvi tanácsadás.

A Manyszitól egy egyszerű regisztráció után 24 órán belül, bár az utóbbi időben napközben, az esetek nagy többségében 3 órán belül választ kap a kérdező. A szolgáltatásnak – feltételezhetően – nemcsak az ingyenesség lehet a vonzereje, hanem a válaszadás gyorsasága, megbízható színvonala és – mert erre is kell lehetőséget biztosítani – a vitakozás lehetősége is szerepet játszhat benne. Előfordul, hogy a kérdezők olykor-olykor vitába szállnak a tanácsadóval, visszakérdeznek, pontosítanak, és ezáltal ugyan késleltetett, de mégis élénk diskurzus alakul ki a szakember és a nyelvhasználó között. Nem is beszélve arról, hogy egy-egy nyelvi probléma megvitatása a tanácsadói körben is élénk eszmecsere eredményez.

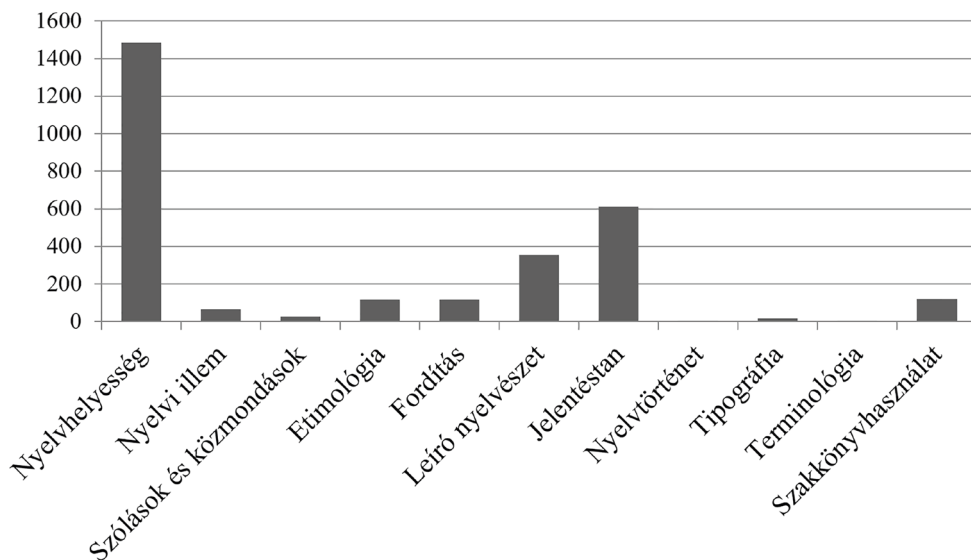
Néhány statisztikai adat (Pölcz Ádám információi): 2006 és 2012 között a beérkező kérdések száma megtízszereződött: 270-ről 2810-re nőtt. A pontos számadatokat – évi bontásban – a következő táblázat foglalja össze:

2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
270	386	563	1308	2018	2480	2810	2802	2162	1868	1874	1342

A kérdésszám 2012-ben volt a csúcson (2810), majd utána lassan stagnálni kezdett, 2016-ban már „csak” 1874 volt, és beállni látszik az 1800 körüli értékre. A legtöbb kérdés 2012 szeptemberében volt: 324, de 323 kérdés érkezett 2011 októberében, 317 kérdés 2013 novemberében és 301 pedig 2012 májusában. Ez a négy hónap az, amikor a kérdések száma 300 fölött volt.

Érdekes az, hogy minden év szeptemberében van egy nagyobb ugrás augusztushoz képest, valamint minden év januárjában az előző évi decemberi kérdésszámhoz képest. A kérdések javarészt, 75%-ban helyesírásiak, a maradék nyelvhelyességi, nyelvhasználati.

A helyesírási kérdéseknek több mint a fele a külön- és egybeírással kapcsolatos (1. ábra).

1. ábra: A nyelvhasználati kérdések típusai és megoszlása

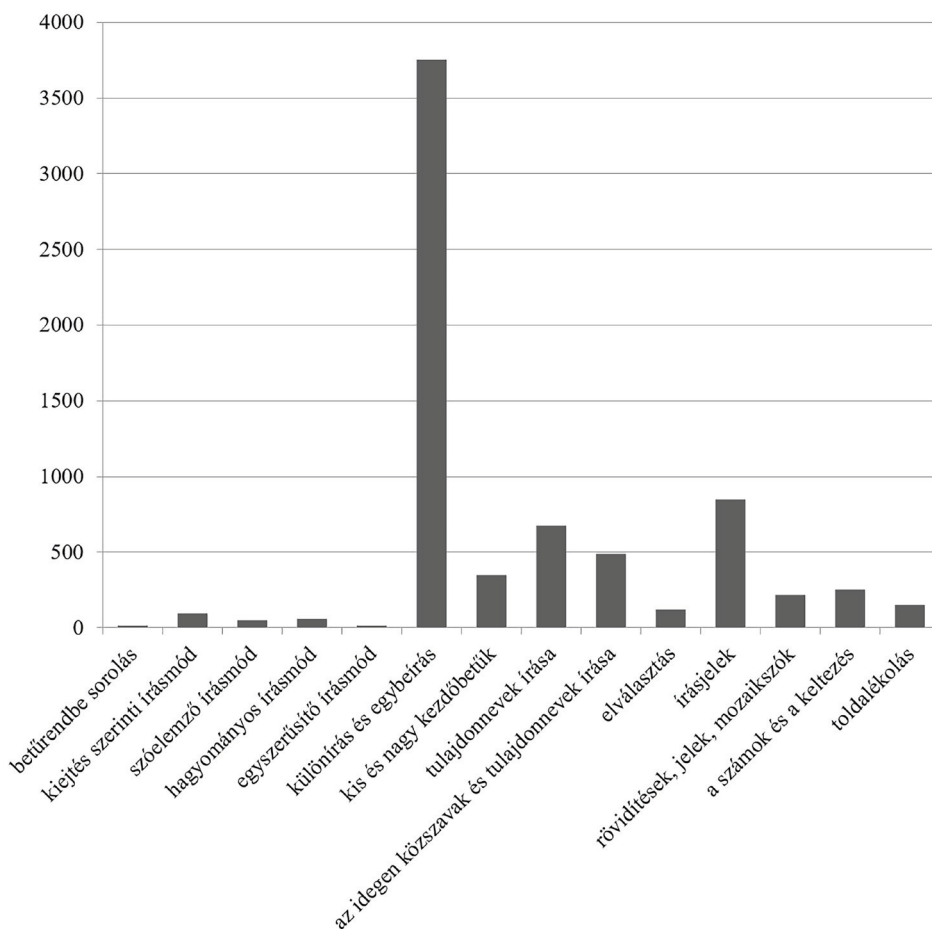
Az alábbiakban néhány tanulságos kérdést és arra adott választ kívánok bemutatni. Csak érdekességgéppen, íme, a húszszazredik kérdés-válasz:

A közzérádióknál (*Bartók, Kossuth, Petőfi*) kis kezdőbetűs a rádió. Hogy írjuk a kereskedelmi rádiók nevét?

A *Kossuth, Petőfi, Bartók rádió* azért kis kezdőbetűs, mert mindhárom az MTVA része. A kereskedelmi rádiókat azért írjuk nagy kezdőbetűvel, mert önálló vállalkozások, cégek. Pl. *Danubius Rádió, Tilos Rádió* (OH. 1217).

Egyébként a több mint húszezer kérdés-válasz a keresőprogram segítségével böngészhető, de ennél jóval több kérdésre válaszoltunk. Hiszen vannak érdeklődők, akik kimondottan kérik, hogy kérdésükre a szerkesztett válasz ne kerüljön ki a honlapra. És vannak olyan válaszok, amelyek nem közérdekűek, ezeket mi magunk sem tesszük közzé.

Kitérőként hadd említsem meg, hogy a Google internetes keresője helyesírási kérdések megválaszolásában egyáltalán nem mérvadó. Egyetlen példával hadd illusztráljam: a *sífelszerelésbolt* egybeírandó szavunk az internetes keresőben 6 alkalommal szerepel helyesen, egybeírva, és 119 alkalommal hibásan: *sífelszerelés bolt*. A kitérő kitérője: az internetes kereső arra viszont kitűnően alkalmas, hogy az idegen szavak fonetikus átírásáról tájékozódjunk. Így például a közismert *szelfi/selfie* szó az internetes keresőben a magyar oldalakon 5 130 000-szer szerepel angol helyesírással, fonetikusán átírva pedig 324 000-szer. Az AkH.¹² a *szelfi* írásmódot javasolja.

2. ábra: A helyesírási kérdések típusai és megoszlása

A kérdések igen változatosak. A kérdezők legtöbbször átlagos nyelvhasználók, például az érdeklődésük az alábbiakban:

Melyik változat a helyes: *forint átutalás* vagy *forintátutalás*?

A helyes írásmód: *forintátutalás* (AkH. 110. szabálypont).

És természetesen vannak profik, akik például ezt kérdezik:

Milyen szabályok vonatkoznak az olyan kettőnél több elemű összetételi párokra, amelyeknél mind az előtag, mind az utótag közös? Az olyan összetételekre, ahol csak az előtag (pl. *adatrögzítés és -másolás*), illetve csak az utótag (pl. *adat- és információ-másolás*) közös, ismerni vélem a szabályokat (AkH. 263. c), azonban az alábbi kifejezések írásmódját illetően bizonytalan vagyok:

1. *adatát-, majd -visszamásolás (adatátmásolás, majd adat-visszamásolás)*

Erre nincs szabály, a könnyebb megérthetőség végett javaslom a következőt: *adatát-másolás, majd -visszamásolás*. Az *adatát-* szórész még kötőjellel is félreérthető első pillantásra, a főnév tárgyragos alakjának vélhető.

2. *fájladat- és -információmásolás (fájladatmásolás és fájlinformáció-másolás)*

Erre sincs szabály, újfent a teljes kiírást javaslom, mivel a második összetételből csupán az utolsó taghoz (*másoláshoz*) kapcsolódik az első összetett szó (*fájladat-*): *fájladatmásolás és fájlinformáció-másolás*.

3. *divatlap- és -magazinszerkesztőség (divatlap-szerkesztőség és divatmagazin-szerkesztőség)*

Erre sincs szabály, újfent a teljes kiírást javaslom, ugyanis a *magazin* csak a második összetétel tagja: *divatlap-szerkesztőség és divatmagazin-szerkesztőség*.

4. *importzöldség- és -gyümölcsfelhozatal (importzöldség-felhozatal és importgyümölcs-felhozatal)*

Nincs rá szabály, itt véleményem szerint nincs szükség újabb kötőjelre, mert kéttagú összetétel szerepel együtt: *gyümölcsfelhozatal*, még ha utótagként is, ugyanakkor az egy szótagos igekötő nem tekinthető önálló szónak.

5. *importkaralábé- és -kelbimbó-feldolgozás (importkaralábé-feldolgozás és importkelbimbó-feldolgozás)*

Nincs rá szabály, a javaslatom, hogy két kötőjellel írja: *importkaralábé- és -kelbimbó-feldolgozás*.

Különösképpen érdekel, a) hogy az igekötőkre ilyen esetekben milyen szabályok vonatkoznak (1. példa); b) a pár tagjainak különálló leírásakor a szótagszám miatt bekerülő kötőjel (pl. az *importgyümölcs-felhozatal* kötőjele) valamilyen módon visszaköszön-e a pár együttes leírásakor (pl. *importzöldség- és -gyümölcs-felhozatal*); illetve c) mi a helyes kötőjelezése az olyan utótagnak, amely már önmagában is kettőnél több szóelemből és hatnál több szótagból áll (5. példa, *-kelbimbó-feldolgozás*).

Előfordul, hogy egy diák a házi feladatot kívánja velünk megoldatni, illetve valaki korrektúráztatni akar egy fél könyvet ingyenesen.

A válaszadás során a legegyszerűbb dolgunk akkor van, amikor a kért kifejezés szerepel a helyesírási szótárban. Kissé megnehezíti a dolgunkat az, ha eltérés van a *Magyar helyesírási szótár* és az Osiris-féle *Helyesírás* (OH.) között, azonban akkor az akadémiai szótár a mérvadó. Egyébként az interneten megtalálható a *Magyar helyesírási szótár* (MHSz.) és az Osiris-féle *Helyesírás* eltéréseinek listája.¹

1 https://hu.wikipedia.org/wiki/A_Magyar_helyes%C3%ADr%C3%A1si_sz%C3%B3t%C3%A1r_%C3%A9s_az_Osiris-f%C3%A9le_Helyes%C3%ADr%C3%A1s_elt%C3%A9r%C3%A9seinek_list%C3%A1ja (2019. 01. 13.)

Ennél csak akkor problémásabb a szó írásmódja, ha a válasz eltérő az akadémiai szabályzat szótári részében és az akadémiai szótárban: a szótárban (MHSz. 18.) az *Aloe vera* növénynev első eleme nagy kezdőbetűs (18. o.), a szabályzat szótári részében (AkH.¹²) mindkettő: *Aloe Vera* (152. o.).

A kérdések megválaszolása során figyelembe kell venni a szófajváltást, például:

A hajléktalanok sorsára utaló *hajléktalan* + *lét* szó egybe vagy külön, esetleg kötőjellel írandó?

A *hajléktalan* eredetileg (lexikai szófaját tekintve) melléknév, azonban itt szófajváltás történt, aktuális szófaja főnév, ezért a helyes írásmód: *hajléktalanlét*. További példa: *hajléktalanellátás, hajléktalanügy, hajléktalanszálló, hajléktalanigazolás*.

Külön- vagy kötőjellel írjuk azt, hogy *luxus Mercedes*?

A *luxus* főnévvel alkotott szóösszetételeket egybeírjuk: *luxusautó, luxuscigaretta, luxus-kivitel, luxus kivitelű, luxus szálloda* stb. (OH. 1016). Mivel itt az utótag tulajdonnév, ezért kötőjellel kapcsoljuk hozzá a köznévi előtagot: *luxus-Mercedes*.

Ha egy kérdezett kifejezés nem szerepel a szótárakban (OH., MHSz.) igen sok esetben előfordul, hogy az analógia segít, azaz a szótárban szereplő hasonló kifejezés alapján hozzuk meg a döntést. Például:

Ha a *kovászos uborka* két szóba írandó, akkor a *koviubit* miért írjuk egybe?

Az OH. (111–113) szerint egybeírjuk azokat a minőségjelzős összetételeket, amelyeknek előtagja önállóan nem használatos (pl. *kémhatás, lesifotós, vegyipar, műalkotás* – ezek szintén különírandók teljes alakjukban: *művészeti alkotás* stb.). Mivel a *kovi-* tagot nem használjuk önállóan, ezért egybeírjuk: *koviubi*.

***Migráncsalád* vagy *migráns család* a helyes?**

Az AkH. szójegyzékének 407. oldalán található *migráns munkavállaló* alapján a javasolt írásmód: *migráns család*.

A mozaikszavakhoz előtagot miképpen kell kapcsolni: *iker* + *gyes*, *nagyszülő* + *gyes*?

A *gyes* ún. köznévi szóösszevonás, általában előtag, és az utótaggal egybeírjuk: *gyesigénylés*. Ritkán fordul elő, hogy utótaggá válik egy jelentéssűrítő szóösszetételben. Az egybeírás ugyanúgy érvényes, mint amikor előtag: *ikergyés, nagyszülőgyes*, bár a 289. b) szabálypont erre az esetre nem tér ki.

Nemegyszer precedensértékű döntést kell hoznunk. Például:

Hogyan írjuk: *Brexit* vagy *brexit*?

A *brexit* szóösszerántással keletkezett a *British* és az *exit* szavakból. A gondot az okozza, hogy az angol nyelvben a *British* (brit) népnév nagy kezdőbetűs, a magyarban kis kezdőbetűs. Mi a perdöntő? Természetesen a magyaros írásmód, amelynek egyébként a jelentése is köznévi értékű: egy ország távozása az Európai Unióból. Tehát a helyes írásmód

brexit. Ez alapján nyilvánvaló, hogy az egyre bővülő szócsaládjának újabb tagjait, főleg az összetételeket is kis kezdőbetűvel és egybeírjuk: *brexitenépszavazás*, *brexitszámla*, *brexit-ügyi miniszter*, *brexittárgyalás*, *brexítpárti*. Értelemszerűen, de ha előfordul más nemzetek kapcsán is a kilépés leírása főleg a sajtónyelvben – mint ahogy ezt már olvashattuk nemegyszer –, akkor a helyes írásmód: *frexit*, *nexit*, *swexit*, *grexit* és *auxit* **jöhet**. Azaz a francia, a holland, a svéd, a görög és az osztrák euroszkeptikus pártok is népszavazást követelő cselekedete az európai uniós tagságról, az Unióból való kilépésről. Azt már csak nagyon óvatosan jegyezhetjük meg, hogy a sajtónyelvben megszületett a *Merxit* (*Merkel* + *exit*) kifejezés is, amely az Angela Merkel német kancellár menesztésével kapcsolatos törekvést jelentette.

Hogyan írjuk: *ragtime* + *osít* (egy dalt)?

A kérdéses szó írásában az AkH. 217. a) pontja mérvadó, ennek alapján a *ragtime-osít* a helyes forma. Ehhez hasonló a *Loire-on*, *guillotine-nal* stb. írásmódja is.

A *college* [kálidzs] szó *-val*, *-vel* ragos alakját hogyan írjuk helyesen?

Ha az idegen írásmód szerint írt közszó vagy tulajdonnév végén hangérték nélküli (ún. néma) betű van, vagy ha az utolsó kiejtett hangot betűknek bonyolult, írásrendszerünkben szokatlan együttese jelöli, akkor a magyar toldalékokat mindig kötőjellel fűzzük a szóhoz. A *-val*, *-vel* rag *v*-je az utolsóként kiejtett mássalhangzóhoz hasonul [AkH. 217. a) szabálypont]. A helyes írásmód: *college-dzsal*.

A *folklórshow* szót egybe vagy külön kell írni?

A jelentéstömörítő összetételek tagjait egybeírjuk: *bűvészshow*, *valóságshow* (AkH. 111. szabálypont). A helyes írásmód: *folklórshow*.

A helyesírási kérdéseken kívül érkeznek a Manyszihoz etimológiai, leíró nyelvtani, nyelvhelyességi kérdések, valamint egy szó jelentésének a megadását is kéri.

Hogyan kell szóelemekre bontani az *enyém* szót?

Az *enyém* megszilárdult ragos alakulat. Az én személyes névmás *en* alakváltozatából keletkezett *-é* birtokjellel és egyes szám első személyű *-m* birtokos személyjellel. A szóban az *n > ny* lágyulás következett be az *é* hatására (Zaicz 2006: 181).

Hogy kell írni és mit jelent: *operettállam*?

A helyes írásmód: *operettállam*. A *Magyar értelmező kéziszótár* alapján gúnyos kifejezés, a jelentése: nevetségesen parádézó kis állam.

A *pacsal* szó milyen eredetű?

A szó töve valószínűleg a nyelvjárásban élő *pocs* 'híg sár, pocsolya' jelentésű szavunk (1551). Hangutánzó eredetű tő. Ebből keletkezett a *pocskol*, *pocsol*, *pacskol* szavunk is (Zaicz 2006: 650). *Pacs* vagy *pocs*: tisztátalan, mocskos, álló víz (CzF.). Valószínűleg a *pacsal* ige is ezekre a tövekre vezethető vissza.

A telefonozik csak az okostelefonnal való bíbelődést jelenti? Pl.: „Ne telefonozz már annyit, mert kifolyik a szemed!” Vagy a telefonbeszélgetésre is használják? Pl.: „Telefonozz oda, hogy késni fogsz!”

A *Nyelvművelő kézikönyv* (NyKk.) II. kötete már adatozza a *telefonozik* alakot (Grétsy–Kovalovszky 1985). „Az általánosan elterjedt, de régebben vitatott képzésű *telefonál* ige mellett a – némelyek véleménye szerint magyarosabb – *telefonoz* ma már ritka, a választékos stílusnak a szava, élőbeszédben finomkodónak hat.” Régebben tehát valóban használták a *telefonoz(ik)* alakot a *telefonál* helyett, viszont az előbbi kissé modorosnak bizonyult. Manapság – főként az okostelefonok elterjedésével – mintha mutatkozna némi jelentéskülönbség ezekkel kapcsolatban. A *telefonál* igét inkább akkor mondjuk, ha valakit felhívunk (függetlenül attól, hogy ezt milyen típusú készülékkel tesszük), míg amikor *telefonozunk*, akkor elsősorban az érintőképernyős telefonokon végezhető, nem konkrétan a telefonálással összefüggő tevékenységekre (pl. csetelésre, különféle játékok, applikációk használatára, közösségi oldalak böngészésére stb.-re) gondolunk.

Miért a *célba* alak a helyes, és nem a *célbe*?

Nyelvünkben vannak olyan *i, í, ritkábban e, é* töhangzós magas hangrendű alapszavak, amelyekhez történeti okokból mély hangrendű toldalékok járulnak: *hívja, kínja, célba, héjban, derékba*. A mélyhangrendűséget a szavak megőrizték a többeli hangváltozás bekövetkezése után is. A *cél* szó a német *Ziel* szóból származik, régebben nálunk is *cílnak* ejtették. Ez a magyarázata annak, hogy a *célba* és nem *célbe* a használatos alak.

Miért van az, hogy *madarat, poharat*? A *tanár* főnév esetében azt mondjuk, hogy *tanárt*, miért nem azt, hogy *tanarat*?

A névszótöveinknek körülbelül 70 százaléka egyalakú, ami azt jelenti, hogy minden toldalék előtt változatlan az alakjuk, például: *tanár, tanárt*. Azonban 30 százaléka többalakú, ezekben az esetekben megváltozik a *tő* a toldalékoláskor, így például: *madár, madarat, pohár, poharat*. Ezek a szavak az úgynevezett *tő belseji időtartamot* váltakoztató tövek sorába tartoznak.

Vajon miért olyan gyakori jelenség, hogy bizonyos településnevek *-d-re* végződnek (*Fonyód, Mogyoród, Ólmod* stb.). Milyen morfológiai-etimológiai okai vannak ennek?

A *d* az ómagyar kor tipikus helynévképzője. „Helyneveink legkorábbi rétegében igen magas a szóképzés útján létrejötték aránya. A korai ómagyar kori anyagban tömegesen fordulnak elő *-d* képzős (*Diód, Endréd, Sasad*) [...] helynevek. E formánsok produktivitása azonban a XIV. sz. végére a jelek szerint jórészt kimerült.” (Szegegyi 1992: 317).

Mikor mondjuk: *Cifra szerszám, öreg ló*?

Fekete István *Téli berek* című regényében mondja ezt az öreg Matula bácsi, amikor kiöltözve, ünneplőruhában jelent meg. A mondás értelme: az öregséget nem lehet az öltözettel, külsőségekkel elleplezni.

Újabban nagyon divatos lett az *extrém hideg* kifejezés. Van-e bármiféle jelentéstöbblet a *szélsőséges hideg*-hez képest, vagyis indokolt-e a latin szó nyaklói nélküli használata?

Az idegen szavak néha divatszókká válnak, néha a stílust élénkítik (a szóismétlés elkerülésével). Az *extrém* szó is ilyen. Jelentései között nemcsak azt találjuk, hogy szélsőséges, hanem azt is, hogy különlegesen nagy, rendkívüli. (Bővebben az E-nyelv honlapján lehet olvasni a kifejezésről.)

Az *Édes Anyanyelvünk* folyóirat minden száma közöl válogatást a Manyszihoz érkezett kérdésekből, illetve az azokra adott válaszokból. Ezek igen tanulságosak, mert nagyon jó és változatos kérdések érkeznek.

Irodalom

AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.

CzF. = Czuczor Gergely – Fogarasi János 1870. *A magyar nyelv szótára*. V. kötet. Athenaeum. Pest. Elérhető: http://mek.oszk.hu/05800/05887/pdf/5kotet_1.pdf (2019. 01. 24.)

MHSz. = Tóth Etelka (szerk.) 2017. *Magyar helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

NyKk. = Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1980–1985. *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

OH. = Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó. Budapest.

Szegfű Mária 1991. A névszóképzés. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana III/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 268–320.

Zaicz Gábor (főszerk.) 2006. *Etimológiai szótár*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

MISAD KATALIN

Comenius Egyetem BTK, Pozsony

INGADOZÓ ÍRÁSMÓDÚ TULAJDONNEVEK A SZLOVÁKIAI MAGYAR SAJTÓBAN¹

„A tulajdonnevek keletkezése az emberiség történetében a beszéd kialakulásával esik egybe. Amikor az ember a dolgokat, történéseket hangsorokkal azonosította, a sok hasonló között valamilyen módon megkülönböztetett egyet-egyet, vagyis nevet adott neki, [...] elkezdett tulajdonneveket használni” (Hajdú 1994: 7).

Az évszázadok folyamán azután állandóan bővült a nyelvi rendszer e sajátos osztálya, melynek elemei mind nyelvtani, mind jelentéstani szempontból különböznek a többi nyelvi szerkezettől. Közös nyelvtani tulajdonságuk, hogy mind szerkezetükben, mind jelentésükben önálló egységet alkotnak, ami azt jelenti, hogy a mondatban – akár egy-, akár többtagúak – mindig a főnévi mondatrész szerepét töltik be. A jelentés aspektusából a tulajdonnevek név volta kétféleképpen igazolható: egyrészt a név és a megnevezett között pragmatikai viszony van, másrészt az elnevezésnek mindig van konkrét vonatkozása. Ebből következik az az általános megállapítás, hogy a tulajdonnév egyedivé tesz és azonosít; s ezen jellegzetességéből ered az a magától értetődő törekvés az írásgyakorlatban, hogy e névtípust az íráskép is kiemelve, elkülönítse. Ennek elsődleges és legalapvetőbb módja a nagy kezdőbetű (vö. Laczkó–Mártonfi 2004: 150).

Írásukat tekintve az egyes tulajdonnév-kategóriák közül az intézménynevek és a földrajzi nevek tűnnek a legbonyolultabbnak (Bozsik 2002: 86; Misad 2007: 246, 2008: 105). Ennek fő oka minden bizonnyal a szóban forgó névfajták változatossága, sokfélesége s ebből eredendően az egyes névtípusok eltérő írásmódja. A kisebbségi magyar írásgyakorlatban azonban egy másik oka is felmerül az intézménynevek és a földrajzi nevek ingadozó írásának: a többségi nyelv helyesírásának hatása, mely esetünkben elsődlegesen a szlovákból fordított tulajdonnevek írásában figyelhető meg (Kabán 1992: 64; Kiss 1994: 97; Misad 2008: 105, 2009: 94, 2017).

A dolgozat további részében azokból a helyesírási sajátosságokból mutatunk be néhányat, amelyekben valószínűsíthetően nyomon követhető a többségi nyelv hatása. A szlovákiai magyar nyelvű sajtóból összegyűjtött példaanyag arról tanúskodik, hogy az intézménynevek és a földrajzi nevek írását illetően különösen intenzív a többségi helyesírás jellemző jegyeinek „átszüremkedése”.

1 A témával kapcsolatos kutatások az 1/0272/17. számú *Preklad, kultúra, hybridita a polylingvizmus v kontexte madarskej literárnej vedy a lingvistiky* c. Vega-projekt és a Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Gramma Nyelvi Iroda kutatási terve alapján folytak a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén (Comenius University, Faculty of Arts, Department of Hungarian Language and Literature, Bratislava).

1. Intézménynevek

Az intézmény fogalmába az államszervezet, a gazdasági és a kulturális élet hivatalos vagy önszerveződésen alapuló, néhány emberből vagy több osztályból, csoportból álló egységeit soroljuk (Hajdú 94: 68; Laczkó–Mártonfi 2004: 215; AkH.¹² 187. pont).

Az intézmények nevének írását először a helyesírási szabályzat 10. kiadása egységesítette. Ennek vonatkozó főszabálya, mely szerint nagy kezdőbetűvel írunk minden lényeges szót, nem bizonyult elég pontosnak: a korabeli írásgyakorlat számtalan példája igazolja, hogy olykor még a képzett írásgyakorlók sem tudták kétséget kizáróan eldönteni, az intézménynév mely elemét tekintsek lényegesnek, s melyiket kevésbé lényegesnek vagy lényegtelennek. A 11. kiadás ezen úgy próbált meg segíteni, hogy az *és* kötőszó, valamint a névelők kivételével a teljes és cégszerű intézménynevek valamennyi elemére kiterjesztette a nagybetűs írásmódot; az ezek mellett vagy helyett használt egyéb formák írását, az intézmények alárendelt egységeinek és az intézményszerű megnevezéseknek az írását pedig külön szabálypontokban rögzítette. A szabályzat 11. kiadásának tizenegyedik lenyomata az 1989-es rendszerváltozás után meghaladottá vált intézménynévi példákat a kornak megfelelő példaanyagra cserélte ugyan, de sem a példaanyag megváltoztatása, sem a leggyakoribb használatú új elemeknek a szótári részbe való beiktatása nem oldotta meg azokat a helyesírási problémákat, amelyek a társadalom differenciálódásával járó új névtípusok keletkezésekor jelentkeztek (AkH.¹⁰, AkH.¹¹, AkH.¹², Fábíán–Szemere 1984: 398–399, Benkő–Fábíán–Keresztury 1999: 256; Misad 2009: 94–95, 2007: 247, 2008: 105). A hiányzó űrt az akadémiai helyesírás legújabb, 12. kiadása sem pótolta, csupán a szabályszerűségek szövegezése lett megengedőbb: az intézménynevek alárendelt egységeinek írására vonatkozó szabálypontban például a korábbi „a következők szerint írjuk” helyett a „helyesebb” vagy az „ajánlatos” fogalmazásmódot alkalmazza. A sok névfajta, a hivatali alá- és fölérendeltségi viszonyok bonyolultsága, a hivatalos és nem hivatalos megnevezések keveredése azonban továbbra is problémát okoz mind az anyaországi, mind a kisebbségi magyar írásgyakorlók számára.

1.1. Teljes és cégszerű intézménynevek

A vonatkozó főszabály követése általában nem okoz nehézséget, bár a szlovák teljes és cégszerű intézménynevek írásának alapelve jelentősen eltér a magyar szabályozástól: míg nyelvünkben az intézmények többemű hivatalos nevében az *és* kötőszó, valamint a névelők kivételével minden tagot nagybetűvel kezdünk, addig a szlovák a több tagból álló intézmények nevének csupán az első, illetve az önállóan is tulajdonnévi elemét írja nagy kezdőbetűvel. Példáink ennek ellenére azt bizonyítják, hogy még ilyen esetben sem zárható ki teljes mértékben a magyar megfelelők ingadozó írásmódja, pl. *Slovenská pošta* → *Szlovák Posta*, *Szlovák posta*; *Slovenská sporiteľňa* → *Szlovák Takarékpénztár*,

Szlovák takarékpénztár; Úrad verejného zdravotníctva → Közegészségügyi Hivatal, Közegészségügyi hivatal².

Az összegyűjtött példaanyag alapján a legnagyobb ingadozás azon szlovák intézménynevek magyar megfelelőinek írásában mutatkozik, amelyek az intézmény telephelyének nevét is tartalmazzák. A szlovákiai magyar írásgyakorlat ez irányú jellegzetességeit az iskolaneveken szemléltetjük. A különböző szintű és típusú szlovák oktatási intézmények nevében állandó tagként szerepel a telephely neve, amely nominativusi vagy locativusi esetben áll az alakulat végén, pl. *Základná škola s vyučovacím jazykom maďarským, Velké Blahovo* vagy *Základná škola s vyučovacím jazykom maďarským vo Veľkom Blahove*. A magyar megfelelőekben a szlovák minta szinte előrevetíti a helységnévi elem elhelyezkedését. Amennyiben a többségi nyelv alanyesetben tünteti fel az intézmény működésének helyét, a magyar névváltozat is alanyesetben közli: helyesírásunk vonatkozó szabálypontját követve a név egyes alkotóelemeit nagybetűvel jelöli, a telephely nevét pedig vesszővel különíti el az intézménynév többi részétől, pl. *Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola*³, *Nagyabony*. Ha azonban a szlovák névforma locativusi esetben jeleníti meg a helységnévet (*Stredná odborná škola technická v Komárne*), a folyó szövegben a magyar névváltozatban egyszer nagy, másszor kis kezdőbetűs *-i* képzős melléknévi jelzőként kerül a név élére, pl. *Komáromi Műszaki Szakközépiskola, komáromi Műszaki Szakközépiskola*. Ez a kettős írásmód érvényesül akkor is, ha a szlovák megnevezésben a telephely nevén kívül más megkülönböztető elem is szerepel, pl. *Gymnázium Ármina Vámbéryho s vyučovacím jazykom maďarským v Dunajskej Strede*. Az iskola magyar nevében a helységnévi jelző ilyenkor egyszer az államnyelvi telephely tulajdonnévi funkcióját megtartva nagy kezdőbetűs állandó tagként jelenik meg: *Dunaszerdahelyi Vámbéry Ármin Magyar Tanítási Nyelvű Gimnázium*), másszor a magyarországi helyesírási gyakorlatot követve kis kezdőbetűs alkalmi jelzőként mutatkozik: *dunaszerdahelyi Vámbéry Ármin Magyar Tanítási Nyelvű Gimnázium*.

A szlovák megnevezés magyar megfeleltetésének írása akkor is szinte kivétel nélkül megegyezik a forrásnyelvi alakulatával, ha nyilvánvaló, hogy a többségi nyelvben jelzős szerkezettel kifejezett névrész adekvát magyar megfelelője nem jelzői szókapcsolat lesz, pl. *Súkromná stredná odborná škola s vyučovacím jazykom maďarským v Dunajskej Strede* → *Dunaszerdahelyi Magyar Tanítási Nyelvű Magán Szakközépiskola, dunaszerdahelyi Magyar Tanítási Nyelvű Magán Szakközépiskola*. Az összegyűjtött nyelvi anyagban csak egyetlen, a magyar helyesírás szabályait követő példát találtunk (l. *Súkromné gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským v Dunajskej Strede* → *Dunaszerdahelyi Magyar Tannyelvű Magángimnázium*), pedig egyértelmű, hogy a *magán-* 'egyéni, privát, saját' jelentésben, vagyis összetételi tagként, és nem különírandó ragoz névmásként szerepel az iskolanevekben.

2 A magyar tulajdonnévi példák sorrendi helye a vizsgált sajtótermékekből összegyűjtött írásmódok előfordulásának gyakoriságát tükrözi.

3 Az *alapiskola* a szlovák *základná škola* tükörfordítása, magyarországi megfelelője az általános iskola.

A fentihez hasonló írásmódbeli analógia jelentkezik a *Stredná odborná dievčenská škola s vyučovacím jazykom maďarským, Dunajská Streda* → *Magyar Tannyelvű Leány Szakközépiskola, Dunaszerdahely* iskolanevben is. Ebben az esetben elképzelhetőnek tartjuk, hogy a *stredná odborná škola dievčenská* (magyarul: leány-szakközépiskola) szerkezet magyar megfelelőjének megállapításakor a kötőjeles írásmódot eredményező vonatkozó szabály elbizonytalanította a fordítót, aki – intézménynévben nem tartva ildomosnak a kötőjelezést – inkább a szabálytalannak minősülő különírás mellett döntött. Egy másik, a többszörös összetételek írását rendszerező szabálypont ismerete azonban megoldotta volna a problémát: az AkH. szerint a szótagszámlálás szabálya általában nem érvényesül a tulajdonnevekben, ezen belül pedig elsősorban az intézménynevekben (pl. *Pénzügyminisztérium, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Szent István Egyetem Állatorvostudományi Kara* stb.). E szabályszerűség alapján a kisebbségi magyar intézménynevekben is alkalmazható a hat szótagonál hosszabb többszörös összetételek egybeírása, tehát: *Magyar Tannyelvű Leányszakközépiskola, Dunaszerdahely* (Laczkó 2008: 92–93, Misad 2017).

1.2. Intézmények alárendelt egységeinek neve

Az intézménynevek alárendelt egységeinek írását a szabályzat 189. pontja szabályozza. Eszerint ha egy intézménynek alárendelt intézményei is vannak, ezek nevében minden szót nagy kezdőbetűvel írunk, pl. *Bölcsészettudományi Kar* (az Eötvös Loránd Tudományegyetemen). A szlovák ugyanazon szabály alapján írja a teljes és cégszerű intézmények, valamint ezek alárendelt egységeinek nevét, azaz a többtagú megnevezésnek csak az első elemét, illetve a tulajdonnévi tagját jelöli nagy kezdőbetűvel, pl. *Filozofická fakulta* (Univerzity Komenského), *Odbor výchovy a vzdelávania národnostných menšín* (Ministerstva školstva). Bár a szlovákiai magyar írásgyakorlatból gyűjtött példák azt mutatják, hogy az intézmények alárendelt egységeinek írásában elsődlegesen a magyar helyesírás szabályai érvényesülnek a vizsgált sajtótermékekben, pl. *Bölcsészettudományi Kar* (a Comenius Egyetemen), *Nemzetiségi Főosztály* (az Oktatási Minisztériumban); azokban az esetekben, amikor egyértelműen bizonyítható a szlovákból történő fordítás ténye, gyakran észlelhető a többségi helyesírás hatása, pl. *Építész mérnöki kar* (a Szlovák Műszaki Egyetemen), *Ludovít Štúr Nyelvtudományi intézet* (a Szlovák Tudományos Akadémia intézete). Hasonló tendencia figyelhető meg az intézményeken belüli nagyobb szervezeti egységek írásában is, pl. *Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék v. magyar nyelv és irodalom tanszék* (a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán), *Nyelvi Tanácsadó Osztály v. nyelvi tanácsadó osztály* (a Szlovák Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében).

1.3. Intézménynévszerű megjelölések

Az intézménynévszerű megjelölések közé tartozó pályaudvarok, megállóhelyek, repülőterek, mozik, szállodák, vendéglők, eszpresszók, üzletek, fürdők, temetők, lakóparkok stb.

megnevezésében az akadémiai helyesírás vonatkozó szabálypontjának értelmében a tulajdonnévi értékű tagot (tagokat) nagy kezdőbetűvel, az értelmezésre szolgáló köznévi tagot (tagokat) kis kezdőbetűvel írjuk, pl. *Keleti pályaudvar, Kis Rabló étterem, Korona cipőbolt*. Ugyanezen szabálypont utal arra is, hogy az ilyen megnevezések intézménynévként is írhatók, pl. *Erzsébet Szálloda, Rózsakert Bevásárlóközpont* stb. Ez utóbbi írásmódot – a használó szándékától függően – *A földrajzi nevek helyesírása* című kiadvány is támogatja (*Kis Rabló Étterem, Pacsirta Csárda, Tatra Mozi*), a *Helyesírás* című kézikönyv pedig eleve a vegyes írásmódú intézménynevek közé sorolja azokat a névtípusokat, amelyekben kevésbé érvényesül az intézménynévi jelleg (AkH. 2015: 190. pont, OH. 2004: 220; Fábrián–Földi–Hőnyi 1998: 51).

A szlovák helyesírási szabályzatban az intézménynevek – legyenek azok teljes és cégszerű nevek, alárendelt egységek nevei vagy intézménynévszerű megjelölések – írását a vonatkozó főszabály határozza meg, mely szerint a többemű nevek első, illetve az önállóan is tulajdonnévi szerepű tagját kell nagy kezdőbetűvel írni. A jelzői típusú szlovák intézményszerű megnevezések elsősorban szerkezetükben különböznek magyar megfelelőiktől: míg nyelvünkben a jelzői szintagmát alkotó tagok sorrendje a jelző-jelzett szó, addig a szlovákban a jelzett szó-jelző; melynek megfelelően a magyarban az intézménynévszerű alakulatok első tagja tulajdonnévi, a szlovákban pedig köznévi jellegű. Ezt a köznévi elemet a szlovák vonatkozó szabály szerint folyó szövegben kis kezdőbetűvel kell írni, pl. *Býva v hoteli Devín*. (magyarul: A Dévény Szállóban lakik.), *Kyticu kúpil v kvetinárstve Iris*. (magyarul: A csokrot az Írisz virágboltban vette.); nagybetűs jelölését csak feliratokban ajánlja, pl. *Hotel Devín, Kvetinárstvo Iris* (vö. PSP 1.3.3.7. pont).

A szlovákiai magyar sajtótermékekből gyűjtött intézménynévszerű megnevezések írásmódbeli sokféleségének egyik oka a két nyelv eltérő szabályainak ötvöződése is lehet, pl. *Literárna kaviareň Vámbéry* → *Vámbéry Irodalmi Kávéház, Vámbéry Irodalmi kávéház, Vámbéry irodalmi kávéház; Kaviareň Budapest* → *Budapest Kávéház, Budapest kávéház; Svadobný salón Ajka* → *Ajka Esküvői szalon, Ajka esküvői szalon; Zmrzlina Balkán* → *Balkán Fagyizó, Balkán fagyizó; Lekáreň Viktória* → *Viktória Gyógyszertár, Viktória gyógyszertár; Obuv Alex* → *Alex Cipőbolt, Alex cipőbolt*.

1.4. Rendezvények neve

A rendezvények, rendezvénysorozatok, programok stb. nevét illetően a helyesírási szabályzat vonatkozó szabálypontja kis kezdőbetűs írásmódot javasol, pl. *nemzetközi orvskongresszus, a magyar nyelv hete, 15. nemzetközi könyvfesztivál*; de intézménynévként a nagybetűs írást is elfogadhatónak tartja, pl. *Budapesti Nemzetközi Vásár, Szegedi Szabadtéri Játékok* (191. pont). A szlovák ez esetben is a tulajdonnevek írásának főszabályát alkalmazza, azaz a többtagú elnevezés első elemét, illetve önállóan is tulajdonnévnek minősülő tagját írja nagy kezdőbetűvel, pl. *Bratislavské hudobné slávnosti* (magyarul: pozsonyi zenei hetek v. Pozsonyi Zenei Hetek), *Medzinárodná konferencia*

na obranu detí (magyarul: nemzetközi gyermekbiztonsági konferencia v. Nemzetközi Gyermekbiztonsági Konferencia) stb. (PSP 1.3.3.9. pont).

A szlovákiai magyar írásgyakorlatból származó példák a rendezvények nevének írását illetően is alátámasztják a szlovák nyelv vonatkozó szabályának hatását, miközben szinte teljesen kizárják az alapvető – azaz kis kezdőbetűs – magyar írásmód alkalmazását, pl. *Deň maďarskej vedy* → *A Magyar Tudomány Napja, A magyar tudomány napja; Dunajskostredské hudobné dni* → *Dunaszerdahelyi Zenei Napok, Dunaszerdahelyi zenei napok; Žitnoostrovský jarmok* → *Csallóközi Vásár, Csallóközi vásár; Festival ľudových tancov národnostných menšín* → *Nemzetiségek Néptáncfesztiválja, Nemzetiségek néptáncfesztiválja.*

1.5. Ünnepek, emléknepok neve

A szabályzat 144. pontja szerint kis kezdőbetűvel írjuk az ünnepek, a nevezetes napok, időszakok, a történelmi események nevét, pl. *anyák napja, mindenszentek, március tizenötödike* stb. A szlovák szabályozás az ünnepek és emléknepok nevére tulajdonnévként tekint, de a többemű megnevezéseknek ezúttal is csupán az első elemét, illetve önállóan is tulajdonnévi tagját írja nagy kezdőbetűvel, pl. *Deň matiek* (magyarul: anyák napja), *Sviatok všetkých svätých* (magyarul: *mindenszentek ünnepe*), *Slovenské národné povstanie* (magyarul: szlovák nemzeti felkelés).

A szlovákiai magyar sajtótermékekből összegyűjtött példák elsődlegesen a szlovák, másodlagosan a magyar írásmódot követik, de gyakoriak közöttük a részben angol hatásra, részben reklámcélból alkalmazott ún. presztízsnagybetűs írásformák is, pl. *Deň matiek* → *Anyák napja, Anyák Napja, anyák napja; Medzinárodný deň zien* → *Nemzetközi nőnap, Nemzetközi Nőnap, nemzetközi nőnap; Medzinárodný deň detí* → *Nemzetközi gyermeknap, Nemzetközi Gyermeknap, nemzetközi gyermeknap* stb. (Misad 2008: 114).

2. Földrajzi nevek

Nyelvünket, mint minden más nyelvet, a földrajzi nevek rendkívüli gazdagsága jellemzi. Szerkezeti felépítésüket tekintve e nevek lehetnek egytagúak és többtagúak: egységüket bizonyos típusokban az egybeírás mutatja (pl. *Dunaszerdahely*); más csoportokban az alkotó tagok közé tett kötőjel (pl. *Kárpát-medence*) vagy a helyesírási forma, illetve a nyelvi felépítés érzékelteti (pl. *Szlovák Köztársaság, Dunaszerdahelyi járás*) (AkH.¹² 172. pont). A szlovák a több tagból álló földrajzi neveknek mindig csak az első, illetve az önállóan is tulajdonnévi elemét írja nagy kezdőbetűvel, s kötőjeles írásmódot egyetlen esetben sem alkalmaz, pl. *Slovenská republika* (magyarul: Szlovák Köztársaság), *Karpatská kotlina* (magyarul: Kárpát-medence), *Severná Amerika* (magyarul: Észak-Amerika)

(PSP 1.3.2. pont). A vizsgált szlovákiai magyar sajtótermékek földrajzinév-használatában – az intézménynevekéhez hasonlóan – szintén gyakran leképződik a többségi nyelv helyesírásának hatása; az interferencia a domborzati nevek írásában követhető nyomon.

A Magyarországon Kisalföldnek nevezett síkság északi, Szlovákiába átnyúló részét a szlovák térképészeti kiadványok, tankönyvek stb. *Podunajská nížinaként* jelölik. E megnevezésnek a szlovákiai magyar írásgyakorlatból három eltérő írásmódú megfeleltetése adatolható, gyakoriságukra való tekintettel a következő sorrendben: *Duna-menti síkság / Dunamenti-alföld*, *Duna menti síkság / Duna menti alföld*, *Dunamenti síkság / Dunamenti alföld*⁴. Írásformáját illetően a *Dunamenti-síkság / Dunamenti-alföld* névvariáns a többszörös összetételek írásának azon szabályszerűségéhez igazodik, mely szerint ha egy különírt szókapcsolat olyan utótagot kap, amely az egész kapcsolathoz járul, az egyébként különírandó részt az új alakulatban egybeírjuk, és ehhez az utótagot szótagszámtól függetlenül kötőjellel kapcsoljuk. A *Duna menti* szerkezet azonban – lévén az egyik tagja tulajdonnév, a másik köznévi – még ideiglenes összetételként sem kapcsolható egybe, különírt formájához pedig nem járulhat kötőjellel a köznévi utótag. A standardnak számító *Duna menti síkság / Duna menti alföld* írásváltozat a fenti szabálypontnak azt a kitételét követi, miszerint a szabály nem vonatkozik azokra a névtípusokra, amelyekben a két különírt elemből álló földrajzi név újabb, köznévi taggal bővül, ilyenkor ugyanis az új elem kötőjel nélkül kapcsolódik az alapul szolgáló névrészhez. A *Dunamenti síkság / Dunamenti alföld* írásforma azonban nagy valószínűséggel a térfelszíni alakulat szlovák megnevezésének írásmódját másolja, melyben a földrajzi név első, előljárószóból és melléknévből keletkezett tagjához (*Podunajská*) kötőjel nélkül kapcsolódik a kis kezdőbetűs köznévi tag (*nížina*). A helyesírási interferenciát feltételező vélekedésünket alátámasztja az a tény, hogy az anyaggyűjtés során – két kivételtől eltekintve – mindig szlovák nyelvű írás magyar fordításában fordult elő a *Dunamenti síkság / Dunamenti alföld* írásváltozat, vagyis a többségi tulajdonnév magyar megfelelőjeként jelent meg a szövegben (Misad 2017).

A fentivel részben egyező sajátosságok mutatkoznak azoknak a földrajzi neveknek az írásában is, amelyek nem a magyar kötőjeles, hanem a szlovák különíró írásmódot követik, s melyek a vizsgált lapokban – egyelőre a szabályos írásforma elsőbbségével – ingadozó írásmódot eredményezve jelennek meg, pl. *Dobšinská ľadová jaskyňa* → *Dobsinai-jégbarlang*, *Dobsinai jégbarlang*; *Karpatská kotlina* → *Kárpát-medence*, *Kárpát medence*; *Slovenské rudohorie* → *Szlovák-érchegység*, *Szlovák érchegység*.

Ingadozik az írásmód az olyan földrajzinév-kapcsolatokban is, melyekben az egyik helytől a másikig való viszonyt érzékeltetjük. Míg a magyar nagyköötőjellel fejezi ki az egyébként önálló tulajdonnevek összetartozását, addig a szlovák kiskötőjellel kapcsolja egybe őket. A összegyűjtött példák azt bizonyítják, hogy a szlovákiai magyar sajtótermékekben

4 A *Podunajská nížina* köznévi tag tekintetében eltérő magyar megfeleltetésének kialakulását az okozza, hogy a szlovák *nížina* földrajzi köznévi *síkságnak* és *alföldnek* egyaránt fordítható.

ez esetben a szlovák írásmód érvényesül elsődlegesen, pl. *Gabčíkovo-Nagymaros* → *Bős-Nagymaros*, *Bős-Nagymaros*; *Bratislava-Košice* → *Pozsony-Kassa*, *Pozsony-Kassa*; *Budapešť-Praha-Varšava* → *Budapest-Prága-Varsó*, *Budapest-Prága-Varsó*.

Összegzés

A dolgozat a helyesírási interferencia néhány olyan példáját mutatja be, melyekben a szerző véleménye szerint valószínűsíthető a többségi nyelv helyesírásának hatása. A kodifikált írásmódtól való eltérés az intézménynevek és a földrajzi nevek esetében inkább rendszerszerű folyamatnak, mintsem tudatlanságból fakadó hibának tekinthető. A példaként felsorakoztatott tulajdonnevek zöme a többségi nyelvből kisebbségi nyelvre való fordításkor keletkezett: melynek során nemcsak a mintaként szolgáló többségi nyelvi alakulat szerkezete, hanem annak írásmódja is leképződött.

Irodalom

- AkH.¹⁰ = Magyar Tudományos Akadémia 1954. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- AkH.¹¹ = Magyar Tudományos Akadémia 1984. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Benkő Loránd – Fábíán Pál – Keresztury Dezső 1999. A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadásáról. In: Fábíán Pál – Lőrincze Lajos (szerk.): *Nyelvművelés*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 243–260.
- Boszik Gabriella 2002. Intézménynévadás az ezredfordulón. In: A. Jászó Anna – Koltói Ádám (szerk.): *Éltető anyanyelvünk*. Írások Grétsy László 70. születésnapjára. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 86–89.
- Fábíán Pál – Földi Ervin – Hőnyi Ede 1998. *A földrajzi nevek helyesírása*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Fábíán Pál – Szemere Gyula 1984. A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadásáról. *Magyar Nyelvőr* 108 (4): 385–401.
- Hajdú Mihály 1994. *Magyar tulajdonnevek*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kabán Annamária 1992. Két erdélyi magyar napilap nyelvi vizsgálata. In: Kontra Miklós (szerk.): *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Budapest. 61–70.

- Kiss Jenő 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Laczkó Krisztina 2008. Gondolatok a magyar helyesírásról egy új kézikönyv kapcsán I. In: Bozsik Gabriella (szerk.): *Két évtized a helyesírásért*. EKF Líceum Kiadó. Eger. 90–96.
- Misad Katalin 2007. Standardtól eltérő helyesírási formák a szlovákiai magyar sajtóban. In: Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelvmuvelésről. Segédkönyvek a nyelvtudomány tanulmányozásához 71*. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. Dunaszerdahely–Budapest. 246–257.
- Misad Katalin 2008. A tulajdonnevek írásának sajátos esetei a szlovákiai magyar sajtóban. In: Bozsik Gabriella (szerk.): *Két évtized a helyesírásért*. EKF Líceum Kiadó. Eger. 104–117.
- Misad Katalin 2009. *Nyelvi kontaktusok. Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok*. Lilium Aurum. Dunaszerdahely.
- Misad Katalin 2017. *A többségi nyelv hatása a szlovákiai magyar írásgyakorlatra*. Kézirat.
- OH. = Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó. Budapest.
- PSP 2013. *Pravidlá slovenského pravopisu 4*. nezmenené vydanie. Bratislava: Veda. http://www.juls.savba.sk/psp_2013.html (2017. 12. 13.)

Források

- Bumm* (2017. szeptember–november) <https://www.bumm.sk/>
- Csallóköz* (2017. szeptember–november)
- Katedra* (2017. szeptember–november)
- Körkép* (2017. szeptember–november) <http://www.korkep.sk/>
- Paraméter* (2017. szeptember–november) <http://parameter.sk/sk>
- Új Szó* (2017. szeptember–november)
- Új Szó online* (2017. szeptember–november) <https://ujso.com/user/uj-szo-online>

PRÓSZÉKY GÁBOR

MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest
Pázmány Péter Katolikus Egyetem ITK, Budapest

NYELV, NYELVHASZNÁLAT ÉS A MAGYAR HELYESÍRÁS SZABÁLYAINAK 12. KIADÁSA

„Az emberek iskolai tanulmányaik során az alapiskolától kezdve a tananyag keretében szinte kizárólag az írott nyelvvel találkoznak. Ezért az írott nyelv jellegzetességeit mindenki sokkal jobban ismeri, mint a beszélt nyelvet. Sőt a legtöbb ember a beszélt nyelvről valószínűleg úgy gondolkodik, mint az írott nyelvtől sajnálatos módon eltérő, tökéletlen nyelvváltozatról” – írja Lanstyák István 2009-ben, majd azt is hozzáteszi, hogy ez a kép teljesen hamis. Ráadásul az írott nyelv az irodalom nyelve is, ami – a hangrögzítést megelőzően – hosszú időn keresztül a nyelv egyetlen megörökíthetően továbbadható formája volt. Crystal (1998: 226) is megfogalmazza az írott nyelv különleges státuszát: „Az írott nyelv évszázadokon keresztül kiváltságos helyzetben volt: mint az irodalom közvetítő közege a nyelvi tökéletesség követendő példája lett. Azt tartották, hogy az írás állandóságot és tekintélyt kölcsönöz a nyelvnek.” Leszögezhető tehát, hogy az írott nyelvvel kapcsolatban az idők folyamán kialakult egyfajta norma, egy kiművelt, egységes rendszer, amelyet a nyelvközösség a polgárosodás kezdetén, a nyelv iránti hűség fogalmának megjelenésekor tudatos tervezéssel alakított ki (Tolcsvai Nagy 1998). Ugyanakkor a normák – így a nyelvi norma is – bizonyos fokig korlátozzák az egyént. Ilyenkor szociokulturális értékek jutnak érvényre, s a normáknak ez a folyamatos érvényesülése tesz egy-egy közösséget azzá, ami. A szociológiában a társadalmi normáknak három nagy típusát szokás megkülönböztetni: a kötelező normákat, melyeket gyakran törvényeknek nevezünk, továbbá a szükséges normákat, azaz a szabályokat és a lehetséges normákat, a szokásokat. A magyar helyesírási rendszer a második típusba tartozik, mert szabályokból és nem törvényekből áll. A helyesírás nem természetes képződmény, mint maga a nyelv, hanem mesterséges. A helyesírást tehát tanulnunk kell (főleg az iskolában), és nem úgy sajátítjuk el, mint magát a nyelvet. A helyesírás ennek következtében tudatos vagy legalábbis viszonylag tudatos produktum. A rögzített helyesírást viszont a társadalmi használat során idővel több tényező is kikezdi: elsősorban a beszéd, a kiejtés változása, továbbá az ízlés, a divat és természetesen a megjelenő hibák. A helyesírási rendszerről egyébként sokan úgy gondolkoznak, mintha az önmagában volna valaminek a célja. Érdeemes leszögezni, hogy a helyesírás nem cél, hanem eszköz, melynek az akadálytalan nyelvhasználatot kell szolgálnia. Ezért aztán kimondható, hogy a helyesírási rendszerek nagyszabású átdolgozása általában nem kívánatos, mert megnehezítené

a mindennapi írásgyakorlatot. Nyilván az nem szolgálja a köz javát, ha a nyelvhasználók állandó bizonytalanságban vannak, hiszen nem tudják egy nagyszabású változás esetén, hogy a korábban az iskolában megtanult és addig rutinszerűen használt megoldások még mindig szabályosnak számítanak-e. A 2015 szeptemberében megjelent új magyar helyesírási szabályzatban nincs jelentős szabályváltozás, de az mindenképp elmondható róla, hogy pontosabb és megengedőbb elődeinél.

A helyesírás elvei általában viszonylag könnyen elsajátíthatók, ám a különböző emberek különböző súlyt fektetnek arra, hogy ezeket a megfelelő helyeken alkalmazzák-e. Ha ismerjük egy nyelv – történetileg kialakult – egyedi helyesírási eseteit, akkor ezeket leszámítva a többi szerkezet helyes alakjának létrehozásánál meghatározó szempont a kiszámíthatóság, vagy – egy informatikából ismert szóval – az algoritmizálhatóság. Ez utóbbi azt is jelenti, hogy ha a nyelven kívüli világ ismeretének csak marginális szerepe van egy helyesírási rendszerben, akkor a feladat megoldása megvalósítható akár egy számítógépes programmal is. Természetesen, ha nyelven kívüli ismeretek is szükségesek egy döntéshez, annak algoritmizálhatóságát nehéz egy számítógépes programnak megadni, hiszen a gép nehezen tudna arról dönteni, hogy például a *Gellérthegy* írásmód akkor helyes, ha a XI. kerületi önkormányzat által jelzett területi egységre gondolunk Budán, a *Gellért-hegy* alak pedig akkor, ha arra a földrajzi objektumra, mely az Erzsébet híd budai végénél magasodik a Duna fölé.

A helyesírás normájának megsértése sajnálatos módon a társadalomban és különösen az oktatásban sokszor erős szankciókkal, stigmatizáló megítéléssel jár. A szankcionálás finomítását viszont nem a szabályzattól, hanem a népneveléstől lehetne csak elvárni. A helyesírás alapjait nyilván mindenkinek érdemes tudni, de a ritka és sokszor csak bonyolult szabályokkal leírható esetek szabályzatban szereplő megoldásai nem a tanulókról frusztrálására, hanem elsősorban a lektorok segítségére szolgálnak. A szigorú felfogásnak az lehet az oka, hogy az elektronikus kommunikáció létrejötte előtt az írott anyagot létrehozó ember és a leírt szöveg olvasója közötti nagy távolság miatt nem volt mód visszajelzésre, amiből az következett, hogy az esetleges elírásokból adódó félreértések utólag már kevéssé voltak javíthatók.

A helyesírást – mint sok más formai rendszert – elsősorban a gyakran látott minták alapján sajátítjuk el, ám korunkban lényegesen kevesebb a lektorált anyag, mint akár csak egy-két évtizeddel ezelőtt, így előfordulhat, hogy a korábbiaknál könnyebben lehet találkozni olyan alakokkal, melyek nem feltétlenül követik a normát. Az oktatás szerepe tehát még jobban felértékelődik, hiszen a helyesírási rendszer működtetéséhez a tanulóknak azt a módszert is meg kell tanítani, amely segítheti a ma már sokszor nehezen azonosítható normatív alakok felismerését, azaz azt a tudást, amivel a bűzát el lehet választani a konkolytól...

Egy kis magyar helyesírás-történet

A magyar nyelv írásrendszerének egységesítése 1832-től indult meg. Néhány évvel az után ugyanis, hogy létrejött a Magyar Tudós Társaság, megjelent az első magyar helyesírási „szabályzat”, a *Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai*, mely tíz későbbi lenyomatot is megért. A helyesírásunkat komolyan rendező következő kiadvány egy, a nemzet nyelvhasználatát jelentősen megváltoztató politikai esemény, a kiegyezés után jött létre. A magyar nyelv új szerepe került a társadalomban mint a Monarchia egyik hivatalos nyelve, ezért 1877-ben megjelent *A magyar helyesírás elvei és szabályai*, melyet hét lenyomat követett, egészen a huszadik század elejéig. A következő helyesírási szabályzat megjelenését ismét egy – a nemzet nyelvhasználatát jelentősen befolyásoló – politikai esemény, a trianoni döntés előzte meg. A lényegesen kisebb, de gyakorlatilag százszázalékosan magyar lakosság számára megjelent kiadványnak a pontos neve *A magyar helyesírás szabályai* volt, és 1922-től 1940-ig nyolc kiadása jelent meg. A név maga érthetően ismerősnek tűnhet, hiszen szabályzataink mind a mai napig nemcsak pontosan ezzel a névvel, de számozásukban is ennek a kiadványnak a folytatásaként jelennek meg. Egy újabb jelentős történelmi eseményt, a II. világháborút követően, 1951-ben – ismét csak egy politikai és társadalmi változás következményeként – jelent meg *A magyar helyesírás szabályai* 9. kiadása. Ez nyelvi szempontból nem tartalmazott jelentős eltéréseket az 1940-ben megjelent utolsó szabályzattól, ám megjelenésének nem is ez, hanem az adott jelentőséget, hogy a kiadvány – a közel azonos tartalom mellett – külső megjelenésében már az új politikai berendezkedés szimbólumait használta. Az 1954-ben kiadott *A magyar helyesírás szabályai* 10. kiadása ezzel szemben tényleges változásokat hozott, de ehhez kellett az a néhány év az ötvenes évek elején a szabályzat tényleges, tartalmi megreformálásához. Ezt követően hosszabb szünet következett, és harminc év múlva – egy újabb politikai-társadalmi változás, az ún. reformszocializmus megjelenése idején –, 1984-ben jelent meg *A magyar helyesírás szabályai* 11. kiadása, mely gyakorlatilag a most megjelent szabályzatig milliók helyesírását irányította. Az infokommunikációs változások a kétezres évek elején az írott nyelv szempontjából teljesen új helyzetet hoztak. Ezek ugyan nem politikai jellegű események voltak, de talán az írásbeliség kezdete óta nem volt ilyen jelentőségű változás a (magyar) nyelv történetében. A tudományos irodalom és a szépirodalom, de különösen ez utóbbi – talán a magánlevelezéseket leszámítva – alapvető reprezentánsa volt korábban az írásbeliségnek, elkezdett háttérbe szorulni. Ma mindenki ír, bár elsősorban nem tollal, ceruzával, hanem számítógéppel: ilyenné vált a kommunikációs helyzet. Mint ismeretes, a sokak által „írott beszédnek” nevezett elektronikus kommunikációs nyelv (e-mail, sms stb.) általában nem követi a korábban elsősorban a nyomtatott kiadásokban (és az iskolai oktatásban) megjelenő normát, de ma már a normatívnak feltételezett hivatalos kiadványok készítői sincsenek sokszor teljesen tisztában a helyesírás szabályaival. Ennek a helyzetnek a felismerése tette szükségessé *A magyar helyesírás szabályai* 12. kiadását, amely 2015-ben meg is jelent.

A helyesírási szabályzat 12. kiadásáról – kicsit részletesebben

Mivel néhol pontatlan információk is megjelennek ennek a kiadásnak a tényleges tartalmáról, röviden szólnék most azokról a változásokról, melyekről mindenkinek tudnia kell. Egyszerűsítve kimondható, hogy az új kiadásban alapvető változás gyakorlatilag nincs; ami pedig van, az viszonylag egyszerűen sorolható be az alábbi kategóriák valamelyikébe: a nyilvánvaló hibák kijavítása; a fogalmazás pontosítása; a *sok* és *kevés* megjelölés helyett konkrét szólisták közreadása; az egyes részek didaktikai szempontú átszerkesztése; szabálypont vagy szabálypontrész kihagyása; bizonyos szabályok enyhítése, azaz a korábban szabályozott kérdések alternatívá tétele; szabálypontok kiegészítése, új szabálypontok beiktatása.

Ezeket túl a szabályzathoz csatlakozó szótár mérete is nőtt: nyolcezer szó és kifejezés került bele, miközben kimaradtak régi, elavult alakok, és bekerültek határon túli magyar földrajzi nevek, intézménynevek és jellegzetes határon túli magyar szavak is. A nyilvánvaló hibák kijavítása azt jelenti, hogy azok a hibák, amelyek ismertek voltak az előző kiadásban, ki lettek javítva. A fogalmazás pontosítását ott kellett alkalmazni, ahol például olyan állítások voltak, mint amilyen például a „Szavaink többségében *az i, u, ü* az egész magyar nyelvterületen rövid”, mert az ilyen állítások nem tudományos vizsgálatokon alapulnak. A *sok* és a *kevés* megjelölés helyett megpróbáltunk listákat adni: így például a 23. vagy a 27. szabályban *i-u-ü*, illetve *i-ü-ü* betűkre végződő szavainkra adott példák helyett teljes felsorolás következik. Egyes részek didaktikai átszerkesztésre kerültek: például *A különírás és az egybeírás* fejezet ilyen. Az új szabályzatban néhány helyen előfordul, hogy korábban szabályozott témakörök már nem szerepelnek: ilyenek például a szavak ejtésére, az asszonynevek felépítésére, a géptípusokra vagy a postai címzésre vonatkozó részek. Az írásban is jelölendő ejtésváltozásra példák az alábbiak: *árboc > árbóc, bedekker > bédekker, biennale > biennálé, bura > búra, immúnis > immunis, reverzibilis > reverzibilis, samanizmus > sámánizmus*. Jelentésváltozás okozza az olyan alakok egybeírását mostantól, mint a következők: *nagyra törő > nagyratörő, tenyérbe mászó > tenyérbemászó*. Olykor a szaknyelvi gyakorlat átvétele okoz változásokat helyesírásunkban: *első fokú ítélet > elsőfokú ítélet, fekete doboz > feketedoboz, paraolimpia > paralimpia, szabad vers > szabadvers, vegyes úszás > vegyesúszás*. Előfordul az is, hogy a szó írása nem felel meg a (korábban már rögzített) szabályoknak: *élethalálharc > élet-halál harc, örökkön-örökké > örökkön örökké, szaltó mortale > salto mortale*. Ezzel egyidejűleg engedékenyebbé is vált a szabályzat, ugyanis az idegen nyelvekből átvett szavak így is, úgy is elfogadhatóak: *e-mail > e-mail v. ímél, pacemaker > pacemaker v. pészmekeer, spray > spray v. spré v. szpré*.

Természetesen semmilyen változás nem kell ahhoz, hogy a korábban is „mumusnak számító” helyesírási kérdésekben továbbra is következetesek maradjunk. Ilyenek az egybeírás-különírás kérdésköre, a központosítás (különösen a *mint* előtti vessző), a nagykötőjel-kiskötőjel probléma, az idegen szavak toldalékolása (ha az utolsó betűnek

megfelelő hangot kiejtjük, akkor kötőjel nélkül; ha nem, akkor kötőjellel), illetve a szimbólumok toldalékolásánál a kötőjel után megjelenő (illetve gyakran meg nem jelenő) hasonlult mássalhangzó. És hogy a változásokra konkrét példákat is láthassunk, felsorolunk néhány pontot az új helyesírási szabályzatból, melyekre mostantól érdemes kicsit jobban figyelniük:

- 82. Nem helyesírási kérdés: a *h* végű szavak *-vall-vel* és *-vál-vé* ragos alakjait kiejtés szerint kétféleképp lehet írni: *méhvel* – *méhhel*.
- 93. A három azonos mássalhangzót jelölő betűt ezután csak a közszavakban egyszerűsítjük kettőzöttre (tehát az utónevek körében nem!), azaz a tulajdonnevek toldalékolásában egységesen nincs egyszerűsítés: *Hermann-nál*, *Mariann-nal*, *Blikk-kel*, *Szerelmes szonett-tel*.
- 132. Az előtagokkal (*al-*, *gyógy-* stb.) és utótagokkal (*-fajta*, *-féle*, *-nemű*, *-rét*, *-rétű*, *-szerű*) alkotott szavak összetett szavak, tehát annak megfelelően is írjuk őket: *ésszerű*, *gipszszerű*, mint *jegygyűrű*, *kulcscsomó*.
- 148. Hivatalos iratok bizonyos közneveinek nagybetűs írása: *Szerző*, *Felek*, *Alperes*, *Vállalkozó*.
- 188., 189., 191. A bizottságok, mozgalmak, rendezvények neveit hivatalos iratokban ajánlatos (!) kicsivel írni: *a bizottság véleménye szerint*, de elfogadható naggyal is: *a Bizottság véleménye szerint*.
- 214. Az idegen nevek *bin*, *d'*, *de*, *ten*, *van*, *von* stb. névkiegészítője nagy kezdőbetűs kiemelésekben (cím, felsorolás): *De Gaulle*, *Van Dyck*; de a teljes névben kisbetűs: *Charles de Gaulle*, *Walther von Dyck*.
- 217. Ha az idegen írásmódú közszo végén néma betű van, akkor az összetételi utótag kötőjellel kapcsolódik: *couchette-rendelés*, *lime-likőr*, *ragtime-koncert*.
- 291. Kétezren felül kötőjellel jelölhető a hármass csoportosítás (az évszámokban nem!): *tizennyolcezer-háromszázhuszonegy*. Közzel vagy ponttal bonthatók az oszlopokban akár a négyjegyű számok is, ha öt- vagy többjegyűekkel állnak együtt.
- 298. Az *elseje*, *elsejei* stb. szóalakok számjegyes írásakor a *j* elhagyható: *május 1-jén* > *május 1-jén*.
- 300. Kettőspont is lehet az óra és a perc között: *16.35* vagy *16:35*.

Az új szabályzatban megfogalmazottakat – melyekről külön összefoglalás is készült (Keszler 2015: 258–267) – 2015. szeptember 1-től indokolt tanítani az iskolákban. Ám a 12. kiadás változásait csak fokozatosan érdemes számon kérni, hiszen az EMMI tájékoztatása szerint az érettségi vizsgákon születő dolgozatokban a 11. és a 12. kiadás szerinti helyesírás mindegyikét el kell fogadni, egészen a 2016/2017-es tanév tavaszi vizsgaidőszakáig. Az új kiadású művek, tankönyvek, oktatási segédanyagok viszont már a 12. kiadásban foglaltak szerint fognak készülni. Fontos még, hogy a régi kiadású műveket nem kell átdolgozni a megváltozott szabályok miatt.

Néhány szó a helyesírási programok szerepéről a helyesírási gyakorlatban

Ismert, hogy a helyesírás-ellenőrző programok a felsorolható alakokat és a helyesírási szabályok jól algoritmizálható részét teljesen pontosan, míg a fennmaradó eseteket csak részlegesen tudják kezelni. Ennek oka az, hogy a helyesírásnak nevezett (de angolul *Spell* néven ismert) programok az egyes szavakat önmagukban, környezetük nélkül vizsgálják, és így próbálják eldönteni, hogy adott formájukban elvileg lehetségesek-e a szóban forgó nyelv normái szerint. Laza szóhasználattal azt mondhatjuk, hogy ezek a programok „csőlátásúak”. Elsősorban elütések észrevételére valók, nem pedig a teljes helyesírási rendszer tökéletes modelljeként működnek. A helyesírási problémákat egy „azonnali használatra” tervezett program nehezen tudja elmagyarázni, bár a *helyesiras.mta.hu* akadémiai helyesírási portál éppen ezt a feladatot célozza meg (l. Ludányi 2019 ebben a kötetben). A kilencvenes években megjelentek az ún. nyelvhelyességi programok (angolul ezeket a *Grammar Checker* névvel illetik), melyek már a szó környezetét is látják. A hibát tartalmazó mondatok nyelvi elemzése még több problémát vet fel, mint a helyes mondatoké, így ezek a szoftverek elsősorban elvi és nem tökéletes gyakorlati megoldást jelentenek a problémákra. Feladatuk elsősorban tájékoztatni a felhasználót a lehetséges írásmódokról, de a végén a döntés a felhasználóra marad. Ha egyszerűsíteni szeretnénk helyesírásunk problémáit, azt mondhatnánk, hogy a felsorolható elemek megadhatók, az algoritmizálható szabályok pedig gépesíthetők. Ha valami tehát se nem felsorolható, se nem algoritmizálható, akkor az olyan probléma, melyben a jelentésre, a világsmeretre hivatkozva az erre a célra írt programok nem döntésképesek, hanem legfeljebb csak figyelmeztetést tudnak kiadni. Ilyenek például az egybeírás-különírás, a kötőjelhasználat vagy a vesszők helyes kitételének géppel nehezen kezelhető szabálya. Ilyenkor a felhasználó a szűk keresztmetszet, így a döntés, amelyet a gépi eszközök csak egy adott pontig képesek támogatni, az emberre marad. Ez az oka a gépi eszközök nem mindenható voltának, és így annak is, hogy aki nem tudja a helyesírást, azt a számítógépes programok is csak arra tudják figyelmeztetni, hogy valami szokatlant, normától eltérőt tapasztalnak, ám a döntést, hogy a felkínált helyzetben elfogadják-e a gépi javaslatot, a felhasználóra hagyják.

Érdemes még megjegyezni, hogy majdnem huszonöt év telt el az első, széles körben használt magyar helyesírási program (az 1991-ben megjelent *Helyes-e?*) megjelenése óta, és azóta nem volt helyesírási változás a magyar nyelvben. Ismert több olyan helyesírási reform is a világban, melyek már a korábban létrehozott gépi megoldásokra is hatással voltak. Ilyen például a német helyesírás is, mely az előző évtizedekben változott meg jelentősen. A baszk helyesírási program pedig abban egyedülálló, hogy kialakítása azzal a bizottsággal közösen történt, amely a baszk korábban nem egységes helyesírásának kialakításáért volt felelős. A szoftverhatalmak megoldásai minden nyelv, így a magyar nyelv esetében is csak egy adott pontig tudják követni a helyesírási rendszer finomságait, azonban ezen a ponton a minőséget általában az előfordulási gyakoriságok (és üzleti

szempontok) határozzák meg. Így óhatatlan, hogy mindig lesznek olyan esetek, melyekben a gép nem tud megfelelő támogatást adni. Ilyenkor érdemes eszünkbe juttatni azt az elvet, hogy a számítógép (és nemcsak nyelvhelyességi kérdésekben) csak annak képes segíteni, aki az adott problémára maga is tud megoldást adni, ám esetleg a figyelem-összpontosítás nehézségei miatt pontosságban és sebességben támogatásra szorul.

Zárszó

Keszler Borbála tanárnő, aki hosszú ideig töltötte be ugyanannak a bizottságnak az elnöki funkcióját, melyet jelenleg a jelen írás szerzője, szívesen idézi (Keszler 2015) Arany János 1874-es főtitkári jelentéséből az alábbi részt. Mivel a legmesszebb menőig egyetérttek vele, magam is így teszek: a helyesírás „mely részint az élő szokással haladni akar, részint a történeti múltból is köteles annyit megtartani, amennyi a hagyomány megőrzésére szükséges [...], nem siet eldöntéseivel” (Gergely 1964).

Irodalom

- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. 12. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Gergely Pál (szerk.) 1964. *Arany János összes művei. XIV. kötet. Hivatali iratok 2. Akadémiai évek (1859–77)*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Keszler Borbála 2015. Megjelent „*A magyar helyesírás szabályai*” 12. kiadása. *Magyar Nyelvőr* 139 (3): 253–268.
- Lanstyák István 1998. *Nyelvünkben, otthon*. Nap Kiadó. Dunaszerdahely.
- Ludányi Zsófia 2019. Online segédeszközök a helyesírás tanításában: helyesiras.mta.hu. In: Bozsik Gabriella – Ludányi Zsófia (szerk.): *Szabályzat, oktatás, gyakorlat. Helyesírásról sokszíniűen. A Nagy J. Béla helyesírási verseny előadásai, feladatai és egyéb tanulmányok*. Líceum Kiadó. Eger. 115–127.
- Prószéky Gábor 1993. Nyelvművelés számítógéppel? (A számítógépes helyesírás-ellenőrzés új útjai). *Magyar Nyelvőr* 117 (4): 509–511.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998. *A nyelvi norma*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

SIMON SZABOLCS

Selye János Egyetem Tanárképző Kar, Komárom

HELYESÍRÁSI SAJÁTOSSÁGOK SZLOVÁKIAI MAGYAR KÖZÉPISKOLÁSOK ÉS PEDAGÓGUSJELÖLTEK KÖRÉBEN

1. Bevezetés

A helyesírás-tanítással, a tanuló ifjúság helyesírásával (annak egyre romló színvonalával), a helyesírási hibákkal kapcsolatban egyfolytában vitatkoznak pedagógusok, oktatók, nyelvészek. Vannak nyelvészek, oktatók, akik elnézőbbek a helyesírási hibák vonatkozásában. Sőt, a helyesírásnak egyáltalában nem tulajdonítanak túlságosan nagy jelentőséget. Mégis elsősorban a tanárok azon a véleményen vannak, hogy nem mondhatunk le a helyesírásra való törekvés igényéről, hiszen az egységes helyesírási gyakorlat biztosítja az egységes írott kódot a beszélőközösség minden tagja számára. A helyesírási normához igazodás az írásban stabilitást eredményez, az íráskép nagyfokú állandósága pedig megkönnyíti az olvasónak az információ felfogását és feldolgozását (Szántó 2013: 63). Nyelvi kisebbségi helyzetben mindez különösen fontos: „A helyesírás vonatkozásában egyelőre nem ennyire erőteljes a többségi nyelv hatása, bár a kisebbségi magyar nyelvű sajtótermékek helyesírás alapú vizsgálatai azt bizonyítják, hogy ez a terület sem mentes az idegen befolyástól” (Misad 2013: 45).

A helyesírási készség nem velünk született adottság. A fokozatosság és a folyamatosság didaktikai elvének érvényesítése mellett célszerű kibontakoztatnunk tanítványainkban az ösztönös íráskészségtől a tudatos helyesírási jártasságig, az elméleti – elsősorban grammatikai – ismeretek gyarapodásával párhuzamosan. Ennek a kompetenciának a kialakítása nem kis problémát jelent a pedagógusoknak és a tanuló ifjúságnak egyaránt (Kiss 2010; Misad 2011, 2013; Nagy 2016; Simon 2010, 2013). Meg kell találni azonban hozzá a leghatékonyabb eljárásokat. (A helyesírás-tanításhoz, illetve módszereihez vö. Antalné Szabó 2015.)

A helyesírás alapjait az általános iskola alsó tagozatában szükséges lerakni, mert erre épül a később megszerzett tudás. Azért fontos kihasználni ezt az időszakot, hogy a tanulók szilárd alapra építkezhessenek. Az anyanyelvi tantárgy-pedagógia szerint az általános iskola 5–9. osztályában a magyartanár legfontosabb feladatai közé tartozik a helyesírás tudatosítása, azaz a szabályok elsajátíttatása. Az anyaországban és a kisebbségi magyar területeken jelenleg hatályos tantervek megegyeznek abban, hogy a szűkös nyelvtanórák kereteiben van a pedagógusoknak lehetőségük arra, hogy fejlesszék, gyarapítsák a tanulók helyesírási ismereteit.

A jelen írásomban néhány nyugat-szlovákiai magyar tannyelvű gimnáziumi osztály és a Selye János Egyetem Tanárképző Karán tanuló pedagógusjelöltek helyesírásában található sajátosságokat tekintem át egy országos szintű felmérés feladatlapja, illetve egy tollbamondás alapján. A felmért helyesírási sajátosságok között a nyelvjárással, illetve a szlovák nyelvi hatással (Simon 2013: 61) is magyarázható hibatípusok is előfordulnak. A vizsgálódás során választ szerettem volna kapni arra, hogy a magyar környezetben élő tanulóifjúságnak, a gimnazistáknak és a pedagógusjelölt egyetemi hallgatónak milyen a helyesírásuk.

2. Helyesírás az általános és a középiskolákban. A tantervi szabályozás – mit tartalmaznak a tantervek?

Szlovákiában a központi tanterv, az ún. *Állami művelődési program* (alaptanterv) magyar nyelv és irodalom tantárgyra vonatkozó része több szinten is magában foglalja a helyesírást.

Az általános és a középiskola alaptantervében a helyesírás megjelenik mint tananyag-tartalom külön az egyes évfolyamok magyar nyelvi tananyagában. Ezenkívül természetesen a követelmények szintjén is; a tanulók számára követelmény a különféle típusú, így a helyesírást illető szótárak – különös tekintettel *A magyar helyesírás szabályaira* – használatában való jártasság elérése; a magyar helyesírási szabályok gyakorlati alkalmazásának képessége a tanulók fejlettségi szintjének megfelelően, illetve a saját szövegeik kijavításának képessége. Tömören, a tanulók számára követelmény a külön- és az egybeírás fontosabb szabályainak ismerete, az összetett szavak helyesírása, a tulajdonnevek (személy-, intézménynevek, földrajzi nevek, feliratok, illetve azok származékainak) helyesírása, a *j*, *ly*, a felszólító mód jelének helyesírása, írásban jelölt hasonulásokkal kapcsolatos tudnivalók, rövidítések, az interpunkciós jelek, a keltezés helyesírása.

3. Hogyan vélekednek a helyesírásról az általános és a középiskolás tanulók és tanáraik?

Egy korábbi felmérésünkben (Ledneczky és mtsai. 2013) egyebek mellett azt a kérdést is vizsgáltuk, hogyan vélekednek az alap- és a középiskolás tanulók arról, vannak-e nehézségeik a magyar nyelv és irodalom tantárgy tananyagának elsajátításában. Felmérésünkben ugyanezt a pedagógusok szemével is láttattuk. A felmérés során fény derült arra, hogy mind az általános, mind a középiskolás tanulónak nehézséget jelent a helyesírás a tanuló és a pedagógusok egybehangzó véleménye alapján.

A felmérésben megkérdezett általános iskolás tanulók 80%-a úgy válaszolt, hogy a magyar nyelv és irodalom tantárgy valamelyik részterületével problémája van. A válaszadók 40%-ának épp a helyesírás jelenti a legnagyobb nehézséget (Simon 2013: 56). A középiskolások szintén hasonlóan vélekedtek; 78,6%-uknak gondjuk van a tantárgy valamelyik

részterületével. Ugyanakkor a legnagyobb problémát számukra is a helyesírás jelenti (30,5%).

Ha a tanulóktól és a tanároktól kapott adatokat egybevetjük, érdekes jelenségeket figyelhetünk meg. A tanárok véleménye megegyezik a tanulókéval abban, hogy a tanulóknak a tantárgy tanulásában a legnagyobb gondot épp a helyesírás jelenti. A tanárok szerint azonban ez a probléma jóval nagyobb, mint ahogy azt a diákok gondolják. Az általános iskolában tanító pedagógusok 66,9 %-a és a középiskolai tanárok 72,1%-a nyilatkozott így (Simon 2013: 56).

4. Egy felmérés eredményei

A jelen tanulmányban kutatásunk tárgyát részben egy, a szlovákiai Szabványosított Pedagógiai Mérések Nemzeti Intézete által lebonyolított országos szintű próbamérés során felhasznált feladatlap egyik feladatának értékelése képezte.

A feladat arról szólt, hogy a diákoknak egy meghatalmazást kellett írniuk megadott feltételekkel. A javítókulcs alapján a feladatot legfeljebb 8 ponttal lehetett értékelni abban az esetben, ha a meghatalmazás szövege tartalmazott a javítókulcsban megadott 8 fontos adatot (pl. a meghatalmazó és a meghatalmazott neve, a meghatalmazás célja, keltezés stb.). A javítókulcs ugyanakkor nem határozta meg, hogy a tanulók helyesírását is figyelembe kellene venni az értékelésben. Vizsgálódásunk a feladattal kapcsolatban elsősorban a helyesírási sajátosságok feltárására irányult.

A feladatot az alábbi javítókulcs alapján értékeltük:

Készítsen meghatalmazást osztálytársának, hogy átvehesse azt a könyvcsomagot, amelyet Ön nyert a Palóc Társaság pályázatán! A meghatalmazásnak 8 lényeges adatot kell tartalmaznia.

Kidolgozás, példa:

Meghatalmazás

Meghatalmazom Molnár Gézát, az Ipolysági Magyar Tannyelvű Gimnázium diákját, (lakhely: Ipolyság Béke utca 4.), hogy a Palóc Társaság pályázatán nyert könyvcsomagomat átvegye.

Németh Borbála

Ipolyság, 2012. január 10.

Tanúk:

Véshi Péter

Ipolyság, Bem tér 19.

Kecskés Gábor

Ipolyság, Balassi u. 12.

A feladatot 86 gimnazista végezte el. Közülük 29 lány és 57 fiú. Az eredményeket az 1. táblázat és az 1. ábra tartalmazza.

Elért pontszám	Lányok száma	Fiúk száma	Lányok és fiúk összesen	Százalékban
0	0	3	3	3,5
1	2	3	5	5,8
2	3	3	6	7,0
3	2	13	15	17,4
4	6	16	22	25,6
5	8	15	23	26,7
6	2	3	5	5,8
7	5	1	6	7,0
8	1	0	1	1,2
Összesen	29	57	86	100,0

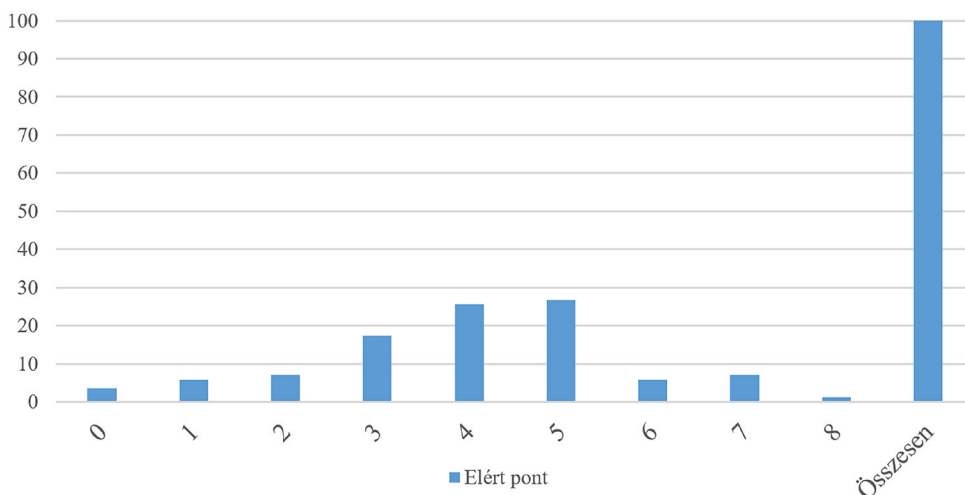
1. táblázat: Szlovákiai magyar gimnazisták teljesítménye egy országos szintű feladatlap egyik tesztétételében (feladat: meghatalmazás megfogalmazása)

A táblázatban feltüntetett adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a legtöbb tanuló (23, illetve 22) az összes megszerezhető 8 pontból 5, illetve 4 pontot szerzett meg (26,7%; 25,6%), vagyis a teljesítménye közepesnek értékelhető. Meglepő, hogy 3 tanuló (fiú) nem szerzett pontot, ugyanakkor a teljes pontszámot 1 tanuló (lány) sikerült elérnie. A táblázat adataiból az is kiolvasható, hogy a lányok teljesítettek jobban. A lányok átlagos teljesítménye 4,6 pont (57,5%), a fiúk átlagos teljesítménye 3,71 pont (46,3%); összesítve 4,15 pont (51,8%).

A feladat megfogalmazásakor a tanulók jellemző módon a következő típusú helyesírási hibákat követték el: hosszú mássalhangzók helyesírása (*születet – született; hogy az álltalam – hogy az általam; miadt – miatt*); igeekötők helyesírása (*át veheted a csomagot – átveheted a csomagot; betegség miatt nem tudom át venni – betegség miatt nem tudom átvenni*); különírás és egybeírás (*alul írott – alulírott; nemtudom átvenni – nem tudom átvenni; résztvenni – részt venni*); keltezés (*május 31.-ei – május 31-i*); keltezés írása szlovákos sorrendben; szlovákos személynévi forma (*Nikoleta – Nikolett*); központosítás.

Emellett megemlíthetjük, hogy fogalmazásaik még az alábbi sajátosságokat tartalmazták: agrammatikus szerkezetek, inadekvát stílus (*személyes megjelenést nem tudok kiviteleni*); szlengszavak és -kifejezések a szövegben; egyeztetési hibák; kapcsolási hibák a szövegben; egyéb pragmatikai hibák (pl. a meghatalmazás műfajához nem tartozik a megszólítás – ez viszont nagyon sok esetben előfordul).

Elért pontszám százalékban kifejezve

1. ábra: Szlovákiai magyar gimnazisták teljesítménye egy országos szintű feladatlap egyik tesztételében (feladat: meghatalmazás megfogalmazása)

5. A pedagógusjelöltek helyesírási készségei

A pedagógusjelöltek helyesírási készségét egy általunk összeállított tollbamondás eredményeivel mértük fel. A tollbamondást a Selye János Egyetem Tanárképző Kara óvó- és tanítóképző szakos, illetve a magyart valamilyen szakpárral hallgató egyetemistái írták meg. Megjegyezzük, hogy az óvó- és tanítóképző szakos hallgatók a mesterképzés 1. évfolyamát végezték, a magyart szakpárral hallgatók pedig az alapképzés 3. évfolyamát.

5.1. A feladatról

A hallgatóknak egy 188 szónyi terjedelmű tollbamondást kellett megírniuk. (Szónak a két szóköz közötti egységet tekintettük.) A tollbamondás a helyesírás különféle területeihez tartozó kérdéseket tartalmazott: például a magán- és a mássalhangzók időtartamának jelölése, a kis- és a nagy kezdőbetűk; a tulajdonnevek helyesírása; a külön- és az egybeírás; a központozás; a közbevetés jelölése; a szóelemzés elvének érvényesítése; a *j*, *ly* helyesírása; a felszólító módú igék helyesírása stb. A szöveg ez utóbbival volt leginkább megtűzdelve, tekintettel arra, hogy általában épp a felszólító módú igék helyesírása jelenti az egyik legnagyobb nehézséget a hallgatóknak.

5.2. Az adatok értékelése

Az összes tollbamondás kijavítása¹ után megállapítottuk, hogy a hallgatók a szövegben összesen 39 helyen követtek el helyesírási hibát. A 39 helyen elkövetett helyesírási hibára összesen 54 pontot gyűjthettek össze. A helyesírási hibák utáni magasabb pontszám amiatt van, hogy a tollbamondásban előfordultak súlyos, ún. „szarvashibák” is (pl. *lőj* – *lőjj*; *mondd* – *mond*; *kijjebb* – *kiljebb*; *lesz* – *lessz*). Ezeket két hibaponttal értékeltük, a kisebb vétségeket azonban csak eggyel. Így 54 hibapont lett volna a leggyengébb teljesítményt nyújtó hallgató értékelése, amennyiben lett volna ennyire gyenge teljesítményt nyújtó hallgató. Ilyen magas pontszámot azonban – érthető módon – egy hallgató sem ért el.

A tollbamondások értékelésekor tehát az összes elkövethető hiba legfeljebb 10 százalékat elkövető hallgatók teljesítményét tekintettük a legjobbnak (100–90%-os teljesítmény); innen 10 százalékonként lefelé haladva jelöltünk ki egy-egy értékfokozatot, végül az összes hiba 50%-át elkövető hallgatók teljesítményét értékeltük a még értékelhető leggyengébbnek. A tollbamondások eredményét a 2. táblázat alapján állapítottuk meg.

Értékelés	Teljesítmény – százalékos értékben	Helyesírási hibák pontértéke
A	100–90	0–5
B	89–80	6–11
C	79–70	12–16
D	69–60	17–22
E	59–50	23–27
Fx	49–0	28–

2. táblázat: Értékelési táblázat a tollbamondásokhoz

5.3. Az óvó- és a tanítóképzős hallgatók helyesírási teljesítménye

A tanítóképzős hallgatók legjelentősebb csoportja (42,2%) a 89–80% közötti tartományban teljesített. Emellett viszonylag jelentős a „C” és a „D” kategóriákba tartozók aránya. A hallgatók 6,7%-a elérte a legjobb teljesítményt, 4,4%-os arányban ugyanakkor értékelhetetlen teljesítmény is előfordult. A statisztikai adatokat a 3. táblázatban foglaltuk össze.

1 Az írásjelek használatában előforduló hibák javításában a nem szigorúan előíró jellegű írásjelhasználat eseteitől (Bakonyiné Kovács 2013: 31) eltekintettem, azaz a kötelező és az alternatív írásjelhasználat eseteit javítottam.

Értékelés	Teljesítményfokozat százalékos értékben	Hallgatók száma abszolút számokban	Hallgatók száma százalékban
A	100–90	3	6,7
B	89–80	19	42,2
C	79–70	12	26,7
D	69–60	9	20,0
E	59–50	0	0,0
Fx	49–0	2	4,4
Σ	–	45	100,0

3. táblázat: Az óvó- és a tanítóképzős hallgatók eredménye tollbamondásírás alapján

5.4. A magyar–egyéb szakos hallgatók helyesírási teljesítménye

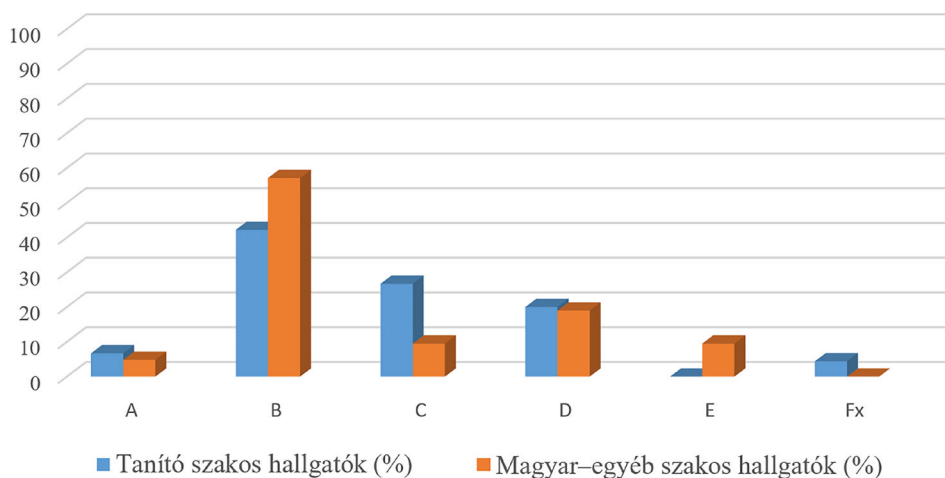
A magyar–egyéb szakos hallgatók legjelentősebb csoportja (57,1%) szintén a 89–80% közötti tartományban teljesített. Emellett viszonylag jelentős a „D” kategóriába tartozók aránya (19,0%), hasonlóan a tanító szakos társaikhoz. A „C” teljesítményre értékelt hallgatók aránya viszont jóval kevesebb, mint a tanító szakos hallgatók esetében. A hallgatóknak csak 4,8%a érte el a legjobb teljesítményt, értékelhetetlen teljesítmény pedig nem fordult elő. A statisztikai adatokat a 4. táblázatban foglaltuk össze.

Értékelés	Teljesítményfokozat százalékos értékben	Hallgatók száma abszolút számokban	Hallgatók száma százalékban
A	100–90	1	4,8
B	89–80	12	57,1
C	79–70	2	9,5
D	69–60	4	19,0
E	59–50	2	9,5
Fx	49–0	0	0,0
Σ	–	21	100,0

4. táblázat: A magyar–egyéb szakos hallgatók eredménye tollbamondásírás alapján

Ha a tanító szakos és magyar–egyéb szakos hallgatók teljesítményeit egymásra vetítjük, megállapíthatjuk, hogy kiegyenlítettebb képet mutat a tanító szakos hallgatók teljesítménye; ugyanakkor a még viszonylag „jó”-nak értékelhető első három kategória tekintetében összességében csak a „B” kategóriában jobb a magyar–egyéb szakos hallgatók teljesítménye. Az utolsó három kategóriából kettőben szintén a tanító szakosok dominálnak; ugyanakkor leggyengébb értékelés a magyar–egyéb szakosok között nem fordult elő. Az összesített eredmények diagramját a 2. ábrán láthatjuk.

Az óvó és tanító szakos és a magyar–egyéb szakos hallgatók összesített eredményei

2. ábra: Az óvó és a tanító szakos, valamint a magyar–egyéb szakos hallgatók teljesítményei összesítve

A statisztikai adatok alapján megállapíthatjuk, hogy túlságosan nagy különbség nincs a két különféle szakos hallgatók eredményei között helyesírási készségek tekintetében, inkább csak aránybeli eltolódásokat figyelhetünk meg. A fentiekhez azonban meg kell jegyeznünk azt, hogy a két csoport tanulmányainak időbeli előrehaladtában – ahogy fentebb jeleztük – van bizonyos fáziseltolódás; a két csoport közötti egy év e tekintetben, úgy tűnik, nem teljesen elhanyagolható.

5. Összegzés

Írásomban az anyanyelvi műveltség egyik fontos nyelvhasználati területével, a helyesírással, valamint a helyesírási képesség felmérésével foglalkoztam szlovákiai magyar gimnazisták és

pedagógusjelöltek körében. Kutatásom tárgyát egy, a szlovákiai Szabványosított Pedagógiai Mérések Nemzeti Intézete által lebonyolított, országos szintű próbamérés során felhasznált feladatlap képezte, illetve egy általunk összeállított tollbamondás. A vizsgálat alkalmas arra, hogy betekintést adjon a szlovákiai magyar fiatalok helyesírási sajátosságaiba.

A szlovákiai magyar tannyelvű középiskolákban a tanterv egyetlen órát sem irányoz elő a helyesírási képességek fejlesztésére, csupán a nyelvtani ismeretek átadása mellett a nyelvtanórákon van erre lehetőség. Ez megnehezíti mind a tanár, mind a tanuló munkáját is. A pedagógusjelöltek közül az óvó- és a tanítóképző szakos hallgatók a Beszédművelés című órán foglalkozhatnak helyesírási kérdésekkel, a magyar szakosok pedig külön kurzus keretében foglalkoznak egy szemeszterben helyesírással.

A felmérés alapján megállapíthatjuk, hogy a fiatalok többsége megfelelő felkészültséggel, helyesírási ismerettel rendelkezik, noha a helyzet e tekintetben nem tartható ideálisnak.

Irodalom

- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai. 12. kiadás.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Antalné Szabó Ágnes 2008. A helyesírási kultúra fejlesztésének régi-új technikái. *Anyanyelv-pedagógia* 3–4. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=109> (2015. január 30.)
- Bakonyiné Kovács Bea 2013. A központozás tanítása. In: Bozsik Gabriella (szerk.): *Helyesírás-tanításunk helyzete határon innen és túl.* A Nagy J. Béla helyesírási verseny előadásai, feladatai és egyéb tanulmányok. Eszterházy Károly Főiskola. Eger. 21–32.
- Kiss Jenő 2010. Anyanyelvi órák a középiskolában: egy fölmérés tanulásaiból. *Magyartanítás* 5: 24–25.
- Laczó Krisztina – Mártonfi Artilla 2004. *Helyesírás.* Osiris Kiadó. Budapest.
- Misad Katalin 2011. Standardtól eltérő helyesírási formák a szlovákiai magyar nyelvű sajtóban. In: Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István (szerk.): *Nyelv. Magyarok Szlovákiában VII. kötet.* Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja. 133–147.
- Misad Katalin 2013. A magyar helyesírás helye és oktatásának tapasztalatai a pozsonyi magyar tanszéken. In: Bozsik Gabriella (szerk.): *Helyesírás-tanításunk helyzete határon innen és túl.* A Nagy J. Béla helyesírási verseny előadásai, feladatai és egyéb tanulmányok. Eszterházy Károly Főiskola. Eger. 45–54.
- Nagy Natália 2016. Helyesírási sajátosságok a kárpátaljai magyar tanulók körében. In: Juhász György és mtsai. (szerk.): *Korszerű szemlélet a tudományban és az oktatásban. A komáromi Selye János Egyetem 2016-os Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete.* Teológiai- és Humántudományi szekciók. CD-ROM. Selye János Egyetem. Komárom.

- Pomichal, Lubo 2013. Deformácia jazykového vkusu a podiel médií na potvorení reči. *Učiteľské noviny* 60/11: 11.
- Simon Szabolcs 2010. Országos szintű pedagógiai mérések tanulságai. A középiskolai magyar nyelv- és irodalomtanítás az írásbeli érettségi vizsga eredményeinek tükrében. In: Simon Szabolcs 2010. *Nyelvi szondázások. Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok a szlovákiai magyar nyelvhasználat köréből*. Lilium Aurum Kiadó. Dunaszerdahely. 188–197.
- Simon Szabolcs 2013. Szlovákiai magyar fiatalok helyesírása néhány szempontból. In: Bozsik Gabriella (szerk.): *Helyesírás-tanításunk helyzete határon innen és túl*. A Nagy J. Béla helyesírási verseny előadásai, feladatai és egyéb tanulmányok. Eszterházy Károly Főiskola. Eger. 55–62.
- Štátny vzdelávacie program – Maďarský jazyk a literatúra (Vzdelávacia oblasť: Jazyk komunikácia). Príloha ISCED 3A. Štátny pedagogický ústav. Bratislava. 2011. www.statpdu.sk (2013. 08. 15.)
- Szántó Báborka 2013. Pedagógusjelöltek nyelvjárási, valamint interferenciajelenségekkel magyarázható helyesírási hibái. In: Bozsik Gabriella (szerk.): *Helyesírás-tanításunk helyzete határon innen és túl*. A Nagy J. Béla helyesírási verseny előadásai, feladatai és egyéb tanulmányok. Eszterházy Károly Főiskola. Eger. 63–72.

TAKÁCS JUDIT

Eszterházy Károly Egyetem, Eger

A FINN HELYESÍRÁSRÓL MAGYAR SZEMMEL¹

1. Bevezetés

A finn helyesírásról szóló összefoglalómnak kettős aktualitása is van. Az idei év centenárius Finnországban: száz éve, 1917. december 6-án vált az ország függetlenné, s erre az elmúlt hónapok folyamán számtalan konferenciával, előadással, kulturális eseménnyel emlékeztek, melyekhez előadásommal magam is csatlakozom. Másrészt pedig egy helyesírási versenyen mutatom be egyik rokon nyelvünk helyesírási rendszerét, s a Nagy J. Béla Kárpát-medencei helyesírási versenyen indulók a magyar ortográfiáról az átlagostól bizonyosan több elméleti és gyakorlati információval bírnak. Felmerülhet a kérdés, hogy miért lehet hasznos számukra emellett az alapos tudás mellett még a finn helyesírást is megismerniük.

– *Kuka tuo poika on?*

– *Hän on Antti.*

– *Kuka tuo tyttö on?*

– *Hän on Kaisa* – olvasható a minden bizonnyal sokak számára ismerős párbeszéd a Karanko–Keresztes–Kniivilä-féle finn nyelvkönyv (1985: 35) első lapjain. Ez a könyv és ez a pár mondat volt sokunknak a finn nyelvvel való első találkozásunk. A magyar szakosoknak nyelvtörténeti képzésük egyik fontos része a finn nyelv tanulása (bár sok esetben az órákon nem a gyakorlati nyelvoktatáson, hanem a magyarral való összevetésen van a hangsúly). Az előzőleg említett párbeszéd alapján például a nyelvi rokonságot bizonyító, közös alakból származó kérdőszók, létige, (távolra mutató) névmások és a szókincs (*poika* – *fiú*) bizonyos elemei is bemutatathatók.

A finn helyesírással a nyelvészekon kívül elsősorban a nyelvet tanulók találkoznak, ám ők a finn helyesírásból valószínűleg csak az írásjegyek és lejegyzés magyartól eltérő sajátosságait ismerik meg. Úgy vélem azonban, hogy mindenképpen érdemes ezt a területet közelebbről megvizsgálni, mert a kitekintés, a magyarral való összevetés érdekes tapasztalatokkal és eredményekkel járhat, s akár hozzájárulhat a magyar helyesírás szabályainak jobb megértéséhez is.

¹ A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

2. A mai finn helyesírás és előzményei

2.1. A finn helyesírás története

A finn korpusztervezés helyesírásra, illetve a helyesírás történetére vonatkozó részét Petteri Laihonen összefoglalása (2010) alapján mutatom be.

A közgondolkodás szerint a mai finn nyelvben egy-egy betű mindig ugyanazt a hangot jelöli, vagyis úgy írunk, ahogyan beszélünk. Ez összességében ma is igaz, legalábbis például az angollal összehasonlítva (Savolainen 2001: 114), a helyesírást illetően azonban ez a helyzet hosszú történeti folyamat eredménye.

A finn bibliafordító, Mikael Agricola (1510?–1557) tevékenysége a helyesírás, a standardizáció, illetőleg a modernizáció területén egyaránt jelentős volt: őt tekintjük az írott finn nyelv megteremtőjének. Agricola szövegei azonban még elsősorban fordítások voltak, s készítőjük Häkkinen szerint a minél pontosabb, szó szerinti fordításra törekedett, vagyis fontosabb volt számára az eredetivel való megegyezés, mint a célnyelvi meghonosítás (2007: 62). Nem törekedett a hang és a betű egyértelmű megfeleltethetőségére, ugyanis idegen nyelvű, elsősorban indoeurópai minták alapján alakította ki a helyesírási gyakorlatát (Häkkinen 2007: 66). A finn eredetű kifejezések lejegyzéséhez latin, német, svéd és görög mintára a *b, c, f, q, w, x, z* betűket is használta, amelyek a mai helyesírásban csak idegen szavakban fordulnak elő (Häkkinen 1994: 171).

Agricola XVI. századi helyesírása abban is különbözik a maitól, hogy nem volt következetes, néhány hang jelölésekor (különösen a hosszú és a rövid hangok lejegyzése során) ingadozott (az *e* jelölte például az [e] és az [ä] hangot is, a *k, q* és *c* betűk pedig egyaránt a [k] hangot jelölték), és természetesen régebbi nyelvállapotot tükrözött.

Agricola nem tudta lefordítani az egész Bibliát, a teljes finn nyelvű biblia csak 1642-ben jelent meg. Ez a munka kb. 200 évig meghatározó volt a finn írott nyelv vonatkozásában (az utolsó a Lizelius szerkesztette változat 1776-ban). Az 1642-es fordítógárda Agricolához képest néhány változtatást vitt véghez. A helyesírásban törekedtek arra, hogy az egymáshoz közeli hangokat következetesebben különböztessék meg, például az *i-j, u-v, e-ä* jelölése már közel áll a mai finn nyelvre jellemzőhöz (Häkkinen 1994: 177).

2.2. A mai helyesírás alapelvei

a) A jelek

A finn helyesírás latin betűs, fonematikus helyesírás (azaz leírásakor a kiejtést és szóelemeket tükröztetik). Fő alapelve, hogy minden fonémának saját jelölési módja van (egyetlen betű) (Minya 2009: 68). A magyartól eltérő hangot jelöl a magánhangzók közül az *a* (alsó nyelvállású palatális veláris, mint a palócban az *ä*), az *e* (középső nyelvállású illabiális palatális, fonetikus jele: *ē*), *ä* jellel pedig az alsó nyelvállású palatális illabiális jelölik (melynek a magyarban *e* a jele). A magánhangzórendszert érintő helyesírási eltérés az is, hogy az *ü* hangot a finnben *y* betű jelzi.

A finn köznyelv a magyartól eltérően tartalmaz diftongusokat is, melyekből 16 van, nyíló az *uo, yö, ie*, záruló az *ai, oi, ui, äi, ei, äy, öy, au, ou, eu, iu*, pl. *työ* 'munka', *koulu* 'iskola', *suomalainen* 'finn'.

A finn mássalhangzórendszer sokkal egyszerűbb, mint a magyar. A zöngés zárhangok közül a köznyelvben a *b* és a *g* csak idegen szavakban (főleg a szlengben) fordul elő (*bileeti* 'buli', *glögi* 'forralt bor'), ugyanúgy, mint az *f* (*farkut* 'farmernadrág'), bár a partvidék nyelvjárásaiban a svéd hatás eredményeképpen megvannak ezek a hangok is (Hakulinen 2004; Jarva 1997; Maticsák–Tarvainen 2018: 9).

Találunk néhány olyan jelet is, amely hiányzik a magyarból: ilyen a nyelv svéd eredetű szavaiban megjelenő *å* (hangértéke *o*, pl. Turku svéd nevében: *Åbo*), a mássalhangzók között pedig a jövevényszavakban előforduló *š* (posztalveoláris spiráns, amit a magyarban *s* betűvel jelölünk).

A hosszúság jelölése a finnben logikusabb, mint a magyarban, hiszen míg a magyar helyesírás mellékjellel jelöli a magán- és betűkettőzéssel a mássalhangzó-hosszúságot, addig a finn mindkét hangtípus hosszúságát betűkettőzéssel jelöli, pl. *uusi* 'új', *ulkomaa* 'külföld', *totta* 'igaz', *kukka* 'virág'. A hosszú-rövid korrelációnak mindkét hangtípus esetén jelentésmegkülönböztető szerepe van: *tuli* 'tűz' – *tuuli* 'szél' – *tulli* 'vám'.

b) Az írás és az ejtés eltérései

A finn helyesírás pontos és következetes, csak nagyon ritkán nem tükrözi a kiejtést. A mai finn helyesírásban egy betű mindig következetesen ugyanakkor a hangnak a jele, de az allofónokat nem jelölik, pl. a *k* és *g* előtt képzett palatoveláris *ŋ* hangot (pl. *langat*, *Helsinki*) is [n] betűvel jelöljük (Savolainen 2001: 114). Ejtés szerint írják azonban a névszókban és igékben megjelenő fokváltakozást (*apu* > *avun*, *antaa* > *annan*) és a suffixumokban jelentkező asszimilációkat, pl. a participiumban (*tul* + *nut* > *tullut*).

A nazálisokat érintő képzés helye szerinti asszimilációt nem rögzíti a helyesírás, pl. *pojan pallo* [ejtése: *pojam pallo*], *menen pois* [menem pois], *pojan kaveri* [*pojaj kaveri*]. Ezekben az esetekben a szó végi *n* kiejtéskor homorgán (azonos helyen képzett) mássalhangzóvá változik, ám ez a teljes asszimilációhoz hasonlóan (*pojan maila* [*pojam maila*]) azon ritka jelenségek egyike, melyet a finn helyesírás nem tükröztet.

Nem jelöli a helyesírás a véghangkettőzést (loppukahdennus) sem. Ez a jelenség általában akkor fordul elő, mikor a magánhangzóra végződő szót mássalhangzós kezdetű követi. Ezekben az esetekben (nyelvtörténeti okokból) a szó eleji mássalhangzó megnyúlik pl. *anna minulle* [ejtése: *annam minulle*], *tule tänne* [*tulet tänne*], *en saa sitä* [*en saas sitä*], *ei voi olla totta* [*ei voi ollat totta*] (Savolainen 2001: 191).

c) Egyéb sajátosságok

Sokan mondják, hogy a finn helyesírás azért könnyebben tanulható, mint a magyar, mert a finnben sem mozgósabály, sem szótagszámlálási szabály nincs. Ennek következtében

azonban olyan – sokszor igen hosszú – szóalakok, többszörösen összetett, jelentéssűrítő jellegű összetételek is létrejönnek, melyeket magyarra gyakran nehéz lefordítani, néha csak körülírással lehetséges, pl. *kuumailmapallolentolahjakortti* 'kártya, mellyel hőlégballonos repülést ajándékozhatunk', *ydinvoimalaitosonnettomuus* 'atomerőmű-szerencsétlenség'. Sok esetben azonban az egybe- vagy különírás jelentéskülönbséget is takar, pl. *saman tekevä* 'ugyanazt tevő': *samantekevä* 'mindegy, egyre megy', *äidinkieli* 'anyanyelv': *äidin kieli* 'az anya nyelve'.

A nagyköötőjelet a finnben is gyakran alkalmazzák kezdő- és végpont megadására, pl. *20–30-vuotiaat* 'a 20–30 évesek', illetve tulajdonnév és köznév összekapcsolásakor, pl. *Suomi–Ruotsi-maaottelu* 'Finnország–Svédország-mérkőzés', de elfogadható alaknak tartják a genitivusos szerkezeteket is ugyanennek kifejezésére, pl. *Suomen ja Ruotsin maaottelu*.

A magyar helyesírási szokásokkal szemben a finn sok esetben ad szabad választási lehetőségeket is, azaz mindkét alakot helyesként fogadja el, pl. *kielten opetus* és *kieltenopetus* ('nyelvek oktatása'), *öljyn tuonti* és *öljyntuonti* ('olajbehozatal') (Minya 2003: 71). Ez kifejezően utal a finn helyesírás egyik legfőbb jellegzetességére: arra, hogy a helyesírási ajánlásokat valóban ajánlásnak és nem szabálynak tartják.

d) A helyesíráshoz kapcsolódó kiadványok

A magyarhoz hasonló helyesírási szabályzata a finneknek ugyanis nincs, de kétségek esetén két magyarhoz hasonló profilú nyomtatott kiadványból tájékozódhatnak. A *Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas* (A Nyelvi iroda helyesírási kalauza) (Kankaanpää 2017) című kiadvány helyesírási ajánlásokat tartalmaz, melyeket a Kotus (Kotimaisten kielten keskus, Honi Nyelvek Intézete) Nyelvi irodája és a Finn nyelvi bizottság állít össze. Ez a kiadvány betűrendbe szedve tartalmazza a helyesírási ajánlásokat, ám ezek nem csak kifejezetten helyesírási jellegűek (kitérnek a jelek használatára, a rövidítésekre, a felsorolásokra, a szótagolás és az elválasztás szabályaira, nevek külön- és egybeírásának kérdéseire), hanem tartalmaz nem szorosan helyesíráshoz kapcsolódó tudnivalókat is (ilyenek pl. a levélírás és forrásmegjelölés, azaz a hivatkozás szabályai, bekezdések kérdése, tartalomjegyzék és lapszámozás kialakítása).

A másik, helyesírási kérdésekben tájékozódáshoz ajánlott nyomtatott kiadvány az *Uusi kieliopas* (Új nyelvkalauz) (Itkonen–Maamies 2012). A hagyományos helyesírási kérdések mellett (kis és nagy kezdőbetűk, írásjelhasználat, külön- és egybeírás, betű- és mozaikszók helyesírása, egyszerű és összetett szavak rövidítése, számok lejegyzése betűvel és számmal, illetve az ehhez kapcsolódó kérdések) ez a kiadvány is számos kiadványszerkesztéshez és tipográfiához kapcsolódó tudnivalót tartalmaz.

Sokan fordulnak helyesírási kérdéseikkel egyenesen a Honi Nyelvek Intézetének tanácsadó szolgálatához (Kielitoimiston ohjepankki), amelynek logikus szerkezetű, könnyen használható honlapján² a helyesírási kérdésekben témakörök alapján kereshetünk (írásjegyek, számok, rövidítések; nevek; szavak; mondatok; szöveg), de a szolgálat nyelvhasználati

2 <http://www.kielitoimistonohjepankki.fi/> (2019. 01. 24.)

problémák esetén is el kíván igazítani, pl. hogyan köszönjük el egy levél végén, vagy hogyan rövidítsük levélben a címeket, fokozatokat. A honlapról tulajdonnevek helyesírásával kapcsolatban két link is elérhető: ezek a leggyakoribb keresz- és családnevek legfontosabb ragozott alakjait (általában a nominativust, genitivust, partitivust és allativust) mutatják meg. Érdemes megjegyezni, hogy a finn helyesírás megengedő szellemében ezek között is sok párhuzamos alakot találunk, melyek mindegyike elfogadhatónak, helyesnek minősül. Aki azonban ennél is gyorsabban, azonnal szeretne választ kapni, telefonon is megkeresheti az irodát, ahol jelenleg hat nyelvész várja a kérdéseket.

3. Összegzés

Tanulmányom célja a mai finn helyesírás legfőbb jellegzetességeinek bemutatása volt. Annyi bizonyosan állítható, hogy a finn helyesírás rugalmasabb és megengedőbb, mint a magyar, s ez a szemlélet visszaköszön például az érettségi dolgozatok értékelésekor is. A finn értékelés során a magyarhoz képest többértűen (Horváth véleménye szerint „humánusabban”) bírálják el a helyesírási vétségeket: különbséget tesznek például a véletlenül becsúszott hibák, elírások és helyesírási hibák között (Horváth 2010).

Annak megítélésére azonban, hogy logikusabb-e vagy könnyebben tanulható-e a finn helyesírás, mint a magyar, nem vállalkozhatok. Nem is biztos, hogy olyan egyszerű ennek eldöntése, ahogy első pillantásra látszik, hiszen például a sokak által kárhóztatott magyar szótagszámlálási szabály azonnal más színben tűnik fel, ha meglátjuk a sokszor 35–40 betűből (akár 15–20 szótagból) álló, többszörösen összetett finn szavakat. Az viszont bizonyos, hogy egy nyelv leírasi rendszerét alaposan megismerve bepillantást kaphatunk a nyelvet beszélők kultúrájába, így a finn ortográfiának és helyesírás-történetnek a megismerése is eszköz lehet a finn kultúra és történelem alaposabb megismeréséhez.

Irodalom

- Hakulinen, Auli et al. 2004. *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. SKS:n toimituksia 950. <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php> (letöltve: 2019. 01. 11.)
- Horváth Judit 2010. A magyar és a finn anyanyelvi érettségi összehasonlítása. *Anyanyelv-pedagógia* 3. évfolyam. 1. szám. <http://anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=231> (letöltve: 2019. 01. 11.)
- Häkkinen, Kaisa 1994. *Agricolasta nykykieleen: suomen kirjakielen historia*. WSOY. Helsinki.

- Häkkinen, Kaisa 2007. Suomen kieli Mikael Agricolan *Abckiriassa*. In: Häkkinen, Kaisa (szerk.): *Mikael Agricola: Abckiria, Kriittinen editio*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia. Helsinki.
- Itkonen, Terhi – Maamies, Sari 2012. *Uusi kieliopas*. Neljäs, tarkistettu painos. Kustannusosakeyhtiö. Tammi-Helsinki.
- Jarva, Vesa 1997. Soinnillisten klusiilien *b, d, g* variaatiosta nykypuhekielessä. *Virittäjä* 101: 380–395.
- Kankaanpää, Salli (päätoim.) 2017. *Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas*. 13., korjattu painos. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- Karanko, Outi – Keresztes László – Kniivilä, Irmeli 1985. *Finn nyelv I*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Laihonen, Petteri 2010. A finn nyelv korpusztervezése, korpuszpolitikája. *Folia Uralica Debreceniensia* 48: 193–217.
- Maticsák Sándor – Tarvainen, Anna 2018. *Finn nyelv*. 5., átdolgozott kiadás. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- Minya Károly 2009. Finn. In: Balázs Géza – Dede Éva (szerk.): *Európai helyesírások. Az európai helyesírások múltja, jelene és jövője*. Intel Kht. – PRAE.HU. Budapest. 67–72.
- Savolainen, Erkki 2001. *Verkkokielioppi. Suomen kielen äänne-, muoto- ja lauseoppi*. <https://fl.finnlectura.fi/verkkosuomi/aloitus.htm> (letöltve: 2019. 01. 11.)

